

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky
Demokratiýa we adam hukuklary baradaky
Türkmen milli instituty

Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) “Merkezi Aziýada hukuk döwlet gurluşyna
ýardam”
atly sebitleýin taslamasy
Germaniýanyň Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş Federal
Ministriginiň (BMZ) tabşyrygy boýunça

Türkmenistanyň Raýat kodeksine ylmy-tejribe düşündirişler

I TOM
(1–165-nji maddalar)

Türkmen döwlet neşirýat gullugy
Aşgabat - 2013

Türkmenistanyň Raýat kodeksine degişli bu ylmy-tejribe düşündirişi «Merkezi Aziýada hukuk döwlet gurluşyna ýardam» atly Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) Sebitleýin maksatnamasyna wekilçilik edýän nemes kärdeşleriniň tejribelerini nazarda tutmak bilen awtorlar düzüminiň, ýagny işçi toparyň işleriniň netijesidir. Düşündirişde agzalan oý-pikirler awtoryň nukdaýnazaryny açyp görkezýär, hem-de awtorlar kollektiwiniň ähli gatnaşyjylarynyň garaýyşlary bilen gabat gelmän biler, we hiç bir hili ýagdaýda asla GIZ-iň syýasatyny ýa-da pikirini görkezýär diýip hasap edip bolmaz.

Kanunlara degişli hemme salgylanmalar 2012-nji ýylyň noýabr aýynyň 1-ne çenli ýagdaýa görä berlendir. Düşündiriş kazylar, prokurorlar, adwokatlary, tejribe geçýän ýuristler, aspirantlar, ýuridiki we ykdysady ugurlaryndan ýokary okuw jaýlarynyň talyplary we mugallymlary üçin, şeýle hem raýatlyk hukugy bilen gyzyklanýan we her günki ýaşaýyş durmuşda oňa gabat gelýän raýatlar üçin niýetlenendir.

Düşündirişiň çap edilip çykarylmagy Germaniýanyň Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş Federal Ministriginiň (BMZ) tabşyrygy boýunça hereket edýän GIZ-iň goldawy esasynda ýerine ýetirildi.

Awtorlar topary:

Annagulyýew Ataberdi, Aşgabat şäheriniň Adwokatlar kollegiýasynyň Prezident Nyýazow adyndaky etrap ýuridik maslahathanasynyň adwokaty, 106-114-nji maddalar

Annamyradow Durdy, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky Türkmen milli institutynyň Döwlet öwreniş we halkara gantnaşyklar meseleleri bölüminiň başlygy, ýuridiki ylmlarynyň kandidaty, 115-127-nji maddalar

Araznazarow Batyr, Daşoguz welaýatynyň “Türkmenbaşy” täjirçilik bankynyň dolandyryjysy, 84-87, 92-105-nji maddalar

Ataýewa Aýsoltan, Türkmenistanyň Adalat ministrliginiň baş maslahatçysy, 57-74-nji maddalar

Ahmedowa Şirin, Türkmenistanyň Mejlisiniň deputaty, 19-22-nji maddalar

Glyçanow Glyçan, Aşgabat şäheriniň Döwlet ätiýaçlandyryş guramasynyň edara ýörediş we hukuk bölüminiň başlygy, 75-83, 88-92-nji maddalar

Gurbannazarowa Ýazdursun, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky Türkmen milli institutynyň direktory, 42-47-nji maddalar

Gurtmämmedowa Oguljeren, Aşgabat şäheriniň Döwlet kepillendiriş edarasynyň esasy maslahatçysy, 128-139-njy maddalar

Mämmetgurbanowa Araztuwak, Türkmenistanyň Mejlisiniň deputaty, 23-41-nji maddalar

Myradowa Tyllagözel, Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň kazysy, 147-165-nji maddalar

Nuryýew Ýagmyr, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Döwlet we hukuk institutynyň direktory, ýuridiki ylmlarynyň kandidaty, 1-18-nji maddalar

Saryýewa Maýsa, Türkmenistanyň Baş prokuraturasynyň Kazyýet kararlarynyň kanunlylygyna gözegçilik müdirliginiň başlygy, 48-56-nji maddalar

Eýwanowa Bestyr, Aşgabat şäher adwokatlar kollegiýasynyň prezidiumynyň başlygy, 140-146 maddalar

Awtorlar toparynyň ýolbaşçysy: **Gurbannazarowa Ýazdursun**, Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky Türkmen milli institutynyň direktory

Maslahatçylar:

Rolf Kniper, Professor, Hukuk ylmlarynyň doktory we hormatly doktor, GIZ-iň halkara eksperti

Ýorg Pudelka, “Merkezi Aziýada hukuk döwlet gurluşyna ýardam” atly Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) sebitleýin taslamasynyň ýolbaşçysy, Berlin şäheriniň administratiw kazyýetiniň kazysy

Lado Çanturiýa, Professor, Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) tabşyrygy esasynda iş toparynyň ylmy maslahatçysy

Gans-Ýoahim Şramm, Hukuk ylmlarynyň doktory, Bremen şäheriniň uniwersiteti, GIZ-iň halkara eksperti

Redaktor

Ataýewa Halykberdi

Sözbaşy

Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň kabul edilmegi bilen

Türkmenistanyň täze şahsy hukugynyň emele geliş we ösüş eýýamy başlandy. TRK häzirki zaman raýat hukugynyň esasy ýörelgelerini we gymmatlyklaryny öz içine alýar. Ol bazar ykdysadyýeti, raýat dolanyşygyna gatnaşyjylar we umuman, jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň sazlaşygy üçin durnukly hukuk binýady bolup durýar. Şonuň üçin bu möhüm kanunyň hereket edýän ýyllarynda oňa düýbünden diýen ýaly üýtgetmeler girizilmezligi tötänden däldir.

Raýat kodeksleriniň mazmunynyň hemmeler üçin düşnükli etmegiň taryhy synanyşyklary hemişe şowsuz boldy. Kanuny hemmeler üçin düşnükli dilde ýazmak mümkin däldir. Onda hemişe düşnüksiz sözlemler we kadalar bolup biler. Kanunlary bada-bat üýtgetmek ýoly bilen anyk meselelere täsir etmek synanyşygy hem şowsuz bolup durýar. Anyk meseleler köpdürli bolansoň, olary kanunlaryň abstrakt kadalarynda beýan etmek mümkin däldir.

Şu aýratynlyklary nazara almak bilen Raýat kodeksine düşündiriş bermek raýat-hukuk ylmynda we tejribesine möhüm we gymmatly goşant bolup durýar. Raýat kodeksine düşündirişleriň bar bolmagy ol ýa-da beýleki ýurduň hukuk medeniýetiniň ösüşiniň tassyklanmasy diýlip ykrar edilýär. Düşündirişler kazyýet çözgütlerinde, şertnamalarda ýa-da beýleki hukuk resminamalarynda duş gelýän hukuk tejribesini toplamalar, ulgamlasdyrýarlar we seljerýärler.

Düşündirişler köpdürli we köpsanly garaýyşlary, kodeksiň kadalaryny düşündirmek synanyşyklaryny we alymlaryň pikirlerini nazara alýarlar, seljerýärler we olary hödürleýärler. Düşündirişleri ýazýanlar şol kanunyň tekstine esaslanmak bilen tejribeli we ylmy çekişmelerde öz şahsy garaýyşlaryny ösdürýärler, garaýyşlar öz gezeginde hukuk jemgyýetçiligi tarapyndan ylmy gözegçilige degişli bolmalydyr.

Düşündirişler kanunyň abstrakt dili bilen iş ýüzünde çözülmeli anyk meseleleriň köpdürliliginiň arasyndaky baglaýjy halka bolup durýar. Beýleki tarapdan, düşündirişlerde kanunyň ol ýa-da beýleki kadalarynyň döreýiş taryhy beýan edilýär. Düşündirişler Raýat kodeksiniň birmeňzeş düşünilmegine we hukuk tejribesinde ulanylmagyna ýardam berýärler we şonuň bilen birlikde hukuk durnuklylygyny üpjün edýärler.

Şonuň üçin Türkmenistanyň Hökümeti tarapyndan Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Demokratiýa we adam hukuklary baradaky Türkmen milli institutynyň ýolbaşçylygynda 2009-njy ýylyň ahyrynda Türkmenistanyň Raýat kodeksine ilkinji düşündirişleri taýýarlamak bilen işjeň meşgullanyp başlan iş toparynyň döredilmegi örän adalatly boldy. Şu taryhy başlangyja Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýeti höwes bilen seslendi, ol Germaniýanyň Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş Federal Ministriniň (BMZ) tabşyrygy boýunça bu iri döredijilik işi taýýarlamakda işçi topara goldaw berdi. Düşündirişleri ýazmak boýunça bada-bat gözükdirmek taýýarlanylady, onda düşündirişleri düzmeğiň usulyýeti göz önünde tutulýar we bu ugurda ykrar edilen standartlara gabat gelýär.

Ozal belenilişi ýaly, adamzat taryhynda kanun çykaryjylar aýdyň we düşnükli kanunlary kabul etmäge çalyşypdyrlar. Mysal üçin, Prussiýanyň patysasy Fridrih Ikinji 1780-nji ýylyň 14-nji aprelinde öz permany bilen kanunlary her bir raýata düşnükli bolar ýaly edip ýazmagy höküm edýär. Şonuň üçin ol "kazynyň, kollegiýanyň ýa-da ministrligiň biziň kanunlarymyzy düşündirmegini, ýaýratmagyny ýada çäklendirmegini" gadagan edýär. Şeýle gadagançylyga garamazdan, edebi eserleri düşündirmek zerurlygyny gadagan etmek mümkin däldi. Kanunlar hem beýlekiler ýaly hiç-haçan birmeňzeş bolup bilmeýär we düşündirilmege mätäç bolýar.

Yokarda aýdanlarymyz diňe Türkmenistanyň Raýat kodeksinde hem gabat gelýän "ynsapylyk" ýa-da "ýitirilen bähbit" ýaly umumy ýa-da kesgitli bolmadyk düşünjelere degişli bolmak bilen çäklenmän, eýsem ilki göreniňde ýazuw görnüşli ýa-da möhletleri kesgitlemek ýaly sübhe döretmeýän tehniki düşünjelere hem degişlidir we gutulgysyzdyr. Ýazuw görnüşli elektron kommunikasiýalary şertlerinde nämäni aňladýar? Eger şertnamalar dürli wagt guşaklyklarynda baglaşylýan bolsa, hepde ýa-da bir gün nämedir? Şu sowallara we şulara meňzeş millionlarça sowallara hukukçylar jogaplary her gün gözlemeli bolýarlar, eger olary kanunlarda tapmak mümkin bolmasa, olar beýleki çeşmelere ýüzlenmelidir, şolaryň arasynda düşündirişler aýratyn orun eýeleýärler. Düşündirişler hukukçylar üçin ygtybarly maglumatlaryň gymmatly çeşmesi bolup durýarlar, eger şol maglumatlar ylmy garaýyşlar we pikirler bilen bir hatarda kazyýet işini, ýagny anyk kazyýet çözgütlerinde öz beýanyny tapýan kazylaryň pikirlerini göz önünde tutýan bolsa şeýledir. Şonuň üçin kanunlara düşündirişler her bir hukukçy üçin ýan kitapça bolup durýanlygy tötänden däldir.

Türkmenistanyň Raýat kodeksi düşündirmegiň hökmanydygyny ykrar edýär. Mysal üçin, TRK-nyň 77-nji maddasy erk-isleg düşündirilende hökmany suratda hakyky islege eýermegi, şonuň bilen birlikde-de sözüň jikme-jik manyсында eýermezligi talap edýär. TRK-nyň 6-njy maddasy ýene bir ädim öňe ädýär we kanunda degişli anyk kadanyň saklanmaýan ýagdaýyny kadalaşdyrýar. TRK-nyň 6-njy maddasynyň 3-nji bendine laýyklykda kazyýetiň hukuk kadasy bolmadyk we aýdyň däl ýagdaýlarynda raýat işleri boýunça adyl kazyýeti amala aşyrmakdan yüz öwürmäge hukugy ýokdur. Şeýle ýagdaýlarda TRK şuna meňzeş ýagdaýlaryň ulanylmagyna ýol berýär, ol ilki bilen meňzeş gatnaşyklary (kanunyň analogiýasy) kadalaşdyrýan düzgünden ugur alýar, soňra bolsa eger kanunda amatly çözgüdi tapmak mümkin bolmasa, raýat kanunçylygynyň umumy başlangyçlaryna we mazmunyna (hukuk analogiýasy) ýüzlenýär.

Düşündirişlerde kazyýet çözgütleri deňeşdirilýär we umumylaşdyrylýar. Bellibir kazyýet çözgütleri raýat kodeksiniň hakyky durmuşyny tassyklaýar. Çözgütler nädogry ýa-da jedelli bolan ýagdaýlarda hem, olar kanunyň kadalaryny bellibir durmuş dawalary babatda ulanmagyň faktyny subut edýärler. Düşündirişler, kazylaryň pikirlerini ylmy nukdaýnazardan ara alyp maslahatlaşmagyň jemi bolmaly ýeridir. TRK-nyň düşündirişleriniň awtorlary öz işlerinde kazyýet tejribesini nazara almaga çalyşdylar.

Düşündirişler okyjylaryň giň toparyna gönükdirilendir hemde şol bir wagtda hukukçylaryň – kazylaryň we kazyýetiň hem-de beýleki hukuk gorajy edaralaryň işgärleriniň, adwokatlaryň, döwletiň ykdysadyýetiniň dürli ugurlaryndaky ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, kärhanalaryň we guramalaryň hukuk gulluklarynyň işgärleriniň hünär ussatlygyny kämilleşdirmek üçin uly ähmiýete eýedir. Mysal üçin, kazy düşündirişlerden öz kärdeşleriniň birmeňzeş meseleler boýunça çözgütleri nähili kabul edendigi, bellibir jedel babatda kanunyň abstrakt diline takyklygy nädip berendigi, kanunyň kadalary ulanylanda kazylaryň haýsy gymmatly ýörelgelerden ugur alandygy we kanunyň jedelli kadasy boýunça agalyk edýän pikirini nädip döreýänligi barada maglumatlary alýarlar. Şertnamalary düzüän hukukçylara bolsa düşündirişler şertnamanyň erkinlik çäkleri hem-de kazyýet işi we hukuk ylmy tarapyndan olar üçin nähili çäkleriň belenilýändigini baradaky maglumatlary berýärler.

Ýaş hukukçylary taýýarlamagyň barşynda düşündirişlere uly ähmiýet bermeli. Hukuk fakultetleriniň talyplary düşündirişleriň kömegi bilen hukuk biliminiň eýýäm başlangyç tapgyrynda işiň we nazaryýetiň özara baglanyşygy bilen tanşyp bilýärler. Munuň özi hünärli hukukçylary taýýarlamakda aýratyn möhümdir. Şeýlelikde geljekki hukukçylar okuw prosesinde hukugyň diňe bir kanunda ýazylan hukuk kadalary däl-de, eýsem şol abstrakt kadalara nähili düşünmelidigine we işde ulanmalydygyna akyl ýetirip bilerler.

Türkmen we nemes hukukçylarynyň bu döredijilik hyzmatdaşlygynda Türkmenistanyň Raýat kodeksine ilkinji düşündirişler döredi. Düşündirişler adamyň islendik zähmetiniň miwesi ýaly kemçiliklerden mahrum däl. Şonuň üçin awtorlar degişli düşündirişleriň indiki neşirlerinde okyjylaryň belliklerini uly kanagatlanma bilen nazara alarlar.

Lado Çanturiýa

Professor, Germaniýanyň Halkara hyzmatdaşlyk jemgyýetiniň (GIZ) tabşyrygy esasynda iş toparynyň ylmy maslahatçysy

MAZMUNY

1 BÖLEK UMUMY DÜZGÜNLER

1 BÖLÜM. ESASY DÜZGÜNLER

1 BAP. GRAŽDAN KANUNLARY

1-nji madda. Graždan kanunlarynyň esasy başlangyçlary	27
1. Umumy düzgünler	27
2. Raýat kanunçylygynyň ýörelgeleri.....	28
2.1. Gatnaşyjylaryň deňligi	28
2.2. Eýeçiligiň eldegirilmesizligi	28
2.3. Şertnamanyň erkinligi	29
2.4. Şahsy işe goşulmazlyk	29
2.5. Raýat hukuklarynyň päsgelçiksiz amala aşyrylmagy	30
2.6. Bozulan hukuklaryň dikeldilmegini we onuň kazyýet goragyny üpjün etmek	30
3. Raýat dolanyşygyna gatnaşyjylaryň hususy özbaşdaklygy (awtonomiýasy)	31
4. Harytlaryň we hyzmatlaryň erkin hereketlendirilmegi	32
2-nji madda. Graždan kanunlarynyň düzgünleşdirýän gatnaşyklary	32
Raýat kanunçylygynyň düzgünleşdirýän predmeti.....	33
Emläkleýin we emläkleýin däl şahsy gatnaşyklar	33
Mizemez hukuklaryň we azatlyklaryň goralmagy babatdaky gatnaşyklar	34
2. Raýat hukuk gatnaşyklarynyň gatnaşyjylary	35
3. Telekeçilik işi barada düşünje	35
4. Raýat hukugy bilen jemagat hukugynyň çäklendirilişi	36
3-nji madda. Graždan kanunlarynyň aktlary	36
Raýat hukugynyň çesmeleriniň ulgamy	36
Kanunalaýyk kadalaşdyryjy hukuk namalar	37
4-nji madda. Graždan kanunlarynyň wagt boýunça hereketi	38
Umumy düzgünler	39
TRK-nyň güýjüniň yza hereket etmegi	39
5-nji madda. İş dolanyşygynyň adatlary	40
Umumy kadalar	40
İş dolanyşygynyň adatlarynyň ulanylmagyna ýol berilmeyän ýagdaýlar ...	41
6-njy madda. Graždan kanunlaryny meňzeşlik boýunça ulanmak	42
1. Kanunyň meňzeşligi.....	42
2. Hukuklaryň meňzeşligi	43
Adyl kazyýetliligi amala aşyrmak borjy	44
Meňzeşligi ulanmaklygynyň ýol berilmezligi	44

7-nji madda. Graždan kanunlary we halkara şertnamalary	44	2 BAP
GRAŽDAN HUKUKLARYNYŇ WE BORÇLARYNYŇ ÝÜZE ÇYKMAGY, GRAŽDAN HUKUKLARYNY AMALA AŞYRMAK WE		

GORAMAK

8-nji madda. Graždan hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň esaslary	46	1.
Umumy düzgünler	47	
Ýuridiki faktlar	47	
Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň aýratyn esaslary .	48	
Şertnamalar we beýleki geleşikler	48	
Döwlet edaralarynyň hereketleri	48	
Kazyýet çözgütleri	49	3.4. Hukuk
ediniş wagt möhleti	49	
Intellectual eýeçiligiň netijesini döretmek	50	
Zyýan ýetirmek	50	3.7 Esassyz
baýlaşmak	50	
Gaýry hereketler	51	
Wakalar (hadysalar)	51	9-njy
madda. Graždan hukuklaryny amala aşyrmak	52	
Hususy özygtyýarlylyk (awtonomiýa)	52	
Hukukdan ýüz döndermek	53	
Hukuklary we borçlary ynsaply amala aşyrmak	53	
Ynsaplylyk ýörelgesiniň bozulmagynyň netijeleri	54	
Ynsaplylygy we pähimlilik saklamak	54	
10-njy madda. Graždan hukuklaryny sud üsti bilen goramak	55	
Umumy düzgünler	55	
Jedelleriň kazyýete çenli düzgünleşdirilişi	56	
Raýat hukuklaryny administratiw tertipde goramak	56	
11-nji madda. Graždan hukuklaryny goramagyň usullary	57	
1. Umumy düzgünler	57	a) Hukugy
ykrar etmek	57	
b) Hukuk bozulmanyň netijelerini aýyrmak	58	
w) Geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek	58	
g) Döwlet edarasynyň aktyny hakyky däl diýip ykrar etmek	59	
d) Borjy bolşy ýaly ýerine ýetirmäge mejbur etmek	59	
ý) Öz-özünü goramak	59	
Ýetirilen zyýany töletmek	60	
z) Puşmana puluny töletmek	60	
g) Moral(ahlak) taýdan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak	61	
Hukuk gatnaşyklaryny ýatyrmak ýa-da üýtgetmek	61	
Döwlet edarasynyň aktyny kazyýetiň ulanmazlygy	62	
Beýleki usullar	62	
12-nji madda. Kanunlara laýyk gelmeýän akty hakyky däl diýip ykrar etmek ...	62	13-nji madda.
Graždan hukuklaryny öz-özünü goramak	64	
14-nji madda. Zyýany töletmek	65	
15-nji madda. Emläkleýin däl şahsy hukuklary we beýleki maddy däl eşretleri goramak	67	16-njy
madda. At-abraýy, mertebäni we iş abraýyny goramak	68	
Umumy düzgünler	69	
At-abraýy we mertebäni masgaralaýan maglumatlary ýalana çykarmagyň usullary	70	
Maglumatlary ýalana çykarmak	71	
Kazyýetiň çözgüdini mejbury ýerine ýetirmek	71	

Ahlak zelesiň öwezini dolmak	72
Maglumaty ýaýradýjy çeşmeleriň jogapkärçiligi	72
17-nji madda. Öz şekiliniň suratlandyrylmagyna hukugy goramak	72
18-nji madda. Şahsy durmuşyň syrlaryny goramak hukugy	73
1. Emläkleýin däl şahsy hukuk hökmünde şahsy durmuşyň syrlaryny goramak hukugy	74
2. Şahsy resminamalaryň, gündelikleriň, şahsy hat alyşmalaryň we ş.m. çap edilmegi	75

2 BÖLÜM. ŞAHSLAR

1 BAP. FIZIKI ŞAHSLAR

19-njy madda. Fiziki şahs diýen düşünje	76
1. Umumy düzgünler	76
20-nji madda. Fiziki şahsyň hukuk ukyby	77
1. Düşünje	78
Hukuk ukybyň ýüze çykmagy we bes etmegi	79
21-nji madda. Fiziki şahsyň ady	80
1. Ada bolan hukuk	80
2. Raýat ady we aýrybaşgalaşdyrylmagyň başga görnüşleri	84
22-nji madda. Fiziki şahsyň ýaşaýan ýeri	85
1. Umumy düzgünler	85
2. Kämilik ýaşyna ýetmedikleriň ýaşaýan ýeri	86
Döwlet borçlarynyň ýerine ýetirilmegi we ýaşaýan ýeriniň saklanylmagy	86
Ýaşaýan ýeri, salgyt hukugy we durmuş üpjünçilik hukugy	87
Ýaşaýan ýeriniň amaly ähmiýeti	88
23-nji madda. Fiziki şahsyň kämlik ukyby	88
Düşündiriş	89
Nika baglaşmagyň netijesinde hukuga eýe bolmak	90
Kiçi ýaşly çagalaryň kämlik ukypsyzlygy	90
24-nji madda. Hukuk ukybyndan we kämlik ukybyndan mahrum etmäge hem-de olary çäklendirmäge ýol bermezlik	91
Umumy düzgünler	91
Döwlet edaralarynyň kämlik ukybyny çäklendirýän namalarynyň hakyky dældigi	93
Hukuk ukybyndan we kämlik ukybyndan ret edilmegine ýol berilmezligi	93
25-nji madda. Kemala gelmedikleriň çäklendirilen kämlik ukyby	94
1. Umumy düzgünler	94
2. Kanuny wekiliň razylygy	95
26-njy madda. Fiziki şahsy kämlik ukybynyň ýok diýlip ykrar etmek	95
Şahsyň kämlik ukyby ýok diýip diňe kazyýet tarapyndan ykrar edilmegi	96
Hossary bellemek	97
Kämlik ukypsyzlygyny ýatyrnak	97
27-nji madda. Fiziki şahsyň kämlik ukybyny çäklendirmek	97
Kämlik ukybyny çäklendirmegiň esaslary	98
Kämlik ukybyny çäklendirmegiň tertibi	99
28-nji madda. Fiziki şahsyň telekeçilik işi	100
Umumy düzgünler	100
Telekeçilik işini bellige almak	101
Hususy telekeçiniň hukuk ukyby	101
29-njy madda. Fiziki şahsyň emlak jogapkärçiligi	102
Düzgünleşdirmegiň predmeti	102

Tutulyp alynmaga degişli bolmadyk emläkler	102
Fiziki şahsyň öz borçnamalary boýunça jogap berýän	102
30-njy madda. Hususy telekeçiniň gurby ýetmezligi (batmagy)	103
Umumy düzgünler	104
Gurby ýetmezlik baradaky işiň kazyýete degişliligi.....	105
Batylanda kreditorlaryň talaplary	106
telekeçi batan diýlip ykrar edilende borçnama	106
Telekeçilik işiniň gadagan edilmegi	106
31-nji madda. Hossarlyk we howandarlyk	107
Hossarlygyň we howandarlygyň maksatlary	107
we howandarlaryň hukuklary we borçlary	108
howandarlygyň döremeginiň şertleri	109
32-nji madda. Hossarlyk	110
1. Umumy düzgünler	110
Hossarlaryň hukuklary we borçlary	110
33-nji madda. Howandarlyk	110
1. Umumy düzgünler	111
Geleşikleri baglaşmak üçin howandarlaryň razyllygy	111
34-nji madda. Hossarlyk we howandarlyk organlary	112
Umumy düzgünler	113
Hossarlygy we howandarlygy bellemek hakyndaky çözgütler.....	114
Hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň ygtyýarlygy	115
35-nji madda. Hossarlar we howandarlar	115
Hossar we howandar bolup bilýän şahslar	116
Hossar ýa-da howandar hökmünde bellenilýän şahslaryň razyllygy	117
Hossarlyk we howandarlyk wezipelerini döwlet edaralaryna ýüklemek	118
Hossary we howandary bellemegiň ýeri	119
howandarlygy bellemegiň möhletleri	120
howandarlaryň öz	120
1. Borçlary muft ýerine ýetirmegiň ýörelgesi	121
Bile ýaşamak borjy	122
Hossarlyk-howandarlyk edilýänleriň hukuklaryny we bähbitlerini goramak borjy	123
Hossarlyk-howandarlyk edilýänleriň borçlary	124
Hossarlygy we howandarlygy bes etmek	124
37-nji madda. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägine ygtyýar etmek	124
Umumy düzgünler	125
Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini eýeçiliginden aýyrmak boýunça çäklendirmeler	126
Bähbitleriň dawasy.....	127
38-nji madda. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň eýeçiligini ynançly dolandyrmak	128
Umumy düzgünler	128
Eýeçiligi ynançly dolandyrmagy döredýän esaslar	129
howandarlyk edilýäniň emlägini dolandyryjynyň ygtyýarlyklary	129
4. Ynançly dolandyrmak baradaky şertnamanyň bes edilmegi	129
Hossarlary we howandarlary öz borçlaryny	130
boşatmak we çetleşdirmek	130
Umumy düzgünler	130
Hossarlyk we howandarlyk borçlaryndan esasy sebäpler boýunça	

boşadylmagy	132
Hossary we howandary çetleşdirmek	132
40-nji madda. Hossarlygyň we howandarlygyň bes edilmegi	133
Hossarlygy we howandarlygy bes etmegiň esaslary	133
Hossarlygyň howandarlyga öwrülmegi	134
ýaşyna ýetilmegi bilen howandarlygyň bes edilmegi	134
41-nji madda. Kämilik ukyby bolan fiziki şahslara penakärlik	135
Umumy ýagdaýlar	136
Kömekçini bellemek	136
edilýäniň emlägini dolandyrmak	Ошибка! Закладка не определена.
4. Penakärliги bes etmek	137
42-nji madda. Fiziki şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek	138
Umumy düzgünler	138
Şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky işine kazyýet tarapyndan seredilmegi	139
43-nji madda. Fiziki şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar	139
etmegiň netijeleri	139
Umumy düzgünler	140
Şahsy nam-nyşansyz diýip ykrar etmekden öň emläk hukuklaryny goramak	140
44-nji madda. Fiziki şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek hakyndaky çözgüdiň ýatyrylmagy	141
Umumy düzgünler	141
Şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar edilmegini ýatymagyň netijeleri	141
45-nji madda. Fiziki şahsy ölen diýip yglan etmek	142
Umumy düzgünler	143
Şahsy ölen diýip yglan etmegiň esaslary	143
Şahsyň ölen gününü bellemek.....	144
Şahsy ölen diýip ykrar etmegiň netijeleri	144
46-njy madda. Ölen diýlip yglan edilen fiziki şahsyň gelmeginiň netijeleri	144
Umumy düzgün	145
Netijeler	145
47-nji madda. Graždan ýagdaýynyň aktlaryny bellige almak	146
Bellige almagyň ähmiýeti we wezipeleri	147
Bellige almagyň maksatlary	148
Bellige alyş hakyndaky şahadatnama	149
4. Namalar ýazgylaryny düzetmegiň tertibi	149
5. Raýat ýagdaýy namalarynyň ýazgysyny ýatymak	150
6. Nama ýazgysynyň dikeldilmegi	150

2 BAP. ÝURIDIKI ŞAHSLAR

§ 1. UMUMY DÜZGÜNLER

48-nji madda. Ýuridiki şahs diýen düşünje	151
Umumy düzgünler	151
A. Guramaçylykly döreýiş	151
B. Belli-bir maksady öňde goýmak	152
Ç. Eýçilikdäki aýrybaşga emläk	152
1. Ýuridiki şahsyň ady	153
2. Döwlet tarapyndan hasaba almak	153
Guramaçylyk-hukuk görnüşleri	154
Döwlet ýuridiki şahslar	154

1. Umumy düzgünler	156	2. Hukuk ukybynyň görnüşleri	156
3. Hukuk ukyby we ygtyýarnama	157		
4. Hukuk ukybyny çäklendirmek	158		
50-nji madda. Telekeçi ýuridiki şahslar	158		
Düşünje	159		
Telekeçi ýuridiki şahslaryň guramaçylyk-hukuk görnüşleri	159		
51-nji madda. Telekeçi däl ýuridiki şahslar	160		
1. Düşünje	160		
2. Telekeçi däl ýuridiki şahslaryň telekeçilik işi	162	3. Telekeçi däl ýuridiki şahslaryň guramaçylyk-hukuk görnüşleri.....	162
52-nji madda. Ýuridiki şahslaryň döwlet tarapyndan bellige alynmagy	164		
Döwlet tarapyndan bellige alynmagyň konstitutiw ähmiýeti	164		
Bellige alyş döwlet organlary we bellige almagyň düzgüni	165		
Ýuridiki şahslaryň bitewi döwlet reýestri	165		
Ýuridiki şahsy bellige almakdan boýun gaçyrmak.....	166		
53-nji madda. Ýuridiki şahsyň dörediş dokumentleri	167		
1. Ýuridiki şahsyň ustawy we dörediş şertnamasy	168	2. Dörediş dokumentleriň mazmuny	168
54-nji madda. Ýuridiki şahsyň organlary	169		
1. Umumy düzgünler	170	2. Ýuridiki şahsyň bähbitleri üçin hereket etmek borjy.....	170
55-nji madda. Ýuridiki şahsyň ady we ýerleşýän ýeri	171		
1. Ýuridiki şahsyň ady	171	2. Ýuridiki şahsyň ýerleşýän ýeri	172
56-njy madda. Wekillikler we filiallar	173		
Umumy düzgünler	173		
Filialaryň ýolbaşçysynyň üçünji taraplar bilen gatnaşyklardaky ygtyýarlyklary	174		
Filialaryň ýa-da wekilligiň statusy	175		

§ 2. JEMGYÝETÇILIK GURAMALARY WE FONDLAR HAKYNDAKY UMUMY NORMALAR

57-nji madda. Jemgyýetçilik guramalary we fondlary bellige almak.....	176
Umumy düzgünler	176
Ýuridik şahslary bellige almagyň kadalary	177
58-nji madda. Jemgyýetçilik guramalarynyň we fondlaryň ustawy	179
Umumy düzgünler.	179
2. Tertipnamanyň maglumatlary	180
3. Tertipnamanyň görnüşi	181
59-njy madda. Bellige alyş maglumatlary	181
60-njy madda. Üýtgetmeleri bellige almak	182
61-nji madda. Jemgyýetçilik guramalarynyň we fondlaryň işine döwlet kontrollýgy	183
1. Döwlet kontrollýgyň mazmuny	183
Bellige almagy ýatyrmak	183
62-nji madda. Ýolbaşçylyk we wekillik	184
1. Umumy düzgünler	184
2. Ýolbaşçylygyň çäkleri	185
Beýleki edaralaryň razyçylygy	185
63-nji madda. Üçünji şahslar bilen gatnaşyklarda prawleniýäniň ygtyýarlary ..	185
Prawleniýanyň wekilçiliginiň ygtyýarlyklary	186
Ýörite wekil	187

64-nji madda. Jogapkärçilik	187 1.
Jemgyýetçilik guramasynyň we gaznanyň jogapkärçiligi.	188
Ýuridik şahsa ynsaply ýolbaşçylyk etmek borçnamasy	188
Ýuridik şahsyň aýry başgalanan jogapkärçiligi	189 65-nji madda.
Jemgyýetçilik guramasyny ýa-da fondy bes etmek	
we ýatymak	190

§ 3. JEMGYÝETÇILIK GURAMALARY HAKYNDAKY ÝÖRITE NORMALAR

66-njy madda. Prawleniýe	192
Prawleniýäni saýlamak	192
Müdiriýet agzalaryny yzyna çagyrmak	192 67-nji madda.
Umumy ýygnaç	193 1. Umumy ýygnagy
çagyrmagyň tertibi	193
Umumy ýygnagyň ygtyýarlyklary	194
Çözgütleri kabul etmegiň tertibi	194
68-nji madda. Komissiýalar	195
69-njy madda. Ýörite organlar	196 70-nji
madda. Jemgyýetçilik guramasyna agzalyk	196
Agzalyga kabul etmegiň tertibi	197
Jemgyýetçilik guramasyndan çykamak	197 3. Agzalygyň
berilmegine ýol bermezlik	198
Agzalykdan çykarmak	198
Jemgyýetçilik guramasynda agzalyga bolan hukuk	199

§ 4. FONDLAR HAKYNDAKY ÝÖRITE NORMALAR

71-nji madda. Destinatorlar üçin fondlar	200
Umumy düzgünler	200
Destinatorlaryň hukuklary	201
72-nji madda. Fonda wznos tölemegi üpjün etmek borçnamasy.....	201
Umumy düzgünler	202
Gaznanyň emlägi	202
73-nji madda. Gözegçilik organy	203 74-nji madda.
Fonduň maksadyny üýtgetmek	204

3 BÖLÜM. GELEŞIKLER WE WEKILLIK

1 BAP. UMUMY DÜZGÜNLER

75-nji madda. Geleşikler diýen düşünje we olaryň görnüşleri	206
1. Umumy düzgünler	206 2.
Birtaraplaýyn, ikitaraplaýyn, köp taraplaýyn geleşikler	207
76-njy madda. Erk-islegi bildirmegiň hakykylygy	208
Umumy düzgünler	208
Erk-isleg bildirmekligiň hakykylygy	209
Erk-islegiň hakykylygyna ölümiň ýa-da kämillik ukybyny ýitirmekligiň	
täsiiri	209
77-nji madda. Erk-islegiň bildirilmegine düşündiriş bermek	211 78-nji madda.
Erk-islegiň mazmunyny belli etmegiň mümkin dälidiği	212
Umumy düzgünler	212
Dymmaklyga erk-islegiň bildirilmegi hökmünde garalmagy	212 79-njy madda.
Hukuk tertibiniň we ahlaklylygyň esaslaryna garşy gelýän	
geleşigiň hakyky dälidiği	213
Umumy düzgünler	213
Kazyýet tejribesiniň meseleleri	215
80-nji madda. Öz ýagdaýyny hyýanatlykly peýdalanylmagy zerarly geleşigiň	

hakyky dældigi	215
1. Umumy düzgünler	216 2.
Ulanmagyň başlangyçlary	216
3. Telekeçilik häsiýete eýe bolan geleşikler boýunça kadalaryň ulanylyşy ...	217 81-nji madda.
Ýalan we galp geleşikleriň hakyky dældigi	218
Umumy düzgünler	218
Ýalan geleşikler	218
Galp geleşikler	219
82-nji madda. Çynlakaý maksadyň ýokdugy	221
1. Umumy düzgünler	221 2. Ýetirilen
zyýanyň öwezini dolmaklygy talap etmek hukugy	221
83-nji madda. Erk-islegiň biderekdigi	222
Umumy düzgünler	222
Kämillik ukyby ýok şahsyň erk-isleginiň biderekligi.....	222
Waglaýyn psihiki taýdan näsaglan mahalynda erki amala aşyrmak	Ошибка! Закладка не определена.
84-nji madda. Bellenilen formanyň bozulmagy bilen baglaşylan geleşigiň hakyky dældigi	224
Umumy düzgünler	224
Dawalaşylýan geleşikleriň hakyky dældigi	225 3. Dawaly
geleşikleri dawalaşmagyň tertibi	226 4. Geleşiklere
dawalaşmak hukugynyň subýektleri	227
85-nji madda. Geleşigiň konwersiýasy	227
86-njy madda. Hakyky däl geleşigi tassyklamak	228
Tassyklamak arkaly täze geleşigi baglaşmak	228
Dawalaşmaga ýol berilmezligi	229 3. Köne
geleşigiň geçen wagt üçin güýji	229
4. Tassyklamagyň kanunylygy	230
87-nji madda. Geleşigiň bir böleginiň hakyky dældigi	230
Geleşigiň bir bölegi barada düşünje	230
Geleşigiň bir böleginiň möhümligine baha bermek	231
1. BAP. KÄMILLIK UKYBY GELEŞIGIŇ HAKYKYLYGYNYŇ ŞERTIDIR	
88-nji madda. Kemala gelmedigiň baglaşan geleşiginiň hakykylygy	233
Umumy düzgünler	233
Kanuny wekiliniň kemala gelmedik şahs bilen geleşik baglaşmaga razylyk bermegi	233
Kemala gelmedik şahsyň doly kämillik ukyply bolup ýetişmegi we onuň özüniň bildirýän erk-isleginiň hakykylygy hakyndaky meseläni çözmegi ...	235 89-njy madda. Kemala gelmedik
şahsyň baglaşan şertnamasyndan ýüz dönderilmegi	236
Umumy düzgünler	236
Beýleki tarapyň şertnamadan ýüz döndermäge bolan hukugy	237
Şertnama baglaşmaga razyçylyk barasynda ýalňyşlyk	238
90-njy madda. Kemala gelmedik şahsyň hukuga eýe bolmagy	239
Umumy düzgünler	239
Kemala gelmedik şahsyň baglaşan şertnamasynyň hakykylygy	240
Kemala gelmedik şahslaryň gatnaşyklaryň aýratyn çygyrlary üçin kämillik ukyplary	241
Kemala gelmedik şahslaryň emansipirlenmeginiň ylalaşylmagy	242 91-nji madda.
Kanuny wekiliň hökmany razyçylygyny alman baglaşylan geleşigiň hakyky dældigi	242
Umumy düzgünler	242

Kanuny wekiliň razyçylygynyň zerurlygy	243
Razyçylygyň barlygy barasynda beýleki tarapa mälüm edilmegi geleşigiň hakykylygynyň hökmany şertidir	243
92-nji madda. Kämillik ukyby çäklendirilmezden ön baglaşylan geleşige rugsadyň zerurlygy	244
Umumy düzgünler	244
Fiziki şahs bilen kämillik ukyby çäklendirilmezden ozal baglaşylan geleşiklere razyçylyk	245
2. BAP. GELEŞIGIŇ FORMASY	
93-nji madda. Formany berjaý etmek geleşigiň hakykylygynyň şertidir	247
Geleşigiň formasy barada düşünje	247
Geleşigiň görnüşini saýlamakda erkinlik	247
Görnüş geleşigiň aýrylmaz häsiýeti (atributy) ýa-da gürrüňsiz (absolýut) görnüş hökmünde	248 4.
Geleşikleriň imperatiw we dispozitiw görnüşleri	248
94-nji madda. Geleşigiň formasy	249
1. Kanunda bellenen ýazmaça görnüş	249
A. Gol ýazmaça görnüş hökmünde	249
B. Mehaniki serişdeleri ulanmak bilen çekilen gol	250
Ç. Blank goly	251 2.
Geleşikde kesgitlenen ýazmaça görnüş	251
3. Geleşikleriň çylşyrymly kepillendiriş görnüşü.....	252
95-nji madda. Gol çekmegi başga şahsa ynanmak	252 96-njy madda. Birnäçe dokumenti düzmek bilen geleşik baglaşmak.....
	253

4 BAP. DAWALY GELEŞIKLER

§ 1. PIKIRI BULAŞDYRMAK TÄSIRI BILEN BAGLAŞYLAN GELEŞIKLER

97-nji madda. Düşünje	254
Umumy düzgünler	254
98-nji madda. Pikiriň düýpli bulaşdyrylmagy	255 1. Pikiriň düýpli bulaşdyrylmagy barada düşünje
	255
Geleşik saýlanyp alnanda pikir bulaşdyрма	256
Geleşigiň mazmunynda pikir bulaşdyрма	257
Geleşigiň esaslandyrmasynda pikir bulaşdyрма	257
99-njy madda. Erk-islegiň mazmuny barasynda pikiri bulaşdyrmak	258
Şahsyň aýratynlyklarynda pikir bulaşdyрма	258
Zatlaryň aýratynlyklarynda pikir bulaşdyрма	259
Hukuklaryň zatlara deňlenmegi	259
100-nji madda. Geleşigiň sebäbindäki pikir bulaşdyрма	260
Sebäpdäki pikir bulaşdyрма düşünjesi we esasy häsiýetnamasy	260
Geleşigiň kontragentiniň sebäbiniň we şahsyýetiniň gatnaşygy.....	260 101-nji madda. Hukukdaky pikir bulaşdyрма
	261 1. Hukukdaky pikir bulaşdyрма düşünjesi we umumy häsiýetnamasy
	261
2. Hukukdaky pikir bulaşdyрма hasap edilmeyän ýagdaý	261
102-nji madda. Kontragentiň geleşige razyçylygy	261
103-nji madda. Ownuk ýalňyşlyklar	262
1. Dawalaşmanyň ýerine ýalňyşlary düzetmek hukugy	262
104-nji madda. Dawalaşmagyň hakykydygy	263 1. Pikiri bulaşdyрма netijesinde geleşigi dawalaşmagyň şertleri
	263
A. Dawalaşmagyň möhleti	263
B. Pikiri bulaşdyрма geleşigi baglaşmagyň gönünden-göni sebäbi	

hökmünde.....	263 2.
Dawalaşma birtaraplaýyn geleşik hökmünde	264
3. Dawalaşmaga hukukly şahslar	264 105-nji
madda. Araçynyň (dellalyň) ýalňyşlygy zerarly pikiriň	
bulaşdyrylmagy	265

§ 2. ALDAW ARKALY BAGLAŞYLAN GELEŞIKLER

106-njy madda. Düşünje	266
Umumy düzgünler	266
Geleşigi hakyky däl diýip bilmegiň öňünden döreýän şertler	266
Dymmak bilen aldaw	268
107-nji madda. Aldaw arkaly baglaşylan geleşigiň hahyky dældigini ykrar etmek	269
108-nji madda. Üçünji şahsyň aldamagy	269
109-njy madda. Dawalaşmagyň möhleti	271

§ 3. ZORLUK ETMEGIŇ ÝA-DA ZORLUK HAÝBATYNY ATMAGYŇ TÄSIRI BILEN BAGLAŞYLAN GELEŞIKLER

110-njy madda. Düşünje	273
111-nji madda. Zorluk etmegiň ýa-da zorluk haýbatyny atmagyň häsiýeti	273
Zorluk etmek	274
Zorluk haýbatyny atmak	274
112-nji madda. Ýakyn garyndaşlar barasynda zorluk etmek ýa-da zorluk haýbatyny atmak	275
113-nji madda. Kanuny serişdeleri ulanyp zorluk etmek ýa-da zorluk haýbatyny atmak	276 114-
nji madda. Dawalaşmak möhleti.....	277

5 BAP. ŞERTLI BAGLAŞYLAN GELEŞIKLER

115-nji madda. Düşünje	278
Umumy düzgünler	278
Şertli geleşikleriň ulanyp boljak çäkleri	279 3. Kumulýatiw
we alternatiw şertler	280
4. Şertli geleşikler we geleşigiň şertleri	280
116-njy madda. Hukuk tertibiniň esaslaryna garşy gelýän şertiň ýa-da ahlaksyzlyk şertiniň hakyky dældigi	281 117-nji
madda. Erk-islege bagly şert	282
118-nji madda. Oňaly şertler	282
119-njy madda. Oňasyz şertler	283
120-nji madda. Şertiň ýüze çykmagyna täsir etmäge ýol bermezlik	284
121-nji madda. Gaýra goýulýan şert bilen baglaşylýan geleşik	285
Geleşikte hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykyan pursady	285
Geljekde garaşylýan, özem näbelli bolan waka	286
122-nji madda. Ýatyrylýan şert bilen baglaşylýan geleşik	287 123-nji
madda. Şert ýüze çykan mahalynda päk ýürekliligiň ähmiýeti.....	288

6 BAP. GELEŞIKLERDÄKI RAZYÇYLYK

124-nji madda. Düşünje	290
Umumy düzgünler	290
Razylyk bir taraplaýyn geleşik hökmünde	291
Geleşiklerde razylygyň ulanylýan ýagdaýlary	292
125-nji madda. Öňünden berlen razyçylyk (rugsat)	295
126-njy madda. Indiki razyçylyk (makullaýyş)	296
127-nji madda. Ygtyýarsyz şahsyň zada ygtyýar etmegi	296

7 BAP. WEKILLIK WE YNANÇ HATY

128-nji madda. Wekillik	299 1.
Umumy düzgünler	299 2. Wekilligiň subýektleri
Wekiliň ygtyýarlyklary	300
129-njy madda. Wekiliň hereketleri.....	302
Umumy düzgünler	302
Wekillik üçin hukugyň bolmazlygy	302 130-njy madda. Wekiliň çäklendirilen kämillik ukyby
Erkiň kemçiligi, bilmek, bilmek borjy	303 131-nji madda.
Umumy düzgünler	304
Ynanyjynyň görkezmeleri	304
132-nji madda. Wekillik ygtyýarlary	305
Umumy düzgünler	305
Ynanç hatynyň görnüşi	305 133-nji madda. Ynanç hatynyň üýtgedilmegi ýa-da ýatyrylmagy
134-nji madda. Ynanç hatyny togtatmagyň esaslary.....	307
Ynanylan adamyň boýun gaçyrmagy	308
Ynanç hatyny beriji tarapyndan ynanç hatyny ýatyrmak	308
Ynanç hatyny beren adamyň onuň kämillik ukypsyzlygynyň gelip ýetmegi bilen aradan çykmagy	308
Ynanç hatynyň ýerine ýetirilmegi bilen bes etmegi	308
Ynanç hatynyň möhletiniň gutarmagy	309
135-nji madda. Ynanç hatynyň yzyna gaýtarylmagy	309 136-njy madda. Wekillik ygtyýarlylaryny alman geleşik baglaşmak
Umumy düzgünler	309
Makullamak	310 137-nji madda. Şertnamadan ýüz döndermek hukugy
nji madda. Şertnamadan ýüz döndermek hukugy	310 138-nji madda. Wekillik ygtyýarlary ýok mahalynda wekiliň jogapkärçiligi 311
Wekiliň geleşigi makullamakdan boýun gaçyran mahalyndaky jogapkärçiligi	312
Haçanda wekil ygtyýarlyklaryň ýokdugy hakynda bilmedik halatlarynda onuň ýitgileriň öwezini dolmagy.	312
Jogapkärçilikden boşatmak	313
139-njy madda. Öz-özüň bilen geleşik baglaşmaga ýol bermezlik	313

4 BÖLÜM. MÖHLETLER

1 BAP. MÖHLETLERI HASAPLAMAK

140-njy madda. Möhletleri hasaplamak kadalary	315
1. Umumy düzgünler	315
2. Möhletleriň görnüşleri	315
141-nji madda. Möhletiň gecip başlamagy	317
142-nji madda. Möhletiň tamamlanmagy	318
143-nji madda. Ýarym ýyl, çäryek, ýarym aý	319
145-nji madda. Aýlyk möhleti we ýyllyk möhleti hasaplamak	320
146-njy madda. Dynç alys we baýramçylyk günleri	320

2 BAP. HAK ISLEÝIŞ WAGTYNYŇ MÖHLETLERI

147-nji madda. Hak isleýiş wagty diýen düşünje	322
Umumy düzgünler	322
Hak isleýiş wagtynyň möhletleri we oňa meňzeş institutlar	323

Hak isleýiş wagtynyň möhletlerini ulanmagyň şertleri	324
Hak isleýiş wagtynyň geçen möhletini dikeltmek mümkinçiliginiň ýoklugy	325
Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň predmeti	325
Hak isleýiş wagtynyň möhletleriniň görnüşleri	327
148-nji madda. Şertnama talaplary boýunça has isleýiş wagtynyň möhleti	327
Şertnama talaplary boýunça boýunça hak isleýiş wagtynyň möhleti ...	328
Wagtal-wagtal ýerine ýetirilmeli borçnamalardan gelip çykýan talaplar .	328
Hak isleýiş wagtynyň beýleki möhletleri	328
149-njy madda. Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçip başlamagy	329
Talabyň ilki başlaýan pursady.	329
Hereket etmekden saklanmak borçnamasynyň bozulmagynda hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçip başlanmagynyň başlanýan pursady	329 150-nji madda. Talabyň ýüze çykmagy
330	
151-nji madda. Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegini hukuk esaslary boýunça togtatmak	330
152-nji madda. Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegini hakykat ýüzündäki ýagdaýlar boýunça togtatmak	332
1. Umumy düzgünler	332 2. Öňüni alyp bolmaýan güýç
333	
3. Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmeginiň dowam etmegi	333 153-nji madda.
Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegini	333 maşgala ýagdaýlary sebäpli togatmak
333	
1. Nikaly döwür hak isleýiş wagt möhletiniň togtadylmagy	333 2. Kämillik ýaşy ýetmänkä hak isleýiş wagtynyň möhletiniň togtadylmagy
334	
154-nji madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegini togtatmagyň täsiri	334
Ulanmagyň öňünden dörän şertleri	335
Raýat-prosessual kämillik ukybynyň täsiri	336 156-njy madda.
Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň bergini boýun almak arkaly arasynyň kesilmegi	336
157-nji madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň suda hak isleýiş arzasyny bermek arkaly arasynyň kesilmegi	338
158-nji madda. Hak isleýiş bildirilen mahalynda hak isleýiş wagt möhletiniň arakesmesiniň dowamlylygy we gutarmagy	340
159-njy madda. Hak isleýişden ýüz dönderilen mahalynda hak isleýiş wagt möhletiniň arakesmesi	341
160-njy madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arakesmesiniň netijeleri	342
161-nji madda. Kanuny güýji bolan talap boýunça hak isleýiş wagt möhleti ...	342
162-nji madda. Hukuk kabul ediljek mahalynda hak isleýiş wagt möhleti.....	343
163-nji madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň netijeleri	344
164-nji madda. Goşmaça borçlar boýunça hak isleýiş wagt möhleti	345
165-nji madda. Hak isleýiş wagt möhletlerini üýtgetmek hakyndaky ylalaşygyň hakyky dälidigi	347

1 BÖLEK UMUMY DÜZGÜNLER

1 BÖLÜM. ESASY DÜZGÜNLER

1 BAP. GRAŽDAN KANUNLARY

1 madda. Graždan kanunlarynyň esasy başlangyçlary

1. Graždan kanunlary özüne düzgünleşdirmäge degişli bolan gatnaşyklara gatnaşyjylaryň deňligini, eýeçiligiň eldegrilmesizligini, şertnamanyň erkinligini, kim-de bolsa biriniň hususy işlere esassyz gatyşmagyna ýol berilmesizdigini, graždan hukuklaryny päsgelçiliksiz amala aşyrmagyň, bozulan hukuklaryň dikeldilmegini üpjün etmegiň, şol hukuklary suduň üsti bilen goramagyň zerurdygyny ykrar etmäge esaslanýar.

2. Fiziki we ýuridiki şahslar özüleriniň hukuklaryny we borçnamalaryny şertnama esasynda bellemekde hem-de şertnamada islendik şertleri kesgitlemekde, eger olar kanuna garşy gelmeýän bolsa erkindirler.

Graždan hukuklary ahlagy, beýleki şahslaryň, saglygyny, hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramak, jemgyýetiň we döwletiň, howpsuzlygyny, töwerekdäki sredanyň goralmagyny üpjün etmek maksady bilen, diňe kanun esasynda çäklendirilip bilner.

3. Harytlar, hyzmatlar we maliýe serişdeleri Türkmenistanyň bütin territoriýasynda erkin geçirilýär. Harytlaryň, hyzmatlaryň we maliýe serişdeleriniň geçirilmegini çäklendirmek çäreleri kanuna laýyklykda girizilip bilner.

1. Umumy düzgünler

Türkmenistanyň Raýat kodeksi Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanyň kanunçylyk ulgamynyň mundan beýläk hem kämilleşmeginde esas goýujy orny eýeleýär. Bu kodefisirlenen kanunda, ähli hukuk we kanunçylyk ulgamynyň ösüş kanunalaýyklygy, hukugyň ähmiýetiniň ösüşi, wezipeleriniň baýlaşmagy söhlelenýär we durmuş-ykdysady ösüslere kanunçylygyň netijeli täsiriniň kämilleşmegi öz beýanyny tapýar. TRK-y türkmen halkynyň asyrlaryň jümmüşinden gelýän däplerine, ýakyn we geljekki ösüşi göz önünde tutýan ykdysady gatnaşyklaryň iş ýüzündäki tejribesine, şeýle hem öňdebaryjy halkara tejribelerine esaslanýar.

TRK-nyň kadalary bazar gatnaşyklarynyň emele gelmegine we ösmegine ýörelgeleýin ähmiýetlidir, hususan-da, raýat kanunçylygynyň kadalaşdyrýan gatnaşyklarynyň gatnaşyjylarynyň deň hukuklylygyny, eýeçiligiň eldegrilmesizligini, şertnama erkinligini, kim-de bolsa biriniň hususy işlere esassyz gatyşmagyna ýol bermesizligini, raýat hukugynyň päsgelçiliksiz amala aşyrylmagynyň möhümdigini, bozulan hukuklaryň dikeldilmegini, olaryň kazyýet goragynyň üpjün edilmegini ykrar etmäge esaslanýar. Hut sonuň üçin hem 1-nji madda raýat kanunlarynyň esasy başlangyçlary diýip atlandyrylýar. Bu maddada beýan edilýän esasy başlangyçlar (ýörelgeler) we kepillendirmeler, raýat kanunçylygyna täze hil häsiýetnamasyny bermek bilen, RK-ny türkmen jemgyýetiniň Berkarar döwletiň bagtyýarlyk eýýamynyň bazar ykdysadyýetine gönükdirilen kodeksi diýip hasap etmäge mümkinçilik berýär.

2. Raýat kanunçylygynyň ýörelgeleri

Düşündiriş berilýän maddanyň 1-nji bendinde raýat kanunlarynyň esasy başlangyçlarynyň (ýörelgeleriniň) sanawy beýan edilýär.

2.1. Gatnaşyjylaryň deňligi

Raýat hukuk gatnaşyklarynda gatnaşyjylaryň deňligi diýlip, taraplaryň özara gatnaşyklarynda hukuk (ýöne ykdysady deňlige däl) deňligine düşünilýär, munuň özi biri-birine gulluk ýa-da beýleki hukuk tabynlygynda durmaýan deň derejedäki taraplaryň özara gatnaşyklaryny alamatlandyrýar.

2.2. Eýeçiligiň eldegrilmesizligi

Eýeçiligiň eldegrilmesizligi – zat eýesiniň özüne degişli emläge eýelik etmek, peýdalanmak we ygtyýar etmek mümkinçiligini aňlatmak bilen, şol bir wagtyň özünde emlägi başgalaryň kast etmeginden goramakdyr we zat eýesiniň işine bikanun haýsydyr bir görnüşde goşulmaklygy aradan aýyrmakdyr.

2.3. Şertnamanyň erkinligi

Düşündiriş berilýän maddada şertnama erkinligi ýörelgesi bazar gatnaşyklarynyň özenini açyp görkezýär, has takygy, bu fiziki we ýuridiki şahslaryň öz hukuklaryny şertnama esasynda erkin kesgitlemäge we şertnamanyň kanuna ters gelmeýän

islandik şertini bellemäge bolan hukugydyr. Şertnama erkinligi ýörelgesi emläk (raýat) dolanyşygynyň ösmegi üçin esas bolup durýar. Bu ýörelgä laýyklykda raýat hukugynyň subýektleri şertnama baglaşmakda erkindirler, hususan-da, şertnama gatnaşygy beýleki tarapy saýlamakda, öz ylalaşygynyň şertlerini kesgitlemekde, şeýle-de şertnamalaýyn gatnaşyklaryň haýsy-da bolsa bir görnüşini saýlap almakda erkindirler. Ýöne şertnama gatnaşygy beýleki tarapyň hem şeýle hukuklarynyň we borçlarynyň bardygyny hasaba almalydyr. Şertnama erkinliginiň goşmaça häsiýetnamasy TRK-nyň 333-nji maddasyna beriljek düşündirişlerde has giňişleýin beýan edilýär.

2.4. Şahsy işe goşulmazlyk

Şahsy işe kimdir biriniň goşulmagyna ýol berilmezligi babatyndaky ýörelge – bu raýat kodeksiniň many-mazmuny bolup durýar we bu ýörelge kimdir biriniň şahsy işe goşulmazlygyna ýol berilmezligini aňladyp, şol bir wagtyň özünde hökümet edaralarynyň emläk gatnaşyklaryndaky haryt eýeleri bolup çykyş edýän gatnaşyjylarynyň hojalyk gatnaşyklaryna diňe kanunda göz önünde tutulan ýagdaýynda goşulmaklaryna ýol berilýändigini aňladýar. Bu ýörelge emläk bilen bagly bolmadyk gatnaşyklar babatynda, şahsy durmuş, şahsy we maşgala syrlarynyň eldegrilmesizligi hakyndaky ýörelgelerde has anyk we takyk beýanyň tapýar (Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 24 we 25-nji maddalary). Fiziki we ýuridiki şahslaryň telekeçilik işi barada bu ýörelge häkimiýet edaralarynyň we gözegçilik edaralarynyň telekeçileriň işlerine gatyşmagyna diňe kanunda göni göz önünde tutulan halatynda ýol berilýändigini aňladýar. Mysal üçin, 2009-njy ýylyň 15-nji awgustynda kabul edilen “Kiçi we orta telekeçiligi döwlet tarapyndan goldamak hakynda” Türkmenistanyň Kanunynyň 18-nji maddasyna laýyklykda kiçi we orta telekeçiligi subýektleriniň maliýe-hojalyk işiniň barlagy döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralary we hukuk goraýjy edaralar tarapyndan üç ýylda bir gezekden ýygý bolmazdan geçirilýär, Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde operatiw-agtaryş işi we kazyýet çözgütleriniň yerine ýetirilmegi bilen baglanyşykly barlaglar muňa degişli däl.

2.5. Raýat hukuklarynyň päsgelçiliksiz amala aşyrylmagy

Raýat hukuklarynyň päsgelçiliksiz amala aşyrylmagy raýat kanunçylygynyň hereket etmekliginiň möhüm şertidir. Şeýle-de bu ýörelge döwletde kanunçylygyň umumy kadasydyr we hukuk döwletiniň berkarar bolmagynyň esasydyr. Bu ýörelge TRK-nyň 1-nji maddasynyň 3-nji bendinde harytlaryň, hyzmatlaryň we maliýe serişdeleriň Türkmenistanyň bütin çäklerinde erkin geçirilýändigini baradaky kadanyň bolmagy emläk dolanyşygynyň erkinligini häsiýetlendirýär. Ýöne kanuna laýyklykda jemgyýetçilik (jemagat) bähbitlerinden ugur alnyp, käbir zerur çäklendirmeleriň mysal üçin, işleriň aýry-äýry görnüşlerini ygtyýarlandyrmagyň bellenilmegi mümkin. Ondan hem başga Türkmenistanyň telekeçilik kanunçylygy telekeçiligiň we kanunda gadagan edilmedik beýleki ykdysady işleriň erkinligini kepillendirýär.

2.6. Bozulan hukuklaryň dikeldilmegini we onuň kazyýet goragyny

üpjün etmek

Bozulan hukugyň dikeldilmegi we onuň kazyýet goragyny üpjün etmek babatyndaky ýörelge, ýokarda beýan edilen 2.5. bendiň gönüden-göni dowamydyr. Bu ýörelge raýat-hukuk kadalaşdyrmasyň hukuk goraýjylyk wezipesini häsiýetlendirýär. Oňa laýyklykda raýat-hukuk gatnaşyklaryna gatnaşyjylara öz hukuklaryny we bähbitlerini goramak üçin giň mümkinçilikler berilýär. Raýat kanunçylygy hukuk goraýjy serişdeleriniň uly toplumuny özünde jemleýär, olar subýektlere islandik hukuklaryny we kanuny bähbitlerini netijeli goramaga mümkinçilik berýär (mysal üçin, TRK-nyň 10-18-nji maddalary).

Raýat kanunçylygynyň ýokarda beýan edilen başlangyçlarynyň hiç biri hem absolyt häsiýetli däl. Bu başlangyçlaryň esasy gymmatlygy olaryň jemlenip, emläkleýin we emläkleýin däl şahsy gatnaşyklary has netijeli kadalaşdyrmak bilen, raýat kanunçylygynyň demokratik kysymly bir bitewi ulgamyny emele getirýänligindedir. Bu ýörelgeler kanunçylyga has gowy düşünmäge, ony dogry düşündirmäge we anyk kadalaryny tejribede dogry ulanmaga mümkinçilik berýär. Başga bir tarapdan bolsa, agzalan ýörelgeler kanunçylykda ýetmezçilik ýüze çykanda we kanunçylyk meňzeşligi (analogiýasy) boýunça ulanylanda göz önünde tutulmalydyr.

1. Raýat dolanyşygyna gatnaşyjylaryň hususy

özbaşdaklygy (awtonomiýasy)

Düşündiriş berilýän maddanyň 2-nji bendinde, raýatlaryň (fiziki şahslaryň) we ýuridiki şahslaryň şertnama esasynda öz hukuklaryny we borçlaryny bellemekleri we şernamanyň kanuna ters gelmeýän islandik şertini kesgitlemegi bilen baglanyşykly hususy özbaşdaklyk (awtonomiýa) ýörelgesi beýan edilýär. Şu esasy başlangyçlar, raýat dolanyşygynyň kämilleşmegine päsgel berjek esassyz nogsanlyklary aradan aýyrmaklygy göz önünde tutup, bu ýörelge 2-nji bendiň 2-nji tesiminde has anyk beýan edilendir, ýagny onda ahlaklylygy, saglygy beýleki şahslaryň hukuklaryny we kanuny

bähbitlerini goramak üçin, jemgyýetiň we döwletiň howpsuzlygyny daşky gursawy gorap saklamaklygy üpjün etmek üçin raýat hukuklarynyň çäklendirilmeginiň mümkindigi hakynda aýdylýar. Şeýle çäklendirilmeler kanunda diňe jemgyýetçilik bähbidini üpjün etmek üçin belenilýär, meselem, işleriň aýry-äýri görnüşlerini ygtyýarlandyrmak esasynda amala aşyrmak, bazary monopolýalaşdyrmaklygy ýa-da ynsapsyz bäsleşigi gadagan etmek we ş.m. Agzalan ýörelgeleriň hereket etmegi hukugyň amala aşyrylmagynda emeli, býurokratçylykly päsgelçilikleriň aradan aýrylmagynda hem örän wajypdyr.

2. Harytlaryň we hyzmatlaryň erkin hereketlendirilmegi

Düşündiriş berilýän maddanyň 3-nji bendinde, Türkmenistanyň ähli çäginde harytlaryň, hyzmatlaryň we maliýe serişdeleriniň erkin geçirilýändigini kesgitlenen. Bu döwletiň çäklerinde ykdysady giňişliginiň bitewüligini aňladýar. 2-nji bendiň 2-nji tesiminde öz beýanyny tapan, harytlaryň we hyzmatlaryň erkin hereketlendirilmegini çäklendirýän mümkinçiligiň girizilmegini göz önünde tutýan goşundy, diňe jemgyýetiň we döwletiň howpsuzlygyny, adamyň janyny we saglygyny, tebigaty we medeni gymmatlyklary gorap saklamak üçin döwletiň häkimiýet ygtyýarlygyna degişli bolan kanuny kabul etmek ýoly bilen amala aşyrylyp bilner.

2 madda. Graždan kanunlarynyň düzgünleşdirýän

gatnaşyklary

1. Graždan kanunlary graždan dolanyşygyna gatnaşyjylaryň hukuk ýagdaýyny, eýeçilik hukuklarynyň ýüze çykmagynyň esaslaryny we şol hukuklary amala aşyrmagyň tertibini kesgitleýär, şertnamalaýyn we gaýry borçnamalary, şonuň ýalyda beýleki emläk gatnaşyklaryny hem şolar bilen baglanyşykly emläkleýin däl şahsy gatnaşyklaryny düzgünleşdirýär.

Maşgala, ýaşayyş jaý, zähmet gatnaşyklary, tebigy baýlyklary peýdalanmak we töwerekdäki sredany goramak barada şu punktuň birinji abzasynda görkezilen alamatlara laýyk gelýän gatnaşyklary, eger ýörite kanunlarda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, graždan kanunlary arkaly düzgünleşdirilýär.

2. Ynsanyň mizemez hukuklary we azatlyklary hem-de beýleki maddy däl eşretlerini amala aşyrmak we goramak bilen baglanyşykly gatnaşyklar, eger bu gatnaşyklaryň düýp manysyndan başgaça gelip çykmaýan bolsa, graždan kanunlary arkaly düzgünleşdirilýär.

3. Fiziki şahslary, ýuridiki şahslar we döwlet graždan hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri bolup biler. Bu kada Türkmenistanyň graždanlary, daşary ýurtlaryň graždanlary barada we bellibir graždanlygy bolman, telekeçilik bilen meşgullanýan ýa-da meşgullanmaýan şahslar barada hem ulanylýar.

Emlägi peýdalanmak, harytlary satmak, işleri ýerine ýetirmek ýa-da şahslara hyzmat etmek arkaly birsyhly peýda almaga gönükdirilen özbaşdak we öz töwekgelligiň bilen amala aşyrylýan iş telekeçilik işi hasaplanýar.

4. Döwlet organlarynyň we guramalarynyň fiziki hem-de ýuridiki şahslar bilen graždan hukuk gatnaşyklary, eger şol gatnaşyklar başga kanunlar arkaly düzgünleşdirilmeli däl bolsa, onda graždan kanunlary arkaly düzgünleşdirilýär.

1. Raýat kanunçylygynyň düzgünleşdirýän predmeti

Düşündirilýän maddada, raýat kanunçylygy tarapyndan düzgünleşdirilýän jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň görnüşleri kesgitlenýär. Gatnaşyklaryň görnüşleriniň kesgitlemesinden başga-da, maddanyň tekstinde, raýat dolanyşygyna girişen gatnaşyjylaryň hukuk ýagdaýyna we raýat hukuk gatnaşyklarynyň umumy häsiýetlerine degişli düzgünler hem berkidilýär. Görkezilen gatnaşyklaryň obýektleriniň aýratynlyklaryny we raýat dolanyşygynyň gatnaşyjylarynyň hukuk ýagdaýyny hasaba almak bilen, raýat kanunçylygynyň täsirine düşýän gatnaşyklaryň beýleki görnüşleriniň hem hukuk häsiýetnamasy berilýär.

1.1. Emläkleýin we emläkleýin däl şahsy gatnaşyklar

Raýat kodeksi tarapyndan düzgünleşdirilýän gatnaşyklara şu aşakdaky iki topara girýän gatnaşyklar degişlidir:

Birinjiden, bu emläkleýin gatnaşyklar, hususan-da, raýat hukugynyň subýektleriniň arasynda haýsydyr bir emläk (haryt) barada, ýagny ykdysady görnüşine eýe bolan haryt – maddy we beýleki gymmatlyklar hakynda ýüze çykýan gatnaşyklary öz içine alýar. Agzalan eşretleriň haryt hökmünde bir şahsdan başga şahsa geçmegi netijesinde haryt-pul dolanyşygy – emläkleýin gatnaşyklar emele gelýär.

Ikinjiden, bu – emläkleýin däl şahsy gatnaşyklar, ýagny eýelik edýän şahslar bilen berk baglanyşykly maddy däl eşretler babatda ýüze çykýan gatnaşyklar. Bu eşretler mizemezdir we olar bir şahsdan başga bir şahsa geçirilip bilinmez. Şonuň üçin hem olary ulanmak babatdaky gatnaşyklara bellibir derejede, ol eşretleriň beý-

leki şahslar tarapyndan hukuga laýyk bolmadyk kast etmelerden goralmagyna (awtorlaryň we oýlap tapyjlaryň emläkleýin däl; raýatlaryň we guramalaryň at-abraýynyň, mertebesiniň we iş (reputasiýasynyň) başarjaňlygynyň goralmagy; şeýle hem raýatlaryň atlara, şahsy we fiziki eldegrilmesizlige we şahsy durmuşynyň syrna bolan hukuklarynyň goralmagy) degişli edilişler.

Gatnaşyklaryň görkezilen bu iki toparyny şu ýagdaý birleşdirýär – olar deňlige, erk-islegiň özygtyýarlylygyna (awtonomiýasyna) we gatnaşyjylaryň emläkleýin özbaşdaklygyna esaslanýar, ýagny hususy hukugyň ýuridiki taýdan deň we bir-birinden garaşsyz bolan subýektleriniň arasynda döreýär.

Görkezilen alamatlara laýyk gelmeýän emläkleýin şeýle hem emläkleýin däl şahsy gatnaşyklar raýat kanunçylygy bilen düzgünleşdirilmeýär, hususan-da, ýuridiki taýdan deň bolmadyk subýektleri (gatnaşyjylary) bolan salgyt we maliýe gatnaşyklary. Şeýlelik bilen raýat kanunçylygy bir tarapyň beýleki tarapa tabynlygy bilen baglanyşykly bolan gatnaşyklar üçin ulanylmaýar. Emma bank ulgamyndaky maliýe serişdeleri bilen baglanyşykly şertnamalaýyn gatnaşyklarda (karz we beýleki şertnamalar) raýat kanunçylygy bilen kadalaşdyrylýar. Maşgala, ýaşayş jaý, zähmet gatnaşyklary, tebigy serişdelerden peýdalanmak we daşky gurşawy goramak barada 2-nji maddanyň 1-nji bendiniň birinji tesiminde görkezilen alamatlara laýyk gelyän gatnaşyklar, eger ýörite kanunlarda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, raýat kanunçylygy arkaly düzgünleşdirilýär.

1.2. Mizemez hukuklaryň we azatlyklaryň goralmagy babatdaky

gatnaşyklar

2-nji maddanyň 2-nji bendi ynsanyň mizemez hukuklaryny we azatlyklaryny hem-de beýleki maddy däl esretlerini goramak we olary durmuşa geçirmek bilen bagly gatnaşyklary, aýratyn gatnaşyklar hökmünde düzgünleşdirýär. Görkezilen gatnaşyklaryň, emläkleýin gatnaşyklar bilen gös-göni baglanyşykly däldigini bellemelidir, ýöne eger-de degişli hukuklar, azatlyklar we esretler bozulan ýagdaýynda, beýleki çäreler bilen bir hatarda, ýetirilen ahlak zeleliň öwezini pul bilen doldurmak çäresi hem ulanylyp bilner. TRK raýat kanunçylygy tarapyndan goralýan hukuklaryň, azatlyklaryň we beýleki maddy däl esretleriň sanawynyň açyklygyny ykrar edýär, deňşilikde ony ulanmaklygyň cygryny “Bu gatnaşyklaryň düýp manysyndan başgaça gelip çykmaýan bolsa” diýip görkezmek bilen ep-esli derejede onuň ulanylyş cygryny giňeldýär. Ýuridiki taýdan deň we emläk taýdan özbaşdak bolan gatnaşyjylaryň gatnaşyklaryny kadalaşdyrmak bilen raýat kanunçylygy dispozitiw usuly ulanýar, haçanda taraplara öz hukuklaryna ygtyýar etmekde aňryçäk erkinlik berlende, olary kanun tarapyndan kesgitlenen esaslara görä çäklendirmek, diňe beýleki subýektleriň hukuklaryny we azatlyklaryny hyýanatçylykdan goramak üçin bellenip bilner.

1. Raýat hukuk gatnaşyklarynyň gatnaşyjylary

TRK-nyň 2-nji maddasynyň 3-nji bendine laýyklykda fiziki şahslar (raýatlar), ýuridiki şahslar (edaralar, guramalar), şeýle hem döwletiň özi raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri bolup biler. TRK-nyň 48-nji maddasynyň 2-nji bendinde, döwletiň ýuridiki şahs hökmünde raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşyp bilýänligi barada kesgitlenýär. Döwletiň ygtyýarlaryny onuň edaralary amala aşyrýarlar. Döwlet tarapyndan döredilen ýuridiki şahslar raýat hukuk gatnaşyklaryna umumy esaslarda gatnaşýarlar. Türkmenistanyň raýat kanunçylygy fiziki şahslara Türkmenistanyň raýatlaryny, daşary ýurtlaryň raýatlaryny we bellibir raýatlygy bolman, telekeçilik bilen meşgullanýan ýa-da meşgullanmaýan adamlary degişli edýär.

2. Telekeçilik işi barada düşünje

Raýat kanunçylygy tarapyndan düzgünleşdirilýän gatnaşyklaryň düzüminde, telekeçilik işi bilen meşgullanýan şahslaryň arasyndaky gatnaşyklar ýa-da şolaryň gatnaşmaktalarynda ýüze cykýan gatnaşyklar aýratyn orny eýeleýär (3 ben. 2 tesimi). Telekeçilik işi kesgitlenende, kanunçylygyň özbaşdak amala aşyrylýan (1) öz töwekgelçiligiň (2) we birsyhly peýda almak maksady bolan (3) emlägi peýdalanmak, harytlary satmak, işleri ýerine ýetirmek (4) fiziki ýa-da ýuridiki şahslara hyzmat etmek (5) kanunda bellenen tertibe laýyklykda telekeçi hökmünde hasaba alnan (6) ýaly ölçeglerden ugur alýar. Telekeçilik işi bilen bagly gatnaşyklar, umumy kadalar bilen bir hatarda, TRK-da we beýleki kanunlarda berkidilen ýörite kadalar bilen düzgünleşdirilýär. Türkmenistanyň Konstitusiyasynyň 10-njy maddasyna laýyklykda, Türkmenistanyň ykdysadyýeti bazar gatnaşyklary ýörelgelerine esaslanýar. Döwlet telekeçiligi höweslendirýär we goldaýar, kiçi we orta işewürligiň ösmegine ýardam berýär. Şonuň üçin hem 2009-njy ýylyň 15-nji awgustynda ýörite kanun, ýagny “Kiçi we orta telekeçiligi döwlet tarapyndan goldamak hakynda” Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi.

3. Raýat hukugy bilen jemagat hukugynyň çäklendirilişi

TRK-nyň 2-nji maddasynyň 4-nji bendi döwlet edaralarynyň we guramalarynyň fiziki hem-de ýuridiki şahslar bilen raýat hukuk gatnaşyklary, eger şol gatnaşyklar başga kanunlar arkaly düzgünleşdirilmeli däl bolsa, onda raýat kanunçylygy arkaly düzgünleşdirilýändigini görkezmek bilen, bazar çemeleşmesini ulanýar. Mysal üçin, döwletiň raýatlaryň we ýuridiki şahslaryň arasyndaky ýüze çykýan salgyt gatnaşyklary jemagat hukugy – salgyt hukugy bilen düzgünleşdirilýär, şonuň üçin hem bu gatnaşyklara TRK-nyň kadalary ulanylmaýar.

Her bir aýratyn ýagdaýlarda ýüze çykan gatnaşyklaryň häsiýetini anyklamak bilen, TRK-da berkidilen hukuk kadalarynyň şol gatnaşyklara degişlidigini ýa-da degişli däldigini kesgitlemek gerek. Mysal üçin, jemgyýetçilik ýa-da döwlet hajatlary üçin ýer böleklerini almak bilen bagly gatnaşyklara daşyndan seredeniňde emläkleýin gatnaşyklara meňzeş bolup, olar raýat hukuk gatnaşyklaryna degişli ýaly görünýär, emma hakykatda bu gatnaşyklar administratiw gatnaşyklara degişlidir.

3 madda. Graždan kanunlarynyň aktlary

1. Graždan kanunlary şu Kodeksden, şu Kodeksiň 2-nji maddasynda görkezilen gatnaşyklary düzgünleşdirýän beýleki kanunlardan we gaýry normatiw hukuk aktlaryndan ybaratdyr.

2. Kanun esasynda kabul edilen normatiw hukuk aktlary diňe kanuna ters gelmeýän halatlarda graždan gatnaşyklaryny düzgünleşdirmek üçin ulanylýar.

1. Raýat hukugynyň çesmeleriniň ulgamy

3-nji maddanyň 1-nji bendi raýat kanunçylygynyň çesmelerine, ýagny raýat hukugynyň çesmeleriniň ulgamyna düşünje berýär. Olar TRK-nyň 2-nji maddasynyň 1-nji we 2-nji bentlerinde gör

kezilen gatnaşyklary düzgünleşdirýän kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň ýuridik (hukuk) tebigatyny we derejesini (iýerarhiýasyny) kesgitleýärler. Raýat-hukuk kadalaryny berkidýän çeşmeleriň ulgamy, çalt depginler bilen ösýän ykdysady gatnaşyklar bilen baglylykda, köp derejeli piramida meňzemek bilen, dürli ýuridik güýçli kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň jeminden ybaratdyr. Şonuň bilen bir hatarda, olaryň öz içine alýan kadalaşdyryjy hukuk namalary, köp ýagdaýlarda toplumlaýyn, pudagara tebigatyna eýedirler, çünki olar, köplenç, özlerni diňe bir raýat-hukuk kadalaryny saklamaýarlar. Eger-de düzgünleşdirilýän gatnaşyklaryň gatnaşyjylarynyň özlerni, özüňi alyp barsyň beýleki görnüşlerini (wariantlaryny) göz önünde tutmadyk ýagdaýlarynda täsir edýän dispozitiw kadalaryň köp möçberde bar bolmagy raýat kanunçylygynyň ýörelgeleýin aýratynlygy bolup durýar. Raýat kanunçylygyna Raýat kodeksi, kanunlar (mysal üçin, eýeçilik hakyndaky, kärhanalar hakyndaky, söwda hakyndaky, kärende hakyndaky we beýleki kanunlar), hem-de emläkleýin we şahsy emläkleýin däl gatnaşyklary düzgünleşdirýän Türkmenistanyň kanunalaýyk namalary degişlidir. Raýat kanunçylygyna girýän kadalaşdyryjy hukuk namalar özlerniň göwrümi boýunça örän uly kanunçylyk giňişligini emele getirýärler. Olaryň köplügi raýat hukuk düzgünleşdirilişiniň predmetiniň çylşyrymlylygy we giňligi bilen şertlendirilendir.

2. Kanunalaýyk kadalaşdyryjy hukuk namalar

3-nji maddanyň 2-nji bendi “Kanunyň esasynda kabul edilen normatiw hukuk aktlary diňe kanuna ters gelmeýän halatlarynda raýat gatnaşyklaryny düzgünleşdirmek üçin ulanylýar” diýmek bilen, kadalaşdyryjy hukuk namalaryň ýuridiki (hukuk) güýjüni kesgitleýär. 2005-nji ýylyň 7-nji dekabrynda kabul edilen “Kadalaşdyryjy hukuk namalar hakynda” Türkmenistanyň kanunyna laýyklykda (Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2005 ý. № 3, 4, 30-njy madda), Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namasy – munuň özi ygtyýarly döwlet edarasý, wezipeli şahs tarapyndan ýa-da sala salyk arkaly kabul edilen, hemmelere hökmany bolan häsiýetli görkezmeleri özünde saklaýan, hukuk kadalaryny belleýän, üýtgedýän ýada ýatyryýan resminamadygy barada hukuk kadasy, kanunyň 3-nji maddasynda bolsa olaryň ýuridik (hukuk) güýji boýunça kadalaşdyryjy hukuk namalaryň sanawy, şeýle hem kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň Türkmenistanyň Konstitusiyasyna we bu nama bilen deňeşdirilende hukuk taýdan has ýokary güýje eýe bolan beýleki hukuk namalaryna laýyk gelmelidigi baradaky hukuk kadasy berkidilýär.

3-nji maddanyň 2-nji böleginde kanunalaýyk kadalaşdyryjy hukuk namalary bilen baglylykda kanunyň rüstemligi barada berkidilýär. 3-nji maddanyň 2-nji bölegindäki kadalar raýat kanunçylygy ulgamynyň, diňe TRK-nyň kadalary bilen çäklenmeýänliginden ugur alýar. Raýat hukugynyň kadalary ýeterlik derejede zähmet, maşgala, tokaý, suw kanunçylygyna, ýer jümmüşini we daşky gurşawy goramak baradaky kanunçylykda, şeýle hem toplumlaýyn häsiýetlerine eýe bolan beýleki kanunlarda öz beýany tapýar. Şonuň üçin hem beýleki kanunlarda we kanunalaýyk namalarda berkidilen raýat hukugynyň ähli kadalary, oňa laýyk gelmelidir. Haçanda görkezilen kadalar bu talaba laýyk gelmedik ýagdaýynda, olaryň kabul edilmeginde döwletiň we jemgyýetiň bähbitleri bar bolsa, şunuň ýaly kadalar kabul edilende, onuň bilen bir hatarda TRK degişli üýtgetmeler we goşmaçalar girizilýär.

Kanun esasynda kabul edilen kadalaşdyryjy hukuk namalarynda raýat hukugynyň namalarynyň kadalary iki kategoriýada (derejede) bolup biler.

Bir kategoriýa Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň we beýleki kanunlarynyň kadalarynyň takyklaşdyrylmagy maksatlaryny yzarlaýar.

Kadalaryň ikinji kategoriýasy (derejesi) bolsa, entek kanun kabul edilmedik ýa-da olaryň kabul edilmeginiň zerurlygy bolmadyk gatnaşyklary düzgünleşdirmeklige niýetlenýär. Şunda Türkmenistanyň Konstitusiyasy we TRK şunuň ýaly gatnaşyklaryň hukuk düzgünleşdirilmesini, degişli kanunalaýyk kadalaşdyryjy hukuk namalary bilen amala aşyrmaklyga rugsat berýärler diýlip çak edilýär. Bu kadalar soňundan olaryň çalyşýan kanunlara (inkorporirlenmegi) salynmagy mümkin bolan dessin (operatiw) häsiýetli kadalarydyr.

4 madda. Graždan kanunlarynyň wagty boýunça hereketi

Graždan kanunlarynyň aktlarynyň geçen wagty üçin güýji ýokdur we şol aktlar güýje girizilenden soň ýüze çykýan gatnaşyklar barada ulanylýar.

Kanunyň güýji onuň güýje girizilmeginde öň ýüze çykan gatnaşyklar barada ulanyp bolýandygy diňe kanunda gös-göni göz önünde tutulan halatlarda şol gatnaşyklara degişli edilýär.

1. Umumy düzgünler

4-nji maddada raýat kanunçylygynyň wagty boýunça hereketine degişli iki sany kadalaşdyryjy düzgünler berkidilýär. Olaryň biri täze ýüze çykan hukuk gatnaşyklaryna degişli bolup, olaryň beýlekisi, täze kanun güýje gireninden soň dowam edýän hukuk gatnaşyklaryna degişlidir. Şunda umumy düzgün boýunça raýat kanunçylygynyň namalarynyň yza güýji ýokdur we ol namalar güýje girizilenden soň ýüze çykýan gatnaşyklar barada ulanylýandyr. Ilki bilen, görkezilen meseläni raýat kanunyň özi düzgünleşdirýär, mysal üçin, “Saparmyrat Türkmenbaşynyň Türkmenistanyň Raýat kodeksi şu Kodeks güýje girenden soň ýüze çykan gatnaşyklara degişli edilýär” diýlip 1998-nji ýylyň 17-nji iýulynda kabul edilen Türkmenistanyň Saparmyrat Türkmenbaşynyň Raýat kodeksini tassyklamak we güýje girizmek hakynda Türkmenistanyň Kanunyň 4-nji maddasynda kesgitlenýär.

2. TRK-nyň güýjüniň yza hereket etmegi

Kanunyň yza güýjüniň ýoklugy baradaky düzgün, ähli ösen hukuk tertibi üçin däbe öwürülen düzgündir, ýöne zerur bolan birnäçe kadadan çykmalary TRK hem göz önünde tutýar. 1998-nji ýylyň 17-nji iýulynda kabul edilen Saparmyrat Türkmenbaşynyň Türkmenistanyň raýat kodeksini tassyklamak we güýje girizmek hakynda Türkmenistanyň kanunyň 4-nji maddasy yza hereket etmegiň kadalaryny şeýle düzgünleşdirýär, ýagny TRK güýje girmezinden öň ýüze çykan raýat-hukuk gatnaşyklary boýunça, onuň kadalary 1999-njy ýylyň 1-nji martyndan soň ýüze çykan hukuklar we borçlar barada ulanylýar.

TRK-nyň güýje girmegi bilen, öz güýjüni ýitiren diýlip ykrar edilen kadalaşdyryjy hukuk namalaryň esasynda ýüze çykan raýat hukuk gatnaşyklaryna, eger-de gatnaşyga girişen gatnaşyjylaryň özlerni özara gatnaşyklaryny TRK-a laýyklykda düzgünleşdirmek islegleriniň mälüm eden ýagdaýlaryndan başga ýagdaýlarda, şol wagtky hereket eden kadalaşdyryjy hukuk

namalary ulanylýar. Şeýlelikde kadadan çykma tertibinde kanunyň hereketi onuň güýje girmezinden öň ýüze çykan gatnaşyklara degişli bolup biler, haçanda ol gönümel kanun tarapyndan göz önünde tutulan bolsa. Taze kanun güýje girmezinden öň ýüze çykan gatnaşyklara, onuň degişli edilmeginiň iki, ýagny *doly* we *bölekleyin* görnüşü (varianty) bolup bilýär.

Birinji ýagdaýda kanunyň hereketi, onuň kabul edilmezinden öň başga kanunlar bilen düzgünleşdirilen gatnaşyklara dolulygyna degişli edilýär. Ikinji ýagdaýda bolsa, ol täze kanun güýje girmezinden öň ýüze çykan hereketler babatda bölekleyin ulanylýar. Ol täze kanun güýje gireninden soň ýüze çykan hukuklar we borçlar boýunça ulanylmaga degişlidir. Taze kanun güýje girmezinden öň ýüze çykan hukuklara we borçlara, şonuň bilen bir hatarda, ýagny haýsy hem bolsa bir sebäplere görä, täze kanun güýje giren pursadynda olaryň amala aşyrylman (ýerine ýetirilmän) galan ýagdaýynda, öň hereket eden kanunçylyk ulanylýar.

5-nji madda. Iş dolanyşygynyň adatlary

1. **Telekeçilik işiniň haýsy-da bolsa bir pudagynda emele gelen we giňden ulanylýan hem özüniň haýsy-da bolsa bir dokumentde ýazylandygyna-ýazylmandygyna garamazdan, kanunlarda göz önünde tutulmadyk özüni alyp baryş kadasy iş dolanyşygynyň adaty diýlip ykrar edilýär.**

2. **Iş dolanyşygynyň adatlary degişli gatnaşyga gatnaşyjylar üçin hökmany bolan kanun ýa-da şertnama düzgünlerine garşy gelýän bolsa, olar ulanylmaýar.**

1. Umumy kadalar

TRK iş dolanyşygyň cygrynda emele gelen adatlara hukugyň çeşmesi ähmiýetini berýär. TRK-nyň 5-nji maddasynyň 1-nji bendinde bu düşüňjä kesgitleme berilýär. Ýagny iş dolanyşygynyň adatlary birnäçe gezek telekeçilik işiniň haýsy-da bolsa bir pudagynda emele gelen we birmeňzeş ulanylýan hem-de özüniň haýsy-da bolsa bir resminamada (şertnamada) ýazylandygyna ýa-da ýazylmandygyna garamazdan, kanunlarda göz önünde tutulmadyk özüni alyp baryş kadasydyr. Şeýlelikde, eger-de kesgitli bir şertnamanyň şertleri, taraplaryň gönümel özleri tarapyndan ýa-da kanunda kesgittenilmedik bolsa, onda ol iş dolanyşygynyň adatlary bilen kesgittenilýär (düzgünleşdirilýär). Adat emele gelen, ýagny, öz mazmuny boýunça ýeterlik derejede kesgittenen we emläkleýin, ilkinji nobatda-da telekeçilik dolanyşygynda (mysal üçin, ol ýa-da beýleki şertnamalaýyn borçnamalary ýerine ýetirmeğiň dăpleri) giňden ulanylýan bolmalydyr. Mazmuny boýunça adatlara, özboluşly dispozitiw (dolduryjy) hukuk kadalary (adat hukuklary) hökmünde seredilýär. Telekeçilik işiniň cygry haýsy-da bolsa bir jemgyýetiň ykdysady durmuşy ýa-da territoriýasy (çägi) bilen baglanyşykly bolmaýar. Adatlar pudaklaýyn, pudagara, sebitleýin, ýerli, umumy milli we ş.m. bolup bilýärler. Özüniň wezipesi we tebigaty boýunça olaryň raýat-telekeçilik dolanyşygy cygrynda ulanylýan Türkmenistanyň raýat hukugynyň çeşmeleriniň toparyna degişli bolmagy möhümdir.

2. Iş dolanyşygynyň adatlarynyň ulanylmagyna ýol

berilmeýän ýagdaýlar

Düşündirilýän maddanyň 2-nji bendinde bellenilişi ýaly, iş dolanyşygynyň adatlary, diňe bir kanunçylykda (döwlet tarapyndan ulanylýan beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna) däl-de, eýsem şertnamalara hem tabynlyk ýagdaýyndadyr. Taraplar, şertnama baglaşanlarynda, iş dolanyşygynyň adatlaryna ters gelýän şertleri hem şertnama goşmaga hukuklydyrlar. Olar deň derejede iş dolanyşygynyň adatlaryny, başga ýagdaýa öwürmek hökmünde (transformasiýa hökmünde) şertnamanyň şertine goşup bilýärler.

Sowda dolanyşygynyň adat kadalary, borçnamalaýyn hukuk gatnaşyklarynda kesgitleýji şert hökmünde ulanylyp bilinýär. Şeýlelikde, häzirkî zaman halkara söwdasynda Parižiň Halkara söwda edarasynda (HSE) işlenilip düzülen halkara söwda adatlarynyň ýygindysyndaky ("Halkara söwda adalgalarynyň düşündirilişiniň Inkoterms düzgünleri", "Resmleşdirilen akkreditiwleriň bir nusga getirilen adatlary we düzgünleri", "Inkasso boýunça düzgünleriň bir nusga getirilmegi" we beýlekiler) düzgünler giňden peýdalanylýar. Olaryň ählisi adatlaryň resmi däl ulgamy hökmünde, diňe şertnama boýunça öz üstüne bellibir borç alýan adamyň ýa-da edaranyň (kontragentiň) olara salgylanýan ýagdaýynda, hukuk ähmiýetine eýedir.

6 madda. Graždan kanunlaryny meňzeşlik boýunça

ulanmak

1. **Şu Kodeksiň 2-nji maddasynyň 1 we 2-nji punktlarynda göz önünde tutulan gatnaşyklar kanunlar arkaly ýa-da taraplaryň ylalaşygy arkaly gös-göni düzgünleşdirilmedik hem-de şolar barada ulanyp bolýan iş dolanyşygynyň adaty ýok mahalynda, şeýle gatnaşyklar barada, eger munuň özi olaryň düýp mazmunyna garşy gelmeýän bolsa, graždan kanunlarynyň meňzeş gatnaşyklary düzgünleşdirýän normasy (kanun meňzeşligi) ulanylýar.**

2. **Ýokarda görkezilen halatlarda kanun meňzeşligini peýdalanmak mümkin bolmadyk mahalynda, taraplaryň hukuklary we borçlary graždan kanunlarynyň umumy başlangyçlaryndan we manysyndan ugur alnyp (hukuk meňzeşligi) kesgittenilýär.**

3. **Hukuk normasy bolmadyk ýa-da ol aýdyň däl mahalynda suduň graždan işleri boýunça adyl sudlугy amala aşyrmakdan ýüz döndermäge haky ýokdur.**

4. **Graždan hukuklaryny çäklendirýän we jogapkärçiligi belleýän normalaryň meňzeşlik boýunça ulanylmagyna ýol berilmeýär.**

1. Kanunyň meňzeşligi

Raýat kanunçylygy bilen kadalaşdyrylýan gatnaşyklaryň köpdürlüligi we çylşyrymlylygy durmuşda raýat-hukuk kadalary bilen göni kadalaşdyrylmaýan ýagdaýlara alyp baryp biler. Ne baglanyşylan şertnamanyň şertleri, ne-de iş dolanyşygynyň adaty bilen doldurylyp bilinmeýän şunuň ýaly ýetmezçilik kanun meňzeşliginiň kömegi bilen aradan aýrylýar. (TRK-nyň 6-

njy maddasynyň 1-nji bendi). Kanun meňzeşligi degişli gatnaşyklara raýat kanunçylygynyň şoňa meňzeş gatnaşyklary kadalaşdyrýan kadalarynyň ulanylanlygyna aňladylýar. Ol kesgitli şertler bar bolanda ýol berilmesizdir.

Birinjiden, maddada gürrüňi edilýän gatnaşyklar raýat kanunçylygynyň kadalaşdyrýan hukuk meýdanynyň serhedinde bolmalydyr (TRK-nyň 6-njy maddasy). Ikinjiden, şoňa meňzeş gatnaşyklaryň kanun tarapyndan kadalaşdyrylyşy bolmalydyr. Üçünjiden, meňzeş kanunçylygy ulanmaklyk kadalaşdyrylýan gatnaşyklaryň mazmunyna garşy gelmeli däldir. Mysal üçin, geleşikler hakyndaky umumy düzgünler şahsy emläkleýin däl gatnaşyklaryň köpüsinde ulanylyp bilinmez. Kanunçylyk tertibinde bellenilen meňzeş gatnaşyklaryň kadalaşdyrylmasy salgyylanma kanun meňzeşligi hasaplanmaýar, mysal üçin, alyş-çalyş şertnamasy barasynda satyn almaksatmak baradaky degişli kadalaryň ulanylyandygy (TRK-nyň 547-nji maddasy). Bu ýerde gürrüň kanunyň ýetmezçiligi barada däl-de, eýsem ýörite hukuk-tehniki usul, kadalaşdyrmaklygynyň usuly hakynda barýar. Şeýlelikde, kanun meňzeşligi diýlip degişli gatnaşyklara raýat kanunçylygynyň meňzeş gatnaşyklaryny düzgünleşdirýän kadalarynyň ulanylmagyna düşünilýär. Meňzeşlikleriň hataryna, meselem bir kysymly şertnamalaryň kanun tarapyndan kadalaşdyrylan gatnaşyklarynyň döremegi degişlidir.

2. Hukuklaryň meňzeşligi

Hukuklaryň meňzeşligi diýlip degişli gatnaşyklara bu gatnaşyklaryň subýektleriniň raýat kanunçylygynyň umumy başlangyjyny we manysyny ynapylyk, akylylyk we adalatlylyk talaplary hasaba almak bilen gollanmaklyk esasynda ulanylmagyna düşünilýär. Hukugyň meňzeşligi kanunyň meňzeşliginiň peýdalanmak mümkinçiligi bolmadyk ýagdaýynda ulanylýar. Raýat kanunçylygynyň esasy başlangyjy we manylaýyn wezipeleri TRK-nyň 1 we 2-nji maddalarynda berkidilendir. Ondan başga-da hukugyň meňzeşligi ulanylanda hukuk goraýjy edaralar TRK-daky beýleki umumy düzgünlerden hem peýdalanmalydyrlar. Hukuk meňzeşliginiň täsirine düşýän gatnaşyklaryň subýektlerine bildirilýän ynapylyk, pähimlilik we adalatlyk talaplary bu gatnaşyklaryň döreýän we hereket edýän döwründe subýektleriniň özüni alyp barşynyň häsiýetini kesgitleýärler. “Ynapylyk” subýektleriň özüni alyp barşynda hakyky dogruçylygy, “pähimlilik” özüni alyp barşynyň kanunçylygyna düşünmekligi, “adalatlyk” subýektleriň özüni alyp barşynyň jemgyýetde ileri tutulýan ahlak-etniki kadalaryna laýyklygyny aňladýar. Şeýlelik bilen, hukuk meňzeşligi - iňlis “anology of right”, nemes “Rechtsanalogie(f)” – taraplaryň hukuklary we borçlary kesgitlenende raýat kanunçylygynyň umumy başlangyçlaryndan we manysyndan ugur alyp ulanylanda ynapylyk, pähimlilik we adalatlylyk talaplarynyň nazara alynmagyny aňladýar, taraplaryň hukuklaryny we borçlaryny kesgitlemek bolup durýar. Şonda hukuk meňzeşliginiň kazyýet tejribesinde hakyky ulanylmagy gaty seýrek ýagdaý bolup durýar.

3. Adyl kazyýetlilik amala aşyrmak borjy

Hukugy goramaklygyň kepilliklerini güýçlendirmek maksady bilen, TRK-nyň 6-njy maddasynyň 3-nji bendi – hukuk kadasy bolmadyk ýa-da ol aýdyň däl mahalynda kazyýetiň raýat işleri boýunça adyl kazyýetligi amala aşyrmakdan ýüz döndermäge hakynyň ýokdugyny görkezýär. Şonuň ýaly ýagdaýlarda, kazyýetiň haýsy ýoly saýlap almalydygyny TRK-nyň 6-njy maddasynyň 1,2-nji bendindäki kanun meňzeşligini we hukuk meňzeşligini peýdalanmak mümkinçiligi görkezýär.

4. Meňzeşligi ulanmaklygyň ýol berilmezligi

TRK-nyň 6-njy maddasynyň 4-nji bendiniň mazmunyndan gelip çykyşyna görä, raýatlaryň hukuklaryny çäklendirýän we jogapkärçiligi belleýän kadalar boýunça meňzeşligi (analogiýany) ulanmaga ýol berilmeýär, ýagny bar bolan ýetmezçilikler şunuň ýaly usul bilen düzedilip bilinmez.

7 madda. Graždan kanunlary we halkara şertnamalary

**Eger Türkmenistanyň halkara şertnamasynda graždan kanunlarynda göz önünde tutulan kadalar
başga kadalar bellenilen bolsa, onda halkara şertnamasynyň kadalary ulanylýar.**

Düşündirilýän maddanyň düzgünleri raýat kanunçylygy bilen halkara hukugynyň kadalarynyň gatnaşygy hakynda bolup, özüniň esasy böleginde Türkmenistanyň Konstitusýasynyň 6-njy maddasynyň 2-nji tesiminiň mazmunyny gaýtalaýar. Düşündirilýän maddada, Türkmenistanyň halkara şertnamalaryna degişli ýörite kada bellenýär. Tassyklanylýan ýa-da kanunda bellenilen beýleki tertipde güýje girizilen Türkmenistanyň halkara şertnamalaryny gös-göni ulanmak prezumsýasy göz önünde tutulýar. Halkara şertnamalarynda saklanýan düzgünleri we kadalary ulanmak boýunça içki döwlet resminamasynyň kabul edilmegi, eger-de şertnamanyň göni özünden gelip çykýan ýagdaýynda talap edilýär. Ondan başga-da Türkmenistanyň halkara şertnamalarynyň düzgünleriniň Türkmenistanyň raýat kanunçylygynyň kadalaryndan ileri tutulýanlygy, eger soňkular şertnamalar bilen gapma-garşylykda durýan bolsalar berkidilýär. Bu maddada berkidilen hukuk kadalary Türkmenistanyň halkara hukugynyň talaplaryna laýyklykda, halkara gatnaşyklaryny amala aşyrmada halkara hukugynyň umumy ykrar edilen ýörelgelerini we kadalaryny goldanýandygyny, olary ileri tutýandygyny hem-de şol kadalarydyr ýörelgeleri milli hukuk ulgamyna işjeň ornaşdyrýandygyny aňladýar.

2 BAP GRAŽDAN HUKUKLARYNYŇ WE BORÇLARYNYŇ ÝÜZE ÇYKMACY, GRAŽDAN HUKUKLARYNY AMALA

AŞYRMAK WE GORAMAK

8 madda. Graždan hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň esaslary

Graždan hukuklary we borçlary kanunlarda göz önünde tutulan esaslardan ýüze çykýar, şonuň ýaly-da kanunlarda göz önünde tutulmadyk, ýöne welin graždan kanunlarynyň umumy başlangyçlaryna we manysyna görä graždan hukuklaryny we borçlaryny döredýän fiziki we ýuridiki şahslaryň hereketlerinden ýüze çykýar.

Şuňa laýyklykda, graždan hukuklary we borçlary şeýle ýüze çykýar:

- 1. kanunda göz önünde tutulan şertnamalardan we beýleki geleşiklerden, şonuň ýaly-da kanunda göz önünde tutulmadyk, ýöne welin, oňa garşy gelmeýän şertnamalardan we beýleki geleşiklerden;**
- 2. graždan hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň esaslary hökmünde kanunda göz önünde tutulan döwlet organlarynyň we öz-özüni dolandyryşyň ýerli organlarynyň aktlaryndan;**
 - w) graždan hukuklaryny we borçlaryny bellän sud çözgüdinden;**
 - g) kanunda gadagan edilmedik esaslar boýunça emlägi döretmek we edinmek netijesinden;**
 - d) ylym, edebiýat, sungat eserlerini döretmegiň, oýlap tapýşlaryň we intellektual işiniň beýleki netijesinden;**
 - ý) başga şahsa zyýan ýetirilmegi sebäpli;**
 - j) esassyz baýlaşmak sebäpli;**
 - z) fiziki we ýuridiki şahslaryň gaýry hereketleri sebäpli;**
 - i) kanunlar boýunça graždan hukuk netijeleriniň başlanmagy bilen baglanyşdyrylýan wakalar sebäpli ýüze çykýar.**

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän madda “ýuridiki faktlar” diýlip atlandyrylýan, ýagny hereket edýän kanunçylygyň raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagy, raýat hukuklaryny amala aşyrmak we goramak bilen baglanyşdyrýan şeýle wakalary (hadysalary) we hereketleri sanap geçýär. Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň (TRK-nyň 8-nji maddasynda görkezilen raýat hukuk gatnaşyklary döredýän esaslar diýmek mümkin) esaslarynyň sanawy gutarnykly däldir. Bu – raýat kanunçylygynyň „Kanunda gadagan edilenlerden başgasynyň ählisine rugsat berilýär“, diýen ýörelgeden ugur alýandygyny aňladýar. TRK-nyň 8-nji maddasynyň 1-nji bendinde berkidilen kada görkezýär, ýagny raýat kanunlarynyň umumy başlangyçlaryna we manysyna görä raýat hukuklaryny we borçlaryny döredýän fiziki we ýuridiki şahslaryň hereketlerinden ýüze çykýar. Munuň özi kanunçylygyň çäginde raýatlaryň we guramalaryň ähli köpdürli işiniň görnüşleriniň önünden görkezmeýän we kadalaşdyrmagyň mümkin däldigi bilen düşündirilýär. Mysal üçin, ynsanperwerlik işi gös-göni kanun tarapyndan atlandyrylmaýar, ýöne kanun tarapyndan gadagan edilmedik, şonuň üçin hem ynsanperwerlik raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna getirip biler.

2. Ýuridiki faktlar

Ýuridiki faktlar – bu real hakykatda ýüze çykýan ýagdaýlar (faktlar) bolup, kanun bu ýagdaý bilen hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykmagyny, üýtgemegini, bes edilmegini baglanyşdyrýar. Hukuk gatnaşyklaryna täsir ediş mehanizmine baglylykda, ýuridiki (faktlar) ýagdaýlar hereketlere we wakalara (hadysalara) bölünýärler. Hereket fiziki we ýuridiki şahslaryň erk-isleginden ýüze çykýar. Hereket öz nobatynda kanuny we kanuny däl bolup biler. Adamlaryň, subýektleriň özüni alyp barşynyň görnüşi hökmünde hereketsizligiň hem bolup bilýänligi üçin, kanun hereketsizlik bilen-de hukuk netijelerini baglanyşdyrýar. Mysal üçin, şertnamany ýerine ýetirmezlik (hereketsizlik) hem jerime tölemek, ýerine ýetirmezlik sebäpli dörän çykdajylary tölemek borçlulygy görnüşindäki hukuk netijeligine getirýän ýuridik faktlar diýlip ykrar edilýär. Wakalar (hadysalar) erkislege bagly bolmaýar.

3. Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň aýratyn esaslary

3.1 Şertnamalar we beýleki geleşikler

Düşündirilýän maddanyň 2-nji bendi bu maddanyň 1-nji bölegine laýyklykda ýuridiki faktlary tejribede iň giň ýaýranlaryndan başlap, ýagny kanunda göz önünde tutulan şertnamalardan (mysal üçin, satyn almak-satmak, daşaýys, tabşyryk, ätiýaçlandyрма we beýlekiler) we beýleki geleşiklerden, şonuň ýaly-da kanunda göz önünde tutulmadyk, ýöne welin, oňa garşy gelmeýän şertnamalardan we beýleki geleşiklerden ýüze çykýandygyny belleýär. TRK raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagy üçin esas bolup bilýän şertnamalaryň we beýleki geleşikleriň gutarnykly sanawyny bermeýär. Özara baglanyşylýan geleşikleriň (şertnamalaryň) köp bölegi Kodeksde göz önünde tutulandyr. Ýöne kodeksde

göz önünde tutulmadyk şertnamalar hem duş gelýär. Eger bu şertnamalar kanuna garşy gelmeýän bolsalar, olar hem raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagy üçin esas bolup bilerler.

3.2 Döwlet edaralarynyň hereketleri

Hukuklar we borçlar döwlet edaralarynyň we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň maksatlaýyn hereketleriniň esasynda hem döremegi mümkindir. Olar dolandyryş we korporatiw aktlar diýlip atlandyrylýar. Oňa raýat hukuk gatnaşyklarynyň ýüze çykmagyna esas hökmünde kanunda we beýleki hukuk resminamalarynda göz önünde tutulan döwlet edaralarynyň we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň resminamalary degişlidir. Şeýle resminamalar normatiw (kadalaşdyryjy) hukuk resminamasy däl, ýöne anyk subýektiň hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna gös-göni (bellibir adresata) gönükdirilendir. Mysal üçin, Ýer hakyndaky Türkmenistanyň Kodeksiniň 13-nji maddasynda etraplaryň (şäherleriň) häkimlikleri Türkmenistanyň raýatlarynyň maşgalalarynyň eýeçiligine şahsy kömekçi hojalygyny alyp barmak – mellek ýeri we özbaşdak ýaşaýyş jaýyny gurmak üçin ýer böleklerini bermek barada karar kabul edýärler ýa-da Ýaşaýyş jaý Kodeksiniň 14-nji maddasynyň 6-njy bendine laýyklykda häkimlik raýatlara özüleriniň tabynlygyny durýan öýlerden ýaşaýyş jaýlaryny bermek barada çözgüt kabul edýärler, şol çözgüde-de kadalaşdyryjy häsiýetli däl administratiw akt diýilýär. Raýat hukuk gatnaşyklarynyň ýüze çykmagy, üýtgemegi we bes edilmegi prosesinde ýuridiki hereketleriň, wakalaryň we hukuklaryň döwlet resmileşdirilişi (hasaba alnyşy) görnüşindäki dolandyryş resminamalaryň hem wajyp orny bardyr. Şeýle resmileşdirmek kanun tarapyndan bellenen ýagdaýlarda talap edilýär. Hereket edýän kanunçylyga laýyklykda, döwlet resmileşdirilişine (hasaba alnyşy) hereket etmeýän zatlara bolan hukuk we olar bilen baglanyşykly geleşikler degişlidir. Şeýle hem döwlet resmileşdirilişine (hasaba alnyşy) raýat ýagdaýynyň resminamalary–doguş, nika baglaşmak, nikany bozmak, ogullyga (gyzlyga) almak, atalygyny takyklamak, ady üýtgetmek we adamyň ölümi hakyndaky ýagdaýlar degişlidir. Döwlet resmileşdirilişi (hasaba alnyşy) ýuridiki şahsyň esaslandyryjy resminamalary üýtgedilende hem hökmandyr. Döwlet resmileşdirilişi (hasaba alnyşy) kanunda we beýleki hukuknamalarda göz önünde tutulandyr. Hereketiň, wakanyň ýa-da hukugyň döwlet resmileşdirilişi (hasaba alnyşy) olary jemagat önünde hakyky edýär.

3.3 Kazyýet çözgütleri

2-nji bendiniň w) bölegine laýyklykda, ýuridiki faktyň aýratyn görnüşi raýat hukuklaryny we borçlaryny bellän kazyýet çözgüdi bolup durýar. Oňa eýeçilik hukugyny ykrar etmek hakynda ýa-da umumy paýly eýeçilikde duran zatdan peýdalanmaklygyň tertibini kesgitlemek hakyndaky ýaly kazyýet çözgütlerini mysal getirmek bolar.

3.4. Hukuk ediniş wagt möhleti

TRK-nyň 2-nji bendiniň g) böleginde raýat hukuklarynyň we borçlarynyň kanunda gadagan edilmedik esaslara boýunça emlägi döretmek we edinmek netijesinden ýüze çykýandygyny aýdýar. Muňa mysal edip, hususy öýüň gurluşygyny, gadagan edilmedik ýerlerde ýabany ir-iýmişleri ýygnamaklygy görkezmek bolar. TRKnyň 186-njy maddasyna laýyklykda bolsa, eger şahs baş ýylyň dowamynda öz zadý hökmünde gozgalýan zada üznüksiz eýelik edip gelen bolsa, onda ol şol zat barada eýeçilik hukugyny (hukuk ediniş wagt möhleti) ediniýär.

3.5 Intellektual eýeçiligiň netijesini döretmek

TRK-nyň 2-nji bendiniň d) böleginde raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna intellektual işiň netijesini hem degişli edýär. Eger ylmy, edebiýat, sungat eserlerini döretmek özüniň döretmek faktynyň güýjünde awtorlyk hukugyny ýüze çykarýan bolsa, oýlap tapyslar, peýdaly nusgalar diňe intellektual eýeçilik boýunça döwlet ýerine ýetiriji edaralaryndan görkezilen tehniki çözgütlere patent bermekligi talap etmek hukugyny döredýär. Diňe patendi alandan soň, oýlap tapysyň awtory bu intellektual işiň netijesine aýratyn hukuga eýe bolýar. Şeýlelikde, döredijilik işiniň netijesi dürli görnüşde raýat-hukuk netijeligi döredip bilýär.

3.6 Zyýan ýetirmek

Raýat hukuklaryny we borçlaryny ýüze çykarmagyna getirýän hereketleriň hataryna beýleki şahsyýete we onuň zadyna zyýan ýetirýän hereketler hem degişlidir. Ýetirilen zyýan hakynda düşünje TRK-nyň 14-nji maddasynda beýan edilýär. Şonuň ýaly borçnamalaryň görnüşleri delikt diýlip atlandyrylýar we TRK-nyň 1027-1051-nji maddalary bilen kadalaşdyrylýar.

3.7 Esassyz baýlaşmak

TRK-nyň 8-nji maddasynyň 2-nji bendiniň j) böleginde esassyz baýlaşmaklygyň netijesini raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykarmagynyň esasy hökmünde göz önünde tutýar. Esassyz baýlaşmaklyga degişli etmekligiň alamatlary TR kodeksiniň 1016-1026-njy maddalarynda göz önünde tutulýar. Mysal üçin, kärhana ýalňyşlyk bilen geçirilen pul serişdelerini peýdalanýar.

3.8 Gaýry hereketler

TRK-nyň 8-nji maddasynyň 2-nji bendiniň z) böleginde raýat hukuklarynyň we borçlarynyň fiziki we ýuridiki şahslaryň gaýry hereketleri sebäpli ýüze çykarmagynyň mümkindigini göz önünde tutýar. Hukuk edebiýatlarynda gaýry hereketlere tapyndyny (TRKnyň 214-nji maddasy), humy “hazyna tapmak” (TRK-nyň 215-nji maddasy), materiallary gaýtadan işlemekligi we täzelemekligi (TRK-nyň 217-nji maddasy) degişli edýär. Gaýry hereketleriň netijesi diýlip şu we beýleki meňzeş ýagdaýlarda ýüze çykýan gatnaşyklar şonuň ýaly meňzeş gatnaşyklary belleýän kadalar bilen (kanun meňzeşligi), eger-de onuň ýaly kadalar bolmasa, onda raýat kanunçylygynyň umumy başlangyjy bilen (hukuk meňzeşligi) kadalaşdyrmalydyr. Raýat hukugynyň gatnaşyklary kadalaşdyrylanda meňzeşligi peýdalanmak mümkinçiligi Türkmenistanyň raýat prosessual kodeksiniň 11-nji maddasynda hem göz önünde tutulandyr.

3.9 Wakalar (hadysalar)

8-nji maddanyň 2-nji bendiniň i) böleginde ýuridiki faktlara wakalary (hadysalary), ýagny adamyň erk-islegine bagly bolmazdan hakykatda bolup geçýän hadysalary degişli edýär. Hukuklara we borçlara eýe bolmaklygyň esasy bolup durýan wakalaryň hataryna dogulmak, kesgitli ýaşa ýetmek, adamyň ölümi ýaly wakalary degişli edýärler. Mysal üçin, tebigy wakalar: adamyň ölümi – mirasdarlaryň miras hukugyny döredýär, ölen adamyň gatnaşan borçnamalary boýunça borçnamalary ýatyrýar. Ýer yranmasy (titremesi), ýyldyrym urmasy bilen dörän ýangyn netijesinde ýaşaýyş jaý ýykylsa ätiýaçlandyryş töleglerini alar ýaly ýaşaýyş jaýyny ätiýaçlandyran adama ätiýaçlyk töleglerini almaklyga hukuk döredýär. Ýöne wakalaryň oňusitel bolup hem bilýändigini göz önünde tutmaly – şeýle hadysalar subýektleriň erk-islegi boýunça döreýär, ýöne olaryň erk-islegine bagly bolmazdan ösýär we bolup geçýär. Haçanda raýat-hukuk netijeleriniň ýüze çykarmagynyň sebäbi bolup oňusitel wakalar çykyş etse, elmydama dörän netijäniň adamyň hereketi bilen sebäp-netije baglanyşygynyň bardygy meselesini çözmeklik talap edilýär. Möhletler ýaly ýuridiki faktlar, oňusitel wakalara golaý bolup durýar. Möhletler özüniň gelip çykyşy boýunça subýektleriň ýa-da kanunçykaryjynyň erk-islegine bagly bolýar, ýöne möhletleriň geçmegi wagtyň geçmeginiň obýektiv kanunlaryna tabyndyr.

9 madda. Graždan hukuklaryny amala aşyrmak

1. **Fiziki we ýuridiki şahslar özlere degişli graždan hukuklaryny özlerniň makul bilşine görä amala aşyryrlar.**
2. **Fiziki we ýuridiki şahslaryň özlere degişli hukuklary amala aşyrmakdan ýüz döndermegi bu hukuklaryň ýatyrylmagyna getirmeyär, ýöne kanunda göz önünde tutulan halatlar muňa girmeyär.**
3. **Graždan hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri özlerniň hukuklaryny we borçlaryny ynsaplylyk bilen amala aşyrmaga borçludylar, özlerniň hereketleri (hereketsizligi) bilen beýleki şahslara zyýan ýetirmeli däldirler.**
4. **Şu maddanyň 3 punktunda göz önünde tutulan talaplar berjaý edilmedik halatynda, sud şol şahsyň hukugyny goramakdan ýüz dönderip biler.**
5. **Kanun graždan hukuklaryny goramagy şol hukuklaryň ynsaply we paýhasly amala aşyrylmagyna-aşyrylmadygyna bagly edende, graždan hukuk gatnaşyklaryna gatnaşyjylaryň ynsaplylygy we paýhaslylygy çak edilýär.**

1. Hususy özygtyýarlylyk (awtonomiýa)

Bu madda raýat hukuklaryny amala aşyrmaklygyň we borçlaryny ýerine ýetirmekligiň umumy serhedini kesgitleýär. Her dürli subýektiw hukuklar şol sanda subýektiw raýat hukugy diňe ony amala aşyrmak, ýagny durmuşa geçirmek mümkin bolan ýagdaýynda sosial gymmata eýe bolýar. Şeýlelikde, raýat hukugyny amala aşyrmaklyk diýlip hukuklara ygtyýarly bolan şahs tarapyndan özüne degişli subýektiw raýat hukugynyň mazmunyny düzýän mümkinçilikleri durmuşa geçirmeklige düşünilýär. Raýat hukugyny amala aşyrmak – bu hukuga ygtyýarly şahsyň kanunda bellenen çäklerde erkin hereketleriniň çygydyr. Düşündirilýän maddada, öz hukuklaryna ygtyýar etmekde raýatlaryň, ýuridiki şahslaryň, raýat hukugynyň beýleki subýektleriniň azat erk-islegi berkidilýär. Şeýle çemeleşme Türkmenistanyň Konstitusýasy tarapyndan şertlendirilendir. Bu ýörelge raýat hukugynda raýat-hukuk gatnaşyklarynyň gatnaşyjylarynyň hususy özygtyýarlylygy (awtonomiýasy) diýlip atlandyrylýar.

2. Hukukdan ýüz döndermek

Kanunçylyk fiziki we ýuridiki şahslara kesgitli hukuklary bermek bilen bir hatarda, ygtyýarly edilen şahsyň özlerine degişli hukuklary amala aşyrmakdan ýüz döndermegi bu hukuklaryň bes edilmegine getirmeyändigini kesgitleýär. Şertnamanyň taraplary özüniň kontragentine kanun ýa-da şertnama tarapyndan bellenen jerimleri ulanmakdan ýüz dönderip bilýär. Ýöne şeýle ýüz döndermek kanun ýa-da şertnama tarapyndan bellenen jerime hukugynyň özüniň ýatyrylmagyna getirmeýär, ýöne kanunda göz önünde tutulan halatlar muňa girmeýär. Mysal üçin, hukugy amala aşyrmakdan ýüz döndermekligiň şol hukugyň özüni bes edýänligi TRK-nyň 1263-nji maddasynda göz önünde tutulan, oňa laýyklykda mirasdaryň mirasdan ýüz döndermegi baradaky arzasy yzyna gaýtarylmaýar, bu bolsa mirasdaryň mirasdan ýüz öwreninden soň, onuň mirasa dalaş edip bilmejekdigini aňladýar.

3. Hukuklary we borçlary ynsaply amala aşyrmak

Kanunçylyk fiziki we ýuridiki şahslara kesgitli hukuklary bermek we olaryň amala aşyrylmagyny kepillendirmek bilen bir hatarda, bu hukuklary amala aşyrmaklygyň serhedini (çäklerini) kesgitleýär. Şeýle çäkleriň umumy talaplary Türkmenistanyň Konstitusýasynyň 40-njy maddasynda berkidilendir. "Adamyň we raýatyň öz hukuklaryny hem azatlyklaryny amala aşyrmagy, onuň jemgyýetiň we döwletiň önündäki borçlaryny ýerine ýetirmegi bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr". "Ynsaplylyk" we "zyýan ýetirmezlik" – bu iki hukuk düşüňjesi, raýat kanunçylygynyň umumy başlangyçlary hökmünde TRK-nyň 1-nji maddasynyň 1-nji bendinde bellenen ýörelgeleriň arasynda görkezilmedik hem bolsa, olary raýat kanunçylygynyň ýörelgelerine degişli hasaplaýarsy. Ynsaplylygynyň umumy ykrar edilen özüni alyp barş kadasy hökmünde raýat dolanyşygynyň çygynda we beýleki ugurlarda, mysal üçin, salgyt, maşgala, prosessual we ş.m.ykrar edilendigine garşy çykyp bolmaz. Ynsaply özüni alyp barşy höweslendirmek we ynsapsyz özüni alyp barşy oňaýsyz etmek üçin mehanizmleri işläp düzmekde kanunçykaryjynyň hemişe gözlegdedigi şübhesizdir. Ynsapsyzlyk käbir ýagdaýlarda borçlary ýerine ýetirmekde günäkärlik bilen bulaşdyrylýar, ýöne bular bir-biri bilen baglanyşýan hem bolsa, dürli düşüňjelerdir. Günäkärlik – bellibir ýuridiki borjy bozmak bilen baglanyşykly. Ynsapsyzlyk – ýuridiki nukdaýnazardan anyk bir özüni alyp barşyň çygynda däl. Adatça, günäkärlik – kanuny bozuýy hereket bilen baglanyşykly, ynsapsyzlyk bolsa başgalaryň ýalňyşyny we säwligini ulanmak bilen baglanyşykly. TRK-nyň 9-njy maddasynyň düşündirilýän bendi şeýle-de raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektlerinden (taraplaryndan) öz hereketi ýa-da hereketsizligi bilen beýleki şahslara zyýan ýetirmezligi talap edýär.

4. Ynsaplylyk ýörelgesiniň bozulmagynyň netijeleri

9-njy maddanyň 3-nji bendiniň kadasynyň ýuridiki ähmiýeti şularda jemlenendir, ýagny olar bozulanda-ynsaplylyk ýa-da başga şahslara zyýan ýetirmek-hukuga eýelik edijiniň hukugyny goramak baradaky talapy ynsapsyzlygy ýa-da başga şahslara zyýan ýetirýänligi üçin kazyýet tarapyndan kanagatlandyrylman bilner.

5. Ynsaplylygy we pähimlilik çaklamak

Ynsaplylyk we pähimlilik (pähimlilik diýlende hukuklar amala aşyrylandaky ýagdaýlarda ony hakyky bahalandyrmaga we düşünmäge düşünilýär, şeýle bahalandyrmaga bipolar bolan gatnaşyk bolsa pähimsizlik diýlip hasap edilip bilner) çaklanýar (bar diýip hasap edilýär), ýagny raýat-hukuk gatnaşygyna gatnaşýy ynsapsyzlygy ýa-da pähimsizligi barada günälenende özüni aklamaga borçly däl, gaýtam, tersine, kim ynsapsyzlykda we pähimsizlikde oňa günä bildirýän bolsa, şol hem haýsy anyk hereketlerde (hereketsizlikde) şeýle ynsapsyzlygyň, pähimsizligiň jemlenendigini subut etmeli. Umuman, kanunçykaryjy ynsaplylyk we pähimlilik diýlende oňa raýat hukuk gatnaşygyna gatnaşýjynyň subýektiw ýagdaýy hökmünde düşüňýär. Hukuklary amala aşyrmakda ynsaplylyk we pähimlilik beýleki garşylykly tarapyň yndaryjy subutnamalary bilen ýalana çykarylyp bilner.

10 madda. Graždan hukuklaryny sud üsti bilen goramak

1. **Bozulan ýa-da dawa edilen graždan hukuklaryny sud, hojalyk sudy, bitaraplar sudy (mundan beýläk - sud diýlip alynýar) işleriň, kime degişliliginiň prosessual kanunlarda ýa-da şertnamada bellenilişine laýyklykda goraýar.**

2. **Taraplaryň arasyndaky jedeliň suda ýüz tutulmanka düzgünleşdirilmegi kanunda ýa-da şertnamada göz önünde tutulyp bilner.**

3. Graždan hukuklaryny administratiw tertipde goramak işi diňe kanunda göz önünde tutulan halatlarda amala aşyrylýar. Administratiw tertipde kabul edilen çözgüt barada suda şikaýat edilip bilner.

1. Umumy düzgünler

Raýat hukuklaryny goramagyň kazyýet görnüşi raýat-hukuk gatnaşyklarynyň gatnaşyjylarynyň deňlik ýörelgesine has doly laýyk gelýär. TRK-nyň 10-njy maddasynyň 1-nji bendinde bozulan ýa-da dawa edilen raýat hukuklaryny kazyýet, arbitraž kazyýeti, bitaraplar kazyýeti işleriň, kime degişlidiginiň prosessual kanunlarda ýa-da şertnamada belenilişine laýyklykda goraýar diýilýär. Türkmenistanyň kazyýet ulgamy Türkmenistanyň Konstitusýasynda we “Kazyýet hakynda” Türkmenistanyň kanunynda (15.08.2009 ý.) berkidilen we Türkmenistanyň Ýokary kazyýetinden, Türkmenistanyň Arbitraž kazyýetinden, welaýat kazyýetlerinden we welaýat hukukly şäher kazyýetlerinden, şeýle hem etrap kazyýetlerinden we etrap hukukly şäher kazyýetlerinden durýar. Bitaraplar kazyýeti Türkmenistanyň kazyýet ulgamyna girmeyär. Bitaraplar kazyýeti hakynda düzgünnama laýyklykda raýatlar özüleriniň arasynda ýüze çykan her bir jedeli bitaraplar kazyýetiniň garamagyna berip bilerler, ýöne welin zähmet we maşgala gatnaşyklaryndan gelip çykýan jedeller muňa girmeyär. Jedeli bitaraplar kazyýetiniň garamagyna bermek hakyndaky şertnama (bitaraplyk ýazgysy) ýazmaça görnüşde baglaşylmalydyr (seret, Bitaraplar kazyýeti hakynda düzgünnamanyň 1-nji maddasy–Türkmenistanyň raýat prosessual kodeksiniň № 3-nji goşundysy). Şol düzgünnamanyň 2-nji maddasyna laýyklykda bitaraplar kazyýeti her bir gezekde jedele gatnaşyjylaryň hemmesiniň razylaşmagy boýunça guralýar. Düşündirilýän madda hukugyň goragyny amala aşyran edaralary kesgitleýär. Şeýle edaralaryň hataryna düşündirilýän madda diňe döwlet edaralary däl, eýsem-de bitaraplar kazyýetini hem degişli edýär, ýagny dawanyň gatnaşyjylary tarapyndan kazy hökmünde saýlanylýan edara ýa-da şahs. Gatnaşyjylar onuň çözgüdini ykrar etmegi we ýerine ýetirmegi borçlanýarlar. Ýöne Türkmenistanda bitaraplar kazyýeti barada ýörite kanun şu günki günde ýok.

2. Jedelleriň kazyýete çenli düzgünleşdirilişi

Kazyýete ýüz tutmazdan ön jedelleri dostlukly düzgünleşdirmek jedelleri we agzalalyklary çözmegiň has ygtybarly usuly hasaplanýar. Şonuň üçin TRK-nyň 10-njy maddasynyň 2-nji bendi şeýle mümkinçiligi göz önünde tutýar.

3. Raýat hukuklaryny administratiw tertipde goramak

TRK-nyň 10-njy maddasynyň 3-nji bendi raýat hukuklaryny administratiw tertipde goramak mümkinçiligini göz önünde tutýar. Raýat hukuklaryny administratiw tertipde goramak mümkinçiligi diňe kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda mümkindir we şulary aňladýar: a) hukuk ulanyjylyk ygtyýarlyklary berlen döwlet edarasy tarapyndan kanunda we beýleki hukuk namalarda berkidilen kadalary berjaý etmek bilen raýat hukugyny goramagyň anyk çärelerini ulanmak baradaky çözgüdi kabul etmek; b) wezipeli adamlaryň hereketlerini we döwlet edaralarynyň hereketlerini ol babatynda ýokarda durýan edaralara ýa-da kazyýete şikaýat etmek mümkinçiligi. Raýat hukuklaryny goramaklyga degişli we administratiw tertipde kabul edilen çözgüdi islendik ýagdaýda kazyýete şikaýat edilip bolýandygyny hem göz önünde tutmalydyr. Kazyýete arza bermek üçin gyzyklanýan taraplara ýokary tabynlygyndaky edara ýada wezipeli adama ýüz tutmak hökmany şert hasaplanmaýar.

11 madda. Graždan hukuklaryny goramagyň usullary

- Graždan hukuklary şu aşakdakylar arkaly goralýar: a) hukugy ykrar etmek arkaly;**
b) hukugyň bozulmazyndan ön dowam edip gelen ýagdaýyny dikeltmek arkaly we hukugy bozýan ýa-da hukugyň bozulmak howpuny döredýän hereketleriň önüni almak arkaly;
w) geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek we şol geleşigiň hakyky dälidiginiň netijelerini ulanmak arkaly;
g) döwlet organynyň ýa-da ýerli öz-özüňi dolandyryş organynyň aktyny hakyky däl diýip ykrar etmek arkaly;
d) borjy bolşy ýaly ýerine ýetirmäge mejbur etmek arkaly;
ý) graždan hukuklaryň öz-özüň goramak arkaly;
j) ýetirilen zyýany töletmek arkaly;
z) puşmana puluny töletmek arkaly;
g) moral taýdan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak arkaly;
1. hukuk gatnaşyklaryny ýatyrnak ýa-da üýtgetmek arkaly;
2. döwlet organynyň ýa-da ýerli öz-özüňi dolandyryş organynyň, kanuna garşy gelýän aktyny suduň ulanmazlygy arkaly;
3. kanunda göz önünde tutulan beýleki usullar arkaly.

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän madda raýat hukuklaryny goramagyň esasy usullaryny sanap geçýär, ýöne bu sanaw gutarnykly däl, diňe kazyýet we hojalyk tejribesinde köp duş gelýänleri sanawa girizilen. TRK-nyň 11-nji maddasynda görkezilen raýat-hukuk

hukuk goraýjy çäreler – bu kanun tarapyndan berkidilen ýa-da tassyklan, hukuk bozuja ýa-da onuň emlägine döwlet edaralary ýa-da olar tarapyndan ygtyýarly edilen edaralar ýa-da ygtyýarly şahsyň özi tarapyndan ulanylýan täsir etmegiň usullarydyr.

a) Hukugy ykrar etmek

Raýat hukuklaryny goramagyň usullarynyň içinde ilkinji bolup *hukugy ykrar etmek* görkezilýär, bu bolsa ygtyýarly edara tarapyndan bellibir raýat hukugynyň bellibir şahsa degişlilik faktyny tassyklandygyny aňladýar. Meselem, raýaty edebi ýa-da başga görnüşdäki eseriň awtory diýip ykrar etmek bilen kazyýet bu hukugy başga şahsyň eýelemek mümkinçiligini aradan aýyrýar. Ykrar etmek goragyň beýleki usullarynyň ulanylmagyna hem sebäp (başlangyç) bolup biler. Raýatyň bikanun başga şahsda duran emlägini elinden almak hakyndaky talap arzasyna seljermek bilen, kazyýet ilki bilen talapçyny jedelli emlägiň eýesi diýip ykrar edýär, soňra bolsa kesekiniň elinden almak we eýesine geçirmek hakyndaky çözgüdi çykarýar.

b) Hukuk bozulmanyň netijelerini aýyrmak

Jebir çekeniniň emläk cygryndaky hukuk bozulmasynd,an öň dowam edip gelen ýagdaýyny dikeltmek arkaly we hukugy bozýan ýa-da hukugyň bozulmak howpuny döredýän hereketleriň öňüni almak arkaly hukuk bozulmanyň netijelerini aýyrmak raýat hukuklaryny goramagyň giňden ýaýran usuly bolup durýar. Hukugyň bozulmazyndan öň dowam edip gelen ýagdaýyny dikeltmek hukugy goramagyň usuly hökmünde goragyň dürli çärelerini amala aşyrmagyň hasabyna ulanylyp bilner. Meselem, kazyýet tarapyndan hojalyk jemgyýetiň umumy ýygnaýynyň çözgüdini hakyky däl diýip ykrar etmekde ony kabul edilmazden öň dowam eden ýagdaý dikeldilýär. Eger-de jemgyýeti täzedan dikeltmek hakyndaky paýdarlaryň umumy ýygnaýynyň çözgüdi hakyky däl diýlip ykrar edilse, onda jemgyýetiň ýerine ýetiriji edarasy täzedan dikeltmek boýunça geleşigi ýerine ýetirmek borjuna ýitirýär, jemgyýetiň algydarlary borçnamalary wagtyndan öň ýerine ýetirmek hukugyny ýitirýärler we ş.m. Hususyýetçiniň bikanun elinden alnan emlägini gaýtaryp bermek hem mysal bolup biler. Hukugy bozýan hereketleriň öňüni almak olary amala aşyrmagy gadagan etmekden ýa-da ýol bermezlikden ybaratdyr. Goragyň şeýle çäresi hukuga garşy hereketleriň bes edilmegine we hukugyň bozulmazyndan öň dowam edip gelen ýagdaýynyň dikeldilmegine getirýär.

w) Geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek

Geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek we şol geleşigiň hakyky dældiginiň netijelerini ulanmak taraplaryň ilkibaşdaky ýagdaýyna gaýdyp gelmekligini – ikitaraplaýyn restitusiýany ýa-da birtaraplaýyn restitusiýany aňladyp biler.

g) Döwlet edarasynyň aktyny hakyky däl diýip ykrar etmek

Döwlet edarasynyň ýa-da ýerli öz-özüni dolandyrys edarasynyň aktyny hakyky däl diýip ykrar etmek. 11-nji maddanyň g) bendi döwlet häkimiýet edaralarynyň ýa-da ýerli öz-özüni dolandyrys edaralarynyň hem kadalaşdyryjy namalaryny, hem kadalaşdyryjy däl namalaryny öz içine alýar. Döwlet edaralarynyň ýa-da ýerli öz-özüni dolandyrys edaralarynyň we wezipeli adamlaryň namalary Türkmenistanyň kanunlary bilen çapraz gelen halatynda umumy ýurisdiksiýaly kazyýetler ýa-da arbitraž kazyýetler tarapyndan raýat-prosessual we arbitraž-prosessual kodekslerinde göz öňünde tutulan tertipde hakyky däl diýip ykrar edilýär (Kanunçylyga gabat gelmeýän namalary hakyky däl diýlip ykrar etmek hakynda TRK-nyň 12-nji maddasynyň düşündirişinde has giňişleýin aýdylýar).

d) Borjy bolşy ýaly ýerine ýetirmäge mejbur etmek

Borjy bolşy ýaly ýerine ýetirmäge mejbur etmek (naturada ýerine ýetirmek) diýmek ilkibaşda başga şahsyň borjuny düzýän hereketlerini mejbur etmek bilen bolmalysy ýaly amala aşyrmak arkaly hukugyň goragyny aňladýar. Hukugyň goragynyň şeýle usuly raýat borjunyň hakykatda ýerine ýetirilmegini amala aşyrmagy üpjün edýär.

ý) Öz-özüňi goramak

Raýat hukuklaryňy öz-özüň goramak diýlip ygtyýarly şahs tarapyndan kanunda rugsat edilen hakyky tertipdäki şahsy we emläk hukuklaryny goramaga gönükdirilen hereketleri amala aşyrmaklyga düşünilýär.

Raýat hukuklaryňy öz-özüň goramak çärelerine, hususan-da, fiziki ýa-da ýuridiki şahs tarapyndan öz emlägini goramak çäreleri degişlidir. Olar dürli bolup biler (öýe, iş ýerine islenilmeýän üçünji şahsyň girmeginden goramak üçin gorag enjamlaryny goýmak, öz haýwanlaryna tagma goýmak, şahsy kitaphanaňdaky kitaplara möhür goýmak we ş.m). Bu gorag usulynda berk berjaý edilmeli esasy talap, ol hem emlägi goramagyň çäreleri kanun tarapyndan rugsat edilen bolmalydyr. Öz-özüňi goramagyň ýene bir görnüşi – bu gönüden-göni hukuk bozujynyň şahsyýetine ýa-da onuň emlägine täsir edýän, zerur goranyş alamatlary bolan ýa-da juda zerur bolanda ulanylýan raýat hukuklaryny öz-özüň goramak boýunça hakyky hereketleridir (öz-özüňi goramagyň dürli usullary hakynda TRK-nyň 13-nji maddasynyň düşündirilişinde has giňişleýin aýdylýar).

j) Ýetirilen zyýany töletmek

Ýetirilen zyýany tölemek hem hukuklary goramagyň giň ýaýran usullarynyň biri bolup durýar. Munda düzgün bozujy tarapyndan ýetirilen maddy zyýanyň pul görnüşinde öwezini dolunýar. Bu çäräniň ulanylmagy gönüden-göni kanundan gelip çykýar. Şonuň üçin düzgün bozujy tarapyndan emläk zyýanynyň ýetiren ähli ýagdaýlarynda ýitginiň öwezini doldurylyp bilner. Eger-de hukugy goramak beýleki serişdeler arkaly üpjün edilýän bolsa, ýetirilen zyýany töletmek diňe kanunda anyk kesgitlenen ýagdaýynda ulanylmaýar (ýetirilen zyýany tölemek hakynda TRK-nyň 14-nji maddasynyň düşündirilişinde has giňişleýin beýan ediler).

z) Puşmana puluny töletmek

Hukugyň goragynyň usuly hökmünde puşmana puly baradaky düşünje TRK-nyň 427-nji maddasynda kesgitlenen. Puşmana puly islendik borçnamanyň umumy bozulanlygy ýa-da onuň aýraýry şertleriniň bozulanlygy, şeýle hem algydarlyk borçnamalarynyň bozulan ýagdaýynda bellenip bilner. Puşmana puly ýuridiki şahslaryň arasyndaky şertnamalarda giňden ulanylýar. Raýatlaryň arasyndaky borçnamalarda puşmana puly seýrek duş gelýär. Puşmana pulunyň möçberi we görnüşi şertnamalaryň taraplary tarapyndan düzgün bozmanyň ol ýa-da beýleki görnüşine laýyklykda öňünden kesgitlenýär.

Tejribede puşmana puly dürli görnüşlerde ulanylýar.

Puşmana puly–munuň özi borçnamanyň ýerine ýetirilmändigi üçin ýa-da talaba laýyk ýerine ýetirilmändigi üçin bergidaryň algydara tölemäge borçly bolan puludyr. Şertnamada zyýan çeken tarap puşmana puluny talap edende diňe şertnamanyň bozulandygynyň faktyny subut etmäge borçly. Ýitgileriň we çekilen zyýanyň möçberini esaslandyrmak we subut etmek talap edilmeýär. Munuň özi puşmana puluny talap edip almagy ýeňilleşdirýär we ony raýat hukuklaryny goramagyň has giň ýaýran usulyna öwürýär.

g) Moral(ahlak) taýdan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak

Bozulan raýat hukugynyň goragynyň aýratyn usuly hökmünde moral (ahlak) taýdan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak, ýagny fiziki ýa-da ruhy ejirlerini çeken şahsa öwezini dolmak üçin berilýän pul tölegi çykyş edýär. Moral (ahlak) taýdan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak emläk zyýanynyň öweziniň dolunmagyna hem päsgel bermeýär, moral hem maddy zyýan düzgün bozujynyň şol bir hereketi bilen ýetirilen hem bolsa päsgel bermeýär. Dürli ýagdaýlarda moral (ahlak) taýdan ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaklyga Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň birnäçe maddalary bagyşlanan – 15, 16, 1028-nji maddalar.

k) Hukuk gatnaşyklaryny ýatyrmak ýa-da üýtgetmek

Hukuk gatnaşyklaryny ýatyrmak gatnaşyjylaryň ygtyýarlyklarynyň we borçlarynyň ýatyrylmagyny aňladýar. Munda düzgün bozuýy ondan öň peýdalanan bähbitlerinden mahrum bolýar. Şeýle mahrum bolma sezewar bolmak howpy borçnamanyň beýleki gatnaşyjysyna degişli bolan hukugyň bozulmagynyň bes edilmegine iterýär, şeýlelik bilen onuň goragy üpjün edilýär. Adaty mysal hökmünde degişliligi boýunça ulanylmadyk ýaşajyk jaýyny kärendesine almak hakyndaky şertnamany bozmak ýaly ýagdaý gulluk edip biler. Hukuk gatnaşyklaryny üýtgetmek onuň mazmunynyň bozulan hukugyň has doly goragyny üpjün edýän ugurda üýtgemegini aňladýar. Meselem, taraplaryň satmak-satyn almak şertnamasynyň borçlaryny degişliligi boýunça ýerine ýetirilmezliginde satyn alyjy deslapky tölegi talap edip biler ýa-da alyjy ugradylýan önümiň hiliniň pesligi üçin şertnamanyň ýerine ýetirilişiniň tertibini üýtgetmäge hukugy bardyr, ýagny önümi kabul etmezden öň onuň tölegini geçirmän, önüm kabul edilenden soň we onuň hili barlanandan soň töleg geçirilip bilner.

l) Döwlet edarasynyň aktyny kazyýetiň ulanmazlygy

TRK-nyň düşündirilýän maddasynda ilkinji sapar döwlet edarasynyň ýa-da ýerli öz-özüňi dolandyrys edarasynyň, kanuna garşy gelýän aktyny kazyýetiň ulanmazlygy ýaly hukuk gorag serişdesiniň (usulynyň) kanunlylygyny tassyklaýar. TRK-nyň 11-nji maddasynyň şu bendi kazyýet häkimiýetini güýçlendirýär we raýat hukuklarynyň goragynyň meselelerini çalt çözmäge mümkinçilik berýär.

m) Beýleki usullar

Goragyň görkezilen we beýleki usullarynyň mazmuny we olary ulanmagyň tertibi hereket edýän kanunçylygyň kadalarynda, şeýle hem kanunda rugsat edilen şertnamalaýyn ylalaşyklarda takykklanýar. Goragyň usullary mazmuny boýunça, ulanmagyň esaslary boýunça dürli-dürlüdür, ýöne olaryň hemmesi hukugyň bozulmagynyň önümi almak üçin, subýektiň hukuk ýagdaýyndaky düşünişmezlikleri ýok etmek üçin, hukuk bozulmadan öň bar bolan ýagdaýy dikeltmek üçin, hukuk bozulmasynyň oňajsyz netijelerini aradan aýyrmakda ulanylýar.

**12 madda. Kanunlara laýyk gelmeýän akty hakyky däl
diýip ykrar etmek**

Döwlet organyň ýa-da ýerli öz-özüňi dolandyrys organynyň, fiziki ýa-da ýuridiki şahslaryň graždan hukuklaryny we kanun arkaly goralýan bähbitlerini bozýan akty kabul edilen pursadyndan hakyky däl.

Şeýle akt sud tarapyndan hakyky däl diýlip ykrar edilen halatynda, bozulan hukuk dikeldilmelidir ýa-da şu Kodeksiň 11 maddasynda göz önünde tutulan beýleki usullar bilen goralmanydyr.

TRK-nyň 12-nji maddasy TRK-nyň 11-nji maddasynyň g) bendini takyklaşdyrýar we durmuşa geçiriş mehanizmi bilen üpjün edýär, şol sebäpli hem, biziň pikirimizçe, giňişleýin düşündirişlere zerurlyk ýok. Bu raýat hukuklaryny goramaklygyň diýseň netijeli çäresi bolup durýar. Kanunlara laýyk gelmeýän kadalaşdyryjy ýa-da kadalaşdyryjy bolmadyk akty hereket etmeýän (hakyky däl) diýip ykrar etmekligiň ikitaraplaýyn ähmiýeti bardyr. Bir tarapdan, fiziki we ýuridiki şahslaryň hukuklarynyň we kanun tarapyndan goralýan bähbitleriniň bar bolan bozulmalary bes edilýär, başga tarapdan, olaryň öňi alnyp, geljekde amala aşyrylmagynyň mümkinçilikleri aradan aýrylýar. Bu kadanyň ýerine ýetirilmeginiň usullary “Türkmenistanyň graždan prosessual kodeksi”, “Türkmenistanyň arbitraž iş ýörediş kodeksi”, “Graždanlaryň konstitusion hukuklaryny we azatlyklaryny bozýan döwlet organlarynyň, jemgyýetçilik birleşikleriniň, ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň we wezipeli adamlaryň hereketlerini suda şikaýat etmek hakynda” Türkmenistanyň kanuny bilen jikme-jik kadalaşdyrylýar. “Kadalaşdyryjy hukuk namalar hakynda” Türkmenistanyň kanunynyň 1-nji maddasy laýyklykda Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namasy, munuň özi ygtyýarly döwlet edarasy, wezipeli adam tarapyndan ýa-da sala salşyk arkaly kabul edilen, hemmelere hökmany bolan häsiýetli görkezmeleri özünde saklaýan, hukuk kadalaryny belleýän, üýtgedýän ýa-da ýatyran resmi resminamadyr. Hukuk nazaryýetinden belli bolşy ýaly, kadalaşdyryjy däl namalar bolup döwlet edaralarynyň ýada ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň degişli hereketleri ygtyýarlandyran anyk şahslaryň, anyk raýat hukuklaryna we borçlaryna dahylly bolan permanlary, kararlary, buýruklary, görkezmeleri, hatlary we beýleki resminamalarydyr, ýagny kadalaşdyryjy däl nama anyk kesgitlenen şahslara gönükdirilendigi bilen, anyk kesgitlenmedik şahslaryň toplumuna niýetlenen kadalaşdyryjy hukuknamalardan tapawutlanýar.

TRK-nyň 12-nji maddasynyň birinji tesimi döwlet edarasynyň ýa-da ýerli öz-özüňi dolandyryş edarasynyň aktlaryny (nama nyň) hakyky däl diýip ykrar etmekligiň tertibini kesgitleýär we sonuň ýaly aktyň (namanyň) kabul edilen pursadyndan hakyky dældigini aýratyn belläp geçýär. Ikinji bölümde bolsa, “Şeýle akt kazyýet tarapyndan hakyky däl diýlip ykrar edilen halatynda, bozulan hukuk dikeldilmelidir ýa-da şu Kodeksiň 11-nji maddasynda göz önünde tutulan beýleki usullar bilen goralmanydyr” diýlip kesgitlenýär.

TRK-nyň 11-nji maddasy laýyklykda gorag kanun tarapyndan göz önüne tutulan beýleki usullar arkaly amala aşyrylyp bilner.

Şeýlelikde, TRK-nyň 12-nji maddasynda raýat hukuklarynyň aşakdaky gorag usullary göz önüne tutulýar: 1. Döwlet edarasynyň ýa-da ýerli öz-özüňi dolandyryş edarasynyň kadalaşdyryjy aktyny (namasyny) hereket etmeýän diýip ykrar etmek; 2. Döwlet häkimiýet edaralarynyň, ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň şahsyýetiň hukuklaryny we azatlyklaryny bozýan kadalaşdyryjy bolmadyk aktyny (namasyny), çözgütlerini, hereketlerini (hereketsizligini) hakyky däl diýip ykrar etmek; 3) Hukuk ygtyýarlyklary bolan kazyýet däl dolandyryş edaralary tarapyndan tabşyryklary bermek.

13 madda. Graždan hukuklaryny öz-özüň goramak

Graždan hukuklaryny öz-özüň goramaga ýol berilýär.

Graždan hukuklaryny öz-özüň goramak usullary hukugyň bozulýşyna barabar bolmalydyr we şol usullar, eger ygtyýarly organlaryň kömegi wagtynda ýetişmeýän bolsa, şol hukuk bozuşdan ägä etmek ýa-da onuň önüni almak üçin zerur bolan hereketleriň çäginde çykmaly däl.

TRK-nyň 13-nji maddasy TRK-nyň 11-nji maddasynyň ý) bendini takyklaşdyrýar we raýat hukuklaryny öz-özüň goramaga ýol berilýändigini görkezýär. Raýat hukuklaryny öz-özüň goramaklykda gürrüň, ilkinji nobatda, şahsyýetiň özüniň hususy ýa-da onuň kanuny eýeçiligindäki emlägine täsir etmede ýüze çykýan iş ýüzündäki hereketleri barada barýar. Onan başga-da raýat hukuklaryny goramak boýunça iş ýüzündäki hereketler hukuk bozujynyň şahsyýetine ýa-da onuň emlägine gönümel täsir edip bilerler. Bu ýerde zerur goranyş ýa-da jany, saglygy, şahsy eldegrilmesizligi, hereket etmek azatlygy we emlägiň goragy üçin bialaç zerurlyk göz önüne tutulýar.

TRK-nyň 13-nji maddasynyň 2-nji bendinde birentek alamatlar: birinjiden, raýat hukuklaryny öz-özüň goramak usullary hukugyň bozulýşyna barabar bolmalydygy; ikinjiden, eger ygtyýarly edaralaryň kömegi wagtynda ýetişmeýän bolsa, şol hukuk bozuşdan ägä etmek ýa-da onuň önüni almak üçin zerur bolan hereketleriň çäginde çykmaly dældigi görkezilýär. Başga ýagdaýlarda hukuk bozujynyň şahsyýetine ýa-da onuň emlägine gönümel täsir etmek görnüşindäki raýat hukuklaryny öz-özüň goramaklyk ulanylmaly däl. Hususan-da, ol awtorlyk hukuklarynyň, intellektual işiniň netijelerine bolan aýratyn hukuklarynyň bozulan ýagdaýynda, at-abraý, mertebe, iş abraýy bilen baglanyşykly, şeýle hem borçnama boýunça bergidardan talap etmek hukugy goralanda ulanylyp bilinmez. Şeýle hereketler iş ýüzündäki takyk ýagdaýlaryň göz önüne tutulmagy bilen jenaýatçylykly eden-etdilik hökmünde garalyp bilner. (Türkmenistanyň jenaýat kodeksiniň 221 maddasy).

14 madda. Zyýany töletmek

1. Öz hukugy bozulan şahs özüne ýetirilen zyýanyň öweziniň doly tölenilmegini talap edip biler. Zyýany töletmegi talap etmek hukugyndan deslaplaýyn baglaşylan ylalaşyk esasynda ýüz dönderilmegine ýol berilmeýär.

2. Ýetirilen zyýan diýlende hukugy bozulan şahsyň öz bozulan hukugyny dikeltmek üçin eden ýa-da etmeli bolan çykdajylaryna, onuň emläginiň ýitirilmegine ýa-da oňa şikes ýetirilmegine (hakyky zyýan), sonuň ýaly-da eger bu şahsyň hukugy bozulmadyk bolsa, graždan dolanyşygynyň adaty şertlerinde onuň almaly boljak, ýöne alynmadyk girdejilerine (elden giderilen peýda) düşünilýär.

Eger hukugy bozan şahs şonuň netijesinde girdeji alan bolsa, onda hukugy bozulan şahs şonuň ýaly girdejilerden az bolmadyk möçberde beýleki zyýanlar bilen bir hatarda elden giderilen peýdanyň tölenilmegini talap etmäge haklydyr.

Zyýany töletmek – şertnamalaýyn we şertnamalaýyn däl gatnaşyklarda ulanylýan kanunda kesgitlenen raýat hukuk jogapkärçilik çäresidir. TRK-nyň 14-nji maddasynyň 1-nji bendinde şah syýet öz hukugy bozulanda özüne ýetirilen zyýanyň öweziniň doly tölenilmegini talap edip biler, ýagny emläk ýitgileriň (zyýanyň) pullaýyn gymmaty göz önüne tutulýar. Raýat kodeksi zyýanyň doly möçberde tölenilmegi we deslapky ylasayk esasynda zyýany töletdirmek hukugyndan ýüz döndermeklige ýol berilmezlik ýörelgelerinden ugur alýar (şeýle kada TRK-nyň 1051-nji maddasynda hem bar). TRK-nyň 14-nji maddasynyň 2-nji bendinde ýetirilen zyýan diýen düşüňjä nämeleriň degişlidigi görkezilýär. Bu kada laýyklykda ýetirilen zyýan aşakdakylardan ybarat bolup durýar: birinjiden, hukugy bozulan şahsyň öz bozulan hukugyny dikeltmek üçin eden ýa-da etmeli bolan çykdajylaryndan; ikinjiden, jebir çekeniň emläginiň ýitirilmeginden ýa-da oňa şikes ýetirilmeginden (hakyky zyýan); üçünjiden, zyýanyň düzümine jebir çeken tarapyň hukugy bozulmadyk bolsa, onuň almaly bolan, ýöne alynmadyk girdejileri (elden giderilen peýda) girýär.

Şeýlelikde, jebir çekeniň çykdajylary we onuň emlägine şikes ýetirilmegi hakyky zyýan diýen düşüňjäniň içine girizilýär. Şeýle zyýanlara şertnamalaýyn borçnamalaryny bozan kontragentiň günäsi boýunça üçünji taraplara sanksiya esasynda tölenilmäge degişli bolan pul möçberleri; bergidaryň – hukuk bozujynyň ýa-da jebir çekeniň hasabyna borçnamalary ýerine ýetirmek boýunça zerur we beýleki (paýhasly) çykdajylaryny, şol sanda alyjy tarapyndan satyjynyň öz borçlaryny bozandygynyň netijesinde harydy başga satyjydan has ýokary, ýöne paýhasly bahadan satyn almagy ýa-da alyjynyň öz borçlaryny bozandygynyň netijesinde satyjynyň harydy başga alyja has pes, ýöne paýhasly bahadan satmagy hem girýär. Jebir çekeniň alynmadyk girdejileri onuň elden giderilen peýdasy bolup durýar. Kanuna laýyklykda onuň möçberi nazary taýdan hasaplamalaryň netijesinde bolup biläýjek aýratyn amatly ýagdaýlar bilen däl-de, “raýat dolanyşygynyň adaty şertleri” bilen we ony almaklyk üçin hakykat ýüzünde önünden görülen çäreler we taýýarlyklar bilen kesgitlenilmelidir, mysal üçin, baglaşylan şertnamalaryň bozulandygy sebäpli, telekeçi tarapyndan girdeji alynmadyk ýagdaýynda. Eger-de hukuk bozujy özüniň hukugy bozmagy netijesinde girdeji alan bolsa (mysal üçin, öneden baglaşylan şertnama bozup, harydy has ýokary bahadan başga alyja satan bolsa), jebir çekeniň peýdasy alynmaly elden giderilen peýdasyň möçberi şol girdejilerden az bolup bilmez.

15 madda. Emläkleýin däl şahsy hukuklary we beýleki maddy däl eşretleri goramak

Emläkleýin däl şahsy hukuklar we beýleki maddy däl eşretler şu Kodeksde we beýleki kanunlarda göz önünde tutulan halatlarda we tertipde goralýar, şonuň ýaly-da bozulan hukugyň düýp mazmunyndan we bu bozuşyň netijeleriniň häsiýetinden graždan hukuklaryny goramagyň haýsy usullaryny peýdalanmak gelip çykýan bolsa, şeýle halatlarda we çäklerde goralýar.

Emläkleýin däl şahsy hukuklarynyň we beýleki maddy däl eşretleriniň raýat-hukuk goragy bozulan hukugyň we şol bozulmanyň netijeleriniň häsiýetiniň mazmunyndan gelip çykýan usullardan ybaratdyr. Emläkleýin däl şahsy hukuklar we beýleki maddy däl eşretler Türkmenistanyň Raýat Kodeksinde göz önünde tutulan ýagdaýlarda we tertipde goralýar. Şunlukda, ilkinji nobatda ahlak zyýany diýlen hukuk düşüňjesine üns bermek gerek. Ahlak zyýany – bu raýatyň emläkleýin däl şahsy hukuklarynyň bozulmagy we onuň beýleki (maddy däl) eşretleriniň kemsidilmegi – at-abraýyna, mertebesine, şahsyýetiniň eldegrilmesizligine, saglygyna kast etmek bilen baglanyşykly fiziki we ahlak ejir çekmeleri bolup durýar. Ahlak zyýan emläkleýin ýitgilere (ýagny maddy zyýanyň çeşmesi bolup bilner) hem getirip bilýär, mysal üçin, adamyň bedenine şikes ýetirilmegi zähmet ýa-da telekeçilik işiniň amala aşyrylmagyna päsgelçilik döredip bilýär. Bu ýagdaýda onuň öwezini emläkleýin zyýany (ortaça almaly gazançlaryny) ýerine goýmak arkaly doldurylýar. Emma ol jebir çekene gönümel maddy zyýany ýetirmänem biler, ýöne beýle ýagdaý ýetirilýän zyýanyň täsirini birjik-de azaltmaýar (mysal üçin, jebir çekeniň at-abraýyna, mertebesine, saglygyna zyýan ýetirilmegi, ýüzünde keşbini bozujy, aýrylmaýan yzlaryň galmagy, önüni alyş çäresi hökmünde başga ýere gitmezlik baradaky dil hatynyň bikanun ulanylmagy). Raýat hukuk (emläkleýin) usullar bilen bular ýaly zyýanyň öwezini doldurlyp bilinmeýär, sebäbi ony maddy taýdan takyk bahalandyrmak mümkin bolmaýar. Emma kanunda göni görkezilen ýagdaýlarda ahlak zyýanyň öwezini paýhaslylygyň we adalatlylygyň çäklerinde, şeýle hem jebir çekeniň şahsy aýratynlyklaryny we işiň beýleki ýagdaýlaryny göz önüne tutmak bilen pul serişdeleriniň çen bilen kesgitlenen simwoliki möçberinde doldurylyp bilner. (TRK-nyň 418-nji maddasy).

16 madda. At-abraýy, mertebäni we iş abraýyny goramak

1. **Fiziki ýa-da ýuridiki şahs özüniň at-abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny masgaralaýan maglumatlaryň, eger şonuň ýaly maglumatlary ýaýradan şahs şol maglumatlaryň hakykata laýyk gelýändigini subut edip bilmeýse, sud üsti bilen ýalana çykarylmagyny talap etmäge haklydyr.**

Gyzylan şahslaryň talap etmegine görä, fiziki şahsyň at-abraýynyň we mertebesiniň ol aradan çykandan soň hem goralmagyna ýol berilýär.

2. **Eger fiziki ýa-da ýuridiki şahsyň at-abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny masgaralaýan maglumatlar köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde ýaýradylan bolsa, onda şol maglumatlar hut şol köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde ýalana çykarylmaladyr.**

Eger ýokarda görkezilen maglumatlar guramadan çykýan dokumentde beýan edilen bolsa, onda şol dokument çalşyrylmalydyr ýa-da yzyna alynmalydyr.

Beýleki halatlarda maglumatlary ýalana çykarmagyň tertibi sud tarapyndan bellenilýär.

3. Fiziki ýa-da ýuridiki şahs, bu barada köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň çap eden maglumatlary onuň hukuklaryny ýa-da kanun arkaly goralýan bähbitlerini kemsidýän bolsa, onda ol öz jogabyny hut şol köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde çap etmäge haklydyr.

4. Eger suduň çözgüdi ýerine ýetirilmedik bolsa, onda sud düzgüni bozuja jerime salmaga haklydyr, bu jerime bolsa prosessual kanunlarda göz önünde tutulan möçberde we tertipde töledilip, döwletiň haýryna geçirilýär. Jerimäniň tölenilmegi düzgüni bozujyny suduň çözgüdinde göz önünde tutulan hereketi ýerine ýetirmek borjundan boşatmaýar.

5. **Özi barada at-abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny masgaralaýan maglumatlar ýaýradylan fiziki ýa-da ýuridiki şahs şonuň ýaly maglumatlary ýalana çykardyp, şol maglumatlaryň ýaýradylmagy bilen ýetirilen zyýany töletmäge we moral zeleliň öwezini dolmagy talap etmäge haklydyr.**

6. **Eger fiziki ýa-da ýuridiki şahsyň at-abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny masgaralaýan maglumatlary ýaýradan şahsy takykklamak mümkin bolmasa, onda özi barada şol maglumatlar ýaýradylan şahs ýaýradylan maglumatlaryň hakykata laýyk gelmeýändigini ykrar etmek hakyndaky arza bilen suda ýüz tutmaga haklydyr.**

1. Umumy düzgünler

Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 43-nji maddasy raýatlaryň at-abraýynyň we mertebesiniň kazyýet goragyny kepillendirýär, şonuň üçin raýat kanuny fiziki we ýuridiki şahslaryň diňe bir emläk hukugynyň däl, eýsem emläkleýin däl şahsy hukugyny hem düzgünleşdirýär. Hususan-da, Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 16-njy maddasynyň 1-nji bölegine laýyklykda, fiziki ýa-da ýuridiki şahs özüniň at-abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny masgaralaýan maglumatlaryň, eger şonuň ýaly maglumatlary ýaýradan şahs şol maglumatlaryň hakykata laýyk gelýändigini subut edip bilmese, kazyýetiň üsti bilen ýalana çykarylmagyny talap etmäge haklydyr. Gyzyklanýan şahslaryň talap etmegine görä, fiziki şahsyň at-abraýynyň we mertebesiniň ol aradan çykandan soň hem goralmagyna ýol berilýär. Şeýle gymmatlyklar Türkmenistanyň Jenaýat kodeksi tarapyndan hem goralýar. (TRK-nyň 132-133-nji maddalary). Mälim bolşy ýaly, *at-abraý* – şahsyýetiň öz-özüne berýän bahasydyr, mertebe (hatyra) – şahsa berilýän jemgyýetçilik bahasy, ýagny töweregindäki şahslaryň oňa baha bermegi, iş abraýy bolsa – köp halatlarda fiziki we ýuridiki şahslaryň kâr (professional) ussatlygyny häsiýetlendirýär. 16-njy madda jebir çekene özüniň at-abraýyny, mertebesini we iş abraýyny raýat talap arzasy bilen goramaga mümkinçilik berýär. Ol talap arzada özüniň at-abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny masgaralaýan maglumatlaryň hakykata laýyk gelmeýändiginiň tassyklanylmagyny, geljekde bu maglumatlaryň ýaýradylmagynyň bes edilmegini, şeýle hem kanun buzujynyň öz ýaýradan maglumatlaryny ýalana çykarmak boýunça kesgitli hereketleri etmeklige borçlandyrmagy (talap edip) sorayar.

Görkezilen maglumatlaryň ýaýradylmagy diýlip, olaryň köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde çap edilmegine, ýa-da bu maglumatlar barada başgaça habar berilmegine, şol sanda dilden, şahslaryň näbelli toparyna, birnäçe şahsa, ýa-da iň bolmanda bir adama habar berilmegine düşünilýär. Bu maglumatlaryň olar kim barada bolsa, şol şahsa gönimel aýdylmagy TRK-nyň 16-njy maddasyny ulanmaklygy aradan aýyrýar.

Masgaralaýan maglumatlar diýlip jemgyýetçilik pikirinde we aýry-ayry raýatlaryň pikirinde kanunlary berjaý etmek we ahlak nukdaýnazaryndan talap arzaçynyň at-abraýynyň we mertebesiniň peselmegine getirýän maglumatlara düşünilýär. Eger munuň özi jogapçy tarapyndan subut edilmese ýa-da kazyýet tarapyndan anyklanmadyk bolsa, maglumatlar hakykata laýyk gelmeýär diýip hasap edilýär. Eger-de bu maglumatlar hakykata laýyk gelýär diýlip kazyýet tarapyndan ykrar edilse, onda olaryň ret edilmegi hakyndaky talap kanagatlandyrylmaga degişli däl.

1. At-abraýy we mertebäni masgaralaýan maglumatlary ýalana çykarmagyň usullary

Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 16-njy maddasynyň 2-nji böleginde köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde hakykata laýyk gelmeýän masgaralaýjy maglumatlary ýaýradylanda, fiziki ýa-da ýuridiki şahsyň at-abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny goramagyň usullary görkezilendir. Ýagny onda şol maglumatlar hut şol köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde şol usullar bilen ýalana çykarylmaladyr diýlip bellenilýär.

Eger masgaralaýjy maglumatlar guramadan çykýan resminamada beýan edilen bolsa, meselem, häsiýetnamada ýa-da teklipnamada, onda şol resminama çalsyrylmalydyr ýa-da yzyna alynmalydyr.

Beýleki halatlarda ýalana çykarmagyň tertibi işiň aýratyn ýagdaýlaryndan ugur alnyp, kazyýet tarapyndan kesgitlenilýär. Kazyýet öz çözgüdinde hakykata laýyk gelmeýän masgaralaýjy maglumatlary ýalana çykarmagyň anyk usulyňy, şeýle hem maglumat ýalana çykarmagyň möhletini görkezýär. Talapçyny masgaralaýjy maglumatlaryň hakykata laýyk gelýändigini subut etmeklik jogapça ýüklenilýär. Masgaralaýjy maglumatlary ýalana çykarmagy talap bildirilen şahsyň hakykata laýyk gelmeýän masgaralaýjy maglumatlary ýaýradyjydygyny subut etmek talapça degişli. Elbetde, talapçynyň at-abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny masgaralaýjy maglumatlaryň hakykata laýyk gelmeýändigini subut edýän subutnamalary bermäge mümkinçiligi bar.

2. Maglumatlary ýalana çykarmak

Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 16-njy maddasynyň 3-nji böleginde at-abraýyny, mertebäni ýa-da iş abraýyny masgaralaýjy hakykata laýyk gelmeýän maglumatlary ýalana çykarmak babatynda anyk kadalar bellenilýär. Şonuň üçin giňişleýin düşündiriş berilmegi zerur däl. Talapçy, ony aklayan kazyýetiň çözgüdiniň nusgasyny görkezilen maglumatlary çap etmäge ýerleşdiren köpçülikleýin habar beriş edarasyna görkezip biler. Kähalatlarda, raýatlaryň at-abraýyny we mertebesini goramakda ýüze çykýan dawalary kazyýet tarapyndan seredilende jebir çeken, diňe bir ol ýa-da başga görnüşde ýaýradylan masgaralaýjy maglumatlaryň ýalana çykarylmagy baradaky meseläni goýman, eýsem bu hereketler netijesinde zeleliň, ýitginiň öweziniň dolunmagyny hem talap edýär. Meselem, masgaralaýjy maglumatlaryň ýaýradylmagy netijesinde ýüze çykan nerw näsazlygy (gaharlanmagy) üçin, adam hünär iş ukybyny wagtlaýynça ýitirip, bellibir wagtyň dowamynda işsiz galmagy. Töhmät atan üçin jenaýat jogapkärçiliginden tapawutlylykda (başga şahsyýeti masgaralaýjy, görnegin ýalan toslamalaryň ýaýradylmagy) raýat talap arzasyny kanagatlandyrmak üçin, toslamalaryň görnegin galp bolmagy zerurlyk däl.

Bu bolsa emläkleýin däl şahsy hukuklaryň, bu hukugy bozan şahsyň günäsine garamazdan, goralmaga degişlidigini aňladýar.

3. Kazyýetiň çözgüdini mejbury ýerine ýetirmek

Şahsy durmuşyň syrlaryny goramak hukugy – bu fiziki şahsyň emläkleýin däl şahsy hukugy bolup, ol onuň şahsy durmuşyň möhüm elementlerini goramaga gönükdirilendir. Şahsy durmuşyň syrlary – bu adamyň ýaşayş durmuşyň dürlü ugurlary baradaky maglumatlary ýaýratmak ýa-da gürrüň etmek bolup, onuň ýaýramagy raýata ulu zyýan ýetirip biler. Şahsy durmuşyň syrlaryny goramak dürlü pudaklara degişli hukuk serişdeleriniň üsti bilen mümkin, şeýle hem bolsa zýanyň öwezini dolmak baradaky TRKnyň 18-nji maddasyňyň düzgünleri kadalar topluma degişli beýleki serişdeler bilen bilelikde öňüni almak häsiýetli möhüm ähmiýeti ýerine ýetirmäge ukyplydyr.

TRK-nyň 18-nji maddasynyň 1-nji bendinde görkezilen, kanun tarapyndan syrlary goralýan, emläkleýin däl şahsy gymmatlyklary sanawy mysaly bolup, durmuşda şoňa meňzeş häsiýetli başga-da gymmatlyklar bolup biler. Şahsy durmuşyň syrlary adamyň ýaşayyş durmuşynyň dürli ugurlaryny öz içine alýar. Hatlaryň we telefon-telegraf habarlaryň, gündelikleriň, bellikleriň, ýazgylaryň, şahsy durmuş syrlarynyň (şahsy maglumat), dünýä inmek, ogullyga almak, lukmançylyk we aklawçylyk syry, goýum syry (bank syry), derňew, kepillendiriş we başga-da hukuk goraýjy edaralaryň hereketleriniň syryny özünde saklaýar.

18-nji maddanyň 1-nji bendiniň 2-nji tesimi şahsy durmuşyň syryny açmagyň diňe kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda mümkindigini görkezýär. Şahsy durmuşyň syrlaryny goramaga degişli bolan raýatlaryň şahsy durmuşynyň köpdürli ýüze çykmalarynyň hemmesini birleşdirýän zat, ol hem gizlin häsiýetli maglumat barada gürrüň gidýär, ýagny diňe raýatyň razyçylygy bolup keseki adamlara ygtyýar berlende mümkin bolan, ýa-da kanunyň gönüden-gönü görkezmesi esasynda onuň razylygy alynmazdan, ony almagyň we peýdalanmagyň esasy, tertibiniň we düzgüniniň berk we pugta berjaý edilmeğidir.

2. Şahsy resminamalaryň, gündelikleriň, şahsy hat alyşmalaryň we ş.m. çap edilmegi

TRK-nyň 18-nji maddasynyň 2-nji bendiniň kadalary awtorlyk hukugyna degişli bolup, umuman, olar awtoryň şahsy durmuşyny goramaga, şeýle-de awtoryň hat alyşan şahslarynyň şahsy durmuşyny goramaga gönükdirilen düzgüni kesgitleýär. Bu hukuk, ygtyýarly şahsyň öz islegine görä, öz çözgüdi bilen onuň şahsy resminamalarynda bar bolan maglumatlary (hatlarda, gündeliklerde, belliklerde we ş.m.) çap etmäge, nusgasyny almaga ýa-da ýaýratmaga hukugynyň bardygyny kesgitleýär. Häsiýeti boýunça şahsy resminamalaryň eldegrilmesizligi gürrüňsizdir, şonuň üçin borçly şahslaryň näbelli topary seredilýän hukugy bozup biljek hereketlerden saklanmalydyr. Raýat ölenen soňra, oňa degişli bolan resminamalary çap etmäge bolan hukuk onuň ýanyldasyna we çagalaryna geçýär, soňra bolsa aradan çykanyň beýleki daşgyn nesilleriniň razyçylygy bilen çap edilip bilner.

2 BÖLÜM. ŞAHSLAR

1 BAP. FIZIKI ŞAHSLAR

19 madda. Fiziki şahs diýen düşünje

Fiziki şahslar diýende Türkmenistanyň graždanlaryna, daşary ýurtlaryň graždanlaryna, şonuň ýaly-da graždanlygy bolmadyk şahslara düşünilýär.

1. Umumy düzgünler

Fiziki şahslar diýende raýat hukugynyň subýekti bolan adama düşünilýär. Raýat gatnaşyklarynda fiziki şahs hökmünde diňe Türkmenistanyň raýatlary däl-de, eýsem daşary ýurtlaryň raýatlary we raýatlygy bolmadyk şahslar hem çykyş edýärler, bu barada Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 19-njy maddasy hem subut edýär. Getirilene kadalar jemagat hukugyna degişli kanunlarda hem bardyr – Salgytlar hakynda Türkmenistanyň Bitewi kanunynyň 14-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda “Türkmenistanyň raýatlary, daşary döwletleriň raýatlary, raýatlygy bolmadyk adamlar şahsy taraplar diýlip ykrar edilýärler”. Türkmenistanyň Konstitusiasynyň (18.05.92 ý., täze redaksiýasy – 26.09.08 ý.) 7-nji maddasy şeýle beýan edýär: Türkmenistanyň öz raýatlygy bar. Raýatlyk kanuna laýyklykda berilýär, saklanýlar we ýitirilýär. Türkmenistanyň raýatyna başga döwletiň raýatlygy ykrar edilmeýär. Hiç kim raýatlygyndan ýa-da raýatlygyny üýtgetmek hukugundan mahrum edilip bilinmez. Türkmenistanyň raýaty özge döwlete berlip ýa-da Türkmenistanyň çäginde kowlup çykarylýp, ýa onuň Watanyna gaýdyp gelmek hukugy çäklendirilip bilinmez.

Türkmenistanyň raýatlaryna Türkmenistanyň çäginde-de, onuň çäginde daşarda-da döwletiň goragy we penakärliگی kepillendirilýär. Daşary ýurt raýatlary we raýatlygy bolmadyk adamlar, Türkmenistanyň kanunçylygyna hem-de halkara şertnamalaryna laýyklykda Türkmenistanyň raýatlarynyňky ýaly hukuklardan we azatlyklardan peýdalanýarlar hem borçlary berjaý edýärler (Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 8-nji maddasy).

“Türkmenistanyň raýatlygy hakynda” Türkmenistanyň Kanunynyň (30.09.92 ý.) 1-nji maddasyna laýyklykda Türkmenistanyň raýatlygy Türkmenistanyň döwlet özygtyýarlygynyň möhüm alamaty bolup, ol adamyň döwlete degişlidigini hem-de döwlet bilen adamyň arasyndaky durnukly häsiýetdäki hukuk gatnaşygyny, olaryň özara hukuklary bilen borçlarynyň bütin jemini kesgitleýär.

“Türkmenistanyň raýatlygy hakynda” Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda raýatlygy edinen adamlar Türkmenistanyň raýatlary hasaplanýar.

Türkmenistanda raýatlygyň nähili esasyda edinilendigine garamazdan, ol Türkmenistanyň ähli raýatlary üçin deňdir (Kanunyň 5-nji maddasy).

Yokarda agzalan Kanunyň 6-njy maddasyna laýyklykda Türkmenistanyň raýaty däl hem-de özüniň başga döwletiň raýatlygyna degişliligi barada subutnamasy bar bolan adamlar Türkmenistanda daşary ýurt raýatlary diýlip ykrar edilýär.

Türkmenistanyň raýaty bolup durmaýan hem-de özüniň başga döwletiň raýatlygyna degişliligi barada subutnamasy bolmadyk adamlar raýatlygy bolmadyk adamlar diýlip ykrar edilýär.

Eger kanunlarda başga hili göz önünde tutulmadyk bolsa, daşary ýurt raýatlary we raýatlygy bolmadyk adamlar Türkmenistanyň çäginde Türkmenistanyň raýatlaryna berlen hukuklar we azatlyklar ýaly hukuklara we azatlyklara eýe bolýarlar.

20 madda. Fiziki şahsyň hukuk ukyby

1. Raýat hukuklaryna we borçlaryna eýe bolmak ukyby (raýat hukuk ukyby) fiziki şahslaryň hemmesi üçin deň derejede ykrar edilýär.

2. Fiziki şahsyň hukuk ukyby onuň doglan pursadynda ýüze çykýar we onuň aradan çykmagy bilen gutarýar.

3. Mirasdar bolmak hukugy onuň enesiniň göwresinde galan pursadyndan ýüze çykýar: şol hukugy amala aşyrmak bolsa mirasdaryň dogluşyna bagly.

1. Düşünje

Raýat hukuk ukyby – munuň özi fiziki şahsyň kanunda görkezilen, şeýle hem görkezilmedik raýat hukuklaryna we borçlaryna eýe bolmak umumy ukybydyr.

Fiziki şahsyň raýat hukuk ukyby anyk subýektiw (hususy) hukuklara eýe bolmaklygyň öňünden döreýän şertdir, ol hukuklar bolsa diňe takyk hukuk faktlaryň – hereketleriň, wakalaryň (hadysalaryň) bar bolan ýagdaýynda emele gelýändirler.

Hukuk ukyby islendik kast etmeklikden, ozaly bilen raýata onuň hukuk ukybynyň amala aşyrylyşyna päsgel bermek synanyşmalardan döwlet tarapyndan goralýar.

Raýat hukuk ukyby Türkmenistanyň hemme raýatlaryna mahsusdyr. Kanun hemme raýatlar üçin deň hukuk ukybyny göz öňünde tutýar. Bu kanuny düzgün Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 19-njy maddasy bilen adamyň we raýatyň hukuklarynyň hem azatlyklarynyň deňligini, şeýle hem haýsy millete degişlidigine, teniniň reňkine, jynsyna, gelip çykyşyna, emläk hem wezipe ýagdaýyna, ýaşayan ýerine, diline, dine garaýşyna, syýasy ygtykadyna, haýsy partiýa degişlidigine ýa-da hiç partiýa degişli däldigine garamazdan, adamyň we raýatyň deňligini kepillendirýän kada esaslanýar.

Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 18-nji maddasyna laýyklykda adamyň hukuklary hem azatlyklary eldegrilmesizdir we olary adamyň elinden alyp bolmaz.

Raýat hukuk ukyby adamyň ýaşyna ýa-da saglyk ýagdaýyna bagly däldir. Haçanda adam özbaşdak (öz hereketleri bilen) hukuklary edinmäge we amala aşyrmaga we borçlary ýerine ýetirmäge ukyply bolanda-da we haçanda ol ýaşy ýa-da saglyk ýagdaýy sebäpli özbaşdak hereket edip bilmeýän halatlarynda-da, hukuk ukyby adamyň aýrylmaz hukugydyr.

Hukuk ukybynyň deňlik ýörelgesiniň şol ukyby kesmek ýa-da çäklendirmek ýoly bilen bozulmagy kanun tarapyndan gadagan edilýär.

Emma hukuk ukybynyň deňlik ýörelgesi takyk subýektiw (hususy) hukuklaryň deňligini däl-de, eýsem hukuk mümkinçilikleriň deňligini subut edýär, sebäbi kanunda sanalyp geçilen, şeýle hem sanalyp geçilmedik, ýöne gadagan edilmedik subýektiw (hususy) hukuklaryna eýe bolmak mümkinçiligini (başarnyklygyň) we olara hakyky eýe bolmaklygyň arasynda elmydama gabat gelmezlik bolýar.

2. Hukuk ukybynyň ýüze çykmagy we bes etmegi

Fiziki şahsyň hukuk ukyby onuň doglan pursadynda ýüze çykýar.

Adamyň hukuk ukyby onuň ölmegi bilen bes edýär. Şeýlelik-de, eger çaga doglandan soň birnäçe minutdan aradan çykan bolsa, raýat ýagdaýlarynyň nama ýazgysy kitaplarynda iki sany ýazgy: dogluş hakynda we ölüm hakynda ýazgy düzülýär, ýöne diňe ölüm hakyndaky şahadatnama berilýär (Türkmenistanyň Prezidentiniň 2004-nji ýylyň aprel aýynyň 12-nde çykaran № 6671 karary bilen tassyklanan Türkmenistanda raýat ýagdaýynyň namalaryny hasaba almagyň tertibi hakynda Düzgünnamanyň 30-njy bendiniň üçünji tesimi).

Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 45-nji maddasynda görkezilen ýagdaýlarda we sanalyp geçilen şertleriň berjaý edilmeginde fiziki şahsy ölen diýlip yglan edilmegi bilen hem hukuk ukyby ýatyrylýar, sebäbi fiziki şahsyň ölen diýlip yglan edilmegi şahsyň ölmegi bilen bagly hukuk netijelere getirýär.

Enäniň göwresinde galan çaga hem kanun boýunça mirasdar bolup biler, bu barada TRK-nyň kadalary şaýatlyk edýärler. Kanun boýunça miras edilende deň paýly hukuga şular mirasdar bolup durýar:

birinji nobatda – çagalar (şol sanda ogullyga alnanlar), äri – aýaly we öleniň ene – atasy (ogullyga alyjylar), şeýle hem ölenen soň onuň doglan çagasy⁹.

⁹ Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 1095-nji maddasynyň 1-nji bendi - 10.01.12 y. Kabul edilen “Saparmyrat Turkmenbaşynyň Türkmenistanyň Raýat kodeksine üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hakynda” Türkmenistanyň Kanunynyň I-nji maddasynyň 4-nji bendi bilen Kodeksiň maddalarynyň san belgisi üýtgedilip, 1128-1318-nji maddalar degişlilikde 1070 -1260-njy maddalar diýip hasaplanýar.

21 madda. Fiziki şahsyň ady

1. Fiziki şahs hukuklaryna we borçlaryna, eger kanunlardan ýa-da milli döp-dessurdan başgaça gelip çykmaýan bolsa, öz ady bilen (muňa onuň familiýasy we hut öz ady, sonuň ýaly-da onuň islegine görä, atasynyň ady girýär) eýe bolýar hem-de amala aşyrýar.

Kanunlarda göz öňünde tutulan halatlarda we tertipde fiziki şahs lakamyny (toslanyp dakylan adyny) peýdalanyp biler.

2. Fiziki şahs öz adyny kanunda bellenilen tertipde üýtgetmäge haklydyr. Fiziki şahsyň adyny üýtgetmegi onuň ozalky ady bilen edinen hukuklarynyň we borçlarynyň ýatyrylmagy ýa-da üýtgedilmegi üçin esas däldir.

Fiziki şahs öz adynyň üýtgändigini öz bergidarlaryna we algydarlaryna mälim etmek üçin zerur çäreleri görmäge borçludur hem-de şol şahslarda öz adynyň üýtgemegi hakyndaky maglumatlaryň bolmazlygy sebäpli dörän netijeler baradaky töwekgelçiligi çekýär.

Adyny üýtgeden fiziki şahs özüniň ozalky adyna ýazylan dokumentlere öz hasabyna degişli üýtgetmeleriň girizilmegini talap etmäge haklydyr.

3. Fiziki şahsyň doglanda alan ady, şonuň ýaly-da onuň adynyň üýtgedilmegi graždan ýagdaýynyň aktlaryny bellige almak üçin kesgitlenen tertipde bellige alynmalydyr.

4. Başga şahsyň ady bilen hukuklary we borçlary edinmäge ýol berilmeýär.

1. Ada bolan hukuk

Birleşen Milletler Guramasynyň Çaganyň hukuklary hakyndaky Konwensiýasynyň 7-nji maddasynyň birinji bölegine laýyklykda çaga doglan pursadyndan başlap adynyň bolmagyna hukugy bardyr. Her bir fiziki şahsyň at götermäge hukugy bar diýilse-de, emma hukuk üçin (şeýle hem hakykat durmuş üçin) adamyň atsyz bolmagy manysyzdyr. Şonuň üçinem atly bolmak şol bir wagtda hem borçdur.

Çaganyň şahsy aýratynlygyna we onuň saklanylmagyna bolan hukugy „Çaganyň hukuklarynyň kepillikleri hakynda“ Türkmenistanyň Kanunynyň (05.07.02 ý.) 7-nji maddasy bilen kepillendirilýär. Ady agzalan madda laýyklykda çaga doglan pursadyndan başlap, şahsy aýratynlygyny we onuň saklanylmagyny aňladýan raýatlyga, millete, ada, familiýa we maşgala gatnaşyklaryna bolan hukuga eýedir.

Çaganyň doglandygy hakyndaky hakykat raýatlyk ýagdaýynyň namalarynyň ýazgysyny geçirýän edara tarapyndan bellenen tertipde resmileşdirilýär.

At her bir şahsy tapawutlandyryýan alamat, ony aňlatmagyň usulydyr. Raýat öz ady bilen hukuk gatnaşyklarda gatnaşygy, oňa degişli hukuklaryň we ýerine ýetirilmeli borçlaryň eýesi hökmünde çykyş edýär. At bilen onuň şahsyýetiniň jemgyýet bahasy (gymmatlygy) hem baglanyşyklydyr. Şonuň bilen bilelikde at eýeçilige degişli zat däl, ony satyp, girewe goýup, ondan ýüz döndermek bolýan däl. At şahsyň doglanda oňa dakylan ady (hususy at); atasynyň adyny; we nesillere geçýän familiýasyny özüne alýar. At dakylanda milli däpler hem göz önünde tutulyp bilner.

Türkmenistanyň Maşgala kodeksiniň (10.01.12 ý.) 82-nji maddasyna laýyklykda çaganyň doglan pursadyndan başlap raýatlygyny, milletini, adyny, atasynyň adyny, familiýasyny we maşgala gatnaşyklaryny goşmak bilen, öz individuallygyny saklamaga hukugy bardyr.

Çaganyň ady ata-enesiniň razyllygy bilen dakylýar.

Çaga atasynyň ady kakasynyň ady boýunça dakylýar, Maşgala Kodeksiniň 70-nji maddasynyň üçünji böleginde göz önünde tutulan halatda bolsa – çaganyň kakasy diýlip ýazylan adamyň ady boýunça dakylýar. Ýokarda agzalan kada şeýle belleýär: “Çaga nikada durmaýan ejeden doglan halatynda, ata-enesiniň bilelikdäki arzasy bolmadyk mahalynda ýa-da atalgy anyklamak ýa-da atalgyň ykrar edilendiginiň faktyny takyklamak hakynda kazyýetiň çözgüdi bolmadyk mahalynda, çaganyň kakasynyň familiýasy ejesiniň familiýasy boýunça çaganyň dogluş hakynda nama ýazgysyna girizilýär, çaganyň kakasynyň we atasynyň ady – ejesiniň görkezmesi boýunça, milleti we raýatlygy – ejesiniň milleti we raýatlygy boýunça girizilýär. Girizilen maglumatlar atalgy anyklamak hakynda meseläni çözmek üçin päsgelçilik bolup bilmez. Eger ejesi çaganyň kakasy hakynda maglumatlary görkezmekden ýüz dönderse, onda “çaganyň kakasy” diýen setirde kese çyzyk goýulýar”.

Eger çaganyň kakasy bilen nikada durmaýan ejesiniň islegi boýunça çaganyň kakasy hakynda maglumatlar çaganyň dogluş hakynda nama ýazgysyna girizilmeyän bolsa, onda atasynyň ady oňa ejesiniň görkezmesi boýunça dakylýp bilner.

Çaganyň familiýasy ata-enesiniň familiýasy bilen kesgitlenilýär.

Eger ata-ene umumy familiýany göterýän bolsa, çaga ata- -enesiniň familiýasy dakylýar. Ata-enesiniň familiýasy dürli bolanda, şeýle hem ata-enesiniň (olardan biriniň) familiýasy üýtgände, çaga ata-enesiniň razyllygy bilen kakasynyň ýa-da ejesiniň familiýasy dakylýar.

Ata-enesiniň islegi boýunça çaga kakasynyň ýa-da atasynyň, ýa-da babasynyň ady boýunça familiýa berlip bilner.

Çaganyň ady we (ýa-da) familiýasy babatda ata-enesiniň arasynda ylalaşyk bolmadyk mahalynda ýüze çykan agzalaryk hossarlyk we howandarlyk edarasy tarapyndan çözülýär.

Çaganyň familiýasyny, adyny, atasynyň adyny üýtgetmäge bolan hukugy Maşgala kodeksiniň 83-nji maddasy bilen düzgünleşdirilýär, şol madda laýyklykda çaganyň familiýasyny, adyny we atasynyň adyny üýtgetmäge hukugy bardyr. Çaga on sekiz ýaşyna ýetýänçä ata-enesiniň bilelikdäki arzasy boýunça hossarlyk we howandarlyk edarasy çaganyň iň gowy bähbitlerini nazara almak bilen, çaganyň adynyň üýtgedilmegine, şeýle hem oňa berlen familiýany atanyň (enäniň) beýlekisiniň familiýasy ýa-da çaganyň kakasynyň, atasynyň we babasynyň ady boýunça familiýasynyň üýtgedilmegine rugsat bermäge haklydyr.

Çaganyň familiýasyny, adyny, atasynyň adyny üýtgetmek barada arza degişli hossarlyk we howandarlyk edarasyna berilýär. Çaganyň familiýasyny, adyny, atasynyň adyny üýtgetmek barada häkimiň karary esasynda degişli RÝNÝ edarasy çaganyň raýat ýagdaýynyň nama ýazgysyna degişli üýtgetmeleri girizýär we täze şahadatnama berýär.

On ýaşyna ýeten çaganyň familiýasyny, adyny we atasynyň adyny üýtgetmek diňe onuň razyllygy bilen geçirilip bilner.

Çaga on sekiz ýaşyna ýetmegi bilen, ol Türkmenistanyň

Maşgala kodeksinde bellenen tertipde familiýasyny, adyny we atasynyň adyny özbaşdak üýtgetmäge haklydyr.

Eger adamlara öň atasynyň ady "ogly", "gyzy" diýen sözler goşulyp ýa-da bular goşulman, ilki başda çaganyň öz ady, soňra bolsa atasynyň ady ýazylýp ýa-da ýazylan, ýa-da familiýasy ýazylan dakylan bolsa, onda olaryň Türkmenistanyň Maşgala kodeksinde bellenen tertipde atasynyň adynyň üýtgedilmegine we atasynyň ady ýa-da familiýa berilmegine hukuklary bardyr.

Ata-enesiniň (olaryň biriniň) familiýasynyň üýtgedilmegi, olaryň on sekiz ýaşyna ýeten çagasynyň familiýasynyň üýtgedilmegine getirmeyär.

Nikanyň bes edilmegi ýa-da onuň hakyky däl diýlip ykrar edilmegi çaganyň familiýasynyň üýtgedilmegine getirmeyär.

Eger ata-enesi aýry ýaşayan bolsa we çaga bilen bile ýaşayan ata (ene) öz familiýasyny oňa bermek islese, hossarlyk we howandarlyk edarasy bu meseläni çaganyň iň gowy bähbitlerini we atanyň (enäniň) beýlekisiniň pikirini nazara almak bilen

çözülýär. Atanyň (enäniň) beýlekisiniň ýaşaýan ýerini ýa-da bolýan ýerini anyklamak mümkin bolmasa, ol hossarlyk we howandarlyk edarasyna gelmekden ýüz dönderse, ata-enelik hukuklaryndan mahrum edilse, kazyýet tarapyndan kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilse, şeýle hem atanyň (enäniň) beýlekisi çagany terbiýelemäge we ekläpsaklamaga gatnaşmaktan esassyz sebäplere görä ýüz dönderen halatynda, atanyň (enäniň) beýlekisiniň pikirini nazara almak hökman däl.

Çaganyň ata-enesi nikada durmaýan halatynda, ýöne raýat ýagdaýlarynyň nama ýazgysy edarasy tarapyndan olaryň bilelikdäki arzasyna ýa-da kazyýet çözgüdine laýyklykda atalygyň anyklanmagy resmileşdirilen hem-de çaganyň familiýasy atasynyň familiýasyna çalşylan bolsa, ýöne çaganyň enesi soň kämillik ýaşyna ýetmedik çaga öz familiýasyny bermek islese, onda bu sorag Türkmenistanyň Maşgala kodeksinde bellenen düzgünde çözülýär.

Eger çaga biri-biri bilen nikada durmaýan adamlardan doglan we atalygy Türkmenistanyň Maşgala kodeksinde göz önünde tutulan tertipde anyklanylýan bolsa, hossarlyk we howandarlyk edarasy çaganyň iň gowy bähbitlerini nazara almak bilen, şeýle haýys bilen ýüz tutulan pursadynda ejesiniň göterýän familiýasyna görä, onuň familiýasyny üýtgetmäge rugsat bermäge haklydyr.

Türkmenistanda raýat ýagdaýynyň namalaryny hasaba almagyň tertibi hakynda Düzgünnamanyň kadalaryna laýyklykda çaganyň ady ata-enesiniň razylgy bilen ýa-da milli däpleriň berjaý edilmeginde, ata-enesi bolmadyk mahaly bolsa – çaga terbiýelemeginde bolan adamlaryň saýlap almagy boýunça dakylýar.

Ata-enesiniň arasynda ylalaşyk bolmadyk mahaly çaga at dakmak hakyndaky mesele hossarlyk we howandarlyk edarasy tarapyndan çözülýär. RÝNY bölüminiň şol adyň şahsy atlaryň düşündirişinde görkezilmändigini ýa-da gysgaldylan, mylaýymlaşdyrylan at bolup durýandygyna esaslanyp, ata-enesiniň saýlap alan adyny dakmakdan boýun gaçyrmaga haky ýokdur.

Çaga atasynyň ady onuň atasynyň ady boýunça ýa bolmasa ata hökmünde ýazylan adamyň ady boýunça berilýär ýa-da milli däplere eýerilip ýazylýar. Ata-enesiniň haýysy boýunça oňa atasynyň ady berilmän hem bilner.

2. Raýat ady we aýrybaşgalaşdyrylmanyň başga

görnüşleri

Raýat adyndan telekeçiniň öz kärhanasyny atlandyrmak üçin ulanylýan söwda ýa-da täjirçilik ady tapawutlandyrylýandyr.

Raýat ady söwda ady bilen gabat gelip biler.

Raýat adyndan başga, şahsy aýrybaşgalaşdyrylmagynda lakam wajyp we örän giňden ýaýran serişde bolup durýar. Sungat wekilleriniň, jemgyýetçilik işgärleriniň, alymlaryň, syýasatçylaryň köpüsiniň şahsyýeti lakamlary bilen şeýle berk baglanyşykly bolansoň, köp halatlarda olaryň hakyky raýat ady hem hiç kime belli däl. Ykrar edilen pikire laýyklykda, eger lakam jemgyýetde anyk şahsyýeti atlandyрма üçin ykrar edilen bolsa, onda ol raýat ady ýaly raýat hukuk goragyna mynasypdyr.

Raýat ady hemişe şahsy emläk däl bähbitdir we ony aýyrmaklyga we başga şahslara geçirmeklige ygtyýar berilmeýär, söwda (täjir) ady bolsa maddy däl emläk bähbit bolup biler we ony kanun tarapyndan bellenen tertipde başga şahslara geçirmäge ygtyýar berilýär.

Firmanyň ady haýsy kärhananyň atlandyrmasy bolup durýan bolsa, şol kärhana bilen bilelikde aýrylyp bilner. Ady aýratyn aýyrmaklyga ýol berilmeýär. Bu halatlarda at fiziki şahsyň ady hökmünde däl-de, eýsem kärhanany atlandyrmak üçin ulanylýar. Şular ýaly ady geçirmegiň netijesinde fiziki şahs – ady göteriji raýat adyna bolan hukuklaryny ýitirmeýär. Hut şunuň özi ady aýyrmaklygyň emläk hukuk netijelere getirmeyändigini aňladýar.

22 madda. Fiziki şahsyň ýaşaýan ýeri

- 1. Fiziki şahsyň hemişelik ýa-da köplenç ýaşaýan ýeri onuň ýaşaýan ýeri diýlip ykrar edilýär.**
- 2. On dört ýaşdan bärdäki kemala gelmedikleriň ýa-da biriniň hossarlygynda ýören şahslaryň ata-eneleriniň, perzentlige alanlaryň ýa-da hossarlaryň ýaşaýan ýeri olaryň ýaşaýan ýeri diýlip ykrar edilýär.**
- 3. Eger şahs mejbury suratda ýa-da döwlet borçlaryny ýerine ýetirmek üçin bellibir möhletliň dowamynda şol ýerde bolmaýan bolsa, onda onuň ýaşaýan ýeri ýitirilmeýär.**

1. Umumy düzgünler

Raýat we syýasy hukuklar hakyndaky Halkara Paktyň 12nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda haýsydyr bir döwletiň çäklerinde kanuny ýagdaýda bolýan her bir adama gezmek erkinligi we ýaşaýan ýerini erkin saýlap almak hukugy degişlidir. Bu Birleşen Milletler Guramasynyň iň wajyp resminamasynyň biri bolan umumy ykrar edilen kadasy Türkmenistanyň Konstitusiyasyna hem ornaşdyrylan, onda "Her bir raýatyň Türkmenistanyň çäginde erkin gezmäge we ýaşajak ýerini saýlap almaga hukugy bardyr" diýilýär.

Raýatyň hemişelik ýa-da köplenç ýaşaýan ýeri onuň ýaşaýan ýeri diýlip ykrar edilýär. Birinji düşünje üçin onuň bellibir döwürli dowamynda çalşyrmazlyklygyny aňladýar, ikinji düşünjaniň tapawutlandyrylan alamaty bolsa başga ýerlerde ýaşamaklygyň möhletiniň uzaklygyna görä bellibir üýtgemezligi aňladýar. Hemişelik ýada köplenç ýaşamaklyk raýatyň, ol bellibir wagtyň dowamynda şol ýerde bolmasa-da, hemişe kesgitli ýerde bolýandygyny aňladýar.

Raýatyň ýaşaýan ýeriniň kesgitlemesi onuň Türkmenistanyň çäklerinde bolýan ýerinde, şonuň ýaly hem ýaşaýan ýerinde onuň hasaba alynmagy (propiska – ýaşaýan ýerinde ýazylma) bilen amala aşyrylýar. Şolar ýaly hasaba alyş raýat tarapyndan onuň hukuklarynyň we azatlyklarynyň amala aşyrylmagy, şeýle hem başga raýatlaryň önünde borçlarynyň ýerine ýetirilmegi üçin zerur bolan şertleri üpjün etmeli. Emma, hasaba alyş ýa-da onuň ýoklugy Türkmenistanyň Konstitusiyasynda, kanunlarynda görkezilen raýatlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň çäklendirilmeginiň esasy ýada amala aşyrylmagynyň şerti bolup bilmeýär.

2. Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň ýaşaýan ýeri

Ýedi ýaşyna ýetmedik çaganyň ýa-da hossarlykda (howandarlykda) durýan adamyň ýaşayan ýeri diýlip onuň ata-enesiniň, perzentlige alanlaryň, hossaryň (howandaryň) ýaşayan ýeri ykrar edilýär.

Ata-ene aýry ýaşan mahalynda çaganyň ýaşayan ýeri ata- -enesiniň ylalaşygy bilen kesgittenilýär. Ylalaşyk bolmadyk mahalynda ata-enäniň arasyndaky jedel çaganyň iň gowy bähbitlerini we pikirini nazara almak bilen kazyýet tarapyndan çözülýär. Şunda kazyýet çaganyň ata-enesiniň her birine, doganlaryna ysnyşyklylygyny, ata-enesiniň her biriniň we çaganyň arasyndaky bar bolan gatnaşyklary, çaganyň terbiýesi we ösmegi üçin zerur şertleri döretmek mümkinçiligini (käri, ata-enäniň işiniň düzgünini, ata-enäniň maddy we maşgala ýagdaýyny we başgalary) nazara alýar.

3. Döwlet borçlarynyň ýerine ýetirilmegi we ýaşayan ýeriniň saklanylmagy

Käbir halatlarda şahs öz islegine garamazdan, bellibir wagtyň dowamynda öz ýaşayan ýerinden gitmeli bolýar. Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 22-nji maddasynyň 3-nji bendi wagtlaýyn öz ýaşayan ýerinden gitmekligiň iki ýagdaýyny göz önünde tutýar.

Birinji ýagdaýda gitmeklik “mejbury tertipde” amala aşyrylýar. Ol ýagdaý haçanda şahs, meselem, azatlykdan mahrum edilmegi bilen bagly jezany çekmek üçin öz ýaşayan ýerinden wagtlaýyn gitmegini aňladýar. Azatlykdan mahrum edilmegiň möhletine garamazdan, şahsyň ýaşayan ýeri ýitirilmeýär. Ýöne welin, eger azatlykdan mahrum edilmeklik ýaşayan ýerinde ýazylmagy (propiskany) ýatyrylmak hakyndaky kararyň esasy bolup durýan bolsa, onda ony ýatyrnak mümkinçiligi aýrylmaýar. Raýat hukugy nukdaý nazaryndan şahsyň jezasyny çekenden soň, öz öňki ýaşayan ýerine gaýdyp gelmäge hukugy bardyr.

Başga bir ýagdaýda, şahsyň öz ýaşayan ýerinde bolmazlygynyň sebäbi döwlet borçlaryny ýerine ýetirmek, meselem, onuň başga sähere wezipä bellenmekligi ýa-da harby gullugyny geçmekligi bolup durýar. Eger şahsyň göçmegi döwlet borçlaryny ýerine ýetirmek bilen bagly bolsa, onda sebäbe garamazdan, onuň öňki ýaşayan ýeri saklanylýar. Elbetde, bu şahsyň öz razyllygy bilen bolýar.

Türkmenistanyň Ýasaýyş jaý kodeksiniň 66-njy maddasyna laýyklykda, eger kireýine alyjy mejbury ýagdaýda ýa-da döwlet borçlaryny ýerine ýetirmek üçin wagtlaýyn öz ýaşayan ýerinde bolmaýan bolsa, onda onuň ýaşayan jaýy özünde saklanylýar.

Meselem, hakyky möhletli harby gulluga çagyrylan mahalynda - möhletli harby gullugy geçmegiň бүтін döwründe ýa-da tussag astyna alnanda derňew astynda ýa-da işi kazyýetde bolan wagtynyň бүтін dowamynda.

1. Ýaşayan ýeri, salgyt hukugy we durmuş üpjünçilik hukugy

Eger-de jemagat hukugynyň kadalaryna ýüzlensek, onda «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň 16-njy maddasyna laýyklykda, salgyt salmak maksady bilen şahsy tarapyň ýaşayan ýeri Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň düzgünlerine laýyklykda kesgittenýär.

Pensiýa pensioneriň hemişelik ýaşayan ýeri boýunça onuň hut özüne tölenilýär.

2. Ýaşayan ýeriň amaly ähmiýeti Raýat hukugynda ýaşayan ýeriň uly ähmiýeti bardyr, sebäbi şonuň bilen:

1. fiziki şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek meselesi çözülýär (TRK-nyň 42-nji maddasy);
2. fiziki şahsy ölen diýip yglan etmek meselesi çözülýär (TRK-nyň 45-nji maddasy);
3. şertnamanyň aýry-aýry düzgünlerine düşündiriş berlen, olaryň haýsysynyň ileri tutulýandygy barada mesele çözülýär (TRKnyň 351-nji maddasy);
4. bir kysymly zatlar bilen bagly borçnamalaryň ýerine ýetirilýän ýeri bellenilýär (TRK-nyň 376-njy maddasynyň 1-nji bendi);
5. kreditoryň ýaşayan ýeriniň üýtgemegi bilen bagly çykdaýlary tölemek meselesi çözülýär (TRK-nyň 376-njy maddasynyň 3-nji bendi);
6. şübhe dörän halatlarda pul borçnamasynyň ýerine ýetirilmeli ýeri kesgittenilýär (TRK-nyň 397-nji maddasynyň 3-nji bendi).

23-nji madda. Fiziki şahsyň kämillik ukyby

1. **Fiziki şahsyň öz erk-islegi we öz hereketleri bilen graždan hukuklaryny edinmek we amala aşyrmak, özi üçin graždan borçlaryny döretmek hem-de olary ýerine ýetirmek ukyby (grажdan kämillik ukyby) onuň kemala gelmegi bilen, ýagny on sekiz ýaşyna ýetmegi bilen doly möçberde ýüze çykýar.**

2. **On sekiz ýaşyna ýetmänkä nikalaşmaga kanun boýunça ýol berilýän halatynda, on sekiz ýaşyna ýetmedik fiziki şahs nikalaşan wagtyndan başlap, doly möçberde kämillik ukybyna eýe bolýar.**

Nika baglaşylmagy netijesinde eýe bolnan kämillik ukyby on sekiz ýaşyna ýetmänkä nika bozulan halatynda hem doly möçberinde saklanyp galýar.

Nika hakyky däl diýlip ykrar edilen mahalynda, sud bu kemala gelmedik ýanýoldaşyň suduň kesgitleýän pursadyndan başlap, kämillik ukybyny doly ýitirýändigini hakynda çözgüt çykaryp biler.

3. **Ýedi ýaşdan bärdäki kemala gelmedikleriň (kiçi ýaşly çagalaryň) kämillik ukyby ýokdur.**

1. Düşündiriş

Kämillik ukyby – bu diňe bir raýatyň öz hereketleri bilen raýatlyk hukuklaryny edinmek ukyby däl-de, olary amala aşyrmak, diňe bir özi üçin raýatlyk borçlaryny döretmek däl-de, olary ýerine ýetirmek bolup durýar. Hukuk ukybyndan tapawutlylykda, kämillik ukyby adam tarapyndan doglan pursadyndan edinilmeýär, bu ukyp bellibir ýaşa ýeten we kadaly pikirlenmäge we öz hereketlerine jogap bermek ukyby bar bolan adamlara berilýär. Kämillik ukyby hemişe ýaş we saglyk ýaly ýagdaýlar bilen baglanyşyklydyr. Kämillik ukyby öz hereketleriň ähmiýetine düşünmek, olary dolandyrmak, olaryň

netijesini öňünden görmek we olaryň bolmagyny islemek ukybyny çak edýär. Kämillik ukybyň mazmunyna kanuny, şonuň ýaly-da bikanun hereketleri, ýagny kanunçylyga garşy gelmeýän geleşikler we beýleki hereketler ýaly, şonuň ýaly-da ýetirilen zyýandan borçnamalary döredýän hereketleri (öz bikanun hereketleri bilen beýleki bir adama emläkleýin zyýan ýetiren raýatyň, şol zyýanyň öwezini doldurmak borjy) etmek ukyby girýär. Kanun kämillik ukybyň doly möçberinde ýüze çykmagyny, kemala gelinmegi bilen, ýagny on sekiz ýaşa ýetilmegi bilen baglaşdyrýar. Kämillik ukyby diýlip şahsyň hukuklaryny edinip we borçlaryny döredip biljek özbaşdak hereketlerine bolan ukybna düşünilýändigini sebäpli, şahsyň on sekiz ýaşyna ýetmegi bilen akyllý hereket etmäge we öz hereketleriniň ähmiýetine düşünmäge ukyplylygy göz önünde tutulýar.

2. Nika baglaşmagyň netijesinde hukuga eýe bolmak

Kämillik ýaşyna ýetmänkä nika baglaşan şahs üçin kämillik ukybyň ýüze çykmagynyň umumy düzgünlerinden TRK kadadan çykmany belleýär. Türkmenistanyň Maşgala Kodeksiniň 15-nji maddasy nika ýaşyny on sekiz ýaş diýip belleýär şol bir wagta hem belli ýagdaýlaryň bolmagyna we şol maddada bellenen tertipde bu ýaşyň peseldilmek mümkinçiligini aradan aýyрмаýar. Nika baglaşmagyň ýaşynyň şeýle peseldilmegi bar bolan halatynda şahs nika hasaba alnan wagtyndan başlap, ol kämillik ýaşyna ýetmese-de, doly möçberde öz-özünden kämillik ukybna eýe bolýar. Bu düzgün maşgala kanunçylygynyň esasy ýörelgesi bolan, Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 27-nji maddasynda berkidilen, är-aýalyň ikisine hem deň hukuk mümkinçiliklerini kepillendirýän, nikada är-aýalyň hukuklarynyň deňligini üpjün etmek üçin zerurdyr. Düşündirilýän maddada nika baglaşmagyň netijesinde eýe bolnan kämillik ukyby şahsyň kämillik ýaşyna ýetmänkä nikanyň bozulan ýagdaýynda hem doly möçberde saklanylýar diýlip anyklanylýan. Eger-de bu nika kazyýet tarapyndan hakyky däl diýlip ykrar edilse, kämillik ýaşyna ýetmedik aýalyň (äriň) doly kämillik ukybyny saklamak baradaky meselesi, bellibir ýagdaýlardan ugur alnyp, meselem, çaganyň bolmagy we ş.m. kazyýet tarapyndan çözülýär. Nikany hakyky däl diýip ykrar etmegiň faktynyň özi, ýagny är-aýalyň biri kämillik ýaşyna ýetmedik bolsa, şol raýaty doly kämillik ukybyndan öz-özünden mahrum edip bilmez.

3. Kiçi ýaşly çagalaryň kämillik ukypsyzlygy

Kiçi ýaşly çagalaryň kämillik ukypsyzlygy, ýagny ýedi ýaşyna ýetmedik kemala gelmedikleriň, olaryň raýat hukuklarynyň edinilmegi we borçlarynyň döredilmegi özbaşdak hereketleri bilen däl-de, kämillik ukyply şahslaryň kanuny wekilleriniň ene-atalarynyň, perzentlige alanlaryň, hossarlaryň ýa-da howandarlaryň hereketleriniň üsti bilen baglanyşyklydyr. Kiçi ýaşly çagalaryň adyndan ähli geleşikleri diňe olaryň kanuny wekilleri baglaşyp bilerler. Ýedi ýaşdan on sekiz ýaş çenli kämillik ýaşyna ýetmedikleriň kanunda görkezilen tertibiniň berjaý edilmedik ýagdaýynda, jedelli bolup durýan geleşiklerinden tapawutlylykda, kiçi ýaşlylaryň geleşikleri umumy düzgün boýunça hakyky däl (TRK-nyň 82-nji m. 1 b.). Kiçi ýaşly çaganyň geleşikleri boýunça emläkleýin jogapkärçiligi onuň kanuny wekilleri çekýärler, eger-de borçnama olaryň günäsi bilen bozulmandygyny subut edip bilmeseler. Kiçi ýaşly çagalaryň ýetiren zyýany üçin eger-de zyýanyň olaryň günäsi bilen ýüze çykmandygyny subut edip bilmeseler, olaryň kanuny wekilleri jogap berýärler.

24 madda. Hukuk ukybyndan we kämillik ukybyndan

mahrum etmäge hem-de olary çäklendirmäge

ýol bermezlik

- 1. Fiziki şahs hukuk ukybyndan mahrum edilip bilinmez.**
- 2. Kanunda bellenen halatlardan we tertipden başga ýagdaýlarda hiç kimiň hukuk ukyby we kämillik ukyby çäklendirilip bilinmez.**
- 3. Fiziki şahslaryň kämillik ukybyny ýa-da olaryň telekeçilik işi, ýa bolmasa gaýry iş bilen meşgullanmak hukuklaryny çäklendirmegiň kanunda bellenen şertleriniň we tertibiniň berjaý edilmezligi degişli çäklendirmäni belleýän döwlet organynyň ýa-da beýleki organyň aktynyň hakyky bolmazlygyna getirýär.**
- 4. Şahsyň öz hukuk ukybyndan ýa-da kämillik ukybyndan doly ýa-da kem-käs ýüz döndermegi hem-de hukuk ukybyny ýa-da kämillik ukybyny çäklendirmäge gönükdirilen beýleki geleşikler hiç zatdyr.**

1. Umumy düzgünler

Hukuk ukyby we kämillik ukyby elden alnyp bilinmez. Türkmenistanyň Konstitusiasynyň adamyň hukuklarynyň we azatlyklarynyň eldegrilmesizligi we mizemezligi baradaky düzgünlerine esaslanyp, TRK-nyň 1-nji maddasy raýat hukuklaryny çäklendirmek mümkinçiligini, beýleki şahslaryň ahlak sypatlaryny, saglygyny, hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramak, jemgyýetiň we döwletiň howpsuzlygyny üpjün etmek, daşky gurşawy goramak maksady bilen diňe kanuny esasyda kesgitleýär. Şahsyň hukuk ukyby diňe onuň aradan çykmagy bilen gutarýar (TRK-nyň 20-nji m. 2 b.) we raýat hukuk ukybyndan mahrum etmek umuman, mümkin däl. Emma kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda we diňe kazyýetiň çözgüdi esasynda raýat özüniň käbir hukuklaryndan çäklendirilip bilner. Şular ýaly çäklendirmeler jenaýat kanunçylygynda jezanyň esasy we goşmaça görnüşiniň hökmünde göz önünde tutulan (TJK 44, 45 maddalar), meselem, azatlykdan mahrum etmek ýa-da bellibir wezipede işlemek ýa-da bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan mahrum etmek we ş.m. görnüşidäki jenaýat jezasy bellenen. Şular ýaly çäklendirmeleriň mysaly bolup, ene-atalyk hukuklaryndan mahrum etmek we çäklendirmek bolup biler (Türkmenistanyň Maşgala kodeksi 93 we 98-nji maddalar), şonuň netijesinde ene-atalar çagany terbiýelemek hukugyndan we onuň kanuny wekilli bolmak mümkinçiliginden mahrum edilýärler. Psihiki kesellerinden ejir çekýän şahslar Türkmenistanyň Konstitusiasynda we beýleki kanunçylygynda göz önünde tutulan ähli hukuklara we azatlyklara eýedirler. Psihiki bozulmagyň wagtlaýyn keselliligi bilen baglanyşykly aýratyn hukuklarynyň çäklendirilmegi diňe kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda mümkindir. Raýat wagtlaýyn (bäs ýyldan köp bolmadyk

möhlete we soňraky täzeden barlanyp görülmäge hukugy bilen) psihiki bozulmagyň keselliligi sebäpli wagtlaýyn hünär işiniň we ýokary howply zat bilen baglanyşykly işiň aýratyn görnüşlerini ýerine ýetirmäge ýaramsyz diýlip ykrar edilip bilner. Hünär işiniň we ýokary howply şert bilen baglanyşykly işiň aýratyn görnüşlerini amala aşyrmak üçin lukmançylyk taýdan garsylyk bildirmegiň sanawy Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan tassyklanylýar. Psihiatriki garşy görkezmelerine degişli sanawyň bölümi wagtal-wagtal (bäs ýylda bir gezekden az bolmadyk) toplanan tejribäni we ylmyň gazananlaryny hasaba almak bilen täzeden seredilýär.

2. Döwlet edaralarynyň kämillik ukybyny çäklendirýän namalarynyň hakyky dälidigi

Döwlet ýa-da beýleki edaralaryň, kanunyň talaplarynyň bozulmagynda haýsydyr bir çäklendirmeleri belleýän namasynyň hakyky däl diýip ykrar etmek üçin esaslar bolup, diňe bir kanunda bellenilen kämillik ukybyny çäklendirmegiň şertlerini we tertibini berjaý etmezlik däl-de, telekeçilik we beýleki iş bilen meşgullanmaga hukugy berjaý etmezlik bolup durýar. Konstitusiýanyň 33-nji maddasy hünär, kär we iş ýerini saýlap almagyň erkinligine bolan hukugy kepillendirýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň Zähmet kodeksiniň üçünji bölümünde bellenilen işe kabul etmegiň şertleriniň we tertibiniň berjaý etmezligine ýol berilmeýär. TRK-nyň 12-nji maddasynyň düzgünlerine laýyklykda, döwlet edarasynyň ýa-da ýerli özüňni dolandyrýş edarasynyň ýokarda görkezilen düzgün bozulmalaryna ýol berýän namalary kabul edilen pursadyndan hakyky däldir we kazyýet tarapyndan hakyky däl diýlip ykrar edilýär. Kazyýet kadalaşdyryjy däl namany, kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda bolsa döwlet edarasynyň ýa-da ýerli özüňni dolandyrýş edarasynyň kadalaşdyryjy namasyny hem hakyky däl diýip ykrar etmek barada çözgüt kabul edende, onuň diňe bir bikanundygyny däl-de, şeýle-de kazyýete şol namanyň hakyky dälidigini ykrar etmek barada talaby bilen ýüz tutanlaryň raýat hukuklarynyň we fiziki şahslaryň goralýan bähbitleriniň bozulmagyny kesgitleýär.

3. Hukuk ukybyndan we kämillik ukybyndan ret edilmegine ýol berilmezligi

Raýatlar öz garaýşy boýunça öz hukuklaryny we borçlaryny kesgitlep we durmuşa geçirip bilýärler, emma olar öz hukuk we kämillik ukybyndan doly ýa-da bölkleýin ýüz öwrüp bilmeýärler. Meselem, raýat potratçylyk şertnamasy boýunça hak tölenilmegini talap etmän hem bilýär, emma ol şol borçnama boýunça kazyýete öz hukuklaryny goramak üçin ýüz tutmazlyga öňünden wada bermäge hukugy ýokdur. Bu geleşik hakyky däl bolýar we hukuk netijelerini döretmeýär. Kanun bilen käbir borçnamalar boýunça bellibir çäklendirmeler göz önünde tutulýar. TRK-nyň 9-njy maddasynda raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleriniň öz hereketleri bilen (hereketsizligi bilen) beýleki şahslara zyýan ýetirmezlik borçlary bellenilen, TRK-nyň 260-266-njy maddalary bilen ýer böleginiň eýesi öz eýeçilik hukugynyň çäklendirilmegini, ýagny onuň ýer böleginiň üstünden goňşularynyň geçmegi, aragatnaşyk, elektrik geçiriji, turba geçiriji ýollaryny ulanmaklyk ýaly we beýleki borç etmelere cydamaly bolanda, kesekiniň ýer parçasyny bilen çäkli peýdalanmak hukugy (serwitut) hem göz önünde tutulan.

25 madda. Kemala gelmedikleriň çäklendirilen kämillik

ukyby

1.Ýedi ýaşdan on sekiz ýaşa çenli bolan kemala gelmedikleriň çäklendirilen kämillik ukyby bardyr.
2.Çäklendirilen kämillik ukyby bolan şahs tarapyndan baglaşylan geleşigiň hakyky bolmagy üçin, onuň kanuny wekiliniň razyçylygy zerurdyr, ýöne çäklendirilen kämillik ukyby bolan şahsyň geleşik esasynda peýda alýan halatlary muňa girmeyär.

1. Umumy düzgünler

7 ýaşdan 18 ýaşa çenli kämillik ýaşyna ýetmedikler kämillik ýaşyna ýetmedik hem bolsalar, emma olaryň aňy we pikirlenmek ukyby raýat hukuklaryny edinmek mümkinçiligini aradan aýyрмаýar, şu ýagdaý bilen bagly olar çäklendirilen kämillik ukybyna eýedirler we raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýarlar. Eger--de, raýat hukugy beýle gatnaşyklara ýol bermedik bolsa, onda käbir hakyky durmuş gatnaşyklary kanundan daşary bolardy, bu bolsa hukuk hereketsizligine getirerdi. Bu ýagdaý emele gelmez ýaly, raýat hukugynda çäklendirilen kämillik ukybynyň instituty bardyr. 7 ýaşdan 18 ýaşa çenli kämillik ýaşyna ýetmedikleriň kämillik ukybynyň kämillik ýaşyna ýeten fiziki şahslaryň kämillik ukybyndan esasy tapawutlarynyň biri geleşikleri baglaşmagyň aýratyn tertibi bolup durýar. Şu kategoriýaly kämillik ýaşyna ýetmedigiň geleşikleri baglaşmak üçin onuň kanuny wekiliniň (howandarynyň) razylygy zerurdyr. Seredilýän şahs tarapyndan geleşigi baglaşmaga kanuny wekilniň razylygy bolmadyk ýagdaýynda, şol geleşik hakyky däl diýlip ykrar edilmegine getirýär, meselem, 16 ýaşa ýetmedik şahslar işe kabul edilenlerinde, onuň bilen zähmet şertnamasyny baglaşmak üçin onuň kanuny wekiliniň razylygy zerurdyr.

2. Kanuny wekilniň razylygy

Düşündirilýän maddanyň ikinji bendi kämillik ukyby çäklendirilen şahs tarapyndan kanuny wekiliniň razylygy bolmazdan baglaşan geleşigi hakyky diýlip ykrar edilýän ýagdaýlara seredýär. Bu kämillik ukyby çäklendirilen şahsyň netijede peýda alýan geleşiklerine degişlidir. TRK-da peýda diýen düşünjesi kesgitlenilmändigi üçin, peýda diýen düşünjesi her bir belli ýagdaýda kanuny wekil (howandar) tarapyndan, ýagny diňe bir maddy peýdany däl-de, eýsem kämillik ýaşyna ýetmedigiň ahlak häsiýetiniň terbiýesine ýetirýän täsirini göz önünde tutmak bilen, özbaşdak kesgitlenilmelidigi çak edilýär. Şuňa meňzeş geleşikleriň biri bolup sowgat bermek şertnamasy bolup biler, oňa laýyklykda kämillik ukyby çäklendirilen haýsydyr bir emlägi öz eýeçiligine alýar. Kämillik ýaşyna ýetmedige haýsydyr bir borçnamalar ýüklenen zady oňa sowgat bermek, mysal üçin girewiň predmeti, peýda getiren geleşik hökmünde seredilip bilinmez.

26 madda. Fiziki şahsy kämillik ukyby ýok diýip ykrar etmek

1. Psihiki ýarawsyzlygy (dälilik keseli ýa-da aklyly kemlik) sebäpli öz hereketleriniň manysyna düşünip bilmeýän ýa-da şol hereketlere erk edip bilmeýän fiziki şahs sud tarapyndan kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilip bilner. Şol fiziki şahsa hossar bellenilýär.

2. Kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen fiziki şahsyň adyndan geleşikleri onuň hossary baglaşýar.

3. Eger fiziki şahsy kämillik ukyby ýok diýip ykrar etmäge getiren esaslar aradan aýrylan bolsa, onda sud ony kämillik ukyply diýip ykrar edýär. Oňa bellenen hossarlyk suduň çözgüdi esasynda ýatyrylýar.

1. Şahsyň kämillik ukyby ýok diýlip diňe kazyýet tarapyndan ykrar edilmegi

Raýat hukugy kämillik ukybynyň ýüze çykmagyny diňe bir kämillik ýaşyna ýetmegi bilen däl-de, eýsem saglyk ýagdaýy bilen hem baglaşdyrýar. Bu ýagdaýda saglyk diýip fiziki şahsyň kämillik ukypsyz diýip ykrar etmek üçin esas bolup bilmeýän fiziki ýetmezçiligine däl-de, dälilik keseli ýa-da aklyly kemlik bilen ýüze çykan fiziki şahsda psihiki ýetmezçiligiň bolmagyna düşünilýär. Madda fiziki şahsy kämillik ukybyndan mahrum etmek üçin her bir psihiki ýarawsyzlygy däl-de, eýsem, diňe bir öz hereketleriniň manysyna düşünmek we şol hereketlere erk etmek mümkinçiliginden ony mahrum edýän psihiki ýarawsyzlygy esas hökmünde ykrar edýär. Fiziki şahsyň saglygyna baha bermek psihiatr-lukmanyň ýa-da psihiatr-lukmanlaryň toparynyň aýratyn hukugy bolup durýar.⁶

Psihiki ýarawsyzlygy sebäpli fiziki şahsy kämillik ukybyndan mahrum etmek kazyýetiň erk-ygtyýarlygy bolup durýar. Hiç bir beýleki döwlet ýa-da beýleki edara şahsy kämillik ukyby ýok diýip ykrar etmäge haky ýokdur, şonuň üçin lukmançylyk edarasy tarapyndan tassyklan diňe fiziki şahsyň keselliliginiň fakty, ony kämillik ukypsyz diýip ykrar etmek üçin ýeterlik bolup durmaýar. Fiziki şahsy kämillik ukyby ýok diýip ykrar etmegiň tertibi

Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksi (mundan beýläk – GPK) bilen düzgünleşdirilendir, bu ýerde işi başlamak üçin arza bilen ýüzlenip bilýän şahslaryň topary hem kesgitlenen. RPK-nyň 260-njy maddasyna laýyklykda oňa onuň maşgala agzalary, kärdeşler arkalaşygy we beýleki jemgyýetçilik guramalary, prokuror, hossarlyk we howandarlyk edarasy, psihiatrik bejeriş edarasy girýär.

Fiziki şahsyň kämillik ukyby ýok diýip ykrar etmek baradaky arzada şahsyň, netijede, öz hereketleriniň manysyna düşünip ýa-da şol hereketlere erk edip bilmeýän, akyl ýarawsyzlygy barada şaýatlyk edýän ýagdaýlar görkezilmelidir.

1. Hossary bellemek

Fiziki şahsy kämillik ukyby ýok diýip ykrar etmek baradaky kazyýetiň çözgüdi oňa hossary bellemek üçin esas bolup durýar. Hossar onuň kanuny wekili bolup durýar, onuň hukuklaryny goraýar, onuň bähbidi üçin ýuridiki hereketleri amala aşyýar. Kanun taýdan kanuny wekiliň (howandaryň) razyllygy bilen geleşik baglaşmak mümkinçiligi berlen kämillik ukyby çäklendirilen şahsdan tapawutlylykda, kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen şahsyň özi hiç bir geleşigi baglaşyp bilmez. Kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen fiziki şahs tarapyndan baglaşylan islendik geleşik gürrüňsiz hiç zatdyr we ol baglaşylan pursadyndan başlap hakyky däl diýip ykrar edilmegine eltýär.

2. Kämillik ukypsyzlygy ýatyrmak

Ýarawsyzlygy sebäpli kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen şahsy sagalan ýagdaýynda täzeden kämillik ukyply diýip ykrar etmek kazyýet tertibinde amala aşyrylýar. Öň kämillik ukybyndan mahrum edilen şahsy täzeden kämillik ukyply diýip ykrar etmek baradaky çözgüt kazyýet-psihiatriýa bilermenler seljermesiniň degişli netijenamasy esasynda kabul edilýär. Şeýlelikde, oňa bellenen hossarlyk ýatyrylýar.

27 madda. Fiziki şahsyň kämillik ukybyny çäklendirmek

1. Spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içmegi-çekmegi zerarly öz maşgalasyny maddy taýdan agyr ýagdaýa salýan fiziki şahsyň kämillik ukybyny sud çäklendirip biler. Şol fiziki şahsa howandarlyk bellenilýär. Şonuň ýaly şahs durmuş häsiýetindäki ownuk geleşiklerden başga, emläge ygtyýar etmek hakyndaky geleşikleri baglaşmaga, iş hakyny, pensiýany ýa-da girdejiniň beýleki görnüşlerini almaga hem-de olara ygtyýar etmäge diňe howandaryň razyllygy bilen haklydyr.

2. Fiziki şahsyň kämillik ukybynyň çäklendirilmegine getiren esaslar aradan aýrylan bolsa, onda sud onuň kämillik ukybynyň çäklendirilmegini ýatyrýar. Fiziki şahsa bellenen howandarlyk suduň çözgüdi esasynda ýatyrylýar.

1. Kämillik ukybyny çäklendirmegiň esaslary

Fiziki şahsyň spiritli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içmegi-çekmegi, munuň netijesinde, onuň maşgalasynyň maddy taýdan agyr ýagdaýa düşmegi kämillik ýaşly fiziki şahsyň kämillik ukybyny çäklendirmek üçin ýeke-täk esas bolup durýar. Arakhorlygyň ýa-da neşäni ulanmagyň ýeke-täk ýagdaýlary fiziki şahsyň kämillik ukybyndan çäklendirilmegine eltip bilmez, munuň üçin, onuň maşgalasynyň bähbitlerine garşy gelýän we olary edinmäge pul serişdeleriniň gaty agyr çykdajylary bilen baglanyşykly bolan, netijede, maddy kynçylygy döredýän we maşgalasyny agyr ýagdaýa goýýan, olary kast bilen içmegiň-çekmegiň yzygiderliligi anyklanylmaladyr. Görkezilen ýagdaýlarda fiziki şahsyň kämillik ukybyny çäklendirmek üçin onuň maşgala agzalarynyň sanynyň, özbaşdak gazanjynyň ýa-da beýleki girdejerleriniň bolmagynyň

ähmiýeti ýokdur, eger-de maşgalasy bu şahsdan zerur maddy goldawy almaýan bolsa ýa-da ony doly ýa-da bölekleyin ekläp saklamaga mätäç bolýan bolsa, fiziki şahsyň kämillik ukybyny çäklendirmek baradaky arzany kanagatlandyrmakdan ýüz döndürilip bilinmez.

Düşündirilýän maddada raýatyň kämillik ukybyny çäklendirmegiň esasy bolup, çylşyrymly ýuridiki düzüminiň bolmagy bolup durýar: raýatyň spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içmegi-çekmegi we munuň netijesinde, maşgalasynyň maddy taýdan agyr ýagdaýy. Kämillik ukybyny çäklendirmek üçin sanalyp geçilen iki şertleriň, şeýle hem olaryň arasynda sebäpli baglanyşygynyň bolmagy zerurdyr. Raýatyň maşgalasynyň beýleki sebäplerden ýüze çykan agyr maddy ýagdaýy, şu kada bilen göz önünde tutulan tertipde, onuň kämillik ukybyny çäklendirmek üçin esas bolup durmaýar. Beýleki tarapdan, maşgalanyň beýleki agzalarynyň gazanjynyň we başga girdejileriniň bolmagy kämillik ukybyny çäklendirmek baradaky arzany kanagatlandyrmakdan ýüz döndürmek üçin esas bolup bilmez, sebäbi, fiziki şahsyň kämillik ukybyny çäklendirmek bilen, kanun diňe bir maşgalanyň bähbitlerini däl-de, eýsem, onuň özüniň emläk bähbitlerini we saglygyny goraýar.

Spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içýänçekýän şahsyň kämillik ukybyny çäklendirmek üçin, onuň maşgalasynyň agyr maddy ýagdaýa düşýändigini wajypdyr. Eger-de, onuň maşgalasy ýok bolsa we ol diňe özüni agyr ýagdaýa goýýan bolsa, bu onuň kämillik ukybyny çäklendirmek üçin esas bolup durmaýar. Spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içýän- -çekýän fiziki şahsyň maşgalasynyň agyr maddy ýagdaýy diýip onuň durmuş derejesiniň düýpli peselmegi, şonuň ýaly hem şol kast etmeler bilen şertlendirilen, bu derejäniň düýpli ýokarlandyrylmagynyň mümkinçiligi bolmazlygyna düşünilýär. Şol şahsyň maşgalasynyň agyr maddy ýagdaýa salnandygyny we maşgalanyň bu ýagdaýy onuň spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içmegi-çekmegi bilen baglanyşyklydygyny baradaky mesele kazyýet tarapyndan çözülýär.

2. Kämillik ukybyny çäklendirmegiň tertibi

Spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içýänçekýän fiziki şahsyň kämillik ukybyny çäklendirmegiň tertibi Türkmenistanyň RPK bilen kesgitlenen. İşleriň bu görnüşini aýratyn önümçilik tertibinde kazyýet tarapyndan prokuroryň, hossarlyk we howandarlyk edarasynyň wekiliniň we meselesi çözülýän şahsyň hökmany gatnaşmagynda we maşgalasynyň agzalarynyň, hossarlyk we howandarlyk edarasynyň arzasy boýunça, prokuror, kärdeşler arkalaşygy ýa-da beýleki jemgyýetçilik guramalary, psichiatriýa bejeriş edarasynyň tarapyndan gozgalýar.

Kazyýet tarapyndan çäklendirilen kämillik ukyby diýlip ykrar edilen şahsa howandarlyk bellenilýär.

Kämillik ukyby çäklendirilen diýip kazyýet tarapyndan fiziki şahsy howandaryň razyligy bolmazdan, ownuk durmuş geleşiklerinden beýleki ähli geleşikleri baglaşmak, şeýle hem zähmet hakyny, pensiýany ýa-da girdejilerini beýleki görnüşlerini almak we erk etmek hukugyndan mahrum etmeklige düşünilýär.

Spirtli içgileri we neşe maddalaryny kast bilen içmegi-çekmegi bes edende, fiziki şahsyň kämillik ukybynyň çäklendirmeginiň ýatyrylmagynyň tertibi RPK-nyň 265-nji maddasy bilen kesgitlenen.

28 madda. Fiziki şahsyň telekeçilik işi

- 1. Fiziki şahs ýuridiki şahsy döretmezden telekeçilik işi bilen meşgullanmaga haklydyr.**
- 2. Fiziki şahslaryň ýuridiki şahsy döretmezden amala aşyrylan telekeçilik işi barasynda şu**

Kodeksiň ýuridiki şahslaryň işini düzgünleşdirýän degişli kadalary ulanylýar.

1. Umumy düzgünler

Hususy telekeçilik, düzgün boýunça, döwletiň aýratyn goldaw berýän kiçi telekeçiligine degişlidir. Telekeçilige döwlet goldawynyň berilmegi we kiçi we orta işewürligiň ösmegine ýardam edilmegi konstitusion taýdan berkidilendir. Düşündirilýän maddada ýuridiki şahsy döretmezden, telekeçilik işi bilen meşgullanýan raýatlaryň hukuk ýagdaýynyň aýratynlygy görkezilendir. Bular ýaly şahs hususy telekeçi diýlip atlandyrylýandyr. TRK-nyň 2-nji maddasy telekeçilik işine emlägi peýdalanmak, harytlary satmak, işleri ýerine ýetirmek ýa-da şahslara hyzmat etmek arkaly birsyhly peýda almaga gönükdirilen özbaşdak we öz töwegelligi bilen amala aşyrylýan iş hökmünde kesgitleme berýär. Şonuň üçin zähmet şertnamasy boýunça işleýän fiziki şahs telekeçi bolup durmaýar, sebäbi ol iş berijiniň tabşyryklaryny ýerine ýetirýär, öz töwegelligine hereket etmeýär. Maddada fiziki şahsa telekeçilik işi bilen meşgullanmaga ygtyýar berilýän ýaş görkezilmedik, şonuň üçin fiziki şahs telekeçilik işine kämillik ukybynyň doly ýüze çykan ýagdaýynda başlap bilýär, ol bolsa umumy düzgün boýunça fiziki şahsyň kämillik ýaşyna ýetmegi bilen döreýär, şeýle hem fiziki şahsyň kämillik ýaşyna ýetmäge nika baglaşan ýagdaýynda (TRK-nyň 23-nji maddasynyň 2-nji bendi) ýa-da TRK-nyň 90-njy maddasyna laýyklykda kemala gelmedik şahsyň hukuga eýe bolmagy bilen döräp biler. Fiziki şahsyň kämillik ukyby telekeçi hökmünde döwlet tarapyndan bellige alnysy ýaly, telekeçilik işi bilen meşgullanmak üçin zerur şert bolup durýar. Telekeçilik işi bilen meşgullanmak hukugy raýatyň hususy telekeçi hökmünde döwlet tarapyndan bellige alnan wagtyndan ýüze çykýar.

2. Telekeçilik işini bellige almak

“Telekeçilik işi hakynda” Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, ýuridiki şahsy döretmezden, telekeçilik işini döwlet tarapyndan hasaba almak Türkmenistanyň Ministrlar Kabineti tarapyndan kesgitlenen tertipde, telekeçiniň iş ýeri boýunça ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edaralary tarapyndan amala aşyrylýar. 1996-njy ýylyň 31-nji oktyabrynda kabul edilen “Yuridik tarapy döretmedik telekeçilere salgyt salmagy ýönekeýleşdirmek hakynda” 2848 belgili Türkmenistanyň Prezidentiniň Kararynyň 1-nji bendine laýyklykda ýuridik şahsy döretmezden, telekeçilik işini amala aşyrylan fiziki şahslaryň bellige alynmagy diňe Türkmenistanyň Döwlet salgyt gullugynyň edaralary tarapyndan geçirilýär.

Telekeçilik işi bilen meşgullanýan, ýöne döwlet tarapyndan bellige alynmadyk fiziki şahs, düşündirilýän maddanyň manysy boýunça, telekeçilik derejesine eýe bolmaýar. Fiziki şahsyň bu derejesi döwlet tarapyndan bellige almagyň hereketi tamamlanan pursadyndan hem ýitirilýär.

3. Hususy telekeçiniň hukuk ukyby

Hususy telekeçiniň hukuk ukyby hakykatda ýuridiki şahsyň hukuk ukybyna deňleşdirilendir. Maddanyň ikinji bendinde ulanylýan “degişli” diýen söz hususy telekeçileriň işine ýuridik şahslaryň täjirçilik işini düzgünleşdirýän ähli kadalaryň ulanylyandygyny aňladýar, ýagny muňa hukuk gatnaşyklarynyň düýp mazmuny, şol ýa-da beýleki ýuridiki şahsyň aýratynlygy bilen şertlendirilenlerden başga, şeýle hem hususy telekeçilere beýleki hukuk namasy bilen meseläniň başgaça çözgüdi göz önünde tutulmadyk ýagdaýynda kanun bilen ulanylýan ýagdaýlary degişlidir. Mysal üçin, hususy telekeçilere ýuridiki şahsy ýatyrmaq baradaky kadalar ulanylmaýar. Ýuridiki şahs ýaly telekeçi hem kanun bilen gadagan edilenden başga, işiň islendik görnüşini amala aşyrmaga haklydyr.

29 madda. Fiziki şahsyň emläk jogapkärçiligi

Fiziki şahs öz borçnamalary boýunça özüne degişli bütün emlägi bilen jogap berýär, ýöne kanuna laýyklykda töleg töledilip alnyp bilinmeýän emläk muňa girmeyär.

Fiziki şahslaryň töleg töledilip alnyp bilinmeýän emläginiň sanawy graždan prosessual kanunlary arkaly belleniýär.

1. Düzgünleşdirmegiň predmeti

Düşündirilýän madda diňe raýatlaryň borçnamalary boýunça tutulyp bilinjek emlägiň görnüşlerini kesgitleýär. Onda emläk jogapkärçiliginiň beýleki meseleleri, jogapkärçiliginiň esaslarynyň meseleleri, onuň şertleri we beýlekiler düzgünleşdirilmedik. Şu maddanyň kadalary boýunça tutup almak düzgünleri telekeçilik işini amala aşyrmak bilen baglanyşykly bolmadyk raýat-hukuk gatnaşyklarynyň subýektlerine, şeýle hem hususy telekeçilere degişlidir. Raýatlar bergilerine öz borçnamalary, ýagny öz şahsy adyndan çykyş edýän borçnamalary boýunça jogap berýärler. Bu borçnamalaryň gatnaşyjylary bolup paýly ýa-da raýdaşlyk jogapkärçiligi esasynda jogapkärçiligini çekýän bir ýa-da birnäçe raýatlar bolup bilerler (TRK-nyň 1005-1007-nji maddalary).

2. Tutulyp alynmaga degişli bolmadyk emläkler

Fiziki şahsyň öz borçnamalary boýunça jogap berýän emläk düzümine, kanun boýunça töleg töledilip alnyp bilinmeýän emläkden başga, zat hukugyny we hökmany talaplary öz içine almak bilen, ähli gozgalýan we gozgalmaýan emläkler girýär, hususan hem, bankdaky goýumlar, aksiýalardaky we obligasiýalardaky serişdeler. Kanun çykaryjy tarapyndan fiziki şahsyň, onuň şahsy eýeçilik hukugyna degişli bolup durýan ýa-da onuň üçin we töleg töledilip alnyp bilinmeýän, onuň eklejindäki şahslar üçin zerur bolan umumy eýeçilikdäki onuň paýy bolup durýan emläk sanawy göz önünde tutulan. Ýerine ýetiriş resminamalar boýunça tutulyp alnyp bilinmejek emlägiň görnüşleriniň sanawy RPK-nyň 1-nji Goşundysynda beýan edilendir.

30 madda. Hususy telekeçiniň gurby ýetmezligi (batmagy)

1. Özüniň telekeçilik işini amala aşyrmak bilen baglanyşyklylykda kreditorlaryň talaplaryny kanagatlandyrmaga gurby ýetmeýän hususy (indiwidual) telekeçi suduň çözgüdi boýunça gurby ýetmeýän (batan) diýlip ykrar edilip bilner.

2. Hususy telekeçini batan diýip ykrar etmek çäresi amala aşyrylan mahalynda, telekeçilik işini amala aşyrmak bilen baglanyşykly bolmadyk borçnamalary boýunça onuň kreditorlary hem öz talaplaryny bildirmäge haklydyr. Ýokarda görkezilen kreditorlaryň şunuň ýaly tertipde bildirmedik talaplary hususy telekeçiniň batmagy baradaky çäre tamamlanylandan soň güýjüni saklaýar.

3. Hususy telekeçi gurby ýetmeýän (batan) diýlip ykrar edilen halatynda, kreditorlaryň talaplary onuň töleg töledilip alnyp bilinjek emläginiň hasabyna şu aşakdaky ýaly nobat boýunça kanagatlandyrylýar: birinji nobatda – fiziki şahslaryň talaplary, telekeçi olaryň janyna ýa-da saglygyna zeleliň ýetirilendigi üçin olaryň önünde jogapkärçilik çekýän bolsa, wagtal-wagtal tölenilmeli degişli tölegleri jemläp hasaplamak arkaly kanagatlandyrylýar, şonuň ýaly-da hossar hakyny töletmek baradaky talaplar kanagatlandyrylýar;

ikinci nobatda – zähmet şertnamasy boýunça işleýän şahs-lara işden çykan mahalynda berilýän kömek puluny bermek we olaryň zähmetine tölenilýän haky tölemek baradaky hasaplaşyklar geçirilýär, ýöne hasaplaşyk geçirilýän wagtyň dowamlylygy üç aýdan köp bolmaly däldir; üçünji nobatda – kreditorlaryň hususy telekeçä degişli emlägiň girew goýulmagy arkaly üpjün edilen talaplary kanagatlandyrylýar; dördünji nobatda – býujete we býujet däl fondlara hökmany tölenilmeli tölegler baradaky bergi üzülýär; bäşinji nobatda – kanuna laýyklykda beýleki algydarlar bilen hasaplaşyklar geçirilýär.

Her bir nobatdaky algydarlaryň talaplary öňki nobatdaky algydarlaryň talaplary kanagatlandyrylandan soň kanagatlandyrylýar.

1. Kreditorlar bilen hasaplaşyp bolanyndan soň, batan diýlip ykrar edilen hususy telekeçi öz telekeçilik işi bilen baglanyşykly galan borçnamalaryny hem-de ýerine ýetirmek üçin bildirilen we telekeçi batan diýlip ykrar edilende nazara alnan beýleki talaplary ýerine ýetirmekden boşadylýar.

Fiziki şahslaryň talaplary, batan diýlip ygylan edilen şahs olaryň janyna ýa-da saglygyna zelet ýetirilendigi üçin jogapkärçilik çekýän bolsa, sonuň ýaly-da şahsy häsiýetdäki beýleki talaplar öz güýjüni saklaýar.

2. Suduň hususy telekeçini gurby ýetmeýän (batan) diýip ykrar etmeginiň ýa bolmasa onuň özüniň gurby ýetmeýändigini (batmagyny) ygylan etmeginiň esaslary we tertibi gurby ýetmezlik (batmak) hakyndaky kanun arkaly belenilýär.

3. Batan diýlip ygylan edilen fiziki şahsyň suduň çözüdi boýunça bellibir möhletli dowamynda telekeçilik işi bilen meşgullanmagy gadagan edilip bilner, ýöne şol möhlet gurby ýetmezlik (batmak) hakyndaky kanunda belenenen aňrybaş möhletden geçip bilmez.

1. Umumy düzgünler

Şu madda fiziki şahs tarapyndan telekeçilik işiniň, haçanda bu iş kreditorlaryň öňündäki borçlarynyň berjaý edilmezligine getiren ýagdaýynda, amala aşyrylmagynyň netijelerini kesgitleýär. Umumy netije bolup fiziki şahsyň emlägine töleg töledilip alynmagy bolup durýarka, bu netijeleri ýörite diýip atlandyrsaň hem bolar. Düşündirilýän madda batmak çäresini hususy telekeçi bolup durýan diňe fiziki şahslara ulanmak mümkinçiligini kesgitleýär. "Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda" Türkmenistanyň Kanunynda şu madda degişlilikde gurby ýetmeýän bergidaryň şular ýaly häsiýetnamasy berilýär: "Telekeçilik işini ýa-da başga hojalyk işini alyp barýan hemem özüleriniň töleg serişdeleriniň ýeterlik daldigi zerarly algydarlaryň öňündäki hem-de býujet öňündäki öz bergidarlyk borçlaryny berjaý etmeýän fiziki hem ýuridik taraplar özüleriniň haýsy eýeçilik formasyna degişliliklerine garamazdan, üzülişmäge gurby ýetmeýän bergidarlara hasaplanýar".

Batmak - bu bergidaryň bergisini tölemek üçin onuň emläkleri ýeterlikli bolman, kazyýet tarapyndan ykrar edilen doly tölemäge ukypsyzlygydyr, netijede, onuň hojalyk işi mejbury bes edilmelidir.

Mundan başga, "Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda" Türkmenistanyň Kanunynda laýyklykda, hususy telekeçi özüni meýletin batan diýip ygylan edip bilýär, munuň üçin oňa öz kreditorlarynyň razyligini almagy zerurdyr.³⁰ Gurby ýetmezligi (batmagy) baradaky iş boýunça kazyýet önümçiligi hak isleýiş bolup durmaýar, diýmek, arbitraž kazyýetine hak isleýiş däl-de, bergidaryň özüniň gurby ýetmezligi baradaky arzasy ýa-da bergidaryň hususy telekeçi hökmünde bellige alnan ýeri boýunça, kreditoryň bergidary batan diýip ykrar etmek baradaky arzasy berilýär.

2. Gurby ýetmezlik baradaky işiň kazyýete degişliligi

Gurby ýetmezlik (batmak) baradaky işiň arbitraž kazyýetine degişliligi "Kazyýet hakynda" Türkmenistanyň Kanunyň 34-nji maddasy hem-de Arbitraž iş ýörediş kodeksiniň 24-nji maddasynyň ikinji böleginiň 3-nji bendi bilen belenenidir. Hususy telekeçini gurby ýetmeýän (batan) diýip ykrar etmegiň esaslary we tertibi ýokarda agzalyp geçilen "Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda" Türkmenistanyň Kanuny arkaly kesgitlenilýär. Bu Kanunyň 31-nji maddasyna laýyklykda bergidara batan diýlip ygylan edilende, ony ýatırmak hakynda önümçilik gozgalýar, şeýlelikde, bergidara öz emlägine ygtyýar etmek we ony dolandyrmak hukugyny ýitirýär.

3. Batylanda kreditorlaryň talaplary

Hususy telekeçi batan diýlip ykrar edilende, borçnama boýunça kreditorlaryň telekeçilik işi bilen baglanyşykly oňa talaplary, hossar haklaryny töledip almak, janyna we saglygyna ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak we beýlekiler baradaky onuň şahsy borçnamalary boýunça talaplary bilen birleşýärler. Kreditorlaryň ähli talaplary, telekeçiniň şu maddada belenenen nobat boýunça töleg töledilip alnyp bilinjek (öňki maddadaky düşündirişe seret), telekeçi degişli bolup durýan emlägiň hasabyna kanagatlandyrylýar. Her bir soňky nobatdaky kreditorlaryň talaplary diňe öňki nobatdaky kreditoryň talaplary doly kanagatlandyrylandan soň kanagatlandyrylýar.

Düşündirilýän maddanyň dördünji bendine laýyklykda telekeçilik işi bilen baglanyşykly ähli talaplar üzülýär (bu talaplaryň bildirilendigine ýa-da bildirilmändigine, şeýle hem olaryň bölükleýin ýa-da doly kanagatlandyrylandygyna bagly däl). Telekeçilik işi bilen bagly bolmadyk talaplar, janyna ýa-da saglygyna ýetirilen zyýan bilen baglanyşykly talaplar, şeýle hem şahsy häsiýetli beýleki talaplar batmak çäresi tamamlanandan soň öz güýjüni saklaýarlar. Batmak çäresi tamamlanandan soň, şahsyň telekeçi hökmünde bellige alynmagy güýjüni ýitirýär we onuň gatnaşmagy bilen ähli soňraký dawalar umumy yurisdiksiýadaky kazyýete degişlidir.

4. Telekeçilik işiniň gadagan edilmegi

Düşündirilýän maddanyň altynjy bendi kazyýetiň hususy telekeçini batan diýip ygylan etmek baradaky çözüdi çykarylanda, bu fiziki şahsa kesgitlenen möhlete çenli telekeçilik işi bilen meşgullanmagy gadagan etmek mümkinçiligini göz öňünde tutýar. Telekeçilik işi bilen meşgullanmagy gadagan etmegiň iň ýokary möhleti "Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda" Türkmenistanyň Kanuny arkaly kesgitlenilýär we kazyýetiň çözüdi bilen belenenilýän möhlet, şol Kanunda belenenen möhletden geçip bilmeýär. "Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda" Türkmenistanyň Kanunynda bu kadanyň ulanylyşynyň başlangyçlarynyň bolmanlygy sebäpli, tejribede bu kada ulanylmaýar. Şol bir wagtda Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 33-nji maddasy zähmet çekmäge bolan hukugy Türkmenistanyň raýatlarynyň esasy hukuklarynyň biri hökmünde belleýär we raýatlara hünäri, käri we iş ýerini saýlap almakda erkinligi kesgitleýär. Bellibir iş bilen meşgullanmak hukugyndan

mahrum etmek jenaýat jezasynyň bir görnüşidir, ol diňe kazyýetiň hökümi bilen bellenilip bilner. Şu aňlamalar boýunça hem bu kadanyň ulanylmagy maksadalaýyk däl bolup durýar.

31 madda. Hossarlyk we howandarlyk

1. Hossarlyk we howandarlyk kämillik ukyby ýok ýa-da kämillik ukyby çäklendirilen fiziki şahslaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramak üçin bellenilýär.

2. Hossarlar we howandarlar islendik şahslar we guramalar bilen gatnaşyklarda, şol sanda sudlarda, ýörite ygtyýar alman öz hossarlyk-howandarlyk edýän şahslarynyň hukuklaryny we bähbitlerini goramagyň tarapyna çykyş edýärler.

3. Kemala gelmedik fiziki şahslara hossarlyk we howandarlyk olaryň ata-eneleri, perzentlige alanlar ýok mahalynda, olaryň ata-eneleri sud tarapyndan ata-enelik hukuklaryndan mahrum edilen mahalynda, şonuň ýaly-da bu fiziki şahslar başga sebäplere görä ata-ene hossarlygyndan galan, hususan-da, ata-eneleriň olary terbiýelemekden ýa bolmasa olaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramakdan boýun gaçyryýan halatlarynda bellenilýär.

1. Hossarlygyň we howandarlygyň maksatlary

Hossarlygyň we howandarlygyň kömegi bilen döwlet fiziki şahslaryň özlery muny edip bilmeýän emläkleýin däl şahsy we emläkleýin hukuklaryny, bähbitlerini goraýar, kämillik ýaşyna ýetmedikler üçin bolsa, hossarlyk we howandarlyk terbiýelemek maksady bilen hem bellenilýär. Hossarlygy we howandarlygy bellemek üçin bellibir ýagdaýlaryň ýüze çykmagy zerurdyr, mysal üçin, fiziki şahsy kämillik ukyby ýok, kämillik ukyby çäklendirilen diýip ykrar etmek ýa-da şu maddanyň üçünjü bendinde görkezilen kämillik ýaşyna ýetmediklerde ata-eneleriniň ýa-da perzentlige alanlaryň ýok bolmaklygy.

2. Hossarlaryň we howandarlaryň hukuklary we borçlary

Hossarlar we howandarlar terbiýeçi hökmünde şu hukuklara we borçlara eýedirler: hossarlyk-howandarlyk edýän şahslary terbiýelemek, olaryň fiziki taýdan ösüşi we okuwý barada alada etmek, jemgyýetçilik peýdaly zähmete taýýarlamak, olaryň hossarlygynda ýa-da howandarlygynda bolan kämillik ýaşyna ýeten şahslary ekläp saklamak barada, bu şahslara zerur bolan durmuş şertlerini döretmek barada, olary ideg we bejeriş bilen üpjün etmek barada alada etmek, olaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramak. Olar özleryne terbiýelemäge berlen çagalary terbiýelemegiň görnüşlerini we usullaryny özbaşdak saýlamaga haklydyrlar. Bular bilen bir wagtda, elbetde, hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň teklpleri, şeýle-de pikirlerini aýtmaga ukyply çagalaryň pikirleri göz önünde tutulmagy gerekdir. Özüniň düýp manysy boýunça hossarlaryň we howandarlaryň hukuklary we borçlary ene-atalaryňkydan tapawutlananok. Emma kazyýet tarapyndan öz hukuklaryny (we borçlaryny) ýitirmedik ene-atalaryň diriliginde, hossar we howandar bütinleý eneatalaryň ornuny tutýarlar. Ene-atalar bolsa hossarlykda (howandarlykda) bolýan öz çagalary bilen diňe gatnaşyk saklamaga haklydyrlar, eger bu gatnaşyk kämillik ýaşyna ýetmedige zyýan ýetirmeýän bolsa.

Hossarlar we howandarlar öz hossarlyk-howandarlyk edýän şahslarynyň bähbitlerine ýeke-täk wekilçilik ediji bolup, hossarlyk- howandarlyk edýän şahslaryny goramak üçin zerur bolan ýagdaýynda islendik gurama ýüz tutup bilerler we ýüz tutmaga borçludýrlar. Hossar ýa-da howandar hossarlyk-howandarlyk edýän şahslarynyň hukuklaryny we bähbitlerini goramak üçin polisiýa, prokuratura, kazyýet edaralaryna ýüz tutmaga haklydyr. Hossarlyk-howandarlyk edýän şahslaryň beýleki şahslar, şol sanda onuň garyndaşlary tarapyndan saklanan ýagdaýynda, hossar we howandar kazyýete ýüz tutmak arkaly olaryň hossarlygynda ýa-da howandarlygynda bolan çagalaryň gaýtarylmagyny talap etmäge haklydyr.

3. Hossarlygyň we howandarlygyň döremeginiň şertleri

Hossarlyga we howandarlyga ata-eneleri aradan çykanlaryň, ölen diýlip ygylan edilenleriň, nam-nyşansyz giden diýlip ykrar edilenleriň, ene-atalyk hukugyndan mahrum edilenleriň çagalary, şeýle hem obýektiw, şonuň ýaly hem subýektiw tertibiniň sebäpleri bilen çaganyň durmuş zerur isleglerini – iýmitde, egin-eşikde, idegde we ş.m. kanagatlandyrmak boýunça borçlaryny özüne mahsus bolan häsiýetleri bilen berjaý etmezligi sebäpli ata-ene hossarlygyndan galan çagalalar berilýär. Obýektiw sebäplere ata-eneleriň hroniki arakhorlygyny, olaryň ruhy taýdan ýarawsyzlygyny, maýyplygyny, uzak wagtlaý bejergide bolmagyny, azatlykdan mahrum edilen ýerlerde, uzak wagtlaýyn iş saparynda ýa-da ekspedisiýada we ş.m. bolmagyny degişli edip bolar. Ähli sanalyý geçilen ýagdaýlarda ata-eneler, düzgün boýunça, özüniň çagalary babatynda öz borçlaryny ýerine ýetirip bilmeýärler. Subýektiw sebäplere, haçanda ata-eneler öz borçlaryny ýerine ýetirmekden bilkastlaýyn ýüz öwren ýagdaýlary, öz çagasyndan çaga dogrulýan öýünde, hassahanada dänen, sergezdançylyk edýändikleri, işlemek islemeýändikleri, olaryň bar bolan ünsüni çekýän başga maşgalasy bolandygy üçin öz çagalary barada ýatdan çykaranda we ş.m. ýagdaýlary degişli edip bolar. Ata-ene hossarlygyny ýitirmek – ýuridiki ähmiýete eýe bolan faktdyr. Bu kämillik ýaşyna ýetmedik raýatyň ejizligini, şonuň ýaly hem ony goramak boýunça çäreleri kabul etmek zerurlygyny döredýär. Hossarlyga we howandarlyga bermek olaryň biri hem bolup durar. Ata-ene hossarlygyny ýitirendigi baradaky fakt çaganyň tapylan ýeri boýunça hossarlyk we howandarlyk (onuň wekili bilen) edarasy tarapyndan bellenilýär we nama görnüşinde resmileşdirilýär, bu nama kämillik ýaşyna ýetmedigiň durmuş şertleriniň barlagyny geçiren şahs gol çekýär.

32 madda. Hossarlyk

1. Hossarlyk kämillik ukyby ýok fiziki şahslara bellenilýär.

2. **Hossarlar kanuna laýyklykda özläriniň hossarlyk edýän şahslarynyň wekilleridir hem-de olaryň adyndan we olaryň bähbitleri üçin ähli zerur geleşikleri baglaşýarlar.**

1. Umumy düzgünler

Hossarlyk iki toparly raýatlara bellenilýär:

1. kiçi ýaşly çagalara;
2. kazyýet tarapyndan kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen fiziki şahslara.

Kiçi ýaşly çagalaryň sanyna ýedi ýaşa çenli bolan kämillik ýaşyna ýetmedikler degişlidir. Kiçi ýaşly hossarlykdaky çagalaryň kämillik ukyby TRK-nyň 23-nji maddasynyň üçünji bendi bilen kesgittenilýär.

Hossarlyk öz hukuklaryny özbaşdak amala aşyrmaga, goramaga ukypsyz kämillik ukyby bolmadyk raýata hem bellenilýär. Onuň adyndan geleşikleri hossar baglaşýar, bu barada TRK-nyň 26-njy maddasyna düşündirişde aýdylyp geçildi.

2. Hossarlaryň hukuklary we borçlary Hossarlar öz hossarlygyndaky şahslaryň bähbitlerine wekilçilik etmäge haklydyrlar we borçludylar. TRK, kiçi ýaşly raýatyň raýat gatnaşyklarynyň doly gatnaşyjysy bolup biljek düzgünlerini göz önünde tutmak bilen, onuň hukuklarynyň goragyny we olary durmuşa geçirmek mümkinçiligini üpjün edýär. Hut şony kazyýet tarapyndan kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen, kämillik ýaşyna ýeten raýat babatynda hem aýdyp bolar. Kämillik ukybyna eýe bolmadyk şahslar hossarlaryň kömegi bilen dürli görnüşli hukuk gatnaşyklarynyň doly hukukly subýektleri ýaly çykyş edýärler. Olaryň derejine ýuridiki ähmiýetli hereketleri olaryň bähbitleri üçin, öz hossarlygyndaky şahsyň bolmadyk kämillik ukybyny doldurmak bilen hossar amala aşyrýar.

33 madda. Howandarlyk

1. **Howandarlyk kämillik ukyby çäklendirilen fiziki şahslara bellenilýär.**
2. **Howandarlar howandarlyk edilýän fiziki şahslaryň özbaşdak baglaşmaga haky bolmadyk geleşiklerini baglaşmaga razylyk berýärler.**

Howandarlar howandarlyk edilýänleriň öz hukuklaryny amala aşyrmaga we borçlaryny ýerine ýetirmeginde olara ýardam edýärler, şonuň ýaly-da olary üçünji şahslaryň hyýanatçylyklaryndan gorap saklaýarlar.

1. Umumy düzgünler

Howandarlyk fiziki şahslaryň iki toparlaryna bellenilýär:

ýedi ýaşdan on sekiz ýaşa çenli ýaşdaky kämillik ýaşyna ýetmediklere we spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içmegiňçekmegiň netijesinde kazyýet tarapyndan kämillik ukyby çäklendirilen fiziki şahslara. Birinji ýagdaýda howandarlyk üçin kämillik ýaşyna ýetmedigiň ýagdaýy däl-de, ýaş ölçeği esas bolup durýar. Hossarlykdan tapawutlylykda kämillik ýaşyna ýetmedige howandarlyk, esasan, olaryň howandar bilen gatnaşygynyň emläk tarapy degişlidir.

Spirtli içgileri, neşe serişdelerini kast bilen içýän-çekýän şahslara howandarlyk bellenilende, kanun boýunça ekläp saklamagyndaky şahslar babatynda öz borçlaryny berjaý etmeýändigini, maşgalasyny batyrýandygy, ony agyr ýagdaýa goýýandygy göz önünde tutulýar. Bular ýaly raýatlar aýlyk hakyny, beýleki girdejileri öz kesellilik meýillerini kanagatlandyrmagyň çesmesine öwürüp, öz maşgala agzalaryna, esasan, garrylara we kämillik ýaşyna ýetmediklere, agyr ahlak taýdan zyýan hem yetirýärler. Şonuň üçin, TRK olaryň kämillik ukybyny çäklendirmäge ýol berýär. Emma bu topardaky raýatlaryň kämillik ukybynyň çäklendirilmegi diňe doly ýaramazlaşmadyklara, öz hereketleri we etmişleri bilen belli bir derejede dolandyrmaga ukyplylara degişlidir. Beýleki ýagdaýda, kazyýet tarapyndan raýat kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilenden soň, hossarlygy bellemek barada gürrüň edilip bilner.

2. Geleşikleri baglaşmak üçin howandarlaryň razylygy

TRK-nyň 25-nji maddasynyň birinji bendine laýyklykda, ýedi ýaşdan on sekiz ýaşa çenli kämillik ýaşyna ýetmedikler, peýdany muzdsuz almaga gönükdirilen geleşikleri ata-eneleriniň razylygy bolmazdan, özbaşdak baglaşmaga haklydyrlar. Galan beýleki geleşiklere howandaryň razylygy talap edilýär.

Spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içýän-çekýän raýatyň kämillik ukybynyň çäklendirilmegi onuň hukuklarynyň we borçlarynyň göwrümüne başgaça täsir edýär. Bu ýerde, spirtli içgä we neşelere islendik möçberde alynýan serişdeleri harçlamagyň önüni almak esasy mesele bolup durýandygy sebäpli, TRKnyň 27-nji maddasynyň birinji bendi kämillik ukyby çäklendirilen şahsa ownuk durmuş geleşiklerini baglaşmaga ýol berýär, gazanjy, pensiyany we beýleki girdejileri almak bilen baglanyşykly galan beýleki geleşiklere onuň howandarynyň razylygy talap edilýär. Emma bu ýagdaý munuň ýaly raýaty baglaşylan geleşikler boýunça we onuň ýetiren zyýany üçin özbaşdak emläk jogapkärçiliginden boşatmaýar.

Howandary bolan howandarlyk edilýäne raýat - hukuk çygrynda degişli azatlygyň berilmegi oňa hukuklaryny amala aşyrmakda, borçlaryny berjaý etmekde, ozaly bilen, emläk tertibinde kömeginiň gerek dälidigini aňlatmaýar. Bu kömek kämillik ýaşyna ýetmedige, şonuň ýaly hem kämillik ukyby çäklendirilen fiziki şahsa kömek edip bilýän, edara barlanda, şol ýa-da beýleki ýagdaýlarda nähili hereket etmelidigini maslahat bermekden ybaratdyr. Howandarlyk edilýäne düşýän, mirasy resmileşdirmekde, howandarlyk edilýäniň ýa-da oňa garşy emläk hukuklaryny goramaga gönükdirilen, hak isleýiş bildirilende, seredilende, şeýle hem kazyýetiň çykaran çözgüdi ýerine ýetirilende howandaryň gatnaşygy işjeň bolmalydyr. Howandaryň kömegi we goldawy howandarlyk edilýäniň şahsy hukuklaryny, onuň at-abraýyny we mertebesini goramakda, ady, familiýasy çalşylanda we ş.m. hem gerekdir. Şeýle hem howandar öz howandarlyk edýänini, sözün giň manysynda üçünji şahslaryň her hili hyýanatçylyklaryndan goramalydyr, mysal üçin, kämillik ýaşyna ýetmedik howandarlyk edilýäni onuň fiziki, psihiki kemala gelmegini ulanýan, ýetginjeği durmuşyň sosial ýörelgelerine garşy etmişleri etmäge, serhoş durmuş ýagdaýyna çekýän töweregindäki ýaramaz adamlardan goramak we ş. m.

34 madda. Hossarlyk we howandarlyk organlary

1. **Öz-özünü dolandyryşyň ýerli organlary hossarlyk we howandarlyk organlarydyr, şol organlaryň ýok ilatly punktlarynda bolsa, etraplaryň ýa-da şäherleriň häkimleri hossarlyk we howandarlyk organlarydyr.**

2. **Sud fiziki şahsy kämillik ukyby ýok diýip ykrar etmek hakyndaky ýa-da onuň kämillik ukybyny çäklendirmek hakyndaky çözgüdiň kanuny güýje giren wagtyndan soň üç günüň dowamynda bu hakda, şonuň ýaly f'iziki şahsyň ýaşayan ýerindäki hossarlyk we howandarlyk organyna oňa hossarlyk ýa-da howandarlyk bellemek üçin habar bermäge borçludyr.**

3. **Hossarlyk-howandarlyk edilýänleriň ýaşayan ýerindäki hossarlyk we howandarlyk organy olaryň hossarlarynyň we howandarlarynyň işine gözegçilik edýär.**

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän maddanyň birinji bendi ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary hossarlyk we howandarlyk edaralary bolup durýandygyny kesgitleýär. Türkmenistanyň Konstitusiyasy ýerli öz-özünü dolandyryş ulgamyny Geňeşler emele getirýärler diýip kesgitleýär. "Geňeşler hakynda" Türkmenistanyň Kanuny Geňeşiň alyp barmaly işine degişli meseleleriň içinde ata-ene howandarlygyndan galan çagalary mekdep-internatlara, çagalar öýlerine ýerleşdirmek boýunça çäreleri görmegi, kämillik ýaşyna ýetmedikleriň gözegçiliksiz galmagynyň önüni almak boýunça işi guramagy, hossarlary we howandarlary bellemek barada teklipler boýunça maglumatlary taýýarlamagy, hossarlara we howandarlara ýüklenen borçlaryny yerine ýetirşine gözegçilik etmäge ýardam bermegi degişli edýär.

Düşündirilýän maddanyň bu bendinde ýerli öz-özünü dolandyryş edaralaryň ýok ýerindäki ilatly nokatlarda hossarlyk we howandarlyk edaralaryň wezipeleri şäher ýa-da etrap häkimleri tarapyndan yerine ýetirilýändigini barada aýdylýar. "Yerine ýetiriji ýerli häkimiýet hakynda" Türkmenistanyň Kanuny bilen häkimiň ygtyýarlyklaryna beýlekileriň arasynda öz ygtyýarlygynyň çäginde Türkmenistanyň raýat, maşgala-nika kanunçylygy esasynda onuň dolandyrmagyna degişli edilen meseleleri çözmekde çäreleri amala aşyrmak hem degişli edilendir.

2. Hossarlygy we howandarlygy bellemek hakyndaky çözgütler

Hossarlyk we howandarlyk edarasy öz wezipelerini amala aşyrmada ähli fiziki we ýuridiki şahslar üçin hökmany bolan çözgütleri (kararlary, buýruklary) kabul edýär. Şunuň bilen birlikde, onuň niredede çykarylýandygynyň ähmiýeti ýok, onuň Türkmenistanyň ähli çäginde güýji bardyr. Hossarlyk we howandarlyk edaralary öz işinde Konstitusiyä, TRK-a, Türkmenistanyň Maşgala Kodeksine we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna esaslanýarlar. Hossarlyk we howandarlyk edaralary hossarlygy (howandarlygy) bellemek üçin kämillik ukyby ýok, kämillik ukyby çäklendirilen şahsa kömek bermekde olaryň gatnaşmagynyň zerurlygy baradaky maglumaty bolmalydyr. Bu maglumaty almagyň çeşmesi bolup sosial goragynyň, RÝNÝ edaralarynyň, polisiýa edaralarynyň, ýaşayyş jaý edaralarynyň, kazyýetiň, prokuraturanyň habarlary, goňşularyň, garyndaşlaryň we ýönekeý keseki adamlaryň arzalary hyzmat edip biler. Bu maglumatlar goramagyň zerur çärelerini görmek üçin hossarlyk we howandarlyk edaralaryň kömegine mätäç bolýan şahslaryň bolýan ýeri boýunça haýal etmän hossarlyk we howandarlyk edaralar tarapyndan barlanmaga degişlidir. Bu çäreleriň sanynda – kämillik ukyby bolmadyk, kämillik ukyby çäklendirilen şahsy hossarlyga ýa-da howandarlyga ýerleşdirmek bolup durýar. Esasy orun raýaty kämillik ukyby ýok ýa-da kämillik ukyby çäklendirilen diýip ykrar etmek baradaky meseläni çözüň kazyýete degişlidir. Kazyýetiň çözgüdi kanuny güýje gireninden soň, bu raýat döwlet kömegine mätäçleriň toparyna girýär. Kazyýet 3 günüň dowamynda hossarlygy ýa-da howandarlygy bellemek üçin, öz emläk we emläk däl şahsy hukuklaryny doly ýa-da bölekleyin amala aşyrmaga ukypsyz şahsyň ýaşayan ýeri boýunça hossarlyk we howandarlyk edaralaryny kabul edilen çözgüt barada habarly etmäge borçludyr.

3. Hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň ygtyýarlygy

Hossarlyk we howandarlyk edaralary, olaryň kömegine mätäçler barada alada etmek döwlet tarapyndan ygtyýarly edilen şahs hökmünde bellenen hossarlaryň (howandarlaryň) işine gözegçilik etmäge borçludyr. Şeýle gözegçilik hökmanydyr we kämillik ukyby bolmadyk we kämillik ukyby çäklendirilen şahslaryň ähli toparlaryna degişlidir. Ony amala aşyryp, hossarlyk we howandarlyk edaralary şeýlelik bilen, hossaryň (howandaryň) öz hossarlyk (howandarlyk) edilýänine biperwaý gatnaşygynyň mümkinçiligini iň pes derejä düşürýärler. Beýleki tarapdan, hossar (howandar) öz işiniň barlag astyndadygyny bilip, öz üstüne alan borçnamalaryna has jogapkärli garaýar. Kämillik ukyby bolmadygyň hossaryna ýa-da kämillik ukyby çäklendirileniň howandaryna bolan gözegçiligiň, onuň kämillik ýaşyna ýeten raýat babatynda we kämillik ýaşyna ýetmedik raýat babatynda bolmagy bilen baglylykda, öz aýratynlyklarynyň bardygyny öz-özünden düşnükli zat, ýöne her gezek gürüň hossarlyk-howandarlyk edilýäniň durmuş şertleriniň hemişeki wagtly-wagtyndaky we yzygiderli barlagy barada baryar. Kämillik ukyby bolmadyk şahsyň hossarynyň işi barlanylanda onuň fiziki tarapyna seretmek, oňa lukmançylyk kömegini bermek boýunça çärelerine üns berilýär. Kämillik ukyby çäklendirilene howandarlyk edilende, howandarlyk ýaly çäräniň özüni ödeýändigini-ödemýändigini, meselem, howandarlyk edilýäniň gazanjynyň, girdejisiniň maşgalanyň beýleki agzalary tarapyndan spirtli içgileri içmeklige harçlanmaýandygyny bilmek zerurdyr. Kämillik ýaşyna ýetmediklere hossarlyk, howandarlyk edilende hossaryň (howandaryň) işi terbiýeçi hökmünde esasy ähmiýete eýe bolýar. Hut şu nukdaýnazardan, onuň terbiýelemek boýunça zähmetine baha berilýär. Köplenç, hossarlykhowandarlyk edilýäni terbiýelemegiň şertlerine gözegçiligi mugallymlara we terbiýeçilere tabşyryýarlar. Hossaryň (howandaryň) işine barlag kömeginiň dürli görnüşleri (bejerişi guramakda, ýaşayyş jaý meselelerini çözmekde, maddy ýagdaýyny gowulandyrmakda we ş.m.) bilen baglaşýar.

35 madda. Hossarlar we howandarlar

1. **Diňe kämillik ýaşyna ýeten, özläriniň hem kämillik ukyby bolan f'iziki şahslar howandar we hossar bellenişli bilner.**

Ata-enelik hukuklaryndan mahrum edilen f'iziki şahslar hossarlyga we howandarlyga bellenişli bilinmez.

2. Hossar ýa-da howandar diňe onuň razyçylygy bilen bellenilip bilner. Şunda onuň ahlak sypatlary we beýleki şahsy sypatlary, hossaryň ýa-da howandaryň borçlaryny ýerine ýetirmek ukýby, olar bilen hossarlygy ýa-da howandarlygy mätäç şahsyň arasynda dowam edýän gatnaşyklar, eger mümkin bolsa hossarlyk-howandarlyk edilýän şahsyň islegi hem nazara alynmalydyr.

3. Hossar ýa-da howandar hossarlygy ýa-da howandarlygy mätäç şahsyň ýaşaýan ýerindäki hossarlyk we howandarlyk organy tarapyndan bellenilýär, özem bu organ fiziki şahsa hossarlyk ýa-da howandarlyk bellemegiň zerurlygy özüne mälüm bolan pursadyndan beýläk bir aýyň dowamynda belleýär. Üns berilmäge mynasyp ýagdaýlar bar mahalynda hossar ýa-da howandar hossaryň (howandaryň) ýaşaýan ýerindäki hossarlyk we howandarlyk organy tarapyndan bellenilip bilner. Eger hossarlygy ýa-da howandarlygy mätäç şahsa bir aýyň dowamynda hossar ýa-da howandar bellenilmedik bolsa, onda hossaryň ýada howandaryň borçlaryny ýerine ýetirmek wezipesi wagtlaýyn hossarlyk we howandarlyk organynyň üstüne ýüklenilýär.

Hossaryň ýa-da howandaryň bellenilmeği barada gyzyklanýan şahslar suda şikayat edip biler.

4. Hossarlygy ýa-da howandarlygy mätäç bolan hem-de degişli terbiýeçilik, kesel bejeriş edaralarynda, ilaty sosial taýdan goraýyş edaralarynda ýa-da şulara meňzeş beýleki edaralarda ýören ýa-da olara ýerleşdirilen fiziki şahslar üçin bu edaralar olaryň hossarlarydyr we howandarlydyr.

1. Hossar we howandar bolup bilýän şahslar

Hossarlygy ýa-da howandarlygy bellenmek bilen baglanyşykly ýüze çykyan borçnamalaryny berjaý etmek üçin zerur bolan ukýplary we aýratynlyklary bolan fiziki şahslar hossarlar we howandarlar hökmünde bellenilip bilner. Hiç hili şertlerde şu fiziki şahslar hossarlar ýa-da howandarlar bolup bilmezler: kämillik ýaşyna ýetmedikler, kazyýetiň çözgüdi bilen kämillik ukýby ýok diýlip ykrar edilenler, kazyýetiň çözgüdi bilen kämillik ukýby çäklendirilenler, ata-enelik hukuklaryndan mahrum edilenler. Türkmenistanyň

Maşgala Kodeksi birnäçe goşmaça çäklendirmeleri belleýär, olara ozal perzentlige alanlar, eger perzentlige alanyň öz borçlaryny ýerine ýetirmändigi ýa-da talaba laýyk ýetirmändigi sebäpli ýatyrylan bolsa, özleriniň üstüne ýüklenen borçlary ýerine ýetirmändigi ýa-da talaba laýyk ýerine ýetirmändigi sebäpli hossaryň ýa-da howandaryň borçlaryndan çetleşdirilenler, mugallymçylyk we terbiýeçilik işi bilen baglanyşykly jenaýatlary, şeýle hem bilkastlaýyn agyr we aýratyn agyr jenaýatlary edendigi üçin iş kesilenler, eger olaryň iş kesilenlik aýyby aýrylmadyk bolsa, arakhorlykdan, neşekeşlikden, ýa-da taksikomaniýadan ejir çekýän adamlar degişli edilen.

2. Hossar ýa-da howandar hökmünde bellenilýän şahslaryň razylygy

Hossar ýa-da howandar hökmünde bellenilýän şahsyň hukuklarynyň, bähbitleriniň üstünlikli goragy, köp babatda hossaryň ýa-da howandaryň ol barada alada etmeginiň isleginden (islemezliginden), onuň geljegini ýeňilleşdirmek üçin ähli zerurlyklary amala aşyrmaga taýýar bolmagy bilen baglydyr. Şonuň üçin hossar (ýa-da howandar) hossarlyk borçlaryny ýerine ýetirmäge öz razylygyny bildirmelidir. Bu razylyk, hossarlyk we howandarlyk edaralaryna, hossarlygy ýa-da howandarlygy bellemek barasynda haýyş bilen ýüzlenilen arzada bildirilýär. Hossar we howandar olaryň razyçylygy bolmazdan bellenip bilinmez. Hossarlyk we howandarlyk edaralary degişli arza düşeninden soň, talapkäriň hossar ýa-da howandar bolmaga, hossarlyk ýa-da howandarlyk borçlaryny ýerine ýetirmek üçin, zerur bolan degişli (ozaly bilen ahlak) häsiýetlerine eýedigini aýdyňlaşdyrýarlar. Mysal üçin, arakhorlygy, neşä meýilliligiň, psihiki ýa-da hossarlyk-howandarlyk edilýän üçin beýleki howply keseliň bolmagy, hossar ýa-da howandar bellemekde ret etmäge esas bolup bilýär. Geljekki hossaryň (howandaryň) bilim derejesi, käri, maddy üpjünçiligi, ýaşayyş şertleri hakynda aýdylanda, hossar (howandar) bellemek üçin olaryň esasy ähmiýeti ýokdur. Düzgün bolşy ýaly, hossarlyk we howandarlyk boýunça üstünlikli işiň girewi bolup, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň we ol barada alada etmek ygtyýarly edilen şahsyň gadyrly, kadaly, sulhy almazdan erkin gatnaşyklary bolup durýar. Hossarlygyň we howandarlygyň netijeliligi, köp babatda hossarlyk-howandarlyk edilýäniň bolýan maşgalasyndaky içki aragatnaşygyn, maşgala toparynyň agzalarynyň ählisiniň, şol sanda geljekki hossaryň (howandaryň) äriň (aýalynyň) oňa gatnaşygyn baglydyr. Emma onuň hossarlygy ýa-da howandarlygy razylygynyň (närazylygynyň) hukuk ähmiýeti ýokdur. Şeýle-de bolsa gatnaşygyn bu tarapy hem hossarlyk we howandarlyk edaralary tarapyndan ünsden düşürilmeýär. Ondan başga-da, mümkin bolsa, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň hem islegi göz önünde tutulmalydyr. Emma, şeýle islegiň (islemezligiň) hukuk ähmiýeti häzirikçe düşnüksiz. Kazyýet tarapyndan kämillik ukýby ýok diýlip ykrar edilen şahslara, şeýle hem kiçi ýaşly çagalara hossar bellenilende, olaryň anyk fiziki şahsyň hossar bolmagyny islemezligi, megerem, aýgtylaýjy ähmiýete eýe bolup bilmez. Emma geljekki hossaryny sulhy almazlyk sebäpli tanyşlyk döreýän ýagdaýa hakyky baha bermäge kömek edýär. Howandarlyk barada gürrüň edilende, howandaryň saýlanan kandidaturasynyň "tarapyna" we "garşysyna" oňe sürülýän delillere ölçerişdirip baha bermek gerekdir. Bu ýerde, megerem, howandarlyk edilýäniň pikiri howandar barada çözgüt kabul etmek üçin möhüm ähmiýete eýe bolmalydyr.

3. Hossarlyk we howandarlyk wezipelerini döwlet edaralaryna ýüklemek

Hossary ýa-da howandary saýlap almak mümkinçiliginiň bolmazlygy, hossarlygy ýa-da howandarlygy mätäç şahsy bilim, saglygy goraýyş, durmuş goragy edaralarynyň ulgamyň degişli edaralaryna döwletiň doly hossarlygyna-howandarlygyna ýa hemişelik ýa-da bellibir möhlete çenli ýerleşdirmäge sebäp bolup biler. Birinji ýagdaýda hossarlyk (howandarlyk) boýunça ähli wezipeleri bu edara öz üstüne alýar. Wagtlaýyn ýerleşdirmeklik dörän ýagdaýyň (hossara, howandara, meselem, hossarlyk-howandarlyk edilýäni bejermekde, terbiýelemekde kömek bolanda) aýratynlyklary bilen döredilip bilner. Şonda hossaryň (howandaryň) borçlary saklanyp galýar. Hossaryň (howandaryň) ýok wagtynda sanalyp geçilen

edarylaryň birine wagtlaýyn ýerleşdirilende hem, hossaryň (howandaryň) borçlary raýatyň ýerleşdirilen edarasynyň ýolbaşçylaryna ýüklenilýär. Şunuň bilen birlikde şu hili ýerleşdirmekligiň wagtlaýyn häsiýetlidiginiň ähmiýeti ýokdur.

4. Hossary we howandary bellemegiň ýeri

Hossaryk-howandaryk edilýänleriň bähbitleriniň köpüsini göz önünde tutmak üçin, düzgün boýunça hossaryk-howandaryk edilýäniň ýaşayan ýeri boýunça bellenilýär. Geljekki hossaryň (howandaryň) we onuň bolup biljek hossaryk-howandaryk edilýäniň dürli salgylar boýunça ýaşamaklygy hossarygy (howandarygy) bellemegiň ýerini saýlamakda meseläni döredip biler. Şunda, aýratyn ýagdaýlarda, üns mynasyp ýagdaýlar bolanda hossarygy (howandarygy) kandidatlaryň ýaşayan ýeri boýunça hossarygy (howandarygy) bellemeklige ýol berilýär, mysal üçin, eger ol kömege mätäç fiziki şahsy öz ýanyna getiren bolsa ýa-da geljekki hossaryk-howandaryk edilýäniň öýünde uzak wagtlaýyn bolmaga mümkinçiligi ýok bolsa. Käwagt hossary (howandary) bellenen möhletde bellemeklik kyn bolýar (zerur resminamalaryň bolmazlygy, hossarygy ýa-da howandarygy kandidatly saýlap almak işiniň uzaga çekmegi we ş.m.). Ähtimal, şu hili ýagdaýlarda, hossaryk we howandaryk edarylaryna gysga wagtyň içinde hossaryk edilmäge (howandaryk edilmäge) degişli şahslaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramak boýunça borçlaryny ýerine ýetirmegi ýüklemegiň peýdasy ýokdur. Eger-de, kämillik ukyby bolmadygy ýa-da kämillik ukyby çäklendirileni ýerleşdirmek meselesini çözmek näbelli möhlete uzaga çekýän bolsa, şeýlelikde, ýörite kararyň esasynda, hossaryk we howandaryk boýunça wezipäni hossarygy (howandarygy) degişli şahsyň ýerleşýän ýerindäki hossaryk we howandaryk edaralary ýerine ýetirýärler. Şu wezipäni bu edaralar hossary (howandary) gözlemek we bellemek, hossaryk-howandaryk edilýäniň döwletiň doly aladasynda bolup biljek amatly edarany saýlamak üçin zerur bolan möhletiň dowamynda ýerine ýetirmelidirler. Hossaryk (howandaryk) edilmäge degişli şahs we geljekki hossar (howandar) GDA-nyň dürli döwletleriniň çäginde ýaşayan bolsa, hossarygy (howandarygy) bellemek baradaky mesele Raýat, maşgala we jenaýat işleri boýunça hukuk kömegi we hukuk gatnaşyklary baradaky Konwensiýanyň düzgünlerini ulanmak arkaly çözülýär, onuň 33-nji maddasy Şertleşen tarapyň biriniň raýaty bolup durýan şahsyň hossary ýa-da howandary bolup, beýleki Şertleşen tarapyň raýaty bellenip bilner, eger-de ol hossarygyň ýa-da howandarygyň amala aşyryljak Tarapyň çäginde ýaşayan bolsa diýip belleýär.

5. Hossarygy we howandarygy bellemegiň möhletleri

Düşündirilýän maddanyň üçünji bendi hossarygy ýa-da howandarygy bellemegi bellibir möhlet bilen baglaşdyrýar – hossarygy (howandarygy) bellemegiň zerurlygy barada hossaryk we howandaryk edarasyna belli bolan pursadyndan bir aýyň dowamynda. Bellenen möhletiň başlanýan wagty bolup haçanda meselem, kazyýetiň raýaty kämillik ukyby ýok ýa-da kämillik ukyby çäklendirilen diýip ykrar etmek, ata-enelik hukuklaryndan mahrum etmek, ata-enelik hukuklaryndan mahrum edilendigine garamazdan, çagany elinden almak baradaky çözgüdiň kanuny güýje giren, çaganyň ata-eneleri barasynda kazyýetiň hökümniň kanuny güýje giren günü bolýar. Ata-enelik hossarygyny ýitiren senesi bolup ýeke ýaşayan enäniň ýa-da ata-enelerden soňkusynyň ölen günü we ş.m. bolýar. Eger hossarygy (howandarygy) zerurlygyň ýüze çykýan pursadyny bellemek mümkin bolmasa, ol ygtyýarly edilen şahs tarapyndan barlag namasynyň düzülen günü bilen kesgitlenilýär. Geljekki hossaryň (howandaryň) ýerli öz-özüňi dolandyryş edarylaryna hossar (howandar) edip bellemek baradaky haýyş bilen ýüz tutanda, bir aý möhleti bu arzanyň berlen gününden hasaplanylýar.

36 madda. Hossarlaryň we howandarlaryň öz

borçlaryny ýerine ýetirmegi

1. Hossaryk we howandaryk borçlary mugt ýerine ýetirilýär. Hossarlar we howandarlar hossaryk we howandaryk borçlaryny ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly çykdajylaryň ödelmegini talap etmäge haklydyrlar.

2. Kemala gelmedik fiziki şahslaryň hossarlary we howandarlary özläriniň hossaryk-howandaryk edýän şahslary bilen bile ýaşamaga borçludylar. Howandaryň özüniň on altýaşsyna ýeten howandaryk edilýäni bilen aýry ýaşamagyna hossaryk we howandaryk organynyň ygtyýar bermegi bilen ýol berilýär, ýöne munuň özi howandaryk edilýäniň terbiýelenmegine hemde onuň hukuklarynyň we bähbitleriniň goralmagyna ýaramaz täsir etmeli däldir.

Hossarlar we howandarlar özläriniň ýaşayan ýeriniň üýtgändigini barada hossaryk we howandaryk organlaryna mälüm etmäge borçludylar.

3. Hossarlar we howandarlar özläriniň hossaryk-howandaryk edilýän şahslaryny ekläp-saklamak hakynda, olara ideg edilmegini we olaryň keseliniň bejerilmegini üpjün etmek hakynda alada etmäge, olaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramaga borçludylar. Kemala gelmedikleriň hossarlary we howandarlary olary okatmak we terbiýelemek hakynda alada etmelidirler.

4. Şu maddanyň 3-nji punktunda görkezilen borçlar kämillik ukyby sud tarapyndan çäklendirilen kemala gelen fiziki şahslaryň howandarlarynyň üstüne ýüklenilmeýär.

5. Eger fiziki şahsyň spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast bilen içmegi-çekmegi zerarly kämillik ukyby ýok ýada kämillik ukyby çäklendirilen diýlip ykrar edilmegine sebäp bolan esaslara aradan aýrylan bolsa, onda hossar ýa-da howandar özüniň hossaryk-howandaryk edýän şahsynyň kämillik ukyby bar diýlip ykrar edilmegini we özünden hossarygyň ýa-da howandarygyň aýrylmagyny suddan haýyş etmäge borçludyr.

1. Borçlary mugt ýerine ýetirmegiň ýörelgesi

Hossar (howandar) hossaryk-howandaryk edilýäniň hukuklaryny, bähbitlerini üpjün etmek boýunça borçlaryny hereket edýän kanunçylyga laýyklykda mugt ýerine ýetirýär, çünki şu Kodeksiň 31-nji maddasynda göz önünde tutulan hossarygy

we howandarlygy bellemegiň maksatlary hossara (howandara) munuň üçin hak tölenmegine ýol bermeyär. Hossarlygyň (howandarlygyň) tölegi diňe kanun bilen bellenip bilner. Beýleki tarapdan, hossarlar we howandarlar hossarlyk we howandarlyk borçlaryny ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly cykdajylaryň öwezini doluş puluny almaga haklydyrlar. Bu cykdajylar hossarlygyň we howandarlygyň aşakda seredilen borçlaryny amala aşyranda ýüze çykyň biler.

2. Bile ýaşamak borjy

Hossar (howandar) tarapyndan hossarlyk-howandarlyk edilýän hakda alada edilmegi, onuň islegleriniň üpjün edilmegi, hossaryň (howandaryň) we onuň hossarlyk-howandarlyk edýän şahsynyň arasynda hemişe ysnyşykly aragatnaşygyň bolmagyny talap edýär, bu bolsa olaryň diňe bile ýaşamaklygynda mümkin. Bu ýerde dürli görnüşler bolup biler – hossarlyk-howandarlyk edilýän hossarlyk (howandarlyk) edýände ýaşaýar ýa-da hossar (howandar) hossarlyk-howandarlyk edilýände ýaşaýar. Emma şunuň bilen birlikde, hossaryň (howandaryň) ýaşaýys jaýynda ýaşaýan hossarlyk--howandarlyk edilýän onuň ýaşaýys jaý meýdany baradaky hukugyna eýe bolmaýar, hossar ýa-da howandar hökmünde ýaşaýys jaýyna giren raýatlar bolsa, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň jaýy babatynda hukuga eýe bolmaýarlar. Özleriniň hemişe ýaşaýan ýerlerinde olar ýaşaýys jaý kanunçylygynyň kadalaryna laýyklykda, hossarlyk borçlaryny ýerine ýetirmek wagtynyň bütin dowamynda ýaşaýys jaýy özlerinde saklanyp galýan, wagtlaýyn başga ýere giden raýatlar hökmünde seredilýär. Şonuň bilen birlikde, hossarlara (howandarlara) terbiýelemek üçin berlen kämillik ýaşyna ýetmedikleriň ýaşaýys jaýy hossarlarynda (howandarlarynda) bolan bütin döwrüniň dowamynda eger-de bu jaýda beýleki maşgala agzalary ýaşamaga galan bolsalar, saklanyp galýar. Hossar bilen kazyýet tarapyndan kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen hossarlyk edilýäniň ýa-da 16 ýaşyna ýetmedik kämillik ýaşyna ýetmedigiň hökmüne bile ýaşamagy baradaky düzgüniň kadadan çykmasy ýok, sebäbi gürrüň özi barada alada edip bilmeýän şahslar barada gidýär.

Käbir ýagdaýlarda, diňe 16 ýaşyna ýeten howandarlyk edilýän öz howandaryndan aýratynlykda ýaşap bilýär. Şunuň bilen birlikde, ýetginjegiň özüni alyp barsy, hereketleri öz özbaşdaklygyna oýlanyşykly ýolbaşçylyk etmegi başaryandygy barada şaýatlyk edýändigini we esasy zat, howandaryň we onuň kämillik ýaşyna ýetmedik howandarlyk edilýäniniň aýratyn ýaşamagy ýetginjek üçin öz howandary bilen aýratyn ýaşamagyň oňaysyz netijelerine getirmejekdigi göz önünde tutulýar. Alada etmäge esaslaryň bolmadyk ýagdaýynda hem, howandarlar olara wagtly-wagtynda baryp durmaga borçludylar. Hossarlygyň we howandarlygyň hili, bile ýaşamak bilen bagly bolmagy, howandarlyk edilýäniň durmuş şertlerine hemişe gözegçiligi amala aşyrmagyň zerurlygy, hossaryň (howandaryň) howandarlyk edilýäniň öz ýaşaýan ýerini her bir çalşyrmagy barada hossarlyk we howandarlyk edaralaryny habardar etmek borjunyň bolmagyny düşündirýär. Bu habar howandarlyk edilýäniň şahsy işiniň saklanýan ýerindäki hossarlyk we howandarlyk edaralaryna düşýär. Bu ýerden ol täze salgı boýunça iberilýär.

3. Hossarlyk-howandarlyk edilýänleriň hukuklaryny we bähbitlerini goramak borjy

Hossarlaryň we howandarlaryň borçlarynyň çägi ýeterlikli giňdir. Bu borçlardan iň esasyys öz hossarlyk-howandarlyk edilýäniniň hukuklaryny we bähbitlerini goramak (ýaşaýys jaý, miras, pensiýany, kömek puluny almak, eýeçilige ygtyýar etmek bilen baglanyşykly we ş.m.) borjy bolup durýar. Umumy tertibiň beýleki borjy hossarlyk-howandarlyk edilýäni ekläp saklamak barada alada etmekden durýar. Hossarlyk-howandarlyk edilýänleriň her toparyna ulanylmaga degişli bu borjuň öz aýratynlygy bar. Hossar özüniň kämillik ukyby bolmadyk kämillik ýaşyna ýeten hossarlyk edýän şahsyny ekläp saklamak üçin oňa düşýän ähli zatlar harç edýär: pensiýany, kömek puluny, hossar haklary, diwidentleri, meselem, jaýyny kireýne bermekden, ýer böleklerini kärendesine bermekden alnan girdejileri we başgalary. Hut şonuň ýaly, kämillik ýaşyna ýetmedik hossarlyk-howandarlyk edilýänleri ekläp saklamagyň çeşmeleri barada aýtmak bolar, oňa hossar haklar, ölen atasy (enesi) üçin pensiýa, çaga doglanda berilýän bir gezeklik kömek puly, her aýky kömek puly, eger hossarlyk-howandarlyk edilýän maýyp bolsa, çaga seretmek boýunça rugsat döwründäki her aýky kömek puly we başgalar, ýagny onuň ata-enesine düşmeli bolan ähli zatlar girýär.

Ideg we bejeriş, esasan hem, hossarlykdaky kämillik ýaşyna ýetmedik şahslara gerekdir. Ideg hossarlyk-howandarlyk edilýäne ýaşaýys üçin wajyp zerurlyklaryny üpjün etmek, şol sanda, *birinjiden*, kesellän ýagdaýynda we öňüni alyş maksatlarynda lukmançylyk edaralarynyň dürli görnüşli kömegini ulanmagyndan, *ikinjiden*, lukmanyň görkezmesini durmuşa geçirmekden ybarat bolan onuň bejerişi bilen baglydyr.

Islendik ýaşdaky kämillik ýaşyna ýetmedikleriň hossarlarynyň we howandarlarynyň borçlary ata-eneleriňki bilen doly gabat gelýärler (terbiýelemek, fiziki, ruhy we ahlak taýdan ösmegi, okuw, hünär taýýarlygy barada alada etmek, bilimiň, terbiýelemegiň we şuňa meňzeşleriň görnüşlerini we usullaryny özbaşdak saýlamak).

1. Hossarlyk-howandarlyk edilýänleriň borçlary

Kazyýet tarapyndan raýatyň kämillik ukybynyň çäklendirilmeginiň özi, özüniň ýaşaýys serişdeleriniň çeşmeleri, öz saglyk ýagdaýy barada özüne alada etmegiň zerurlygyndan ony boşatmaýar. Emma, arakhorlygyň, neşekeşligiň adamyň erkine düýpli zyýan ýetirýän aýratyn psihiki keseldigini göz önünde tutup, howandarlyk edilýäniň öz ruhy saglygyny dikeltmekde kömek etmäge çalyşmak howandaryň ahlak borjy hasaplanýar.

2. Hossarlygy we howandarlygy bes etmek

Psihiki keselliniň sagalmagy, spirtli içgilere, neşelere bolan çekiliş bes edilmegi raýata öz etmişine, hereketlerine akyl ýetirmäge we olara erk etmäge ygtyýar berýär. Şonuň üçin oňa hossarlyk ýa-da howandarlyk etmegi dowam etdirmegiň zerurlygy aýrylýar. Hossarlygyň we howandarlygyň bes edilmeginden öň, hossaryň (howandaryň) şu maddanyň başinji bendi bilen oňa borçly edilen towakganamasy boýunça çykarylan hossarlyk-howandarlyk edilýäni kämillik ukyby hem-de hossarlygy ýa-da howandarlygy ýatyrmaly diýip ykrar etmek barada kazyýet tarapyndan çözgüt çykarylan bolmaly.

37 madda. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägine ygtyýar etmek

1. **Hossar ýa-da howandar hossarlyk-howandarlyk edilýäniň girdejilerini, şol sanda şol fiziki şahsyň eýeçiligini dolandyrmakdan hossarlyk-howandarlyk edilýäne düşýän girdejileri diňe**

hossarlyk-howandarlyk edilýäniň bähbitleri üçin hem-de hossarlyk we howandarlyk organynyň deslap rugsat bermegi bilen harçlaýarlar, ýöne hossarlyk-howandarlyk edilýäniň özbaşdak ygtyýar etmäge haky bolan girdejileri muňa girmeyär.

Hossaryň ýa-da howandaryň hossarlyk-howandarlyk edilýäni ekläp-saklamak üçin, girdeji hökmünde şol şahsa düşýän puluň hasabyna zerur çykdajylary hossarlyk we howandarlyk organyndan deslap rugsat alman harç etmäge haky bardyr.

2. Hossarlyk-howandarlyk edilýän şahsyň emlägini eýeçiliginden aýyrmak, şol sanda çalyşmak ýa-da sowgat etmek barada, emlägi kireýne (kärendesine), mugt peýdalanmaga bermek ýa-da girew goýmak barada geleşikleri baglaşmaga, hossarlyk-howandarlyk edilýäne degişli hukuklardan ýüz dönderilmegine getirýän geleşikleri baglaşmaga, howandaryň bolsa muňa razyllyk bermäge, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini bölmäge ýa-da oňa düşýän paýdan bölüp almaga getirýän geleşikleri baglaşmaga, şonuň ýaly-da hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emläginiň kemelmegine getirýän islendik beýleki geleşikleri baglaşmaga hossaryň hossarlyk we howandarlyk organyndan rugsat alman baglaşmaga haky ýokdur, howandaryň bolsa muňa razyllyk bermäge haky ýokdur.

Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň eýeçiligini dolandyrmagyň tertibi kanun arkaly kesgitlenilýär.

3. Hossaryň, howandaryň, olaryň ýanýoldaşlarynyň we ýakyn garyndaşlarynyň hossarlyk-howandarlyk edilýän şahs bilen geleşik baglaşmaga emlägi howandarlyk-hossarlyk edilýäne sowgat etmek hökmünde ýa-da mugt peýdalanmaga berilmegi muňa girmeyär, şonuň ýaly-da hossarlyk-howandarlyk edilýän şahs bilen hossaryň ýa-da howandaryň ýanýoldaşynyň we olaryň ýakyn garyndaşlarynyň arasynda geleşikler baglaşylan ýa-da sud işleri alnyp barylan mahalynda hossarlyk-howandarlyk edilýäniň wekilçiligini etmäge haky ýokdur.

1. Umumy düzgünler

Şu madda hossarlyk we howandarlyk edaralary tarapyndan hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini dolandyrmak boýunça hossarlaryň (howandarlaryň) hereketlerine gözegçiligi belleýär. Dü şünderilýän maddanyň birinji bendi hossarlar (howandarlar) tarapyndan hossarlyk-howandarlyk edilýänleriň girdejilerini dolandyrmagyň şertlerini kesgitleýär. Bu girdejilere zähmet haky, talyp haky, kömek pullary, pensiýalar, hossar haklar we şuna meňzeş degişli gündelik girdejiler; bir gezek berilýän pul tölegleri, meselem, bir gezek berilýän kömek pullary, ätiýaçlandyryş haklary we tölegleri; hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini dolandyrmakdan girdejiler, aksiýalar boýunça girdejiler, bankdaky goýumlar boýunça göterimler, paý ülüşleri boýunça tölegler we şuna meňzeşler girýärler. Hossarlara we howandarlara öz hossarlyk-howandarlyk edýän şahslarynyň girdejilerini dolandyrmaga hukuky, özüniň hossarlyk-howandarlyk edýän şahslaryny ekläp saklamak boýunça olaryň üstüne ýüklenen borçlaryny ýerine ýetirmek maksady bilen berlen. Bu hukuk haçanda hossarlyk-howandarlyk edilýäniň öz girdejileriniň özbaşdak dolandyrmaga hukuky bolan ýagdaýynda çäklendirilip bilner. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň girdejileri hossarlyk we howandarlyk edaranyň deslapky razyllygy bilen hossar ýa-da howandar tarapyndan, diňe hossarlyk-howandarlyk edilýäniň zerurlyklaryny kanagatlandyrmak üçin we onuň üçin has köp bähbidi bilen, ýagny diňe hossarlyk-howandarlyk edilýäniň bähbitlerinde harçlanmalydyr. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň girdejilerini diňe hossarlyk-howandarlyk edarasynyň deslapky razyllygy bilen harçlamak görnüşinde çäklendirmek, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň diňe gündeki zerurlyklaryny we mätäçliklerini, ýagny iýmiti, dermanlary, egin-eşikleri, ownuk geým-gejime gerek bolan durmuş zatlary edinmegi kanagatlandyrmak üçin zerur bolan çykdajylara degişli däldir. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň girdejilerini dolandyrmagyň şu şertleriniň bozulmagy hossary (howandary) öz borçlaryny ýerine ýetirmekden çetleşdirmegine we ony kanunda belenilen jogapkärçilige çekilmegine getirip biler (TRK-niň 39-njy maddasynyň 3-nji bendi).

2. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini eýeçiliginden aýyrmak boýunça çäklendirmeler

Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emläk hukuklarynyň goragyna has berk gözegçilik etmek maksady bilen, kanun çykaryjy hossarlyk we howandarlyk edarasynyň razyllygy bolmazdan hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägi babatda hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini eýeçiliginden aýyrmak boýunça (satuw, alyş-çalyş, sowgat bermek, kireýne bermek, muzdsuz peýdalanmaga, girewe bermek we ş.m.) geleşikleri, hossarlyk-howandarlyk edilýäne degişli emläk hukuklaryndan ýüz döndürilmegini (mirasy kabul etmekden, bergini töletdirip almakdan ýüz döndürmek we ş.m.) döredýän geleşikleri, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini bölmek boýunça geleşikleri ýa-da ondan onuň paýynyň bölünip berilmegi, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emläginiň azalmagyna getirip biljek beýleki geleşikleri hossara özbaşdak baglaşmaga gadagan edlen.

Bu çäklendirmeler howandarlara hem olaryň hossarlyk-howandarlyk edilýäni tarapyndan geleşikleriň baglaşylmagyna razyllyk bermegine hem degişli edilýär.

Ýokarda sanalyp geçilen hossar, şeýle hem howandaryň razyllygy bilen hossarlyk-howandarlyk edilýän tarapyndan hossarlyk we howandarlyk edarasynyň razyllygy bolmazdan, baglaşylan geleşikleriň görnüşleri, şu Kodeksde göz önünde tutulan düzgünler boýunça hakyky däl diýlip ykrar edilmäge degişlidir (3-nji bölüm, 1-2-nji bablar). Kanun çykaryjy hossarlyk we howandarlyk edarasynyň ýokarda agzalyp geçilen geleşikleri baglaşmaga razyllygynyň görnüşini bellemeyär. Bu razyllyk baglaşmaga razyllyk berilýän geleşik ýaly hem şol görnüşde düzülmelidigi çak edilýär.

3. Bähbitleriň dawasy

Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini dolandyrmak boýunça hossaryň (howandaryň) hereketlerine gözegçilik etmekden başga, düşündirilýän maddanyň 3-nji bendi hossaryň (howandaryň) şahsy bähbidi bolup biljek geleşikleri

baglaşmagy ýa-da geleşikleri baglaşmaga rugsat bermegi gadagan edýär. Bu hossarlyk-howandarlyk edilýän we hossar (howandar) ýa-da onuň äri (aýaly) we ýakyn garyndaşlary bolup çykyş edýän taraplaryň geleşikleri baglaşmagyna gadagan etmek görnüşinde görkezilen. Muzdsuz geleşikleri baglaşmak, ýagny emläkleri oňa sowgat ýa-da muzdsuz ulanmaga bermek bu düzgünden ýeke-täk kadadan çykma bolup durýar. Kanun, eger-de iş boýunça beýleki tarap hossaryň (howandaryň) äri (aýaly) ýa-da ýakyn garyndaşy bolup durýan bolsa, hossara (howan

dara) hossarlyk-howandarlyk edilýäniň kazyýetde bähbitlerine wekilçilik etmegi gadagan edýär.

38 madda. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň eýeçiligini

ynançly dolandyrmak

1. **Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň gozgalmaýan emlägini we gozgalýan gymmatly emlägini hemişelik dolandyrmak zerur bolan mahalynda, hossarlyk-howandarlyk organy eýeçiligi ynançly dolandyrmak hakynda şol eýeçiligiň bu organ tarapyndan kesgitlenilen dolandyryjysy bilen şertnama baglaşýar. Şeýle halatda hossar ýa-da howandar hossarlyk-howandarlyk edilýäniň ynançly dolandyrmaga berilmedik emlägi barasynda öz ygtyýarlaryny saklap galýar.**

Eýeçiligi dolandyryjy hossarlyk-howandarlyk edilýäniň eýeçiligini dolandyrmak baradaky ygtyýarlaryny amala aşyran mahalynda şu Kodeksiň 37-nji maddasynyň 2-nji we 3-nji punktларыnda göz önünde tutulan kadalaryň güýji şol eýeçiligi dolandyryja degişli bolýar.

2. **Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň eýeçiligini ynançly dolandyrmak işi eýeçiligi ynançly dolandyrmak hakyndaky şertnamany ýatyrnak üçin kanunda göz önünde tutulan esaslar boýunça, şonuň ýaly-da hossarlyk we howandarlyk bes edilen halatlarda bes edilýär.**

1. Umumy düzgünler

Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň eýeçiligini ynançly dolandyrmak – bu eýeçiligi hemişe dolandyrmak zerurlygy bolan halatynda bellenilýär. Ynançly dolandyrmagyň obýektine gozgalmaýan emläk bolup biler, ýagny oňa ýaşaýyş jaýy, ýer bölegi, ýaýlak degişlidir. Ynançly dolandyrmak gymmat bahaly gozgalýan emläge hem bellenilip bilner, olara gymmat bahaly kagyzlar we şuna meňzeşler degişli edilip bilner. Ynançly dolandyrmagyň obýekti dolandyryjynyň şahsy emläginden ýaly-da, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň gaýry emläginden takyk aýratynlaşdyrylan bolmalydyr. Ynançly dolandyrmaga berilmedik hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini dolandyrmak şu Kodeksiň 37-nji maddasynda bellenen düzgünler boýunça hossar (howandar) tarapyndan amala aşyrylýar.

2. Eýeçiligi ynançly dolandyrmagy döredýän esaslar

Hossarlygy we howandarlygy bellemek baradaky çözgüt we şol edara tarapyndan bellenen, hossarlyk we howandarlyk edarasynyň dolandyryjy bilen baglaşan şertnamasy, hossar (howandar) bellenen şahsyň eýeçiligini ynançly dolandyrmagyň döremegi üçin esas bolup durýar. Ynançly dolandyryş eýesi tarapyndan däl-de, onuň bähbidinde hossarlyk we howandarlyk edarasý tarapyndan guralýar we dolandyryjy bilen şertnama baglaşylýar. Emlägi ynançly dolandyrmagyň netijesinde alnan ähli zatları, ýagny alnan girdejileri, miweleri we şuna meňzeşleri, dolandyryjy eýesine bermäge borçludyr.

3. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini dolandyryjynyň hukuk ygtyýarlyklary

Dolandyryjy hossarlyk-howandarlyk edilýäniň bähbidinde emlägi netijeli dolandyrmak üçin zerur bolan ähli ýuridiki we hakyky hereketleri edip bilýär. Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägi dolandyrylanda, oňa hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini dolandyrmakda hossara (howandara) bellenen ähli şol çäklendirmeler degişli edilýär (şu Kodeksiň 37-nji maddasy). Dolandyryjynyň öz ygtyýarlyklaryny amala aşyrmak babatda ähli hereketleri hossarlyk-howandarlyk edilýäniň bähbitleri barada alada etmäge gönükdirilen bolmalydyr. Kanuncylykda bellenen talaplaryň berjaý edilmezligi, dolandyryjyny kanunda bellenen jogapkärçilige çekilmegine getirýär.

4. Ynançly dolandyrmak baradaky şertnamanyň bes

edilmegi

Hossarlyk-howandarlyk edilýäniň emlägini ynançly dolandyrmak baradaky şertnamasynyň hereketi kanun bilen ynançly dolandyrmak şertnamasynyň bes etmegi üçin bellenen esaslar boýunça, şeýle hem hossarlygyň ýa-da howandarlygyň bes edilen gününden bes edilýär. Kanunda we şertnamanyň özünde göni göz önünde tutulan ýagdaýlardan başga halatlarda, ynançly dolandyrmak şertnamasynyň birtaraplaýyn möhletinden öň bes edilmegine ýol berilmeýär.

39 madda. Hossarlary we howandarlary öz borçlaryny

ýerine ýetirmekden boşatmak we çetleşdirmek

1. **Hossarlyk we howandarlyk organy kemala gelmedik şahs özüniň ata-enelerine gaýtarylan ýa-da ol perzentlige alnan mahalynda, hossary ýa-da howandary öz borçlaryny ýerine ýetirmekden boşadýar.**

Hossarlyk-howandarlyk edilýän şahs degişli terbiýeleýiş, kesel bejeriş edarasyna, ilaty sosial taýdan goraýyş edarasyna ýa-da şuna meňzeş başga edara ýerleşdirilen mahalynda, hossarlyk we howandarlyk organy, eger munuň özi hossarlykhowandarlyk edilýän şahsyň bähbitlerine ters gelmeýän bolsa, ozal bellenen hossary ýa-da howandary öz borçlaryny ýerine ýetirmekden boşadýar.

2. **Esasly sebäpler bolanda (kesel mahalynda, emläk ýagdaýy üýtgän ýagdaýynda, hossarlyk-howandarlyk edilýän şahs bilen özara düşünişilmezlik ýüze çykan mahalynda we şulara meňzeş ýagdaýlarda), hossar ýa-da howandar öz haýyşy boýunça borçlaryny ýerine ýetirmekden boşadylyp bilner.**

3. **Hossar ýa-da howandar özüne ýüklenen borçlaryny göwnejaý ýerine ýetirmedik halatynda, şol sanda özüniň hossarlygyny ýa-da howandarlygyny betniýetli maksatlar üçin peýdalanan mahalynda, ýa-da hossarlyk-howandarlyk edilýän adamy gözegçiliksiz we zerur kömeksiz goýan mahalynda, hossarlyk we howandarlyk organy hossary ýa-da howandary bu borçlary ýerine ýetirmekten çetleşdirip biler hem-de günäkär şahsy kanunda bellenen jogapkärçilige çekmek üçin zerur çäreleri görüp biler.**

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän maddanyň birinji bendinde hossaryň (howandaryň) öz borçlaryny ýerine ýetirmekten boşadylmagynyň esaslary bellenen. Kämillik ýaşyna ýetmedik hossarlyk-howandarlyk edilýäniň hossaryny (howandaryny), özüniň borçlaryny ýerine ýetirmekten boşatmagyň esaslaryny, kanun çykaryjy, ata-enelere çagalary babatynda öz borçlaryny ýerine ýetirmäge päsgel berýän ýagdaýlar (uzak wagtlaýyn bejeriş kursunyň tamamlanmagy, azatlykdan mahrum ediliş ýerlerinden gaýdyp gelmegi, ata-enelik hukuklarynyň kazyýet tarapyndan dikeldilmegi we ş.m.) aýrylanda, hossarlykhowandarlyk edilýäniň ata-enesine gaýdyp barmagyny, hossarlykhowandarlyk edilýäniň perzentlige alynmagyny we kämillik ýaşyna ýetmedigiň terbiýeleýiş ýa-da beýleki edaralara ýerleşdirilmegini kesgitleýär. Elbetde, diňe şu ýagdaýlaryň başlanmagy hossary (howandary) öz borçlaryndan boşatmak üçin hökmany bolup durmaýar. Her bir ýagdaýda, mesele hossarlyk-howandarlyk edilýäniň bähbitlerinden ugur alnyp çözülýär. Hossarlyk-howandarlyk edilýän perzentlige alnanda hossaryň (howandaryň) razylgy zerurdyr. Egerde hossar (howandar) hossarlyk-howandarlyk edilýäni perzentlige almaga razylgyny bermese, kazyýet kämillik ýaşyna ýetmedigiň bähbidinden ugur alyp, hossaryň (howandaryň) razylgy bolmazdan, ony perzentlige almak ýa-da perzentlige almaktan ýüz döndermek barada çözüň çykaryp bilýär. Hossarlyk (howandarlyk) wagtlaýyn bellenilende (meselem, bir ýyla ýa-da iş saparyň, bejerişniň möhleti tamamlanýança), hossar ýa-da howandar öz borçlaryndan görkezilen möhlet gelip ýetenden soň (geçenden soň) boşadylýar. Bu ýagdaýda hossary (howandary) boşatmak barada karar çykarmak hökmany däl. Eger-de möhlet anyk bellenilmedik bolsa, onda bar bolan hukuk gatnaşyklaryny bes etmek üçin hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň karary zerurdyr.

Ençeme sebäpler (kesellilik, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň maýypllygy, ony mydama lukmançylyk gözegçiliginde saklamagyň zerurlygy we ş.m.) boýunça, hossarlyk-howandarlyk edilýän döwlet edaralarynyň birine (terbiýeleýiş, bejeriş, durmuş goragy we başgalar) ýerleşdirilip bilner. Eger-de şular ýaly ýerleşdirmeklik wagtlaýyn häsiýetde bolanda, hossar ýa-da howandar öz borçlaryndan boşadylmaýar. Döwletiň doly howandarlygyna we hemişelik ýerleşdirilende hossaryň we howandaryň olara ýüklenen borçlardan boşadylmagy hökmanydyr. Bu ýerde hem düşündirilýän maddanyň birinji bendiniň manysy boýunça bu eger-de hossarlyk-howandarlyk edilýäniň bähbitleri bozulmaýan bolsa mümkindir.

2. Hossarlyk we howandarlyk borçlaryndan esasy sebäpler boýunça boşadylmagy

Hossarlygyň we howandarlygyň netijeliligi köp babatda hossaryň (howandaryň) öz üstüne alan borçlaryny ýerine ýetirmäge islegi (islemeligi) bilen baglydyr. Emma sebäpsiz olary ýerine ýetirmekten ýüz öwürmäge kanun rugsat bermeýär. Ýöne sebäpler esasy bolsa, onda hossary, howandary öz borjuna ýerine ýetirmäge mejbur etmek, düzgün boýunça maksada laýyk däl. Hossara (howandara) onuň borçlaryny ýerine ýetirmekten boşadylmagyna hukuk berýän sebäpleriň gutarnykly sanawy, düşündirilýän maddanyň ikinji bendinde göz önünde tutulandyr. Olaryň sanynda düşündirilýän maddanyň şu bendinde anyk görkezilenden başga, hossaryň (howandaryň) maşgala ýagdaýynyň üýtgemegi, onuň äriň (aýalynyň) maşgalada döreýän kynçylyklary cydamak islemeligi, hossaryň (howandaryň) işini ýitirmegi we hossaryň (howandaryň) özüde we onuň maşgala agzalarynda uly ykdysady kynçylyklaryň döremegi, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň meselelerini bitirip bilmezligi we beýlekiler hem bolup biler. Bular ýaly sebäpleriň gutarnykly sanawy kanunda ýokdur. Şonuň üçin her bir anyk ýagdaýda, diňe döwrän ýagdaýlardan we bu sebäpleriň hossaryň (howandaryň) öz borçlaryny ýerine ýetirmek mümkinçiligine täsirinden ugur almak zerurdyr. Şuňa meňzeş sebäpler hossaryň (howandaryň) diňe onuň haýyşy boýunça öz borçlaryny ýerine ýetirmekten boşadylmagyna esas bolup durýar. Haçanda deregine başga birini tapmak mümkinçiligi bolmasa, hossarlyk-howandarlyk edilýäni goragsyz galdyrmazlyk üçin, hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň hossara (howandara) onda döwrän kynçylyklardan üstün çykмага kömek etmegi maksada laýykdyr.

3. Hossary we howandary çetleşdirmek

Hossary (howandary) borçlaryny ýerine ýetirmekten boşadylmagy çetleşdirmekten tapawutlandyrmalydyr. Bu ýagdaýda hossary (howandary) we onuň hossarlyk-howandarlyk edilýäni bilen baglaşdyrýan hukuk gatnaşyklary doly bes edilýär. Çetleşdirmek hossaryň (howandaryň) isleg bildirmeginden, onuň niýetlerine we meýillerine bagly däl. Hossarlygy ýa-da howandarlygy betnebis maksatlarynda ulanýan ýa-da hossarlyk-howandarlyk edilýäni gözegçiliksiz we zerur bolan kömeksiz goýýan, şol hossar (howandar) çetleşdirilip bilner. Şuňa meňzeş kanuna garşy hossaryň hereketi, esasan hem, doly kömege mätäç hossarlyk-howandarlyk edilýän (kiçi ýaşly çaga, agyr keselli şahsa) üçin howpludyr. Şular ýaly ýagdaýlarda hossarlyk we howandarlyk edaralary tarapyndan hossary (howandary) çetleşdirmek barada karar çykarylardan soň, ähli bar bolan materiallar, hossary (howandary) jenaýat jogapkärçilige çekmek baradaky meseläni çözmek üçin prokurora iberilýär.

40 madda. Hossarlygyň we howandarlygyň bes edilmegi

1. **Hossaryň, howandaryň ýa-da hossarlyk-howandarlyk organynyň arzasy boýunça kemala gelen fiziki şahslary kämillik ukyply diýlip ykrar etmek ýa-da şolaryň kämillik ukypyny çäklendirmegi ýatyrnak hakynda sud çözüň çykaran halatlarynda, şolara edilýän hossarlyk we howandarlyk bes edilýär.**

2. **Hossarlyk edilýän kiçi ýaşly çaga ýedi ýaşyna ýetenden soň, oňa hossarlyk etmek kesilýär, hossaryň borçlaryny amala aşyran şahs bolsa howandarlyk hakynda goşmaça karar çykarylmasdan, kemala gelmedigiň howandaryna öwrülýär.**
3. **Kemala gelmedik şahsa howandarlyk etmek işi şol şahs on sekiz ýaşyna ýetenden soň, oňa howandarlyk aýratyn karar çykarylman bes edilýär, şonuň ýaly-da ol nikalaşan mahalynda (23-nji maddanyň 2-nji punkty) we ol doly kämillik ukybyna kemala gelmänkä eýe bolan beýleki halatlarda hem howandarlyk bes edilýär.**

1. Hossarlygy we howandarlygy bes etmegiň esaslary

Kanun çykaryjy kämillik ýaşyna ýeten fiziki şahslara hossarlygy we howandarlygy bes etmegiň esaslary diýip hossarlyk-howandarlyk edilýäni kämillik ukyply diýip ykrar etmegi we hossarlyk-howandarlyk edilýäniň kämillik ukybynyň çäklendirmesini ýatyrmagy kesgitleýär.

Kazyýet tarapyndan doly kämillik ukypsyz hossarlyk-howandarlyk edilýäniň, onuň sagalmagy netijesinde, kämillik ukyply diýlip ykrar edilmegi, onuň öz-özünü gorap, öz wajyp zerurlyklary barada özbaşdak alada edip, şahsy emläkleýin däl we emläkleýin hukuklaryny goramak bilen baglanyşykly öz hereketlerine we etmişine oýlanyşykly erk edip bilýändigini aňladýar. Şonuň üçin indi oňa hossaryň gerekligi aradan aýrylýar. Şonda hossarlyk bes edilýär, ýöne öz-özünden däl-de, hossaryň arzasy boýunça. Eger şular ýaly bolmasa, hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň başlangyjy boýunça hossarlyk bes edilip bilner. Islendik ýagdaýda hossarlyk we howandarlyk edarasy şu hossarlygy bes etmek barada karar çykarýar. Kazyýet tarapyndan spirtli içgileri ýa-da neşe serişdelerini kast bilen içen-çeken şahsyň kämillik ukybynyň çäklendirilmegi ýatyrlanda, howandar bilen hem edil şonuň ýaly bolýar. Azarly gyzykmasyndan gutulmaklygy, düzgün boýunça, onuň maşgalasynyň maddy taýdan üpjünçilik meselelerini aradan aýyrýar. Üstesine-de, şahsyň hemişelik ýa-da wagtlaýyn sagalandygynyň ähmiýeti ýokdur. Eger-de, kazyýet kämillik ukybyny çäklendirmek baradaky çözgüdi ýatyrman bolsa, emma howandar näme üçindir bu barada habar bermän we doly kämillik ukyby bolan şahsyň gazanjyny, girdejisini dolandyrmagy dowam etdirýän bolsa, howandarlyk-hossarlyk we howandarlyk edarasynyň arzasy boýunça bes edilip bilner.

2. Hossarlygyň howandarlyga öwürilmegi

Eger-de, hossarlyk edilýän ýedi ýaşyna ýeten bolsa, onda hossarlyk öz-özünden howandarlyga öwürülýär. Şonda, hossar öz tarapyndan hiç hili tagallasyz we hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň rugsady bolmazdan howandar bolýar.

3. Kämillik ýaşyna ýetilmegi bilen howandarlygyň bes edilmegi

Fiziki şahsyň 18 ýaşa ýetmegi, onuň doly kämillik ukyply bolandygyny we geljekde özi ähli raýat hukuklaryna eýe bolup, degişli borçlaryny ýerine ýetirip, olaryň bozulan ýagdaýynda gorap biljekdigini aňladýar. Şonuň üçin howandarlyga zerurlyk öz-özünden onuň 18 ýaşa ýeten gününde, eger-de ol özbaşdak durmuş taýýar bolmasa-da bes edilýär. Bular ýaly ýagdaýda howandarlygy bes etmek baradaky karar çykarylmaýar. Eger-de kämillik ýaşyna ýeten şahs özüne bagly bolmadyk sebäpler (meselem, agyr psihiki kesel zerarly) boýunça öz hereketlerine we etmişine oýlanyşykly erk edip bilmese, ony kämillik ukypsyz diýip ykrar etmek barada kazyýetiň çözgüdi talap edilýär, bu bolsa oňa hossarlygy bellemek mümkinçiligini berýär. 18 ýaşly raýatyň spirtli içgileri ýa-da neşe serişdelerini kast bilen içmegi-çekmegi, soňunda oňa howandarlygyň bellenilmegi bilen, ony kämillik ukyby çäklendirilen diýlip ykrar edilmegine getirip biler.

Kämillik ýaşyna ýetmedigiň doly kämillik ukyply bolmagynyň beýleki ýagdaýy, onuň kanunda bellenilen tertipde resmi taýdan nikany baglaşandan soň (TRK-nyň 23-nji maddasynyň ikinji bendi) maşgala-hukuk ýagdaýynyň üýtgemegi bilen baglydyr. Bu ýagdaýda howandarlygyň bes edilmegine ýörite rugsat talap edilmeyär, ol nika resmileşdirilen pursadyndan başlap öz-özünden bes edilýär. Bu nikanyň bozulan ýagdaýynda-da hiç zat üýtgemeyär. Eger-de, kämillik ýaşyna ýetmedik bilen nika maşgala kanunçylygynda göz önünde tutulan esaslar boýunça hakyky däl diýlip ykrar edilen bolsa, onda kazyýet kämillik ýaşyna ýetmedik äriň (aýalynyň) doly kämillik ukybyny ýitirendigi barada çözgüt çykaryp biler.

Hossarlygyň we howandarlygyň bes edilmegine esas bolup TRK-nyň 35-nji maddasynyň ikinji bendinde göz önünde tutulan hossary, howandary bellemegiň şertleriniň bozulmagy hem bolup biler. Tejribede bular ýaly ýagdaýda hossarlyk we howandarlyk edaralary hossarlygy, howandarlygy bes etmek barada karar çykarýarlar. Gürrüňsiz, hossarlyk ýaly howandarlyk hem, hossarlyk-howandarlyk edilýäniň ýa-da onuň hossarynyň (howandarynyň) aradan çykan ýagdaýynda bes edilýär.

41 madda. Kämillik ukyby bolan fiziki şahslara penakärlik

1. **Saglyk ýagdaýy sebäpli öz hukuklaryny özbaşdak amala aşyrmagy we goramagy hem-de borçlaryny ýerine ýetirmegi başaryp bilmeýän kemala ýeten kämillik ukyply fiziki şahsyň haýyşy boýunça oňa penakärlik görnüşinde howandarlyk bellenilip bilner.**
2. **Kemala gelen kämillik ukyply fiziki şahsa howandar**
(kömekçi) diňe şol tarapyň razylygy bilen hossarlyk we howandarlyk organy tarapyndan bellenip bilner.
3. **Kemala gelen kämillik ukyply howandarlyk edilýäne degişli emläge howandarlyk edilýän şahs bilen baglaşylan tabşyryk ýa-da ynançly dolandyrys şertnamasy esasynda howandar (kömekçi) ygtyýar edýär. Howandarlyk edilýän şahsy ekläp-saklamaga we onuň durmuş isleglerini kanagatlandyrmaga gönükdirilen durmuş geleşiklerini we beýleki geleşikleri howandarlyk edilýäniň razylygy bilen onuň howandary (kömekçisi) baglaşýar.**

4. **Kemala gelen kāmīllik ukyply fiziki şahs barada şu maddanyň 1-nji punktuna laýyklykda bellenilen penakärlik penakärlikde bolýan fiziki şahsyň talap etmegi boýunça bes edilýär.**

Penakärlikde bolýan fiziki şahsyň howandary (kömekçisi) şu Kodeksiň 39-njy maddasynda göz önünde tutulan halatlarda öz üstüne ýüklenilen borçlary ýerine ýetirmekden boşadylýar.

1. Umumy ýagdaýlar

Kāmīllik ukyply bolan fiziki şahslara penakärlik instituty, özleri barada doly derejede alada etmäge ýagdaýy bolmadyk kāmīllik ýaşyna ýeten şahslaryň hukuklaryny, bähbitlerini goramagy güýçlendirmek maksady üçin zerurdyr. Penakärlige zerurlygyny döredýän ýagdaýlar, gartaňlyk ýaşa ýetmegi, agyr beden bozulmalary, maýyplygy, fiziki keseli sebäpli öz öýüniň çäginde daşary erkin hereket etmek mümkinçiliginiň bolmazlygy we ş.m. bilen şertlendirilen saglyk ýagdaýy bilen baglydyr. Şeýlelikde, akyl ýetiriş, öz hereketlerine we etmişine oýlanyşykly baha bermek ukyply saklanyp galýar. Bular ýaly fiziki şahsa diňe kömekçi gerek. Kömekçä zerurlyk, köplenç, ýanynda islendik görkezilen hemaýaty etmäge taýýar ýakyn adamlaryň bolmadyk ýagdaýynda döreýär. Kömege mätäç şahsyň kanun boýunça oňa goldaw we maddy taýdan kömek bermäge borçly çağalarynyň we beýleki garyndaşlarynyň bolmagy, penakärliگی bellemek üçin päsgeçilik bolup durmaýar.

2. Kömekçini bellemek

Düşündirilýän maddanyň ikinji bendine laýyklykda penakärliگی amala aşyryan şahs kömekçi diýlip atlandyrylýar. Onuň derejesi TRK-nyň 35-nji maddasy bilen düzgünleşdirilýän howandaryň hukuklaryndan we borçlaryndan tapawutlanýar. Kömekçiniň etmişleri we hereketleri hukuk görkezmeleri bilen däl-de, kāmīllik ukyply bolan kāmīllik ýaşly fiziki şahsyň erki bilen baglydyr. Ony her hili tötänliklerden, kömekçiniň gizlin ynsapsyzlygyndan howpsuzlandyrmak üçin, penakärlikde bolan şahs bilen onuň gatnaşyklaryny resmileşdirmegiň bellenilen tertibi kesgitlenilýär. Kömekçi penakärlige degişli şahsyň razylygy alnandan soň, hossarlyk we howandarlyk edaralarynyň karary bilen bellenilýär.

3. Penakärlik edilýäniň emlägini dolandyrmak

Maddanyň üçünji bendi kömekçi tarapyndan penakärlik edilýäniň diňe emläk hukuklarynyň goragyna bagyşlanýar. Ol kömekçi we penakärlikde bolan şahsyň arasynda baglaşylan tabşyryk ýa-da ynançly dolandyrys şertnamasy esasynda amala aşyrylýar. Kömekçi penakärlik edilýäniň iýmit önümlerini, egin-eşiklerini, dermanlaryny, öý durmuşynyň goşlaryny edinmek we suňa meňzeşleriň görnüşindäki durmuş zerurlyklaryny kanagatlandyrmaga we ony ekläp saklamaga gönükdirilen geleşikleri, penakärlik edilýäniň razylygy ýa-da onuň tabşyrygy boýunça baglaşýar. Bu maksatlar üçin, düzgün boýunça, penakärlik edilýäniň girdejileri – pensiýa, kömek puly, hossar haklary we beýleki serişdeler ulanylýar.

4. Penakärliگی bes etmek

Kāmīllik ýaşyna ýeten kāmīllik ukyply bolan şahsa penakärlik, penakärliگی bes etmegiň sebäplerine garamazdan, penakärlikde bolan şahsyň talaby boýunça bes edilip bilner. Penakärlik, penakärlik edilýäni bejeriş edarasyna ýa-da ilaty durmuş taýdan goramak edarasyna ýerleşdirilende, kömekçiniň haýyşy boýunça, onuň öz borçlaryny geljekde ýerine ýetirmegi mümkin bolmazlygy bilen bagly esasy sebäpleriň bolan ýagdaýynda, bu borçlary talaba laýyk ýerine ýetirmänligi sebäpli kömekçi borçlaryndan çetleşdirilende, penakärlik betnebis maksatlarynda ulanylanda, penakärlik edilýäni gözgeçiliksiz we zerur bolan kömeksiz goýlanda hem bes edilip bilner. Penakärlik penakärlik edilýäniň aradan çykmagy bilen hem bes edilýär. Penakärliگی bes etmek üçin hossarlyk we howandarlyk edarasynyň çözgüdi hökmanydyr, penakärlik edilýäniň aradan çykmagy bilen bagly penakärliگی bes edilen ýagdaýy muňa degişli däl

42 madda. Fiziki şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek
Eger fiziki şahsyň bolýan ýeri näbelli bolsa we bir ýylyň dowamynda onuň ýaşaýan ýerinde onuň bolýan ýeri hakynda maglumat bolmasa, gyzyklanýan şahslaryň arzasy boýunça sud tarapyndan şol fiziki şahs nam-nyşansyz giden diýip ykrar edilip bilner.

Giden şahs hakynda soňky maglumatlaryň alnan gününü takykklamak mümkin bolmadyk mahalynda, giden şahs hakyndaky soňky maglumatlaryň alnan aýynyň yzyndaky aýyň birinji günü ony nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek üçin möhleti hasaplap başlamak wagty diýlip hasap edilýär, bu aýy takykklamak mümkin bolmadyk mahalynda bolsa, indiki ýylyň birinji ýanwary gideni nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek üçin möhleti hasaplap başlamak wagty diýlip hasap edilýär.

1. Umumy düzgünler

Ýaşaýan ýeri näbelli fiziki şahsyň gatnaşmagy bilen hukuk gatnaşyklary kadaly bolup we kāmīlleşip bilmeýär. Fiziki şahsy namnyşansyz giden diýip ykrar etmek – onuň gatnaşmagynda hukuk gatnaşyklaryndaky kesgitsizligi yok etmegiň ýuridiki görnüşidir.

Raýaty nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek, diňe kazyýet tarapyndan hak isleýşiň däl-de, gyzyklanýan şahsyň arzasy esasynda aýratyn önümçilik tertibinde ýerine ýetirilip bilner. Raýaty namnyşansyz giden diýip ykrar etmek barada kazyýete arza bilen ýüz tutan şahsyň, gyzyklanýan şahslaryň sanyna degişlidigini, kazyýet anyk işiň materiallaryndan esaslanyp çözmelidir. Düzgün boýunça gyzyklanma, gatnaşyjylaryň biri häzirki wagt nam-nyşansyz giden raýat, beýlekisi – kazyýete arza bilen ýüz tutan şahs bolan, hukuk gatnaşyklaryny düzgünleşdirmegiň zerurlygy bilen tassyklanýar. Raýaty nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky kazyýetiň çözgüdi, hususy hukuklarynyň döremegine hukuk esasy bolup durýan raýatlar gyzyklanýan şahslar hökmünde hem çykyş edip bilerler.

2. Şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky işiň kazyýet tarapyndan seredilmegi

Fiziki şahsyň, şeýle hem ol barada ýaşaýan ýerinde bir ýylyň döwamynda ýa-da köp wagtyň aralygynda maglumatyň bolmazlygynyň bir fakty, ony nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek üçin ýeterlik bolup durmaýar. Şeýle ykrar edilmegi, eger-de onuň bolýan ýerini anyklamagyň işeň synanyşygy netije bermedik bolsa mümkindir. Şunuň bilen baglylykda, raýat-iş ýörediş kanunçylygy raýaty nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky işi kazyýet işine garamaklyga taýýarlamagyň tertibini kesgitleýär, oňa laýyklykda, arza kazyýet tarapyndan seredilmäge taýýarlanylanda, garyndaşlaryna we beýleki şahslara, şeýle hem degişli guramalara namnyşansyz ýiteniň soňky belli ýaşan we işleýän ýeri boýunça olarda bar bolan maglumatlar barada haýyş haty iberilýär. Fiziki şahsy namnyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky işe kazyýet prokuroryň hökmany gatnaşmagynda seredýär. Fiziki şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky arza kanagatlanarly çözülen-de, düşündirilýän maddanyň ikinji bendine laýyklykda senenama wagty bilen kesgitlenilýär.

43 madda. Fiziki şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar

etmegiň netijeleri

1. **Nam-nyşansyz giden diýlip ykrar edilen fiziki şahsyň emlägi, şol emlägi hemişelik dolandyrmak zerurlygy bolanda suduň çözgüdi esasynda hossarlyk we howandarlyk organy tarapyndan kesgitlenilýän we ynançly dolandyrmak hakynda bu organ bilen baglaşylýan şertnama esasynda hereket edýän şahsa berilýär.**

Bu emläkden nam-nyşansyz gideniň ekläp-saklamaga borçly şahslaryny ekläp-saklamak üçin serişde berilýär we nam- nyşansyz gideniň şahsyň beýleki borçnamalary barada bergisi üzülýär.

2. **Hossarlyk we howandarlyk organy gideniň bolýan ýeri hakyndaky maglumatlaryň alnan gününden beýläk bir ýyl geçmänkä hem onuň emlägini dolandyryjyny belläp biler.**

3. **Şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmegiň şu maddada göz önünde tutulmadyk netijeleri kanun arkaly kesgitlenilýär.**

1. Umumy düzgünler

Madda şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar edilmegiň netijesinde ýüze çykýan emläk häsiýetli netijeleri kesgitleýär. Nam- nyşansyz giden şahsyň emlägini dolandyrmak, emlägiň ýerleşýän ýeri boýunça hossarlyk we howandarlyk edarasy tarapyndan bellenilýär. Emlägi hemişe dolandyrmak zerurlygy bolanda, ol kazyýetiň çözgüdi esasynda hossarlyk we howandarlyk edarasy tarapyndan kesgitlenen şahsa ynançly dolandyrmaga berilýär. Maddanyň mazmunynda emlägi hemişe dolandyrmak zerurlygynyň haýsy ýagdaýda ýüze çykýandygynyň we bu zerurlygy kesgitlemegiň ölçeginiň näme bolup biljekdiginiň düşündirişi ýokdur. Bular ýaly ölçeg TRKnyň 38-nji maddasynyň birinji bendinde bardyr, onda hossarlykhowandarlyk edilýäniň emlägini hemişe dolandyrmak zerurlygy bolanda ynançly dolandyrmak diňe gozgalmaýan we gymmat bahaly gozgalýan emlägi babatynda amala aşyrylýar diýlip beýan edilýär. Nam-nyşansyz giden diýip ykrar edilen şahsyň emlägini ynançly dolandyrmak TRK-nyň 736-741-nji maddalary bilen düzgünleşdirilýär. Ynançly dolandyryjy ynançly dolandyrmak baradaky şertnama laýyklykda, emlägiň eýesiniň bähbitlerinde islendik hereketleri ýerine ýetirmäge, şol sanda geleşikleri baglaşmaga hem haklydyr. Geleşikler ynançly dolandyryjynyň adyndan, onuň dolandyryjy hökmünde hereket edýändigini görkezmek bilen baglaşylýar. Nam-nyşansyz gideniň emläginden we şol emläkden alnan girdejilerinden, nam-nyşansyz gideniň eklenjinde bolan şahslara serişde berilýär, we kreditorlaryň önündäki beýleki borçnamalary barada bergisi üzülýär.

2. Şahsy nam-nyşansyz diýip ykrar etmekden ön emläk hukuklaryny goramak

Düşündirilýän maddanyň ikinji bendine laýyklykda, seredilýän fiziki şahsyň emläk hukuklarynyň goragy, onuň bolýan ýeri barada maglumatyň alnan gününden bir ýyl geçýänçä hem, ýagny kazyýetiň şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky çözgüdi çykarylýança bellenip bilner. Bu ýagdaýda hossarlyk we howandarlyk edarasy, kazyýet tarapyndan fiziki şahsyň nam-nyşansyz gidendigi barada çözgüdi çykarylýança ygtyýarlyklary hakyky bolan emlägi dolandyryjyny belleýär. Hossarlyk we howandarlyk edarasy tarapyndan kesgitlenen şahs bilen kazyýetiň çözgüdi esasynda ynançly dolandyrmak şertnamasy baglaşylýar.

44 madda. Fiziki şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar ýatyrylmagy

etmek hakyndaky çözgüdiň

Nam-nyşansyz giden diýlip ykrar edilen fiziki şahs gelen ýa-da onuň bolýan ýeri tapylan mahalynda, sud ony nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek hakyndaky çözgüdi ýatyrýar. Suduň çözgüdi esasynda bu fiziki şahsyň emlägini dolandyrmak hem ýatyrylýar. Fiziki şahsyň hojalygynyň degişli ýagdaýda ýöredilmegi netijesinde alnan peýdanyň öweziniň tölenilmegini talap etmek hukugy ýokdur. Emma hojalygyň degişli däl ýagdaýda ýöredilmegi netijesinde ýüze çykan zyýanyň öwezini talap etmäge haky bardyr.

1. Umumy düzgünler

Fiziki şahsyň nam-nyşansyz giden diýip ykrar edilmegi bu şahsyň diridigi baradaky çaklamany saklaýar. Şu maddada şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky kazyýetiň çözgüdini ýatyrp biljek iki sany esas bar. Olara bu şahsyň gelmegi ýa-da onuň bolýan ýeriniň tapylmagy degişlidir. Şular ýaly ýagdaýlar bolanda, şahsy nam-nyşansyz giden diýip

ykrar etmek baradaky kazyýetiň çözgüdi RPK-nyň 259-njy maddasy bilen göz önünde tutulan tertipde kazyýetiň täze çözgüdi bilen ýatryrlyar.

2. Şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar edilmegini ýatarmagyň netijeleri

Şahsy nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek baradaky kazyýetiň ozalky çykaran çözgüdini ýatymak baradaky kazyýetiň çözgüdi, şol şahsyň emlägini dolandyrmagy ýatymak we onuň emlägini ynangly dolandyrmak baradaky şertnamany bes etmek üçin esas bolup durýar. Emma bu ýagdaýda, kazyýetiň ol barada çözgüdi kabul edilen fiziki şahs, onuň hojalygynyň degişli alnyp barylmaslygy bilen ýetirilen zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap etmäge haklydyr, emma onuň emlägini geregi ýaly dolandyrmagyň netijesinde alnan şol peýdanyň öweziniň dolunmagyny talap etmäge hukugy ýokdur. Eger-de är-aýalyň biri nam-nyşansyz giden diýlip kanunda bellenen tertipde ykrar edilen bolsa we onuň bilen nika sonuň esasynda bozulan bolsa, onda ol gelen (tapylyan) mahalynda we ony nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek hakynda kazyýetiň çözgüdi ýatrylan ýagdaýynda, nika är-aýalyň bilelikdäki arzasy boýunça RÝNÝ edarasy tarapyndan dikeldilip bilner. Eger nam-nyşansyz giden diýip ykrar edilen şahsyň äri (aýaly) täze nika baglaşan bolsa, onda nika dikeldilip bilinmez.

45 madda. Fiziki şahsy ölen diýip yglan etmek

- 1. Fiziki şahsyň bolýan ýeri hakynda onuň ýaşaýan ýerinde baş ýyllap maglumat bolmadyk bolsa, sud ony ölen diýip yglan edip biler, eger oňa ölüm howpy salnan ýa-da ol bellibir betbagtçylykly hadysadan ýaňa heläk bolan diýip çak etmäge esas berýän ýagdaýlar mahalynda ol nam-nyşansyz ýiten bolsa, onda sud onuň bolýan ýeri hakynda onuň ýaşaýan ýerinde alty aýlap maglumat bolmadyk ýagdaýynda ony öldi diýip yglan edip biler.**
- 2. Uruş hereketleri bilen baglanyşykly nam-nyşansyz ýiten harby gullukçy ýa-da beýleki fiziki şahs uruş hereketleriniň gutaran gününden beýläk azyndan üç ýyl geçeninden soň sud tarapyndan ölen diýlip yglan edilip bilner.**
- 3. Fiziki şahsy ölen diýip yglan etmek hakynda suduň çözgüdiniň kanuny güýje giren günü ölen diýlip yglan edilen fiziki şahsyň ölen günü diýlip hasap edilýär. Fiziki şahsa ölüm howpy salnan ýa-da ol bellibir betbagtçylykly hadysadan ýaňa heläk bolan diýlip çak etmäge esas berýän ýagdaýlar mahalynda nam-nyşansyz ýiten fiziki şahs ölen diýlip yglan edilen halatynda, sud onuň heläk bolandyr diýlip çak edilýän gününü bu fiziki şahsyň ölen günü diýip ykrar edip biler.**

1. Umumy düzgünler

Şahsy ölen diýip yglan etmegiň mümkinçiligini kanun onuň ölendigi barada ýeterlikli dogry çaklama bilen baglaşdyrýar. Fiziki şahs ölen diýip diňe kazyýetiň çözgüdi esasynda yglan edilip bilner. Emma şahsyň ölen diýlip yglan edilmegini, ölendiginiň faktyny ykrar etmek bilen çalşyrmaly däldir, olaryň ikisi üçin hem kazyýet tarapyndan seredilmegini aýratyn önümçilik tertibi göz önünde tutulan bolsa-da. Şahsy ölen diýip yglan etmekden tapawutlylykda, ölendiginiň faktyny bellemek TRK bilen düzgünleşdirilmeýär, bu fakty bellemegini tertibi RPK-da kesgitlenendir. Ölendiginiň faktyny bellemek baradaky işe seredilende, haçanda şahsyň kesgitli wagtda we kesgitli ýagdaýlarda ölendiginiň subutnamalary bolup, emma RÝNÝ edaralary ölendigini bellige almakdan ret edende, kazyýet bu baradaky arzany kanagatlandyrýar we şunuň bilen birlikde şahsy ölen diýip yglan etmek üçin bellenen möhletleri berjaý etmek talap edilmeýär.

2. Şahsy ölen diýip yglan etmegiň esaslary

Şahsy ölen diýip yglan etmegiň esaslary bolup onuň hemişelik ýaşaýan ýerinde bolmazlygy we baş ýylyň dowamynda onuň bolýan ýeriniň näbelliligi bolup durýar. Bu, diňe onuň bolýan ýeri barada soňky habaryň alnan pursadyndan baş ýyl möhlet geçenden soň, ony ölen diýip ykrar etmek barada arza bilen kazyýete ýüz tutmaga ýol berilýändigini aňladýar. Bu göz önünde tutulan möhletden käbir kadadan çykmalar bellenen. Bu kadadan çykmalaryň biri bolup, ölüm bilen howp salýan ýa-da heläkçilikli wakalardan onuň wepat bolandygyny çak etmäge esas berýän ýagdaýlaryň bolmagynda, şahsy ölen diýip yglan etmegiň gysgaldylan alty aýlyk möhleti bolup durýar. Ölüm bilen howp salýan ýagdaýlara tebigy betbagtçylyklary, mysal üçin, ýer titremeleri, suw joşgunlary, silleri we ş.m. degişli edilmelidir. Fiziki şahsyň wepat bolmagyny çak etmäge esas berýän ýagdaýlara heläkçilikli wakalardan wepat bolmagy degişli edip bolar, meselem, ýangynda, partlamada, ulag-awiaheläkçiliginde we ş.m.

Kazyýetde aýratyn önümçilikli işiň şu toparyna seredilende fiziki şahsyň ölendiginiň fakty däl-de, hut şu sanalyp geçilen ýagdaýlar subut edilmäge degişlidir.

3. Şahsyň ölen gününü bellemek

Ölen diýip yglan edilen şahsyň ölen gününü bellemek praktiki ähmiýete eýedir. Düşündirilýän maddanyň üçünji bendi, şahs ölen diýip yglan edilende, bu barada kazyýet çözgüdiniň kanuny güýje giren günü onuň ölen günü diýlip hasap edilýär diýip bellýär. Ölüm bilen howp salýan ýa-da onuň wepat bolmagyny bellibir heläkçilikli wakadan çak etmäge esas berýän ýagdaýlaryň bolmagy esasynda nam-nyşansyz ýiten şahsy ölen diýip yglan edilen ýagdaýynda bolsa, kazyýet onuň çak edilýän wepat bolan gününü onuň ölen günü diýip ykrar edip biler.

4. Şahsy ölen diýip ykrar etmegiň netijeleri

Fiziki şahsy ölen diýip ykrar etmek hukuk netijeleri boýunça adamyň adaty ölmegine deňeşdirilen. Kazyýetiň şahsy ölen diýip yglan etmek hakyndaky çözgüdi esasynda RÝNÝ edaralarynyň degişli kitabyna nama ýazgysy geçirilýär, miras açylýar, nika bes edilen hasaplanýar.

46 madda. Ölen diýlip yglan edilen fiziki şahsyň

gelmeginiň netijeleri

1. **Ölen diýlip yglan edilen fiziki şahs gelen ýa-da onuň bolýan ýeri tapylan mahalynda, sud ony ölen diýip yglan etmek hakyndaky çözgüdi ýatyrýar.**
2. **Özüniň haçan gelendigine garamazdan, fiziki şahs ölen diýlip yglan edilenden soň, öz emlägi kime mugt geçen bolsa, şol şahsdan saklanyp galan emläginiň gaýtarylyp berilmegini şol şahsdan talap edip biler, ýöne şu Kodeksiň 211-nji maddasynyň 2-nji punktunda göz önünde tutulan halatlar muňa girmeyär.**
3. **Ölen diýlip yglan edilen fiziki şahsyň emlägi mugt geleşikler boýunça özüne geçen şahslar, eger şol emlägi edinip ölen diýlip yglan edilen fiziki şahsyň diridigini olaryň bilendigi subut edilse, bu emlägi oňa gaýtaryp bermäge borçludyr. Şonuň ýaly emlägi bolşy ýaly görnüşinde gaýtaryp bermek mümkin bolmadyk mahalynda, onuň gymmaty tölenilýär.**
4. **Eger ölen diýlip yglan edilen şahsyň emlägi gazna geçirilen we gazna tarapyndan ýerleşdirilen bolsa, onda ölen diýip yglan etmek hakynda suduň çykaran çözgüdi ýatyrylandan soň, şol emlägi ýerleşdirmekden düşen pul bu şahsa bir aý möhletde gaýtarylyp berilýär.**

1. Umumy düzgün

Kazyýetiň şahsy ölen diýip yglan etmek hakyndaky çözgüdini ýatyrmak üçin esas bolup, onuň gelmegi ýa-da bolýan ýeriniň tapylmagy bolup durýar. Şeýlelikde, kazyýetiň ozalky çykaran çözgüdi kazyýetiň täze çözgüdi bilen ýatyrylýar. Kazyýetiň täze çözgüdi öz gezeginde raýat ýagdaýy namalarynyň ýazgysy kitabyna onuň ölümi hakyndaky ýazgylary ýatyrmak üçin esas bolup durýar.

2. Netijeler

Şahs, ol ölen diýlip yglan edilenden soň gaýdyp gelende, ony ölen diýip yglan edilmeginden öň onuň eýeçiliginde bolan we başga şahsa muzdsuz berlen emläginiň gaýtarylmagyny talap etmäge haklydyr. Bu emlägiň gaýtarylmagy onuň başga şahslara geçmeginiň esaslaryna we onuň abatlygyna baglydyr. Başga şahs tarapyndan muzdsuz alnan emläk, meselem, miras tertibinde, sowgat bermek şertnamasy boýunça we ş.m. gaýdyp gelen şahsa gaýtarylmaga degişlidir. Şu ýagdaýda kanun çykaryjy görkezijä degişli pul we gymmat bahaly kagyplar babatda kadadan çykmany belläp, olary gaýtarylmaga degişli däl edýär.

Ölen diýip yglan edilen şahsyň emlägine tölegli geleşikler boýunça eýe bolan şahslar, eger-de şol emläge eýe bolanda, şol emlägiň eýesiniň hakykatdan diridigini bilen ýagdaýynda, şol emlägi ýa-da onuň bahasyny gaýtaryp bermäge borçludyr. Galan beýleki ýagdaýlarda emläk ýa-da onuň gymmaty gaýtarylmaga degişli däl.

Gaýdyp gelen şahsa emlägi gaýtarmagyň hemme ýagdaýlarynda, bu emlägi gaýtarmaga borçly şahs ondan şol emlägi gowulandyrmagy we ş.m. üçin eden çykdajylarynyň öwezini dolmaga talap etmäge haklydyr.

Haçanda ölen diýlip yglan edilen şahsyň emlägi gazna geçirilen we gazna tarapyndan ýerleşdirilen bolsa, ölen diýlip yglan edilen şahs şol emlägi ýerleşdirmekden alnan puly gaýtarmagy talap edip bilýär. Kanun çykaryjy, emlägi ýerleşdirmekden alnan puly gaýtarmagyň möhletini ony ölen diýip yglan etmek hakyndaky kazyýetiň çözgüdiniň ýatyrylan pursadyndan bir aýa deňläp belleýär.

47 madda. Graždan ýagdaýynyň aktlaryny bellige almak

1. Graždan ýagdaýynyň şu aşakdaky aktlary döwlet tarapyndan bellige alynmaga degişlidir:

1. **dogluş;**
2. **nika baglaşmak;**
- w) nikany bozmak; .**
- g) çagany perzentlige almak;**
- d) atalygy takyklamak; ye) ady üýtgetmek;**
- j) fiziki şahsyň ölümi.**

1. **Graždan ýagdaýy aktlaryny hasaba almak graždan ýagdaýynyň aktlary hasaba alynýan kitaba (akt kitaplary) degişli ýazgylary girizmek we bu ýazgylar esasynda şahadatnamalar bermek arkaly graždan ýagdaýy aktlarynyň ýazgysyny geçirýän organlar tarapyndan amala aşyrylýar.**

2. **Ýeterlik esas bar mahalynda we gyzyklanýan şahslaryň arasynda jedel ýok mahalynda graždan ýagdaýy aktlarynyň ýazgysyny geçirýän organ graždan ýagdaýy aktlarynyň ýazgylaryny düzedýär we üýtgedýär.**

Gyzyklanýan şahslaryň arasynda jedel bar bolsa ýa-da ýazgyny düzetmekden ýa-da üýtgetmekden graždan ýagdaýy aktlarynyň ýazgysyny geçirýän organ ýüz dönderse, jedel sud tarapyndan çözülýär.

Graždan ýagdaýy aktlarynyň ýazgysyny geçirýän organ suduň kanuny güýje giren çözgüdi esasynda graždan ýagdaýy aktlarynyň ýazgysyny ýatyrýar we dikeldýär.

3. Graždan ýagdaýy aktlaryny bellige alýan organlar, bu aktlary bellige almagyň tertibi, graždan ýagdaýy aktlarynyň ýazgylaryny üýtgetmegiň, dikeltmegiň we ýatymagyň tertibi, akt kitaplarynyň we şahadatnamalaryň formalary, şonuň ýalyda akt kitaplaryny saklamagyň tertibi we möhletleri kanun arkaly kesgitlenilýär.

1. Bellige almagyň ähmiýeti we wezipeleri

Fiziki şahsyň hukuk ykbynyň ýüze çykmagy ilki bilen onuň doglan wagty bilen baglydyr hem-de, tersine, ölüm bilen diňe ýaşaýs däl-de, şeýle hem fiziki şahsa degişli bolan hukuk ykyby, onuň hukuklary, borçlary bes edilýär. Fiziki şahsyň hukuklarynyň we borçlarynyň döremegi we bes edilmegi, diňe bir dürlü görnüşli geleşikleri baglaşmagyň däl-de, nika baglaşylmagyň we ony bozmagyň, atalygy takyklamagyň, çagany perzentlige almagyň netijesi bolup durýar. Bu ýagdaýlaryň ählisi hem aýratyn şahs üçin hem-de, umuman, jemgyýet üçin örän möhümdir. Hukuk nukdaýnazaryndan dogulmak we ölmek waka bolup durýar. Galanlaryň ählisi, nikany baglaşmak ýa-da bozmak, atalygy takyklamak, çagany perzentlige almak we ahyr soňy, ady üýtgetmek bolsun, olar şahs tarapyndan özüniň durmuşynda aýratyn görnüşli tapgyr hökmünde kabul edilýän bolsa-da, hereketlere degişlidir.

Käbir ýagdaýlarda waka we hereket ýakyn arabaglanyşykda çykyş edýärler. Şeýlelikde, ata-enelik hukuklarynyň we borçlarynyň döremegine esas bolup, kanunda bellenen tertipde dogluşy bellige almak arkaly tassyklanylýan çaganyň gelip çykyşy hyzmat edýär. Şahs we jemgyýet üçin wajyp wakalaryň (hereketleriň) sanawy gutarnykly bolup durýar, ony diňe düşündirilýän madda üýtgetmeleri we goşmaçalary girizmek ýoly bilen üstüni ýetirip, giňeldip bolar.

2. Bellige almagyň maksatlary

Raýat ýagdaýy namalarynyň döwlet bellige alnyşy raýatlaryň emläkleýin we şahsy emläkleýin däl hukuklaryny goramak maksady bilen, şeýle hem döwletiň bähbitlerinde bellenenilýär. Ol raýat ýagdaýy namalarynyň ýazgysynyň edaralarynda amala aşyrylýan, raýat ýagdaýy namalarynyň bellige alnyş kitabyna ol barada maglumatlary girizmekden durýar.

Her bir ýazgy arzaçylaryň (arzaçynyň) gatnaşmagynda ýerine ýetirilýär, olar tarapyndan we bu ýazgyny eden, wezipeli şahs tarapyndan okalýar we gol çekilýär, möhür bilen berkidilýär. Raýat ýagdaýy namasynyň degişli ýazgysyny ýerine ýetirmek üçin arzaçylar (arzaçy) olaryň şahsyýetini tassyklaýan resminamany we bellige alynmaga degişli fakty tassyklaýan resminamalary gowşurmalydyrlar. Dogluşda bu enäniň çagany dogran wagtynda bolan lukmançylyk edarasy tarapyndan berlen dogluş hakynda lukmançylyk şahadatnamasydyr. Ölendigi bellige alnanda bu ölendigi hakynda lukmançylyk şahadatnamasy (güwanama). Eger-de ölendiginiň fakty kazyýet tarapyndan bellenen bolsa, kazyýetiň çözgüdi zerurdyr. Haçanda RÝNÝ edaralarynda är-aýalyň bilelikdäki arzasý boýunça nika ýeňilleşdirilen tertipde bozulanda hiç hili resminamalar görkezilmeýär. Başga ýagdaý – eger-de nika bu edaralar tarapyndan är-aýalyň biriniň arzasý boýunça bozulsa. Ol onuň äri(aýaly) kämillik ukyby ýok diýlip ykrar etmek hakyndaky kazyýetiň çözgüdini ýa-da ony nam-nyşansyz giden diýip ykrar etmek hakyndaky kazyýetiň çözgüdini ýa-da ol ärini (aýalyny) azatlykdan mahrum etmeklige 3 ýyldan az bolmadyk möhlete iş kesilendigini tassyklaýan hökümden göçürmäni (hökümi) görkezmelidir. Kazyýet tertibinde atalygy takyklamagy bellige almak üçin – bildirilen hak isleýşi kanagatlandyran kazyýet çözgüdi.

3. Bellige alyş hakyndaky şahadatnama

Bellige alnandan soň bellenen görnüşde şahadatnama berilýär. Bu namanyň bellige alnandygynyň subutnamasy bolup durýar. Raýat ýagdaýy namasyny bellige almak hakynda haýsy-da bolsa wagtlaýyn kepilnamany bermäge rugsat berilmeýär. Şahadatnama ýitirilen ýagdaýynda ikilenç şahadatnama berlip bilner. Ikilenç şahadatnama diňe nama ýazgysy edilen şol şahsa berlip bilner, eger ikilenç şahadatnama kämillik ýaşyna ýetmedik babatda ýazylyp berilýän bolsa, ol onuň ata-enesine, perzentlige alanlaryna, hossarlaryna we howandarlaryna, şeýle hem olaryň terbiýelemeginde bolýan beýleki şahslaryna we edaralaryna berilýär.

4. Nama ýazgylaryny düzetmegiň tertibi

Nama ýazgysy öz ygtyýaryna düzedilip ýa-da üsti ýetirilip bilinmez. Raýat ýagdaýy namasynyň ýazgysyna düzedişleri ýa-da üýtgetmeleri girizmek hakyndaky arza, gyzyklanýan şahs tarapyndan onuň ýaşayan ýeri boýunça ýa-da düzedilmäge ýa-da üýtgedilmäge degişli bolan raýat ýagdaýy namasynyň ýazgysynyň saklanýan ýeri boýunça berilýär. Goşmaça nama ýazgysyna haýsy-da bolsa täze, goşmaça maglumatlary ýa-da bellige alyş resmileşdirilende, goýberilen maglumatlary girizmeli bolanda goşulýar. Bu üýtgetmeleriň haýsysyna bolsa-da diňe, edilen ýazgyny düzetmek, üstüni ýetirmek üçin ýeterlikli esaslar bolsa we gyzyklanýan şahslaryň arasynda bu mesele boýunça jedel bolmasa ýol berilýär.

Gyzyklanýan şahslaryň arasynda jedel bolan ýagdaýynda, raýat ýagdaýy namalarynyň ýazgysyna düzedişleri we üýtgetmeleri girizmek kazyýetiň çözgüdi esasynda amala aşyrylýar. Kämillik ýaşyna ýetmedik şahslar babatynda nama ýazgylary olaryň ata-eneleriniň, perzentlige alanlaryň, hossarlaryň we howandarlaryň, şeýle hem olaryň terbiýelemeginde bolýan beýleki şahslaryň we edaralaryň haýysy boýunça üýtgedilýär. RÝNÝ edarasynyň nama ýazgysyny üýtgetmekde (düzetmekde we üstüni ýetirmekde) ret etmegi kazyýet tertibinde şikaýat edilip bilner. Nama ýazgysynyň nädogrulygyny, onuň doly dälidigini takyklaýan kazyýet çözgüdi RÝNÝ edarasy tarapyndan bu ýazgyny üýtgetmek üçin esas bolup durýar.

5. Raýat ýagdaýy namalarynyň ýazgysyny ýatyrmak

Raýat ýagdaýy namalarynyň ýazgysyny ýatyrmak raýat ýagdaýy namasynyň öňki edilen ýazgysynyň hereketiniň bes edilmegi bolup durýar. Ýatyrylan pursadyndan ozal edilen ýazgy hukuk ähmiýetini ýitirýär. Birlikde ýatyrylan ýazga esaslanan resminamalar hem öz hereketini bes edýär. Ýatyrylan ýazgynyň esasynda berlen şahadatnama alynmaga degişlidir.

Raýat ýagdaýy namalarynyň ýazgysynyň ýatyrylmagy, kazyýetiň çözgüdi esasynda ýatyrylmaga degişli ýazgynyň saklanýan ýeri boýunça RYNÝ edarasy tarapyndan ýerine ýetirilýär.

6. Nama ýazgysynyň dikeldilmegi

Nama ýazgysynyň dikeldilmegi diýlip onuň takyk we dogry ilkinji görnüşde gaýtadan döredilmegine düşünilýär. Nama ýazgysyny dikeltmegiň meselesi resminamanyň ýitirilen ýagdaýynda ýüze çykýar, eger-de bu ýitirilen ýazgynyň bolan ýeri boýunça RYNÝnyň ýokarda durýan arhiwi tarapyndan tassyklanýan bolsa.

2 BAP. ÝURIDIKI ŞAHSLAR

§ 1. UMUMY DÜZGÜNLER

48 madda. Ýuridiki şahs diýen düşünje

1. Eýeçiliginde aýrybaşga emlägi bolan we öz borçnamalary boýunça bu emläk bilen jogap berýän, öz adyndan emläk we emläkleýin däl şahsy hukuklary edinip hem-de amala aşyryp bilýän, borçlaryny çekip bilýän, sudda hak isleýji we jogap beriji bolup bilýän gurama ýuridiki şahs diýlip ykrar edilýär.

2. Döwlet ýuridiki şahs hökmünde graždan hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýar. Döwletiň ygtyýarlyklaryny onuň organlary amala aşyrýarlar.

Döwlet tarapyndan döredilen ýuridiki şahslar graždan hukuk gatnaşyklaryna umumy esaslarda gatnaşýarlar.

1. Umumy düzgünler

Fiziki şahslar bilen bilelikde raýat hukuk gatnaşyklaryna şol taraplaryň birleşikleri gatnaşýarlar, kanun çykaryjy olara hukugyň subýekti derejesini berýär we olar ýuridiki şahs diýlip atlandyrylýarlar. Şol taraplaryň birleşiklerini hukugyň subýekti hökmünde ykrar etmek üçin, olar hereket edýän kanunçylygyň talaplaryna laýyk gelmelidirler. TRK-nyň düşündirilýän maddasynda berkidilen ýuridiki şahsyň alamatlary şol laýyklygyň ýüze çykmasy bolup durýar.

TRK-nyň 48-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda eýeçiliginde aýrybaşgalanan emlägi bolan, şol emläk bilen öz borçnamalary boýunça jogapkärçilik çekýän, öz adyndan emläk we emläkden daşary şahsy hukuklary edinip bilýän we amala aşyryp bilýän, borçlary üstüne alýan, kazyýetde hak isleýji we jogapçy hökmünde çykyş edip bilýän gurama ýuridiki şahs diýlip ykrar edilýär.

A. Guramaçylykly döreýiş

Her bir ýuridiki şahs şahslaryň ýa-da emlägiň birikdirilmegi netijesinde döredilen guramaçylykly döreýişdir. Guramaçylykly döreýişniň alamaty ýuridiki şahsyň diňe kanun tarapyndan kesgitlenen guramaçylyk-hukuk görnüşinde (mysal üçin, Türkmenistanyň „Kärhanalar hakyndaky“ Kanunynyň 24-nji maddasy, „Jemgyýetçilik birleşmeleri hakyndaky“ Kanunyň 6-njy maddasy, „Dine ýnanmagyň erkinligi we dini guramalar hakyndaky“ kanunyň 8-nji maddasy we beýlekiler) döredilip bilinjekdigini we öz wezipelerini ýerine ýetirmek üçin dolandyryş edaralaryna eýe boljakdygyny göz önünde tutýar.

Ýuridiki şahsyň guramaçylyk bitewüligi ýuridiki şahsyň ustawynda (mundan beýläk – tertipnamasynda) ýa-da beýleki dörediş dokumentlerinde öz beýanyny tapýar we berkidilýär. Tertipnamada guramanyň ady, onuň ýerleşýän ýeri, işiniň görnüşleri we maksady, gözegçilik we dolandyryş edaralary, olaryň ygtyýarlyklary, emlägi döretmegiň we harçlamagyň tertibi, guramanyň işini bes etmeginiň şertleri, üýtgedip guramak we ýatyrnak amallaryny geçirmegiň tertibi we beýleki ýagdaýlar kesgitlenilýär. Tertipnamanyň ýa-da beýleki dörediş dokumentleriň bolmagy guramany ýuridiki şahs hökmünde ykrar etmegiň hökmany şertidir.

B. Bellibir maksady öňde goýmak

Her bir ýuridiki şahs bellibir maksady öňde goýýar, şol maksat, adatyň, dörediş şertnamalarynda ýa-da tertipnamalarynda öz beýanyňy tapýar. Hut şu şert boýunça telekeçi (peýda almaklygy maksat edinýän ýuridiki şahslar) we telekeçi däl (peýda almaklygy wezipe edinmeýän ýuridiki şahslar) ýuridiki şahslar tapawutlanýarlar.

Ç. Eýeçilikdäki aýrybaşga emläk

Ýuridiki şahsyň eýeçiliginde aýrybaşga emläk bardyr. Islendik amaly işe degişli serişdeleri: pul serişdeleri, tehnika we ş.m. ulanmazdan amala aşyrmaklyk mümkin däl. Ýuridiki şahsyň emlägini beýleki şahslara, şol sanda döredijilere degişli emläkden çäklendirmeklik ýuridiki şahsyň emläk aýrybaşgаланmasy diýlip atlandyrylýar. Şol emläk ýuridiki şahsyň döredijileriniň hem, gatnaşyjylarynyň hem umumy eýeçiligi bolup durmaýar. Bu ýagdaýda telekeçi we telekeçi däl ýuridiki şahslar döredijileri tarapyndan goýum ýa-da töleg hökmünde özülerine geçirilen emlägiň, şeýle hem şol ýuridiki taraplaryň beýleki esaslar boýunça edinen emläginiň eýeleri bolup durýarlar. Aýrybaşga emlägiň bolmagy ýuridiki şahsyň özbaşdak emläk jogapkärçiligini döredýär. Umumy şerte laýyklykda, ýuridiki şahs karz berijileriň öňünde gatnaşyjynyň emlägi bilen dälde, öz emlägi bilen jogapkärçilik çekýär. Şol bir wagtyň özünde Türkmenistanyň kanunçylygy ýuridiki şahsyň bergi boçnamalary boýunça onuň döredijileriniň we gatnaşyjylarynyň emläk jogapkärçiligini aradan aýyrmaýar. Şeýlelikde, Türkmenistanyň „Kärrhanalar hakyndaky“ Kanunynyň 26, 27, 29-njy maddalaryna laýyklykda, hususy kärrhanalaryň we hojalyk jemgyýetleriniň döredijileri we gatnaşyjylary kärrhanalaryň bergileri boýunça öz emlägi bilen jogapkärçilik çekýärler.

D. Ýuridiki şahsyň ady

Türkmenistanyň raýat kodeksiniň 55-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda ýuridiki şahs özüniň guramaçylyk-hukuk görnüşini görkezýän öz adyna eýedir. Raýat dolanyşygunda öz adyndan çykyş etmek, öz adyndan raýat hukuklaryna eýe bolmak we şol hukuklary amala aşyrmak, borçlary üstüne almak, şeýle hem sudda hak isleýji we jogap beriji bolup çykyş etmek mümkinçiligini şertlendirýär. Ýuridiki şahsyň öz adyny ulanmaklygy, ony beýleki ähli guramalardan tapawutlandyrmaga mümkinçilik berýär.

E. Döwlet tarapyndan hasaba almak

Döwlet tarapyndan hasaba alnan pursadyndan başlap ýuridiki şahs döredildi diýlip hasap edilýär (TRK-nyň 52-nji maddasy). Ýuridik şahslary döwlet belligine almak baradaky pudagara topary ýuridiki şahslary döwlet tarapyndan hasaba alýan we edaralaryň ýeke-täk döwlet sanawynda olaryň hasabyny ýöredýän guramadyr (Türkmenistanyň Prezidentiniň 11.11.2011 ý.-daky 11896 belgili Karary bilen tassyklanany Ýuridiki şahslary döwlet tarapyndan hasaba almagyň we olaryň hasabyny ýöretmegiň Tertibi).

1. Guramaçylyk-hukuk görnüşleri

Raýat hukugy tarapyndan göz öňünde tutulan ýuridiki taraplaryň guramaçylyk-hukuk görnüşlerini şahsy adamlar esaslandyryp biler. Şol sebäpli olar, başgaça, şahsy hukugyň ýuridiki şahslary diýlip atlandyrylýar.

Hususy hukugyň ýuridiki şahslarynyň guramaçylyk-hukuk görnüşleri kanunçylyk tarapyndan gutarnykly kadalaşdyrylmalydyr. Eger-de bu mesele raýat dolanyşygyna gatnaşyjylaryň garamagyna goýulsa, bu hukuk gatnaşyklarynda uly düşünişmezlik we başlybaratlyk döredip biler. Şol sebäpli bu meselede kanun çykaryjy berk kadalaşdyrmagyň tarapdary. Mysal üçin, Türkmenistanyň „Kärrhanalar hakyndaky“ Kanunynyň 24-nji maddasyna laýyklykda kärrhanalar şu guramaçylyk-hukuk görnüşlerde işini amala aşyrýarlar: döwlet kärrhanasy, ýekebara kärrhana, hyzmatdaşlyk kärrhanasy, bilelikdäki kärrhana, jemgyýetçilik guramasynyň kärrhanasy, hojalyk şereketi, paýdarlar jemgyýeti.

2. Döwlet ýuridiki şahslar

TRK-nyň 48-nji maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda Döwlet ýuridiki şahs hökmünde raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýar. Emma döwlet, döwletiň beýleki ýuridiki taraplary ýaly, TRKnyň esasynda we onuň kadalary boýunça guramaçylykly döreýşi esaslandyrmadyr. Şol sebäpden döwletiň özi hem, onuň ýörite kanunçylyk namalary esasynda döreden ýuridiki taraplary hem şahsy hukugyň ýuridiki şahslary bolup durmaýarlar (mysal üçin, Demokratiýa we adam hukuklary instituty ýaly döwlet institutlary we uniwersitetleri).

Emma döwlet hem şahsy hukugyň ýuridiki taraplarynyň guramaçylyk-hukuk görnüşlerinden peýdalanylýar. Mysal üçin, döwlet paýdarlar jemgyýetini esaslandyryp biler we oňa paýdar hökmünde gatnaşyp biler.

Ornaşan tejribä laýyklykda döwletiň ygtyýarlyklaryny onuň guramalary amala aşyrýarlar, olar, adatça, ýuridiki şahslar bolup durmaýarlar.

Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 48, 49-njy maddalaryna laýyklykda Türkmenistanyň Prezidenti, Türkmenistanyň Mejlisi, Türkmenistanyň Ministrler Kabineti, Türkmenistanyň Ýokary kazyýeti Türkmenistanda ýokary döwlet häkimiýetligi we dolandyryşy amala aşyrýarlar.

Welaýatlarda, welaýat hukukly şäherlerde, etraplarda, etrap hukukly şäherlerde ýerli häkimiýetligi ýerli wekilçilikli we ýerine ýetiriji guramalar, etrap şäherlerinde, şäherçelerde, geňeşliklerde ýerli öz-özüni dolandyryş guramalar – Geňeşlikler amala aşyrýarlar. Döwlet ýuridiki şahslaryň dürli görnüşlerini döretmäge hukuklydyr. Döwlet tarapyndan döredilen ýuridiki şahslar umumy esaslarda raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýarlar (TRK-nyň 48-nji maddasynyň 2-nji bendiniň 2-nji tesimi), ýöne şol ýuridiki şahslar TRK-nyň esasynda döredilmeýärler we olar döwlet ýuridiki şahslar bolup durýarlar.

Döwlet kärhanasy – bu döwlet serişdeleriniň hasabyna döredilen ýa-da bellenen tertipde döwlet eýeçiligine geçirilen, özüne berkidilen emläge eýelik edýän, ondan peýdalanýan, oňa ygtyýarlyk edýän kärhanadyr. Türkmenistanyň Ministrler Kabineti ýa-da öz ygtyýarlyklaryna laýyklykda beýleki döwlet edarasy tarapyndan kabul edilen kärhanany döretmek hakyndaky nama döwlet kärhanasyny döretmegiň hukuk esasy bolup durýar. Döwlet kärhanasynyň işi Edaralaryň ýeke-täk döwlet sanawynda hasaba alnan kärhananyň tertipnamasy ýa-da düzgünnamasy bilen kesgittenilýär.

Döwlet kärhanasynyň düzümi hem-de döwlet kärhanasyny dolandyrmagyň tertibi şol kärhananyň esaslandyryjysy tarapyndan kesgittenilýär we kärhananyň esaslandyryş resminamalarynda bellenilmelidir.

Döwlet kärhanasy özüne degişli ähli emlägi bilen borçnamalary boýunça jogapkärçilik çekýär we döredijiniň borçnamalary boýunça jogapkärçilik çekmeýär, kärhananyň esaslandyryjysy bolsa, kärhana berkidilen emläkden daşary kärhananyň borçnamalary boýunça jogapkärçilik çekmeýär (Türkmenistanyň „Kärhanalar hakyndaky“ Kanunynyň 25-nji maddasy).

49 madda. Ýuridiki şahsyň hukuk ukyby

1. **Telekeçi bolup durmaýan ýuridiki şahs maksatlaryna laýyk gelýän we öz dörediş dokumentlerinde göz önünde tutulan işi amala aşyrmaga haklydyr.**

Telekeçi ýuridiki şahsyň kanunda gadagan edilmedik islendik işini amala aşyrmaga haky bardyr.

Ýuridiki şahslar işiň sanawy kanun arkaly kesgittenilýän käbir görnüşlerini diňe ýörite ygtyýarnama (lisenziýa) esasynda amala aşyrmaga haklydyr. Ýuridiki şahsyň şonuň ýaly işi amala aşyrmak hukugy ygtyýarnamanyň alnan pursadyndan başlap ýüze çykýar.

2. **Ýuridiki şahsyň hukuk ukyby şol tarapyň döwlet belligine alnan pursadyndan başlap ýüze çykýar we onuň ýatyrylmagy bellige almagyň tamamlanýan pursadyndan ýatyrylýar.**

3. **Ýuridiki şahsyň diňe kanunda göz önünde tutulan halatlarda we tertipde hukugy çäklendirilip bilner.**

1. Umumy düzgünler

Ýuridiki şahsyň hukuk ukyby ol döredilen pursadynda ýüze çykýar we ony ýatyrmaklyk tamamlanan pursadynda togtatýar.

Ýuridiki şahs döwlet belligine alnan pursadyndan başlap döredildi diýlip hasaplanylýar. Ýuridiki şahsyň ýatyrylmaklygy tamamlanan, ýuridiki şahs bolsa hereket etmegini bes eden diýlip ol barada ýeke-täk döwlet sanawyna degişli ýazgy girizilenden soň hasap edilýär.

2. Hukuk ukybynyň görnüşleri

Raýat hukugy hakyndaky ylymda, adatça, uniwersal ýa-da umumy we ýörite hukuk ukyby tapawutlandyrylýar. Uniwersal hukuk ukyby hukugyň subýekti üçin işiň islendik görnüşlerini amala aşyrmak boýunça zerur bolan islendik raýat hukuklaryna we borçlaryna eýe bolmak mümkinçiligini aňladýar we şol gatnaşyklaryň tertipnamada beýan edilmegi hökman däl. Ýörite hukuk ukyby ýuridiki şahsda diňe işiň maksadyna gabat gelýän we gönüden-göni dörediş resminamalarynda bellenen hukuklaryň we borçlaryň bolmagyny göz önünde tutýar. Telekeçi däl ýuridiki şahslar ýörite hukuk ukybyna, telekeçi ýuridiki şahslar bolsa uniwersal (umumy) hukuk ukybyna eýe bolýarlar diýip netije çykarmak bolar. TRK-nyň 48-nji maddasyna düşündirişde görkezilişi ýaly, ýuridiki şahsyň alamatlarynyň biri, onuň tertipnamasynda ýa-da beýleki dörediş dokumentinde bellenilýän kesgitli maksadynyň bolmagydyr.

Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky“ Kanunynyň 1-nji maddasyna laýyklykda, jemgyýetçilik birleşigi tertipnamasynda beýan edilen umumy maksatlary durmuşa geçirmek üçin bähbitleriň umumylygy esasynda birleşen raýatlaryň başlangyjy boýunça döredilen meýletin, öz-özüni dolandyryýan, täjirçilik däl gurluş diýlip düşündirilýär. Şeýlelikde, jemgyýetçilik birleşigini döretmek bilen onuň döredijileri kesgitli durmuş, medeni we beýleki umumpeýdaly maksatlary yzarlaýarlar. Bu guramalary islendik tertipnamalaýyn çäklendirmelerden boşatmak, olara doly hereket erkinligini bermek, döredijileriň bähbitlerini inkär etmäge getirerdi. Şol sebäpli Raýat kodeksi telekeçi däl ýuridiki şahslaryň hukuk ukybyny çäklendirýär, onuň hem öz delillendirmesi bar.

Telekeçi ýuridiki şahslar bolsa telekeçilik işiň kanun tarapyndan gadagan edilmedik islendik görnüşini bilen meşgullanmaga hukuklydyrlar, eger-de şol guramalaryň dörediş dokumentlerinde meşgullanmaga hukuk berilýän işiň görnüşleriniň gutarnykly sanawy beýan edilmedik bolsa. Şunuň bilen baglylykda dörediş dokumentlerine ýokarda görkezilen sanaw girizilmedik telekeçi guramalara, işiň degişli görnüşiniň dörediş dokumentlerinde göz önünde tutulmandygy esasynda işiň şol görnüşini bilen meşgullanmaga ygtyýarnama bermekden ýüz öwürüp bilinmegini göz önünde tutmalydyr.

3. Hukuk ukyby we ygtyýarnama

TRK-nyň şu maddasynda ýuridiki şahsa ýörite ýa-da uniwersal hukuk ukybynyň şertiniň degişli bolýandygyna garamazdan, ýuridiki şahsyň hukuk ukybynyň beýleki çäklendirmelerine hem ýol berilýändigini bellemek zerurdyr. Bu ýagdaý işiň birgiden görnüşlerini amala aşyrmak üçin ygtyýarly edaralar tarapyndan berilýän degişli rugsatlary almak zerurlygy bilen baglanyşyklydyr. „Işiň aýry-áýry görnüşlerini ygtyýarlandyrmak hakynda“ Türkmenistanyň Kanunyna (25.06.08) laýyklykda ygtyýarly edaralar tarapyndan berilýän ygtyýarnamalaryň bolan ýagdaýynda amala aşyrmaga rugsat berilýän işiň aýry-áýry görnüşleri kesgitlenildi. Bank işi, saglygy goraýyş, hukuk kömegini bermek we beýlekiler ygtyýarnamalaşdyrys işleriniň giň gerimini öz içine alýar.

4. Hukuk ukybyny çäklendirmek

Ýörite hukuk ukybynyň özlere degişlidigine ýa-da degişli dälidigine garamazdan, ähli ýuridiki şahslaryň hukuklary kanun tarapyndan göz önünde tutulan ýagdaýlarda we tertipde çäklendirilip bilner. Ilkinji nobatda ygtyýarly edarlardan gelip çykýan çäklendirmeler bellänýär. Mysal üçin, ygtyýarnama bermäge ygtyýarly edilen edaralar ygtyýarnamanyň hereketini durzup bilerler, ygtyýarnamanyň hereketini duruzmaga sebäp bolan kemçilikler düzedilmese, ygtyýarnamany ýatyrmak hakynda talap arza bilen kazyýete ýüz tutup bilerler.

Hukuk ukybynyň görkezilen şahsy çäklendirmelerinden başga-da, umumy häsiýetdäki çäklendirmeler bolýar. Hususan-da, işiň aýry-áýry görnüşleri bilen meşgullanmaklyk belli-bir ýuridiki şahslara rugsat berilýär we beýleki ähli raýat aýlanyşygyna gatnaşýanlar üçin gadagan diýlip hasap edilýär. Bu, esasan, döwlet monopoliýasyna degişli edilen işlerdir.

Hukuk ukybynyň möçberi diňe bir onuň uniwersal ýa-da ýörite häsiýeti bilen kesgitlenilmän, eýsem kanunyň görkezmeleri bilen hem kesgitlenilýär. Ýuridiki şahs, hakykatda, häsiýetine görä diňe fiziki şahslara degişli bolup biljek hukuklara eýe bolup bilmeýär. Ýuridiki şahs öz emlägini miras galdyryp bilmeýär (TRKnyň 1161-nji maddasy).

Ýörite hukuk ukybyna eýe bolan ýuridiki şahslar babatda olaryň tertipnamalaýyn işiniň görnüşini we şol işi amala aşyrmak boýunça takyk hukuk ygtyýarlyklaryny tapawutlandyrmak möhümdir. Söwda dini guramanyň tertipnamalaýyn işiniň görnüşine girmeyär. Ýöne görkezilen guramanyň, mysal üçin, dini serişdeleri satyn almak, satmak boýunça geleşikleri amala aşyrmaga eger-de bu onuň esasy işini ýöretmek üçin zerur bolsa, hukugy bardyr.

50 madda. Telekeçi ýuridiki şahslar

Özleriniň wezipesi peýda almak maksady bilen telekeçilik (kommersiýa) işinden ybarat bolan ýuridiki şahslar telekeçi ýuridiki şahslar bolup durýarlar. Telekeçi ýuridiki şahslar kanuna laýyklykda döredilýär.

1. Düşünje

TRK-nyň 49-51-nji maddalaryna laýyklykda ähli ýuridiki şahslar, dörediliş maksadyndan ugur alyp, telekeçi ýuridiki şahslara we telekeçi däl ýuridiki şahslara bölünýärler.

Ýuridiki şahslaryň şu tertipde bölünmegi, olaryň işiniň maksady bilen baglanyşyklydyr.

TRK-nyň seredilýän maddasyna laýyklykda wezipeleri girdeji almak maksady bilen telekeçilik (täjirçilik) işinden ybarat bolan ýuridiki şahslar telekeçi ýuridiki şahslar diýlip ykrar edilýär. Seredilýän düşünjede Türkmenistanyň „Telekeçilik işi hakyndaky“ Kanunynyň 1-nji maddasynda görkezilen telekeçilik işiniň kesgitlemesini ýatlamaklyk maksada laýyk bolardy: telekeçilik işi – bu raýatlaryň girdeji ýa-da peýda almaga gönükdirilen, öz adyndan, öz töwekgelçiligi we öz emläk jogapkärçiligi esasynda ýa-da ýuridiki tarapyň – kärhananyň adyndan we onuň emläk jogapkärçiligi esasynda amala aşyrylýan başlangyçly, özbaşdak işidir.

2. Telekeçi ýuridiki şahslaryň guramaçylyk-hukuk

görnüşleri

Telekeçi ýuridiki şahslary döretmegiň, işletmegiň we işini togtatmagyň tertibi Türkmenistanyň „Kärhanalar hakyndaky“ Kanuny tarapyndan kadalaşdyrylýar.

Görkezilen kanunda kärhanalaryň döredilip bilinjek guramaçylyk-hukuk görnüşleriniň sanawy kesgitlenilýär, guramaçylyk-hukuk görnüşleriň her birine häsiýetnama berilýär. Şol kanunyň 24-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda kärhanalar işlerini şu guramaçylyk-hukuk görnüşlerde amala aşyýarlar: döwlet kärhanasy; ýekebara kärhana; hyzmatdaşlyk kärhanasy; jemgyýetçilik guramasynyň kärhanasy; bilelikdäki kärhana; hojalyk jemgyýeti; paýdarlar jemgyýeti. Kärhanalaryň guramaçylyk-hukuk görnüşleriniň her biriniň seljermesi (ýa-da görkezilen guramaçylyk-hukuk görnüşlerini döretmegiň tertibi), telekeçi (täjirçilik) ýuridiki şahslaryň dürli häsiýetler boýunça toparlara bölünip bilinjekdigini tassyklaýar. Şahsy hukugyň telekeçi ýuridiki şahslary esaslandyrylanda erkin isleg bildirilmegi we taraplaryň şahsy özbaşdaklygy esasynda döredilýär. Bu topara, mysal üçin, hususy kärhanany ýa-da jemgyýetçilik guramasynyň kärhanasyny degişli edip bolar.

Jemagat hukugynyň telekeçi ýuridiki şahslary, adatça, görkezme tertibinde döredilýär, bu ýagdaýyň daşky häsiýeti jemagat (görkezme) namasynda ýüze çykýar.

Guramaçylyk-hukuk görnüşleriniň görkezilen sanawynyň gutarnykly däldigi bellänmelidir. Türkmenistanyň „Kärhanalar hakyndaky“ Kanunynyň 24-nji maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda Türkmenistanyň kanunçylygynda beýleki guramaçylyk-hukuk görnüşdäki kärhanalary döretmeklik hem göz önünde tutulyp bilner.

51 madda. Telekeçi däl ýuridiki şahslar

1. Özleriniň wezipesi peýda almak maksady bilen telekeçilik (kommersiýa) işinden ybarat bolmadyk ýuridiki şahslar telekeçi däl ýuridiki şahslar bolup durýarlar. Kömekçi häsiýete eýe bolan telekeçilik

işi telekeçi däl ýuridiki şahsyň häsiýetini üýtgetmeýär. Telekeçi däl ýuridiki şahslar jemgyýetçilik guramalary we fondlar görnüşinde döredilýär.

2. **Eger birnäçe şahs özleriniň öňünde umumy maksady goýan bolsa, özi hem ýuridiki şahsyň dowam etmegi onuň düzümindäki agzalaryň üýtgemegine bagly bolmaýan bolsa, onda şeýle ýuridiki şahs jemgyýetçilik guramasy bolýar. Jemgyýetçilik guramany döretmek üçin azyndan agzalaryň başisi zerurdyr.**

3. **Döredijileriň biri ýa-da birnäçesi jemgyýet üçin umumy peýdaly maksady gazanmak üçin ýörite emlägini agzalary bolmadyk garaşsyz subýektiň eýeçiligine berýän mahalynda ýuridiki şahs fond bolýar.**

1. Düşünje

TRK telekeçi däl ýuridiki şahsy işiniň esasy maksady hökmünde girdeji (ýa-da peýda) almagy niýet edinmeýän gurama diýip hasaplaýar. Şu häsiýet boýunça telekeçi däl ýuridiki şahs telekeçi ýuridiki şahsdan tapawutlanýar.

Telekeçi däl ýuridiki şahslaryň telekeçi ýuridiki şahslardan esasy tapawudynyň biri, olaryň birinjileri dörediş resminamalarynda bellenen işini amala aşyranlarynda girdeji (peýda) almak maksadyndan tapawutly, kesgitli bellenen maksatlara eýe bolmalydyrlar. Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky“ Kanunynyň 1-nji maddasynda jemgyýetçilik birleşiklerine şeýle düşündiriş berilýär: jemgyýetçilik birleşigi – jemgyýetçilik birleşiginiň tertipnamasynda beýan edilen umumy maksatlary durmuşa geçirmek üçin bähbitleriň umumylygy esasynda birleşen raýatlaryň islegi boýunça döredilen meýletin, öz-özünü dolandyran täjirçilik däl birikmedir.

Elbetde, telekeçi däl ýuridiki şahslaryň (bu ýagdaýda – jemgyýetçilik birleşikleriniň) işiniň mümkin bolan maksatlarynyň ählisini bellibir kanunçylyk namasy bilen göz öňünde tutup bolmaýar, sebäbi olaryň esasynda jemgyýetde hereket edýän we döräp durýan durmuş talaplarynyň we täjirçilik däl bähbitleriň uly köpdürlüligi ýatyr. Şol sebäpden Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky“ Kanununda jemgyýetçilik birleşikleriniň işiniň maksatlarynyň sanawy görkezilmeýär.

Iş ýüzünde „girdеji almak maksady bilen telekeçilik (täjirçilik) işiniň wezipesiniň ýoklugy“ diýen kanunçylyk şerti telekeçi däl ýuridiki şahslar üçin hökmany bolan talaby berjaý etmek, ýagny dörediş dokumentlerinde olaryň işiniň görnüşini we maksadyny kesgitlemek arkaly durmuşa geçirilýär. Dörediş dokumentlerinde işiň görnüşlerini we maksatlaryny kesgitläp, telekeçi däl ýuridiki şahs özüniň soňraky işini şol çäklerden çykman amala aşyrmalydyr.

Telekeçi däl ýuridiki şahsda döreýän hukuklar we borçlar onuň işiniň görnüşini we tertipnamalaýyn maksatlary bilen kesgitlenilýär, şol sebäpden ol diňe tertipnamasynda göz öňünde tutulan işleri amala aşyrmaga hukuklydyr. Bu talap TRK-nyň 49-njy maddasynyň 1-nji bendinde berkidilendir, oňa laýyklykda telekeçi däl ýuridiki şahs öz maksadyna laýyk gelýän we dörediş dokumentlerinde göz öňünde tutulan işi amala aşyrmaga hukuklydyr. Mysal üçin, Türkmenistanyň „Tebigaty goramak hakyndaky“ Kanunynyň 30-njy maddasynda jemgyýetçilik birleşikleri üçin tebigaty goramak ulgamynda birnäçe ýörite hukuklar berkidilen, emma şol hukuklaryň köpüsinden diňe daşky gursawy goramak meseleleri tertipnamalaýyn maksatlaryna girýän ekologiýa jemgyýetçilik birleşikleri peýdalanylýan bilerler.

2. Telekeçi däl ýuridiki şahslaryň telekeçilik işi

Telekeçi däl ýuridiki şahsyň girdeji (peýda) almak boýunça „ýörite“ maksadynyň bolmazlygy telekeçilik işini amala aşyrmaga doly gadaganlygy aňlatmaýandygyny belläp geçmek zerurdyr.

Telekeçi däl ýuridiki şahslar üçin telekeçilik işi boýunça bellibir kanunçylyk çäklendirmeleri hereket edýär:

1. telekeçi däl ýuridiki şahslaryň telekeçilik işi kömekçi häsiýete eýe bolmalydyr („kömekçi häsiýetiň“ kesgitlemesi kanunçylykda entek berilmeýär). Telekeçilik işiniň kömekçi häsiýeti telekeçi däl ýuridiki şahsyň öz maksatlaryny berjaý etmäge ýardam berýändigini aňladýar;
2. telekeçilik işinden alnan girdeji diňe tertipnamada görkezilen maksatlary üçin ulanylýar we agzalaryň hem-de gatnaşyjylaryň arasynda paýlanmaga degişli däldir (Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky“ Kanunynyň 27-nji maddasy). Bu diýldigi, guramanyň arassa girdejisi peýda paýyny tölemäge däl--de, tertipnamalaýyn işine gönükdirilýär, ýöne bu ýagdaý bellibir pul möçberlerini täjirçilik däl düzümiň diwanhanasyny saklamak, durmuş hyzmatlar boýunça töleg tölemek we beýleki edara ediş harajatlaryny amala aşyrmak üçin gönükdirmek mümkinçiligini aradan aýyрмаýar;
3. ýokarda görkezilşi ýaly, telekeçilik işi maksatlara laýyk gelmelidir we dörediş dokumentlerinde göz öňünde tutulmalydyr (TRK-nyň 49-njy maddasyna seret). Yokarda görkezilen kanunçylyk çäklendirmesine görä telekeçi däl ýuridiki şahs diňe tertipnamalaýyn maksatlaryna gabat gelýän işiň görnüşleri (şol sanda telekeçilik işi) bilen meşgullanyp bilýär. Biziň pikirimizçe, çagalar jemgyýetçilik birleşmesi, mysal üçin, spirtli içgileri we temmäki önümlerini satmak bilen meşgullanyp bilmez (telekeçilik işiniň şol görnüşinden alnan girdeji kömekçi häsiýete eýe bolup, alnan girdeji tertipnamalaýyn maksatlary amala aşyrmak üçin gönükdirilýän hem bolsa).

3. Telekeçi däl ýuridiki şahslaryň guramaçylyk-hukuk

görnüşleri

Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky“ Kanunynyň mazmunyna görä, jemgyýetçilik guramasy, jemgyýetçilik hereketi, jemgyýetçilik gaznasy, jemgyýetçilik höwesjeňlik edarasy görnüşindäki jemgyýetçilik birleşikleri telekeçi däl ýuridiki şahslara degişli bolup durýarlar. Yagny, görkezilen kanunda jemgyýetçilik birleşikleriniň (telekeçi däl ýuridiki şahslaryň) guramaçylyk-hukuk görnüşleri TRK-da görkezileninden köpdür.

Öň bellenip geçilişi ýaly, birleşikler (universitas personarum) we gaznalar (universitas rerum) telekeçi däl ýuridiki şahslaryň (täjirçilik däl guramalaryň) iň esasy iki görnüşini bolup durýarlar. Birleşikler agzalyk guramalary bolup durýarlar, olaryň agzalary ýada olaryň saýlanan wekilleri guramanyň ýolbaşçy edarasyny döredýärler. Olar jemgyýetçilik bähbitlerine (jemgyýetçilik-peýdaly guramalar) ýa-da agzalaryň özara bähbitlerine hyzmat etmek maksady bilen döredilip bilner. Gaznalar, adaty, takyk maksat üçin niýetlenen emlägiň bolmagyny talap edýär we, mysal üçin, direktorlar geňeşi tarapyndan dolandyrylýar. Gaznalar şahsy maksatlary üçin hem, jemgyýetçilik bähbitleri üçin hem hyzmat edip

bilerler. Birleşikler hem, gaznalar hem „paýlamazlyk çäklendirmeleri“ bilen baglanyşyklydyr. Başga sözler bilen aýdylanda, birleşiklere, gaznalara we beýleki telekeçi däl ýuridiki şahslara girdejini ýada arassa peýdany döredijileriň ýa-da şol birleşikleriň agzalarynyň arasynda paýlamaklyk we olara geçirmeklik gadagan edilýär. Bu, kähalatlarada „girdejisiz guramalar“ diýlip atlandyrylýan telekeçi däl ýuridiki şahslary telekeçi düzümlerden tapawutlandyryan umumy alamatdyr.

Jemgyýetçilik guramasynyň kesgitlemesi TRK-nyň 51-nji maddasynyň 2-nji bendinde berilýär. Şol kesgitlemä laýyklykda birnäçe şahs umumy maksady öňünde goýýan bolsa, ýuridiki şahs jemgyýetçilik guramasy bolup durýar, şol bir wagtyň özünde, onuň hereket etmegi düzümindäki agzalarynyň üýtgemegine bagly bolmaýar. Jemgyýetçilik guramasyny döretmek üçin azyndan baş dörediji zerurdyr.

Jemgyýetçilik guramasy agzalyk esasynda döredilýän hem bolsa, onuň hereket etmegi agzalarynyň düzüminiň üýtgemegine bagly bolmaýar. Bu şert kanunyň jemgyýetçilik guramasynyň hereket etmeginiň durnuklylygyny üpjün edýän, guramanyň tertipnamalaýyn maksatlaryna ýetmegine ýardam berýän örän möhüm kadasydyr.

Aýry-ayry şahslaryň (agzalaryň) birleşmegi netijesinde döredilýän jemgyýetçilik guramasyndan tapawutlylykda, gazna agzalygy bolmadyk düzümdir. Ol emlägi birleşdirmegiň netijesinde kesgitli maksatlary amala aşyrmak üçin döredilýär.

52 madda. Ýuridiki şahslaryň döwlet tarapyndan bellige

alynmagy

- 1. Ýuridiki şahs kanunda kesgitlenilýän tertipde döwlet tarapyndan bellige alynmalydyr. Döwlet tarapyndan bellige alnyş maglumatlary, şol sanda kommersiýa guramalary üçin firmanyň ady ýuridiki şahslaryň Bitewi döwlet reyestrine girizilýär, bu reyestr bolsa hemmeleriň tanyşmagy üçin açykdyr. Ýuridiki şahslaryň döwlet tarapyndan bellige alynmagynyň ret edilmegi, şonuň ýaly-da şu hili bellige alnyşdan boýun gaçyrylmagy barada suda şikaýat edilip bilner.**
- 2. Ýuridiki şahs onuň döwlet tarapyndan bellige alnan pursadyndan başlap döredilen diýlip hasap edilýär.**

Döwlet tarapyndan bellige alynmagyň konstitutiw

ähmiýeti

Döredilýän gurama üçin döwlet tarapyndan bellige alynmaklyk hukuk ykrar ediji (konstitutiw) ähmiýete eýedir, sebäbi döwlet tarapyndan bellige alnan pursadyndan başlap gurama ýuridiki şahsyň derejesine, hukuklara we borçlara eýe bolýar.

Döwlet tarapyndan bellige almaklyk – bu guramanyň ýuridiki şahs hökmünde hukuk ukybyna eýe bolmagynyň amalydyr, ol şulary öz içine alýar: bellige alynmaga berlen dörediş we beýleki dokumentleriň Türkmenistanyň kanunlaryna laýyk gelşini barlamak, döwlet tarapyndan bellige alnadygy hakynda şahadatnamany bermek, bellige alyş sanbelgisini bellemek, ýuridiki şahs hakyndaky maglumatlary Ýuridiki şahslaryň bitewi döwlet reyestrine girizmek. Şeýlelikde, ýuridiki şahsyň döwlet tarapyndan bellige alynmagy, ilkinji nobatda, döwlet edarasynyň amalydyr, onuň netijesinde ýuridiki şahs döredildi diýlip hasaplanýar we ön bellenip geçilişi ýaly, şol amalyň esasynda bellige alnan gurama hakyndaky maglumat Ýuridiki şahslaryň bitewi döwlet reyestrine girizilýär.

TRK-nyň 52-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda ýuridiki şahs kanun tarapyndan kesgitlenen tertipde döwlet tarapyndan bellige alynmaga degişlidir.

Bellige alyş döwlet organlary we bellige almagyň

düzgüni

Telekeçi ýuridiki şahslaryň we telekeçi däl ýuridiki şahslaryň döwlet tarapyndan bellige alynmagy dürli döwlet edaralarynda amala aşyrylýandygyny hasaba almalydyr („bir äpişgä“ bellige alyş şerti ýok).

Kärhanalary (telekeçi ýuridiki şahslary) bellige almagyň meseleleri ilkinji nobatda Türkmenistanyň „Kärhanalar hakyndaky“ Kanuny hem-de Türkmenistanyň Prezidentiniň 2011-njy ýylyň 11-nji noýabryndaky 11896 belgili Karary bilen tassyklan Edara görnüşli taraplary döwlet tarapyndan hasaba almagyň we olaryň hasabyny ýöretmegiň Tertibi bilen kadalaşdyrylýar. Görkezilen kadalaşdyrys hukuk namalara laýyklykda, Türkmenistanda kärhanalary bellige almaklygy Ýuridiki şahslary döwlet belligine almak boýunça pudagara topar amala aşyryýar.

Telekeçi däl ýuridiki şahslar (jemgyýetçilik guramalar we gaznalar) bolsa Türkmenistanyň Adalat ministrliginde bellige alynmaga degişlidir. Telekeçi däl ýuridiki şahslary bellige almagyň düzgüni Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky“ Kanunynda we Türkmenistanyň Prezidentiniň 2004-nji ýylyň 14-nji ýanwaryndaky 6547 belgili Karary bilen tassyklan Jemgyýetçilik birleşiklerini hasaba almagyň Kadalarynda öz beýanyny tapdy. Elbetde, ýuridiki şahsyň görnüşine (telekeçi ýuridiki şahslar we telekeçi däl ýuridiki şahslar) we guramaçylyk-hukuk görnüşine baglylykda bellige almagyň düzgünleri köp derejede tapawutlanýarlar. Yöne, adaty, bellige alynmaga arza berýän gurama bellige alnyş edarasyna şu resminamalary tabşyrmalydyr: arza, guramany döretmek hakynda karar, dörediş dokumentleri we bellige alyş ýygymynyň tölenendigi hakynda resminama. **3. Ýuridiki şahslaryň bitewi döwlet reyestri**

Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda döwlet tarapyndan bellige alynmagyň maglumatlary Ýuridiki şahslaryň bitewi döwlet reyestrine girizilýär, Türkmenistanyň Ykdysadyýet we ösüş ministrligi görkezilen reyestri saklaýy bolup durýar. TRK-nyň 52-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda Ýuridiki şahslaryň bitewi döwlet reyestri hemmeler tarapyndan tanyşmak üçin açykdyr, bu bolsa ýuridiki we fiziki şahslary Türkmenistanyň çäginde döredilen, üýtgedilip guralan ýa-da ýatyrylan kärhanalar hakyndaky degişli maglumatlar bilen üpjün edýär, gurama bilen arabaglanyşygy ýola goýmagy maksat edýän üçünjü taraplara ýardam berýär, kärhanalaryň açyk bolmagyna goltgy berýär, reyestr arkaly ýardamgy bolup biljek taraplara, hyzmatdaşlara we beýleki gyzyklanýan taraplara maglumat berilýär.

4. Ýuridiki şahsy bellige almakdan boýun gaçyrmak

Düşündirilýän maddadan gelip çykyşy ýaly, ýuridiki şahsy bellige almakdan boýun gaçyrylyp bilner. TRK-nyň bu maddasynda bellige alýy edaranyň boýun gaçyrmagyň sebäbi ýazmaga beýan etmek borjy göz önünde tutulmadyk hem bolsa, Türkmenistanyň kanunçylygyna bellige alýy edaranyň bu borjy bellenendir. Türkmenistanyň „Kärhanalar hakynda“

Kanunynyň 18-nji maddasynyň 1-nji bölegine laýyklykda, kärhanany bellige almakdan boýun gaçyrylan ýagdaýynda, bellige alyjy edara arza berijä bellige alynmaga tabşyrylan dokumentleri gaýtaryp bermelidir we ýazmaça görnüşinde bellige almakdan boýun gaçyrmagyň sebäbini düşündirmelidir.

Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakynda“ Kanunynyň 18-nji maddasynyň 2-nji bölegine laýyklykda, jemgyýetçilik birleşigini bellige almakdan boýun gaçyrylan ýagdaýynda arza berijilere bu hakda ýazmaça görnüşinde habar berilýär we bellige almakdan boýun gaçyrmagyň esaslary görkezilýär.

Ýokarda görkezilen kanunlarda bellige almakdan boýun gaçyrmagyň esaslarynyň takyk sanawy kesgitlenendir. Şol bir wagtyň özünde telekeçi ýuridiki şahsy we telekeçi däl ýuridiki şahsy bellige almakdan boýun gaçyrmaklyk ýagdaýy kazyýete arz edilip bilner.

TRK-nyň 52-nji maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda döwlet tarapyndan bellige alnan pursadyndan başlap ýuridiki şahs döredildi diýlip hasaplanylýar. Guramanyň hukuk ukybyna eýe bolandygy, ýagny onuň döwlet tarapyndan bellige alnan pursadyndan başlap döreyän dürlü ulgamlarda hukuklara we borçlara eýe bolmak ukybyny alandygy bellenilýär.

53 madda. Ýuridiki şahsyň dörediş dokumentleri

1. Ýuridiki şahs dörediş dokumentleri esasynda hereket edýär.

Ýuridiki şahsyň dörediş şertnamasy ony döredijiler (oňa gatnaşyjylar) tarapyndan baglaşylýar, ustawy bolsa olar tarapyndan tassyklanylýar.

Şu Kodekse laýyklykda bir dörediji tarapyndan döredilen ýuridiki şahs şol dörediji tarapyndan tassyklanylýan ustaw esasynda hereket edýär.

2. Ýuridiki şahsyň ustawynda we beýleki dörediş dokumentlerinde ýuridiki şahsyň ady, onuň bolýan ýeri, ýuridiki şahsyň işini dolandyrmagyň tertibi kesgitlenmelidir, şunuň ýaly - -da degişli görnüşdäki ýuridiki şahslar hakyndaky kanunda göz önünde tutulan beýleki maglumatlar görkezilmelidir.

Taraplar (döredijiler) dörediş şertnamasynda ýuridiki şahsy döretmegiň we onuň işleýişiniň tertibini, oňa öz emlägini bermegiň we onuň işine gatnaşmagyň şertlerini kesgitleýärler. Şertnamada gazanylan peýdany we çekilen zyýany gatnaşyjylaryň arasynda paýlamagyň, ýuridiki şahsyň işini dolandyrmagyň, döredijileriň (gatnaşyjylaryň) onuň düzüminden çykmagyň şertleri we tertibi hem kesgitlenilýär. Döredijileriň razyçylygy bilen dörediş şertnamasynda beýleki şertler hem girizilip bilner.

3. Dörediş dokumentlerindäki üýtgetmeler üçünji şahslar üçin döwlet tarapyndan bellige alnan pursadyndan başlap güýje girýär, kanunda bellenen halatlarda bolsa döwlet tarapyndan bellige almak işini amala aşyran organa bu üýtgetmeler hakynda mälim edilen pursadyndan güýje girýär. Emma ýuridiki şahslaryň we olary döredijileriň (olara gatnaşyjylaryň) bu üýtgetmeleri nazara alyp hereket eden üçünji şahslar bilen bolan gatnaşyklarda şunuň ýaly üýtgetmeleriň bellige alynmandygyna salgylanmaga hak ýokdur.

1. Ýuridiki şahsyň ustawy we dörediş şertnamasy

TRK-nyň 53-nji maddasynda ýuridiki şahsyň dörediş dokumentleri hökmünde tertipnama we dörediş şertnamasy bellenilýär. Bu ýerde ýuridiki şahsyň döredijileri tarapyndan dörediş şertnamasynyň baglaşylýandygyny, tertipnamanyň bolsa tassyklanýandygyny hasaba almalydyr.

Dörediş şertnamasy raýat-hukuk şertnamasy bolup durýar, ony baglaşmak üçin iki ýa-da ondan köp taraplaryň erkleriniň ylalaşykly ýüze çykmasy hökmanydyr. Dörediş şertnamasy ýazmaça häsiýetde, bitewi resminama görnüşinde, ähli döredijiler tarapyndan gol çekilip baglaşylýar. Döredilýän ýuridiki şahsyň agzalary hem guramanyň tertipnamasyny tassyklamalydyrlar.

Görkezilen dokumentleriň arasynda gapma-garşylyklar ýa-da gabat gelmezlikler bolmaly däldir. Eger-de tertipnamanyň düzgünleriniň we dörediş şertnamasynyň şertleriniň arasynda gapma-garşylyklar bar bolsa, tertipnamanyň düzgünleri ulanylmalydyr. Garalýan maddanyň cygrynda tertipnama üçünji taraplar bilen gatnaşyklarda „köpri“ hökmünde garamak bolar, dörediş şertnamasy bolsa, ilkinji nobatda, ýuridiki şahsyň içerki guralysyny, oňa gatnaşyjylaryň ýagdaýyny we beýleki şertleri kesgitleýär.

Kanun tarapyndan dörediş dokumentleri hökmünde dörediş şertnamasynyň hem, tertipnamanyň hem göz önünde tutulan ýagdaýlary seýrek däl. Dörediş şertnamasy maksatlar hakynda ylalaşyk diýlip hasap edilip bilner. Onda ýuridiki şahsy döretmek boýunça bilelikdäki işiň tertibi, döredijileriň emlägini gurama geçirmegiň şertleri we beýleki ýagdaýlar kesgitlenilýär. Tertipnamanyň düzgünleri bolsa diňe bir guramanyň işini kadalaşdyrman, eýsem üçünji taraplar bilen gatnaşyklaryň tertibini belleýär. Mysal üçin, üçünji taraplar telekeçi däl ýuridiki şahs bilen onuň tertipnamasynda göz önünde tutulan hukuk ukybynyň çäginde çykyan şertnamany baglaşman bilýärler.

2. Dörediş dokumentleriň mazmuny

TRK-nyň 53-nji maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda ýuridiki şahsyň tertipnamasynda we beýleki dörediş dokumentlerinde ýuridiki şahsyň ady, ýerleşýän ýeri, onuň işini dolandyrmagyň tertibi kesgitlenmelidir we degişli görnüşdäki ýuridiki şahslar üçin kanunda göz önünde tutulan maglumatlar bolmalydyr. Başgaça aýdylanda, dörediş dokumentleriň mazmuny ilkinji nobatda ýuridiki şahsyň görnüşi bilen kesgitlenilýär.

Kärhananyň dörediş dokumentleriniň mazmuny Türkmenistanyň „Kärhanalar hakyndaky“ Kanununda beýan edilýär. Telekeçi ýuridiki şahslaryň dörediş dokumentleriniň tertipnamasy ýa-da tertipnamasy we dörediş şertnamasynyň öz içine alyp biljekdigini hasaba almalydyr. Bir dörediji tarapyndan döredilen telekeçi ýuridiki şahs (mysal üçin, ýekebara kärhana ýa-da döwlet kärhanasy) şol dörediji tarapyndan tassyklanan tertipnama esasynda hereket edýär. Türkmenistanyň „Kärhanalar hakyndaky“ Kanunynyň 12-nji maddasynyň 2-nji bölegine laýyklykda döwlet kärhanasy döredilende, şeýle hem kärhana bir dörediji tarapyndan döredilýän bolsa, dörediş şertnamasy baglaşylmaýar.

Telekeçi däl ýuridiki şahslar hakynda aýdylanda bosa, TRKnyň jemgyýetçilik guramalary baradaky umumy kadalarynda, Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky“ Kanununda ýuridiki şahsyň bu görnüşiniň diňe tertipnamasy hakynda gürrüň edilýär. Şol bir wagtyň özünde, ýokarda görkezilen kanunyň 11-nji maddasy jemgyýetçilik birleşikleriň arkalaşygyny (assosiasiýasyny) döretmek mümkinçiligini göz önünde tutýar. Bu bolsa täze döredilýän arkalaşygyň (assosiasiýanyň) tertipnamasyny tassyklamak bilen birlikde, birleşýän jemgyýetçilik düzümleriň arasynda dörediş şertnamasynyň baglaşylmagynyň möhümdigini aňladýar.

54 madda. Ýuridiki şahsyň organlary

1. **Ýuridiki şahs kanunlara we dörediş dokumentlerine laýyklykda hereket edýän öz organlarynyň üsti bilen graždan hukuklaryna eýe bolýar we öz üstüne graždan borçlaryny alýar. Ýuridiki şahsyň organlaryny bellemegiň ýa-da saýlamagyň tertibi kanunlar we dörediş dokumentleri arkaly kesgitlenilýär.**

2. **Kanuna ýa-da ýuridiki şahsyň dörediş dokumentlerine laýyklykda şol ýuridiki şahsyň adyndan çykyş edýän şahs özüniň wekilçilik edýän ýuridiki şahsynyň bähbitleri üçin ak ýürekden we paýhasly hereket etmelidir.**

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 54-nji maddasynyň 1-nji bendine görä ýuridiki şahs kanunçylyga we dörediş dokumentlerine laýyklykda hereket edýän öz organlary arkaly raýat hukuklaryna eýe bolýar we raýat borçlaryny üstüne alýar. Bu kanun çykaryjynyň we döredijileriň dörediş dokumentlerinde üçünji taraplar bilen gatnaşyklarda ýuridiki şahsa wekilçilik etmäge hukugy bolan organlaryň ygtyýarlygyny kesgitleýändiglerini aňladýar. Şunuň ýaly kadalaşdyrmagyň esasy maksady karz berijileriň we üçünji taraplaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramakdan ybaratdyr.

Ýuridiki şahsyň organlaryna ýuridiki şahsyň erkini düzýän we amala aşyrýan, kanunçylyk ýa-da tertipnama (dörediş dokumentleri) tarapyndan göz önünde tutulan düzüm bölümleri hökmünde garap bolar.

Ýuridiki şahsyň organlary onuň guramaçylyk-hukuk görnüşine baglylykda ýekebara we kollegial bolup bilerler. Mysal üçin, jemgyýetçilik düzümde bu, adaty, müdiriýetden (ýerine ýetiriji komitetden we beýleki düzümlerden) ybarat bolan kollegial organydyr, paýdarlar jemgyýetinde – direktorlaryň geňeşidir, döwlet kärhanasynda – direktor we ş.m.

Ýuridiki şahsyň we wekiliň organlaryny tapawutlandyrmaklyk zerurdyr. Wekil kanun we ynanç haty boýunça (TRK-nyň 128-nji maddasy) ýuridiki şahslar bilen raýat-hukuk gatnaşyklarda ozbaşdak tarap bolup durýar. Organ ýuridiki şahsyň tertipnamasy esasynda hereket edýär, wekil ynanç hatyň ýa-da kanun tarapyndan kesgitlenilýän beýleki ygtyýarlyklaryň esasynda hereket edýär. Şol sebäpden, ýuridiki şahslaryň (telekeçi ýuridiki şahslaryň we telekeçi däl ýuridiki şahslaryň) tertipnamalarynyň köpüsinde ýuridiki şahsyň adyndan geleşikleri amala aşyrmaga ygtyýarly edilen organyň ynanç hatsyz hereket edýändigini görkezilýär.

2. **Ýuridiki şahsyň bähbitleri üçin hereket etmek borjy** Ýuridiki şahs kanunçylyga we dörediş resminamalaryna laýyklykda hereket edýän öz organlary arkaly raýat hukuklaryna eýe bolýar we üstüne raýat borçlary, alýar. Ýuridiki şahsyň organy hukugyň beýleki obýektleri bilen gatnaşyklarda ýuridiki şahsyň bähbitlerine wekilçilik edýär.

TRK-nyň 54-nji maddasynyň 2-nji bendinde şu şertler bellenýär: Kanuna ýa-da ýuridiki şahsyň dörediş dokumentlerine laýyklykda şol ýuridiki şahsyň adyndan çykyş edýän şahs (1) özüniň wekilçilik edýän ýuridiki şahsynyň bähbitleri üçin (2) ynsaply we (3) paýhasly hereket etmelidir. TRK-nyň 9-njy maddasynyň 5-nji bendinde şol organyň ynsaplylygy we paýhaslylygy göz önünde tutulýar. Diýmek, ýuridiki şahsyň organy talaplaryň üçüsini hem berjaý etmäge borçlydyr, görkezilen talaplaryň hatda biriniň bozulmagy we bu ýagdaý ýuridiki şahsa çykdaýy getirse, döredijilerde zyýanyň öweziniň doldurulmagyny talap etmek hukugy döreýär.

55 madda. Ýuridiki şahsyň ady we ýerleşýän ýeri

1. **Ýuridiki şahsyň özüniň guramaçylyk-hukuk formasyny görkezýän öz ady bolýar.**

2. **Ýuridiki şahsyň administrasiýasynyň bolýan ýeri ýuridiki şahsyň bolýan ýeri diýlip hasap edilýär.**

Ýuridiki şahsyň bolýan ýeri (ýuridiki adresi) diňe ýeke bolup biler. Ýuridiki şahsyň başga bolýan ýeri filialyň bolýan ýeri diýlip hasap edilýär.

3. **Ýuridiki şahsyň ady we bolýan ýeri onuň dörediş dokumentlerinde görkezilýär.**

4. **Kommersiýa guramasy bolup durýan ýuridiki şahsyň firma ady bolmalydyr.**

Özüniň firma ady bellenen tertipde bellige alnan ýuridiki şahsyň ony peýdalanmak barada aýratyn hukugy bardyr.

Firma atlaryny bellige almagyň we peýdalanmagyň tertibi şu Kodekse laýyklykda kanunlar arkaly kesgitlenilýär.

Kesekiniň bellige alnan firma adyny bikanun peýdalanýan şahs, şol firma ady baradaky hukuga eýe bolanyň talap etmegi boýunça ony peýdalanmagyny bes etmäge we ýetirilen zyýany tölemäge borçludyr.

1. Ýuridiki şahsyň ady

Ähli ýuridiki şahslaryň, ýagny telekeçi ýuridiki şahslaryň hem, telekeçi däl ýuridiki şahslaryň hem öz ady bolýar. Ýuridiki şahsyň ady onuň atlandyrylyşydyr, şol atlandyryş bilen ol raýat aýlanyşygyna gatnaşýar, şol atlandyryş ýuridiki şahsyň ozbaşdaklaşdyrýar, ony beýleki ýuridiki şahslardan tapawutlandyryr.

Guramanyň ady dörediş dokumentlerinde görkezilýär we onuň guramaçylyk-hukuk görnüşini bildirýär.

Telekeçi ýuridiki şahslaryň adynyň firma ady bolup durýandygyny belläp geçmelidir. Türkmenistanyň „Kärhanalar hakyndaky“ Kanunynyň 6-njy maddasynyň 4-nji bendine laýyklykda kärhana bellige alnan adyny harytlarda, gaplarda, mahabat serişdelerinde, at ýazgylarynda, ýolgörkezijilerde, hasaplarda, resmi kagyzlarda we işi bilen baglanyşykly beýleki dokumentlerde ulanmaga ýeke-täk hukuga eýedir.

Kärhana bellige alnan beýleki kärhananyň ady bilen gabat gelýän ýa-da döwlet bellige alyş organyň kesgitlemesi boýunça bellige alnan beýleki kärhananyň ady bilen meňzeş ady ulanyp bilmeýär.

Bu çäklendirme (gadaganlyk), bellibir ýeňillikler bilen telekeçi däl ýuridiki şahsa hem degişlidir. Türkmenistanyň „Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky“ Kanunynyň 18-nji maddasynyň 1-nji bölegine laýyklykda, eger-de birleşigiň öz işini amala aşyrmaly sebitiniň çäginde şol at bilen başga bir jemgyýetçilik birleşigi bellige alnan bolsa, jemgyýetçilik birleşigini bellige almakdan boýun gaçyrylyp bilner.

TRK-nyň 55-nji maddasynyň 4-nji bendine laýyklykda, kesekiniň bellige alnan firma adyny bikanun peýdalanýan şahs, şol firma ady baradaky hukuga eýe bolanyň talap etmegi boýunça ony peýdalanmagyny bes etmäge we ýetirilen zyýany tölemäge borçludur.

Ýagny telekeçi ýuridiki şahs haryt nyşany hökmünde öz firma adyny bellige goýmak bilen, şol at babatda ýeke-täklik hukugyna eýe bolýar. Eýesiniň razylgy bolmasa, şol ady ulanmaklyk gadagan edilýär. Düzgün bozuja talap arza teribinde barabar ýa-da meňzeş haryt nyşanyndan bikanun peýdalanmagy bes etmek we şol hereketler bilen ýetirilen zyýany tölemek hakynda talap bildirilip bilner.

2. Ýuridiki şahsyň ýerleşýän ýeri

Fiziki şahsyň ýaşaýan ýeri düşünjesine ýuridiki şahsyň bolýan ýeri düşünjesi gabat gelýär. Ýuridiki şahsyň hemişe hereket edýän ýerine ýetiriji organy (administrasiýasy) kesgitli we gysga möhletde (gurlutaý, ygtyýarly şahslaryň umumy ýygnaгы we ş.m.) hereket edýän beýleki organlardan tapawutlylykda, ilkinji nobatda, gündelik ýolbaşçylygy amala aşyrýan we ýuridiki şahsda raýat hukuklarynyň we borçlarynyň döremegi üçin möhüm bolan hereketleri berjaý edýän organdyr.

Ýuridiki şahsyň bolýan ýerinde hem, raýatyň ýaşaýan ýerinde hem ýuridiki netijelere getirýän hereketler amala aşyrylýar. Kesgitli guramaçylyk-hukuk görnüşine degişli bolan ýuridiki şahslar üçin hasaplaşyk we gündelik hasaplary ýuridiki şahsyň bolýan ýerindäki bank edaralarynda açylýar. Ýuridiki şahsyň bolýan ýerini kesgitlemeklik salgyt hasabyna goýmak, geleşigiň baglaşylandygyny, käbir şertnamalaryň borçlaryň ýerine ýetirilýän ýerini anyklamak, ýuridiki şahsyň jogapçy hökmünde çykyş edýän kazyýet we arbitraž jedellerine garamagyň degişliligini kesgitlemek üçin we beýleki ýagdaýlarda möhümdir.

56 madda. Wekillikler we filiallar

1. Ýuridiki şahsyň bolýan ýerinden daşarda ýerleşen hem-de ýuridiki şahsyň bähbitlerini goraýan we oňa wekilçilik edýän, onuň adyndan geleşikleri baglaşýan we beýleki ýuridiki hereketleri amala aşyrýan aýrybaşga bölümi wekillik hasaplanýar.

2. Ýuridiki şahsyň ýerleşýän ýerinden daşarda ýerleşen we onuň etmeli işleriniň, şol sanda wekilligiň etmeli işleriniň hemmesini ýa-da bir bölegini amala aşyrýan aýrybaşga bölümi filial hasaplanýar.

3. Wekillikler we filiallar ýuridiki şahs däldir. Olary döreden ýuridiki şahs olara emläk berýär we olar ýuridiki şahsyň tassyklan düzgünleri esasynda hereket edýärler.

Wekillikleriň we filiallaryň ýolbaşçylaryny ýuridiki şahs belleýär hem-de olar onuň ynanç haty esasynda işleýärler.

1. Umumy düzgünler

Ýuridiki şahsyň bolýan ýerinden daşarda işini guramaklyk, kähalatarda, öz işini beýleki sebitlerde amala aşyrmaga mümkinçilik berýän bellibir şertleri talap edýär. Raýat kanunçylygy ýuridiki şahsyň bolýan ýerinden daşarda işini amala aşyrmaga mümkinçilik berýän iki adaty görnüşi göz önünde tutýar – olar wekillikler we filiallar.

Wekillikler we filiallar ýerine ýetirýän wezipeleriniň cygryna baglylykda biri-birinden tapawutlanýarlar. Filial kanuna we ýuridiki tarapyň dörediji resminamalaryna laýyklykda ýuridiki tarapyň meşgullanmaga hukugy bolan önümçilik we beýleki işleriniň görnüşleri hökmünde ýuridiki tarapyň wezipelerini amala aşyrýar. Wekilligiň borçlary çäkli häsiýete eýedir. Olar ýuridiki şahsyň bähbitlerine wekilçilik etmekden we olary goramakdan ybaratdyr, ýagny ynanç hata esaslanýan ygtyýarlyklar boýunça wekillik institutynyň çäklerinde amala aşyrylýan wezipelerdir.

Düşündirilýän maddanyň 3-nji bendine laýyklykda filial ýa-da wekillik hasaplanýlýan bölümler ýuridiki tarap bolup durmaýarlar. Olar özüni döreden ýuridiki şahsyň hukuk ýagdaýyndan gaýry özbaşdak hukuk ýagdaýyna eýe däldirler.

Wezipelerini ýerine ýetirmek üçin filial we wekillik özüni döreden ýuridiki şahs tarapyndan zerur bolan emläk bilen üpjün edilýär. Hasapçylyk hasaba alyşda görkezilen emläk şol bir wagtyň özünde filialyň ýa-da wekilligiň aýratyn balansynda we ýuridiki şahsyň balansynda hasaba alynýar.

Hereket edýän salgyt kanunçylygyna laýyklykda filiallar we wekillikler özbaşdak salgyt we (ýa-da) ýygym töleýjiler bolup durmaýarlar. Şol bir wagtyň özünde, Salgyt kodeksi (TSK) tarapyndan göz önünde tutulan tertipde filiallar we wekillikler özüniň ýerleşýän ýerleri boýunça salgytlary we ýygmylary tölemek babatda özüni döreden guramanyň wezipelerini ýerine ýetirýärler (TSKnyň 18-nji maddasynyň 1-nji bölegine seret).

Wekillikleriň we filiallaryň ýolbaşçylary ýuridiki şahs tarapyndan wezipä bellenýärler. Ýuridiki şahsyň görnüşine we guramaçylyk-hukuk formasyna baglylykda wezipä bellemek hakyndaky nama çykarylmanka guramanyň müdiriýetiniň ýa-da beýleki kollegial organynyň karary kabul edilip we soňra buýruk çykarylyp bilner.

1. Filialyň ýolbaşçysynyň üçünji taraplar bilen gatnaşykardaky ygtyýarlyklary

Düşündirilýän maddanyň 3-nji bölegine laýyklykda filialyň (wekilligiň) ýolbaşçysy üçünji taraplar bilen gatnaşyklarda ýuridiki şahs tarapyndan berlen ynanç hatynyň çäginde hereket edýär. Ynanç haty ýazmaça görnüşde berilýär. Eger-de kepillendiriş edarasynyň gatnaşmagy bilen geleşikleri amala aşyrmaklyk göz önünde tutulýan bolsa, ynanç haty kepillendiriş edarasynyň tarapyndan tassyklanmaga degişlidir.

Wekillik we filial öz adyndan däl-de, özlerini döreden ýuridiki şahsyň adyndan geleşikleri baglaşýarlar we borçlary üstüne alýarlar. Filialyň işiniň netijesinde ýuridiki şahsyň özünde hem raýat hukuklary we borçlary döreýär. Ýuridiki şahs hem öz wekillikleriniň we filiallarynyň işi babatda jogapkärçilik çekýär. Wekilligiň ýa-da filialyň üstüne alan borçlary boýunça jogapkärçiligi – degişli ýuridiki şahsyň hem gönüden-göni jogapkärçiligidir.

2. Filialyň ýa-da wekilligiň statusy

Düşündirilýän maddanyň 3-nji bendine laýyklykda filial ýa-da wekillik hasaplanylýan bölünmeler ýuridiki şahslar bolup durmaýarlar. Olar özlerini döreden ýuridiki şahsyň hukuk ýagdaýyndan gaýry özbaşdak hukuk ýagdaýyna eýe däldirler.

Hereket edýän salgyt kanunçylygyna laýyklykda filiallar we wekillikler özbaşdak salgyt we (ýa-da) ýygym töleýjiler bolup durmaýarlar. Şol bir wagtyň özünde, Salgyt kodeksi (TSK) tarapyndan göz önünde tutulan tertipde filiallar we wekillikler özläriniň ýerleşýän ýerleri boýunça salgytlary we ýygymlary tölemek babatda özlärini döreden guramanyň wezipelerini ýerine ýetirýärler (TSK-nyň 18-nji maddasynyň 1-nji bölegine seret).

§ 2. JEMGYÝETÇILIK GURAMALARY WE FONDLAR HAKYNDAKY UMUMY NORMALAR

57 madda. Jemgyýetçilik guramalary we fondlary bellige almak

1. **Jemgyýetçilik guramalary we fondlar ýuridiki şahslar hökmünde öz işlerini bellige alnan pursatdan başlaýarlar. Jemgyýetçilik guramalaryny we fondlary Adalat ministrligi bellige alýar. Syýasy we beýleki jemgyýetçilik ähmiýetli maksatlar ugrunda aladalanýan jemgyýetçilik guramalaryny (syýasy partiýalar, dini guramalar, professional soýuzlar we ş. m.) bellige almagyň tertibi ýörite kanunlarda kesgitlenilýär.**

2. **Bellige almak talabyna bolan hukuk, eger ustaw kanunyň talaplaryna laýyk gelýän bolsa we bellige almak üçin hödürlenen ýuridiki şahsyň maksatlary ulanylyp gelýän kanunlara, ykrar edilen ahlak normalaryna ýa-da Türkmenistanyň konstitusion-hukuk prinsiplerine garşy gelmeýän bolsa ulanylyp bilner. Fondlaryň emläginiň tölenilişi bellenilen maksatlara laýyk gelmelidir.**

3. **Bellige almak üçin ähli döredijiler we prawleniýe agzalary tarapyndan gol çekilen arza bilen ustaw zerurdyr.**

4. **Adalat ministrligi arzanyň berlen gününden beýläk bir aý möhlet içinde bellige almak hakynda karar çykarmalydyr.**

5. **Bellige almakdan ýüz dönderilmegi esaslandyrylan bolmalydyr, şikaýat etmek mümkinçiligini we munuň tertibini göz önünde tutmalydyr. Bellige almakdan ýüz dönderilmegi barada suda şikaýat edilip bilner.**

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 51-nji maddasynda jemgyýetçilik guramalary we fondlar (mundan beýläk – gaznalar) görnüşinde döredilýän telekeçilik däl ýuridik şahslar baradaky düşünje berlen, olaryň wezipesi peýda almak maksady bilen telekeçilik Otäjirçilik işinden ybarat däl.

Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 30-njy maddasynda Konstitusiasyň we kanunlaryň çäklerinde hereket edýän syýasy partiýalary we beýleki jemgyýetçilik birleşiklerini döretmäge raýatlaryň hukugynyň bardygyny barada aýdylýar.

Şular Türkmenistanda birleşmek erkinligine bolan hukugy durmuşa geçirmegi düzgünleşdirýän kanunlar bolup durýar:

1. TRK-nyň jemgyýetçilik guramalary we gaznalar baradaky umumy kadalardan, jemgyýetçilik guramalary baradaky ýörite kadalardan, gaznalar baradaky ýörite kadalardan ybarat bolan maddalary;

2. 2003-nji ýylyň 21-nji oktyabrynda kabul edilen

«Jemgyýetçilik birleşikleri hakynda» Türkmenistanyň Kanuny;

3. 2003-nji ýylyň 21-nji oktyabrynda kabul edilen «Dine uýmak erkinligi we dini guramalar hakynda» Türkmenistanyň Kanuny;

4. 2012-nji ýylyň 10-njy ýanwarynda kabul edilen «Syýasy partiýalar hakynda» Türkmenistanyň Kanuny;

5. 2011-nji ýylyň 29-njy maýynda kabul edilen «Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşmesi hakynda» Türkmenistanyň Kanuny.

«Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunyň 1-nji maddasynda jemgyýetçilik birleşigine kesgitleme berilýär. Bu kesgitlemä laýyklykda jemgyýetçilik birleşigi diýlende raýatlaryň başlangyjy boýunça döredilen, jemgyýetçilik birleşiginiň tertipnamasynda beýan edilen umumy maksatlary durmuşa geçirmek üçin bähbitleriň umumylygy esasynda birleşen meýletin, öz-özünü dolandyrys, täjirçilik däl birikmesine düşünilýär. Raýatlar jemgyýetçilik birleşiginiň öz saýlamasy boýunça döredýärler, olaryň şeýle jemgyýetçilik birleşiklerine şolaryň tertipnamalaryny berjaý etmegiň şertlerinde girmäge hukuklary bardyr.

2. Ýuridik şahslary bellige almagyň kadalary

Düşündirilýän maddanyň 1-nji bendine laýyklykda jemgyýetçilik guramalaryny we gaznalary bellige almagy Türkmenistanyň Adalat ministrligi geçirýär. Ýuridik şahslary bellige almagyň konstituantatiw ähmiýeti bardyr, sebäbi, ýuridik şahsyň hukuk ukyby döwlet tarapyndan bellige alnan pursadyndan başlap ýüze çykýar □TRK-nyň 49-njy maddasynyň 2-nji bendi□.

Türkmenistanyň Prezidentiniň 2004-nji ýylyň 14-nji ýanwaryndaky № 6547 karary bilen Jemgyýetçilik birleşiklerini bellige

senesi, ýaşaýan ýeri, müdiriýetiň mejlislerini bellemegiň hem-de olarda çözgütleri kabul etmegiň tertibi; e) jemgyýetçilik guramasynyň (gaznanyň) agzalarynyň hukuk ygtyýarlylygy.

Gaznanyň tertipnamasy üçin şular goşmaça hökmandyr: a) bagyş etmeleriň iň az möçberi we görnüşü baradaky görkezmeler; b) pul möçberleriniň peýdalanylyşy baradaky görkezmeler (4-nji bölek).

Eger tertipnamada şu maglumatlar bolmasa, ýuridik şahsy bellige almaklyk ret edilmelidir.

Tertipnamanyň fakultativ maglumatlaryna şular degişlidir:

beýleki dolandyryş edaralarynyň, mysal üçin, ýaşulular geňeşiniň we başgalaryň wezipeleri ýa-da jemgyýetçilik guramasynyň agzalarynyň ýygnaýynyň hukuk ygtyýarly. Bu maglumatlar hökmany bolup durmaýar we ýuridik şahs olar bolmadyk ýagdaýynda-da bellige alnyp bilner.

3. Tertipnamanyň görnüşü

Düşündirilýän madda tertipnamanyň görnüşini hem kesgitleýär. Onuň ýazmaça görnüşde düzülmeginden we oňa ähli döredijileriň gol çekmelidiginden başga hem ony kepillendiriş taýdan tassyklamak zerurdyr (5-nji bent). Tertipnama tassyklanylman mahaly kepillendiriji tertipnamanyň mazmunynyň TRK-nyň 58-nji maddasynyň talaplaryna laýyk gelýändigini barlaýar. Eger tertipnamanyň hökmany maglumatlarynyň biri bolmasa, kepillendiriji ýuridik şahsyň şeýle tertipnamasyny tassyklamaly däldir.

59 madda. Bellige alyş maglumatlary

1. **Bellige almak işi şu aşakdaky maglumatlary öz içine alýar: ýuridiki şahsyň ady we onuň bolýan ýeri, onuň işiniň maksatlary, ustawyň kabul edilen wagty, döredijileriň şahsyýeti, prawleniýe agzalarynyň şahsyýeti we olaryň wekilçilik ygtyýarlyklarynyň mümkin bolýjak çäklendirilmeleri.**

2. **Bellige alyş maglumatlary çap edilmelidir.**

3. **Islendik şahsyň reýestrda ýazgylar bilen tanyşmaga we ýazmaça göçürmeleri talap etmäge haky bardyr.**

«Jemgyýetçilik birleşikleri hakynda» Türkmenistanyň kanunynyň 17-nji maddasyna laýyklykda jemgyýetçilik guramalaryny we gaznalary döwlet tarapyndan bellige almak Türkmenistanyň Adalat ministrligi tarapyndan TRK-y we Türkmenistanyň beýleki kanunçylygy bilen bellenen tertipde geçirilýär. Jemgyýetçilik guramalary we gaznalar Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenen tertipde ýuridik şahslaryň ýek-täk döwlet sanawyna hökman goşulmaga degişlidir.

Bellige almak şu maglumatlary özünde jemleýär: ýuridik şahsyň adyny, ýerleşýän ýerini, onuň işiniň maksatlaryny, tertipnamanyň kabul edilen senesini, döredijileriň şahsyýetini, müdiriýetiň agzalarynyň şahsyýetini we olaryň wekilçilik ygtyýarlyklarynyň mümkin bolan çäklendirmelerini. Ýuridik şahsyň onuň guramaçylyk hukuk görnüşine bolan görkezmäni öz içine alýan öz ady bardyr.

Ýuridik şahsyň edarasynyň ýerleşýän ýeri onuň ýerleşýän ýeri hasaplanylýar. Ýuridik şahsyň diňe bir ýerleşýän ýeri bolup biler.

Döwlet sanawyna girizilen jemgyýetçilik guramalary we gaznalar baradaky maglumatlar açykdyr hem-de çap edilmäge degişlidir. Islendik şahsyň sanawdaky ýazgylar bilen tanyşmaga we ýazmaça göçürmeleri talap etmäge haky bardyr. Türkmenistanyň Adalat ministrligi jemgyýetçilik guramalarynyň sanawyny ýöredýär we bellige alyş şahadatnamasyny berýär.

60 madda. Üýtgetmeleri bellige almak

Bellige alynmaly bolan faktlaryň üýtgemesi prawleniýe tarapyndan tassyklanylman formada haýal etmän Adalat ministrligine ýazylyp berilmelidir. Bu üýtgetmeler reýestre girizilýär we çap edilýär.

Jemgyýetçilik guramalarynyň tertipnamalaryna üýtgetmeler we goşmaçalar, şeýle ýem bellige alynmaga degişli ýagdaýlaryň üýtgetmeleri müdiriýet tarapyndan tassyklanylman görnüşinde haýal edilmän Türkmenistanyň Adalat ministrligine berilmelidir. Tertipnama girizilen üýtgetmeleriň we goşmaçalaryň bellige alynmagy edil jemgyýetçilik guramalaryň bellige alnyşy ýaly tertipde hem-de möhletlerde amala aşyrylýar we bellige alnan pursadyndan başlap hukuk güýjüne eýe bolýar.

Öň bellenen geçilişi ýaly, jemgyýetçilik guramalary bellige alnan pursadyndan başlap ýuridik şahsyň derejesine eýe bolýar. Jemgyýetçilik guramalarynyň işiniň barşynda guramanyň adynyň, işiniň maksatlarynyň ýa-da hukuk salgysynyň üýtgemegi ýaly üýtgetmeleri tertipnama girizmegiň zerurlygy ýüze çykyp biler. Bu üýtgetmeleriň hemmesi tertipnamada beýan edilmelidir we bellige alynmaga degişlidir.

Jemgyýetçilik guramalarynyň tertipnamasyndaky üýtgetmeler we goşmaçalar sanawa girizilýär we çap edilýär.

61 madda. Jemgyýetçilik guramalarynyň we fondlaryň işine döwlet kontrolligyny

1. **Jemgyýetçilik guramalarynyň we fondlaryň işiniň kanunçylygyna döwlet kontrolligyny Adalat ministrligi amala aşyrýar.**

2. **Eger Jemgyýetçilik guramasy ýa-da fond esasan, telekeçilik işine geçen bolsa ýa-da ustawda göz önünde tutulan maksady amala aşyrmak mümkin bolmaýan bolsa, onda Adalat ministrligi bellige almagy ýatyýar.**

1. Döwlet kontrolygynyň mazmuny

Jemgyýetçilik guramalarynyň we gaznalaryň işiniň tertipnamalaýyn maksatlara laýyk gelmegine kontrolygy (mundan beýläk – gözegçiligi) Türkmenistanyň Adalat ministrligi hem-de welaýat adalat müdirlikleri amala aşyrýarlar. Olar jemgyýetçilik guramalarynyň we gaznalaryň ýolbaşçy edaralaryndan olaryň dörediş resminamalaryny sorap almaga, olaryň geçirýän çärelerine gatnaşmak üçin öz wekillerini ibermäge, jemgyýetçilik guramalaryň we gaznalaryň agzalaryndan, şeýle hem beýleki raýatlardan tertipnamany berjaý etmek bilen baglanyşykly meseleler boýunça düşündiriş almaga haklydyrlar, jemgyýetçilik guramalary we gaznalar tarapyndan Türkmenistanyň kanunçylygynyň bozulmalary ýüze çykarylan halatynda ýa-da olar öz tertipnamalaýyn maksatlaryna ters gelýän hereketleri amala aşyran halatynda ýazmaça duýduryş berip bilerler.

2. Bellige almagy ýatyrmak

Eger jemgyýetçilik guramasy ýa-da gazna, esasan, telekeçilik işine geçse ýa-da eger tertipnamada göz önünde tutulan maksatlary amala aşyrmak mümkin bolmasa, Türkmenistanyň Adalat ministrligi bellige alşy ýatyrýar. Eger jemgyýetçilik guramasyna bir ýylyň dowamynda bozulmalary düzetmek barada ikiden köp ýazmaça duýduryş ýa-da görkezme berlen bolsa, şeýle hem olar tarapyndan bir ýylyň dowamynda Türkmenistanyň Adalat ministrligine bellige alynmaga degişli täzelenen maglumatlar berilmedik bolsa, şeýle halatda görkezilen ministrlik kazyýete jemgyýetçilik birleşigini ýatyr mak hakyndaky arzany berip biler.

62 madda. Ýolbaşçylyk we wekillik

1. **Prawleniýe agzalarynyň, aýry-aýry halatlarda bolsa ýörite wekilleriniň ýolbaşçylyk etmäge hukugy bardyr. Munuň özi şonuň bilen birlikde olaryň borjy hem bolup durýar.**
2. **Ýolbaşçylyk etmegiň çäkleri jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da fonduň maksatlaryna laýyklykda ustaw arkaly kesgittenilýär.**
3. **Ustaw bir şahsyň işi özbaşdak alyp barmak ygtyýarlaryny göz önünde tutup biler ýa-da iki ýa birnäçe şahsyň bilelikde ýolbaşçylyk etmegini belläp biler.**
4. **Ustaw özüniň amala aşyrylmagy beýleki kontrolyk organlarynyň razylygyny almagy talap edýän hereketleriniň sanawyny göz önünde tutup biler.**

1. Umumy düzgünler

Ýolbaşçylyga we wekilçilige ygtyýarly bolan edara müdiriýet diýlip atlandyrylýar. Bu müdiriýetiň agzalaryndan ybarat bolan toparlaýyn edaradyr. Bu babatda ol direktorlar geňeşine deňleşdirilýär.

Jemgyýetçilik guramasynyň we gaznanyň müdiriýetine saýlamagyň tertibi tertipnama bilen kesgittenilýär. Adatça, müdiriýetiň agzalary jemgyýetçilik guramasynyň agzalarynyň umumy ýygyny bilen saýlanýar. Gaznanyň agzalarynyň ýokdugy sebäpli gaznanyň müdiriýetiniň agzalaryny saýlamagyň tertibi jemgyýetçilik guramasynyň müdiriýet agzalaryny saýlamak tertibinden tapawutlanyp biler.

Müdiriýet agzalary jemgyýetçilik guramalaryna we gaznalara ýolbaşçylyk etmäge hukukly bolmak bilen bir hatarda şol bir wagtyň özünde olaryň borçlaryny hem düzýär. Bu borçlaryň ýerine ýetirilmezligi müdiriýet agzalarynyň emläk taýdan jogapkärçiliginiň esasy bolup hyzmat edip biler.

2. Ýolbaşçylygyň çäkleri

Guramanyň içinde bu ýolbaşçylygyň çäkleri jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da gaznanyň maksatlaryna laýyklykda tertipnama bilen kesgittenilýär. Tertipnama müdiriýet agzalaryna bir özüniň ýolbaşçylyk etmek hukuk ygtyýarlylygyny berip ýa-da iki we birnäçe adamlaryň bilelikde ýolbaşçylyk etmegini belläp biler 3-nji bent.

Eger müdiriýet birnäçe agzadan ybarat bolsa, şeýle halatda olaryň arasynda ygtyýarlyklary aýdyňlaşdyrmak hakyndaky mesele ýüze çykýar, meselem, maliýe meseleleri boýunça, işgärler meseleleri boýunça, menejment we başgalar boýunça müdiriýet agzasy "direktor" bolup biler.

Müdiriýet agzalarynyň wekilçilik ygtyýarlyklarynyň TRK bilen kesgittenilendigi sebäpli, tertipnama bilen göz önünde tutulan çäklendirmeleriň üçünji şahslar bilen gatnaşyklar babatynda hukuk güýji ýokdur "TRK"-nyň 63-nji maddasyna berlen düşündirişe seret.

3. Beýleki edaralaryň razyçylygy

Tertipnama amala aşyrylmagy beýleki gözegçilik edýän edaralaryň razyçylygyny talap edýän hereketleriniň sanawyny göz önünde tutup biler. Meselem, binany ýa-da täze awtomasyny satyn almak üçin gözegçilik geňeşiniň razyçylygy göz önünde tutulyp bilner. Müdiriýeti saýlamak baradaky çözgüt islendik wagtda ýatyrylyp bilner. Bu, hakykatda, müdiriýet agzalaryny yzyna çagyrmagy aňladýar, munuň üçin düýpli esaslar bolmalydyr.

63 madda. Üçünji şahslar bilen gatnaşyklarda prawleniýäniň ygtyýarlary

1. **Pravleniýe üçünji şahslar bilen gatnaşyklarda jemgyýetçilik guramasyna ýa-da fonda wekilçilik edýär. Ustawda wekilçilik etmäge ygtyýarly edilen şahslaryň bir özüniň, olaryň birnäçesiniň bilelikde ýa-da hemmesiniň bilelikde hereket etjekdigi-etmejekdigi baradaky düzgünler görkezilmelidir.**

2. **Ustawda wekillikleriň ygtyýarlary çäklendirilip bilner. Bu çäklendirmeleriň diňe reýestrde bellige alnan mahalynda**

üçünji şahslar üçin güýji bardyr, ýöne bu çäklendirmeleri üçünji şahsyň bilen halatlary muňa girmeyär.

3. Ustaw jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da fonduň ýörite wekiliniň belenilmegini göz önünde tutup biler. Ustaw şonuň ýaly wekilliğiň ygtyýarlarynyň çäklerini we bu wekilliğiň formasyny düzgünleşdirmelidir, bu hem bellige alynmalydyr.

1. Prawleniýanyň wekilçiligiň ygtyýarlyklary

Prawleniýanyň (mundan beýläk – Müdiriýetiň) agzalary gönüden-göni müdiriýetdäki işinden başga-da ýörite ynanç haty bolmazdan üçünji şahslar bilen gatnaşyklarda jemgyýetçilik guramasyna ýa-da gazna wekilçilik etmäge hukuklydyrlar. Olaryň bu hukuklylygy TRK-de berkidilen TRK-nyň 128-nji maddasy bilen baglanyşykly 63-nji maddasynyň 1-nji bendi we ýuridik şahsyň edarasynyň nazaryýetiniň tassyklanmasy bolup durýar, şoňa laýyklykda ýuridik şahslaryň edaralarynyň wekilçilikli hukuk ygtyýarlyklary ynanç hatyna laýyklykda däl-de, eýsem kanunyň esasynda ýüze çykýar.

Tertipnamada wekilçilige ygtyýarly edilen adamlaryň bir özüniň, olaryň birnäçesi bilen bilelikde ýa-da hemmesi bilelikde hereket etjekdigi baradaky düzgünler bolmalydyr.

Müdiriýet bir agzadan hem, birnäçe agzalardan hem ybarat bolup biler. Eger müdiriýet birnäçe agzadan ybarat bolsa, şeýle halatda olaryň arasyndaky ygtyýarlyklary aýyl-saýyl etmek meselesi ýüze çykýar. Tertipnama müdiriýet agzalaryna bir özüleriň ýolbaşçylyk etmek baradaky hukuk ygtyýaryny berip ýa-da iki ýa-da birnäçe adamlaryň bilelikdäki ýolbaşçylygyny belläp biler. Eger tertipnama iki ýa-da birnäçe adamlaryň bilelikdäki ýolbaşçylygyny göz önünde tutýan bolsa, bu halatda muny iş ýüzünde nähili durmuşa geçirmelidigi, ýagny çözgütleriň nähili kabul edilmelidigi, müdiriýet agzalarynyň jemgyýetçilik guramasyna ýa-da gazna nähili tertipde wekilçilik etmelidigi baradaky mesele ýüze çykýar. Bu meseleleriň hemmesiniň iş ýüzünde ähmiýeti bardyr. Mysal üçin, müdiriýet 10 agzadan durýar diýeliň. Jemgyýetçilik guramasy binany edara üçin kärendä almalydyr, ýagny kärende şertnamasyny baglaşmalydyr. Tertipnama boýunça müdiriýet agzalary jemgyýetçilik guramasyna bilelikde ýolbaşçylyk etmäge hukuklydyr. Munuň özi jemgyýetçilik guramasynyň adyndan kärende şertnamasyna agzalaryň 10-synyň ählisiniň gol çekmelidigini aňladýarmy? Ýa-da kärendä beriji müdiriýetiň agzalarynyň 10-sy bilen gepleşikler geçirmelidigini aňladýarmy? Munuň özi uly kynçylyklary ýüze çykaryp bilerdi. Şonuň üçin hem ýolbaşçylygyň bilelikdäki hukuklylygy barada gürrüň edilende müdiriýetiň öz içinde çözgütleri kabul etmegiň görnüşi göz önünde tutulýar. Daşarky gatnaşyklarda bolsa geleşigi hakyky diýip ykrar etmek üçin müdiriýetiň agzalarynyň biriniň erk islegini beýan etmegi ýeterlikdir. Müdiriýetde gönüden-göni iş alyp barmakdan başga-da, müdiriýet agzalary ýörite ynanç haty bolmazdan üçünji şahslar bilen gatnaşyklarda jemgyýetçilik guramasyna we gazna wekilçilik etmäge hukuklydyr. Olaryň wekilçilik ygtyýarlyklarynyň çäklendirilmegi, diňe bu döwlet sanawynda bellige alnan halatynda güýji bardyr.

2. Ýörite wekil

Müdiriýet agzalaryndan başga «ýörite wekiliň» hem jemgyýetçilik guramasyna we gazna ýolbaşçylyk hem-de wekilçilik estmäge hukugy bardyr TRK-nyň 63-nji maddasynyň 3-nji bendi. Ýörite wekil müdiriýet agzasy bolup durmaýar, emma aýratyn halatlarda jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da gaznanyň işiniň dürlü ugurlaryna ýolbaşçylyk etmäge we üçünji şahslar bilen gatnaşyklarda çykyş etmäge haky bardyr. Şular şol ugurlara degişli edilip bilner: gaznanyň ýa-da jemgyýetçilik guramasynyň gazetlerini Džurnallaryny neşir etmek, metbugat bilen gatnaşyklar, sport we beýleki bölümlere ýolbaşçylyk etmek we başgalar. Ýokarda ýatlanyp geçilen ugurlarda ýörite wekiliň geleşikleri baglaşmaly bolýandygy sebäpli, onuň degişli ygtyýarlyklara eýe bolýandygyna düşünilýär.

64 madda. Jogapkärçilik

1. Jemgyýetçilik guramasy we fond prawleniýe agzalarynyň ýa-da beýleki wekilleriniň özüleriň üstüne ýüklenilen borçlary ýerine ýetiren mahalynda eden hereketleri netijesinde üçünji şahslara ýetirilen zeled üçin jogapkärçilik çekýärler, olaryň şol hereketleri bolsa ýetirilen zeledi tölemek borjuna döredýär.

2. Wekilçilige ygtyýarly edilen şahslar işi ynsap bilen alyp barmalydyrlar. Olar bu borjy bozan mahalynda ýetirilen zeled üçin jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da fonduň önünde jogapkärçilik çekýärler. Eger üçünji şahslaryň talaplaryny kanagatlandyrmak üçin zeledi tölemek zerur bolsa, onda zeledi tölemekden ýüz dönderilmegi hakyky däldir.

3. Jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da fonduň borçnamalary boýunça onuň agzalary jogapkärçilik çekmeýärler. Jemgyýetçilik guramasy bilen fond hem öz agzalarynyň borçnamalary boýunça jogapkärçilik çekmeýärler.

1. Jemgyýetçilik guramasynyň we gaznanyň jogapkärçiligi.

Jemgyýetçilik guramasy we gazna öz dolandyryş edaralarynyň, ilkinji nobatda müdiriýet agzalarynyň üsti bilen raýat dolanyşygyna gatnaşýarlar. Şunuň bilen baglanyşyklykda tebigy ýagdaýda şol adamlar haýsy hereketleri ýuridik şahs üçin amala aşyryandygyny we haýsy hereketleri özi üçin amala aşyryandygyny, nähili tapawutlandyrmak mümkindigi baradaky mesele ýüze çykýar. Bu meseläniň jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da gaznanyň jogapkärçiligini kesgitlemek üçin uly ähmiýeti bardyr. Mysal üçin, eger müdiriýet agzasy guramanyň awtomasyny dolandyryp awtomobil heläkgiligini amala aşyran we üçünji şahsa zeled ýetiren bolsa, şol zelediň kim öwezini dolmaly? Guramamy ýa-da zeled ýetirilmeğine gönüden-göni günäkär bolan müdiriýet agzasymy?

Düşündirilýän maddanyň 1-nji bendine laýyklykda jemgyýetçilik guramasy we gazna diňe eger bu hereketler gulluk borçlaryny ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly bolan halatlarynda müdiriýet agzalarynyň we beýleki wekilleriniň hereketleri

üçin jogapkärçilik çekýärler. Şonuň üçin hem her bir anyk halatda zelesiň çyzyýanyň gulluk borçlaryny ýerine ýetirmegiň barsynda bolandygyny ýada daldigini barlamak gerekdir.

2. Ýuridik şahsa ynsaply ýolbaşçylyk etmek borçnamasy

Müdiriýet agzalary ýa-da wekilçilige ygtyýarly edilen beýleki adamlar jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da gaznanyň emlägini dolandyýarlar. Şol emläk olaryň ygtyýarynda bolýar, olar şol emlägi kärendä tabşyryp, ipoteka bilen üpjün edip we başga işleri geçirip bilerler. Jemgyýetçilik guramasynyň agzalarynda şeýle mümkinçilik ýokdur. Şonuň üçin hem TRK-nyň 2-nji bendi müdiriýet agzalarynyň üstüne işleri ynsaply alyp barmak borjuna ýükleýär. TRK işleri ynsaply alyp barmak borjuna mazmununy anyklamaýar. Emma bu babatda kabul edilen üllülere laýyklykda işleri ak ýürekli alyp barmak diýlip çözümleri kabul etmegiň ýuridik şahsyň tertipnamasynda ýa-da beýleki içerki resminamalarynda göz önünde tutulan ähli kadalarynyň berjaý edilmegine, ýuridik şahsa ýolbaşçylyk etmek boýunça üstüne ýüklenen borçnamalaryň ýerine ýetirilmegine we diňe jemgyýetçilik guramasynyň bähbitlerine dolandyrys işleriniň amala aşyrylmagyna düşünilýär. Mysal üçin, jemgyýetçilik guramasynyň ýolbaşçysy Müdiriýet agzasyny guramanyň binasyny kärendä tabşyryp, kärende toleginiň ýarysyny bolsa öz hasabyna geçirýän bolsa, işleri ak ýürekli alyp barmak borjuna bozulmagy hasap edilýär. Eger işleri ak ýürekli alyp barmak borjuna bozulmagy netijesinde gurama zelesi ýeririlen bolsa, şol zelesiň ýetirilmegine günäkär adam jemgyýetçilik guramasyna şol zelesiň öwezini dolmaga borcludyr. Mysal üçin, kärende toleginiň öz hasabyna geçirmelidir. Jemgyýetçilik guramasynyň, eger munuň özi üçünji şahslary kanagatlandyrmak üçin zerur bolsa, ýetirilen zelesiň öwezini dolmaktan boýun gaçyrmaga hukugy ýokdur.

3. Ýuridik şahsyň aýry başgalanan jogapkärçiligi

Jemgyýetçilik guramasynyň ýuridik şahs bolmagyna degişli alamatlarynyň biri onuň özbaşdak emläk jogapkärçiligi bolup durýar. Munuň özi şol guramanyň agzalarynyň guramanyň borçnamalary boýunça jogapkärçilik çekmeýändigini aňladýar. TRK-nyň 64-nji maddasynyň 3-nji bendi. Mysal üçin, jemgyýetçilik guramasy medeniýet köşgünü gurmak üçin şertnama baglaşan we gurluşyk işleri üçin töleg etmäge ýeterlik derejede maliýe serişdeleriniň bolmadyk ýagdaýynda, potratçy bolan gurluşyk guramasy bergini özmegi şol guramanyň agzalaryndan, olarda karzalary kanagatlandyrmak üçin maliýe serişdeleriniň bar bolan ýagdaýynda-da, talap edip bilmez. Jemgyýetçilik guramasynyň we gaznanyň öz agzalarynyň borçnamalary boýunça jogap bermeýändigini ýuridik şahsyň aýrybaşgalanan emläk jogapkärçiliginiň soňraky beýany bolup durýar. TRK-nyň 64-nji maddasynyň 3-nji bendiniň ikinji sözlemi.

65 madda. Jemgyýetçilik guramasyny ýa-da fondy bes

etmek we ýatyrnak

1. **Jemgyýetçilik guramasy we fond ustawda göz önünde tutulan halatlarda, maksada ýetilmegi ýa-da maksada ýetip bolmajagy, Adalat ministrliginiň bellige almagynyň ýatyrylmagy netijesinde ýatyrylýar we öz işini bes edýär.**
2. **Ýatyrylan mahalynda gündelik işler tamamlanylmalydyr, talaplar bellenilmelidir, galan emlägiň pul bahasy kesgitlenilmelidir, kreditorlar kanagatlandyrylmalydyr we galan emläk ygtyýarly şahslaryň arasynda paýlanylmalydyr.**
3. **Emlägi kabul etmäge ygtyýarly şahslar ustawa arkaly kesgitlenilip bilner. Şonuň ýaly kesgitlemäniň bolmadyk halatynda Adalat ministrligi özüniň makul bilşine görä, galan emlägi ýatyrylan jemgyýetçilik guramasynyň ýa-da fonduň ýaly maksady tutunýan bir ýa-da birnäçe jemgyýetçilik guramasyna ýa fonda berýär. Şonuň ýaly guramalar ýok bolsa, bu emlägi haýyr-sahawat guramasyna ýa-da döwlete bermek hakynda karar kabul edilip bilner.**
4. **Jemgyýetçilik guramasyny ýa fondy ýatyrnak hakyndaky habar çap edilmelidir. Emlägiň paýlanylmagyna şol habar çap edilenden diňe bir ýyl geçenden soň ýol berilýär.**
5. **Ýatyrnak işini prawleniýe amala aşyrýar. Aýratyn ýagdaýlar bolanda Adalat ministrligi başga ýatyryjylary belläp biler. Ýatyryjylar prawleniýäniň agzalary hökmünde jogapkärçilik çekýärler.**

Jemgyýetçilik guramasyny we gaznany ýatyrnak diýlip jemgyýetçilik guramasyny we gaznany ýuridik şahs hökmünde döwlet sanawyndan çykarylmagyna hem-de olaryň bolmagynyň bes edilmegine düşünilýär. Yuridiki şahsy ýatyrnak bir gezeklik çäre bolup durmaýar. Bu iş karzdarlaryň talaplary bellenilýänçä hem-de kanagatlandyrylýança, gündelik iş tamamlanýança, hususan-da galan emlägiň pul beýany kesgitlenilýänçä we ol hukukly şahslaryň arasynda paýlanylýança hem dowam edýär.

Jemgyýetçilik guramasyny we gaznany ýatyrnak üçin maksatlara ýetilmegi ýa-da ýetilmegiň mümkin bolmazlygy netijesinde tertipnamada göz önünde tutulan halatlarda esaslar bardyr. Ýatyrnak hakyndaky çözüdiň kabul edilmegi jemgyýetçilik guramasyny we gaznany ýatyrmagyň giňden ýaýran halatlarynyň biri bolup durýar. Jemgyýetçilik guramasyna bu çözüdi jemgyýetçilik guramasynyň agzalarynyň umumy ýygnaгы tarapyndan kabul edilip bilner. Tertipnamada ýatyrnak hakyndaky çözüdi kabul etmek üçin sesleriň näçe sanynyň talap edilýändigini kesgitlenilmelidir. Gaznany ýatyrnaga hukuk ygtyýarly bolan tarap hem tertipnama bilen kesgitlenilýär. Jemgyýetçilik guramasyny we gaznany ýatyrnak amalynda müdiriýet ýolbaşçylyk edýär. Emma aýratyn esaslar bar mahaly beýleki ýatyryjylary hem bellemek mümkindir. Olar Türkmenistanyň Adalat ministrligi tarapyndan bellenilýär. Ýatyryjylaryň hukuk ygtyýarlyklary müdiriýet agzalarynyň ýaly bolup durýar, olaryň jemgyýetçilik guramasynyň we gaznanyň önündäki jogapkärçiligi hem birmeňzeşdir.

Jemgyýetçilik guramasynyň we gaznanyň galan emlägini paýlamak ýatyrş işiniň tamamlajy tapgyry bolup durýar. Ýatrylmany netijesinde galan emlägiň kime berilmelidigi tertipnama arkaly çözülýär. Şeýle kesgitleme bolmak halatynda Türkmenistanyň Adalat ministrligi galan emlägi öz islegi boýunça ýatrylan jemgyýetçilik guramasynyňky ýa-da gaznaňky ýaly maksady eýerýän bir ýa-da birnäçe jemgyýetçilik guramalaryna ýa-da gaznalara berýär. Şeýle gurama bolmadyk halatynda ol emlägi hemaýatçylyk guramasyna ýa-da döwlete bermek hakyndaky çözgüt kabul edilip bilner. Gaznany ýatyrmak hakyndaky habar çap edilmelidir, emlägi paýlamak bolsa şol habar çap edilenden bir ýyl geçenden soň mümkindir.

§ 3. JEMGYÝETÇILIK GURAMALARY HAKYNDAKY ÝÖRITE NORMALAR

1. madda. Prawleniýe

1. **Jemgyýetçilik guramasynyň prawleniýesi, eger ustawda başga hili bellenilmedik bolsa, agzalaryň umumy ýygnaýy tarapyndan dört ýyl möhlet bilen saýlanylýar. Prawleniýäniň ygtyýarlary bu möhlet geçenden soň hem täze prawleniýe saýlanylýança dowam edýär.**

2. **Prawleniýäni saýlamak hakyndaky karar islendik wagt ýatrylyp bilner. Prawleniýäni saýlamagyň ustaw arkaly ýatrylmany möhüm ýagdaýlaryň bolmagy bilen baglanyşykly bolup biler.**

1. Prawleniýany saýlamak

Gurultaý Maslahat ýa-da umumy ýygnaý jemgyýetçilik guramasynyň ýokary ýolbaşçy edarasy bolup durýar. Prawleniýe (mundan beýläk – Müdiriýet) jemgyýetçilik guramasynyň dolandyryş edarasy bolup durýar, ol umumy ýygnaý tarapyndan saýlanylýar. Müdiriýet agzalary jemgyýetçilik guramasyna ýolbaşçylyk etmäge hukukly we borçludur. Bu ýolbaşçylygyň guramanyň içindäki çäkleri tertipnama bilen kesgittenilýär. TRK bilen kesgittenilýän umumy wekilçiligiň we ýolbaşçylygyň ygtyýarlyklaryndan başga hem tertipnama müdiriýetiň ygtyýarlyklaryny jikme-jik tertipleşdirmelidir, müdiriýet üçin hökmany boljak çäklendirmeleri sanap geçmelidir. Müdiriýet agzalary dört ýyl möhlete saýlanylýar. Emma tertipnama bilen müdiriýet agzalaryny saýlamagyň başga möhleti bellenilip bilner. Iş ýüzünde bir ýyllyk möhlet ulanylýar.

2. Müdiriýet agzalaryny yzyna çagyrmak

Müdiriýetde agzalyk jemgyýetçilik guramasynyň agzalarynyň ynamyna esaslanýar. Şonuň üçin hem müdiriýet agzalary umumy ýygnaýyň çözgüdi boýunça islendik wagtda yzyna çagyrylyp bilner. Müdiriýet agzalaryny yzyna çagyrmagyň esasy jemgyýetçilik guramasynyň tertipnamasynda anyk kesgittenip bilner. Ýöne bu borç kanun arkaly göz önünde tutulan dälidir.

2. madda. Umumy ýygnaý

1. Jemgyýetçilik guramasynyň agzalarynyň umumy ýygnaýy prawleniýe tarapyndan çagyrylýar. Ýygnaý ustawda göz önünde tutulan halatlarda ýa-da jemgyýetçilik guramasynyň bähbitleriniň talap edýän ýagdaýynda ýylda azyndan bir gezek çagyrylmalydyr. Mundan başga-da agzalaryň ondan bir böleginiň ýazmaça görnüşde we gün tertibini görkezmek bilen talap eden mahalynda hem ýygnaý çagyrylmalydyr.

2. Ýygnaý ähli agzalara ýygnaýa azyndan iki hepde galanda ýazmaça habary ibermek arkaly ýa-da jemgyýetçilik guramasynyň metbugat organynda çap etmek arkaly çagyrylýar.

3. Agzalaryň ýygnaýy prawleniýäniň ygtyýaryna girmeyän ähli meseleler boýunça karar kabul edýär. Onuň predmeti ýygnaý çagyrylanda yglan edilen bolsa, diňe şonda hakykydyr.

4. Karar ýygnaýa gatnaşýan agzalaryň sesleriniň köplügi bilen kabul edilýär, ustawy üýtgetmek hakyndaky karar bolsa sesleriň dördten üç bölegine barabar köplügi bilen kabul edilýär. Jemgyýetçilik guramasynyň maksadyny üýtgetmek hakyndaky karar üçin ähli agzalaryň sesleriniň başdan dört bölegine barabar köplügi zerurdyr. Ýygnaýa gatnaşmaýan agzalar ses bermäge ýazmaça gatnaşyp bilerler.

1. Umumy ýygnaýy çagyrmagyň tertibi

Jemgyýetçilik guramasynyň agzalarynyň umumy ýygnaýy ýokary dolandyryş edarasy bolup durýar. Jemgyýetçilik guramalarynyň agzalary hut şu ýygnaý bilen özlery üçin möhüm çözgütleri kabul edýärler. Şundan ugur almak bilen, Kodeksiň bu maddasynda ýygnaýy çagyrmagyň amaly we çözgütleri kabul etmegiň tertibi takyk kesgittenilýär. Umumy ýygnaýy çagyrmagyň döwürleýinligini tertipnama kesgitleýär. Ýygnaý azyndan ýylda bir gezek geçirilmelidir. Ýygnaýy çagyrmagyň başgaça döwürleýinligi jemgyýetçilik guramasynyň bähbitlerine baglydyr. Umumy ýygnaý, eger muny agzalaryň ondan bir bölegi ýazmaça görnüşde we gün tertibini görkezmek bilen talap etse çagyrylmalydyr.

Ýygnaýy çagyrmak barada ähli agzalara ýazmaça ýa-da jemgyýetçilik guramasynyň metbugat neşirinde habary çap etmek bilen habar berilmelidir. Adatça, jemgyýetçilik guramasy agzalaryň köp sanyndan ybaratdyr. Ähli agzalary ýazmaça habardar etmek köp halatda çylşyrymly bolup durýar. Şonuň üçin hem kanun metbugat neşirinde habary çap etmek bilen habardar etmek mümkinçiligini göz önünde tutýar. Ýygnaýy çagyrmak hakyndaky habaryň haýsy anyk neşirde çap edilmelidigini tertipnama kesgitleýär. Ýygnaýy çagyrmak hakyndaky habar ýygnaýyň geçirilýän gününe çenli azyndan iki hepde önünden çap edilmelidir.

Ýygnaýyň kim tarapyndan – müdiriýet ýa-da jemgyýetçilik guramasynyň agzalary tarapyndan, çagyrylýandygyna garamazdan ýygnaýyň gün tertibi hökman yglan edilmelidir.

1. Umumy ýygnağyň ygtyýarlyklary

Umumy ýygnağ jemgyýetçilik guramasynyň ýokary edarasy bolup durýan hem-de ähli meseleler boýunça çözgütleri kabul etmeli hem bolsa, diňe müdiriýetiň ygtyýaryna girmeyän meseleler boýunça çözgütleri kabul edip biler 13-nji bent1. Şeýlelikde, TRK umumy ýygnağ bilen müdiriýetiň arasyndaky häkimiýeti paýlamagyň ýörelgesini berkidýär. Mysal üçin, jemgyýetçilik guramasynyň işgärleri bilen zähmet şertnamasyny baglaşmak müdiriýetiň ygtyýaryna girýän bolsa, şeýle şertnamlar umumy ýygnağ tarapyndan baglaşylyp bilinmez. Ýokarda aýdylyp geçilenlerden başga hem, umumy ýygnağ diňe umumy ýygnağyň gün tertibine girizilen we umumy ýygnağ çagyrylýança ygylan edilen meseleler boýunça çözgütleri kabul etmäge hukuklydyr. Şeýle bolmasa umumy ýygnağyň çözgüdi ähmiýetsiz diýlip ykrar ediler.

2. Çözgütleri kabul etmegiň tertibi

Çözgüt jemgyýetçilik guramasynyň ýygnağyna gatnaşýanlaryň sesleriniň ýönekeý köplügi bilen kabul edilýär. Şol bir wagtyň özünde kanun çözgütleri kabul etmek üçin sesleriň ýönekeý köplügi ýeterlik bolan meseläniň çäginde kesgitleýär. Tertipnamany üýtgetmek baradaky çözgüdi kabul etmek üçin jemgyýetçilik guramasynyň ýygnağyň işine gatnaşýan agzalarynyň sesleriniň dördten üç bölegine barabar köplügi zerurdyr. Jemgyýetçilik guramasynyň maksatlaryny üýtgetmek baradaky çözgüdi kabul etmek üçin ähli agzalaryň sesleriniň başdan dört bölegine barabar köplügi zerurdyr. Ýygnağa gatnaşmaýan agzalar ses bermäge ýazmaça gatnaşyp bilerler.

Ýokarda görkezilen amal meseleleri, görşümiz ýaly, kanun ýeterlik derejede jikme-jik düzgünleşdirýär, munuň özi gönüden- -göni jemgyýetçilik guramasynyň agzalary üçin möhümdir. Kanun olaryň bähbitlerini goramalydyr, sebäbi, jemgyýetçilik guramasynyň içerki meselelerini düzgünleşdirmek, jemgyýetçilik guramasy bilen agzalaryň arasyndaky gatnaşyklary tertipleşdirmek, jemgyýetçilik guramasynyň ýerine ýetiriji edaralaryny saýlamak we olaryň işine gözegçilik etmek hem-de başgalar umumy ýygnağyň ygtyýarlaryna girýär.

1. madda. Komissiýalar

Agzalaryň ýygnağy ustawa laýyklykda komissiýalary döredip biler, ýygnağlaryň arasyndaky döwürde ýygnağyň borjy şol komissiýalara berlip bilner, aýratyn-da jemgyýetçilik guramasynyň işine kontrollyk etmek üçin berlip bilner. Diňe jemgyýetçilik guramasynyň agzalary komissiýanyň agzalary bolup bilerler.

Jemgyýetçilik guramalary we gaznalar hökmany edaralar bolan umumy ýygnağdan we müdiriýetden başga-da, beýleki edaralary hem döredip bilerler. Mysal üçin, komissiýalar (mundan beýläk – toparlar) we maslahat beriji geňeşler şolara degişlidir.

Toparlar ýygnağyň wezipelerini delegirlemek maksady bilen ýygnağlaryň arasyndaky döwürde döredilip bilner. Käbir halatlarda, eger, köplenç halatlarda, jemgyýetçilik guramasynyň ähli agzalaryny ýygnağyň mümkin bolmaýandygyny we şol bir wagtda köp meseleleriň umumy ýygnağyň gyssagly çözmegini talap edýändigini nazara alsaň, bu maksada laýykdyr. Şonuň üçin hem bu meseleleri çözek we müdiriýetiň işine yzygiderli gözegçilik etjek edaranyň bolmagy zerurdyr. Mysal üçin, müdiriýetiň agzalarynyň biri çykyp giden halatynda täze agzany bellemek topar tarapyndan amala aşyrylyp bilner. Umumy ýygnağyň wezipeleriniň toparyň üstüne ýüklenilýändigine sebäpli, toparyň agzalary diňe jemgyýetçilik guramasynyň agzalary bolup biler.

2. madda. Ýörite organlar

Jemgyýetçilik guramasynyň wezipelerini amala aşyrmagyň barşynda maslahat bermek maksady bilen agzalaryň ýygnağy, eger ustawda göz önünde tutulan bolsa, ýörite organlary (maslahat beriji geňeşi, kuratoriumy, administratiw geňeşi) döredip biler. Şunuň ýaly organlara jemgyýetçilik guramasynyň agzalary däl şahslar hem birleşdirilip bilner.

TRK-nyň 68-nji maddasynda göz önünde tutulan toparlardan başga maslahat beriji geňeşler hem döredilip bilner. Olar bellibir geňeşleri ýa-da aýry-äýri meseleler boýunça ündemeleri taýýarlamak üçin döredilýär. Olar, adaty, jemgyýetçilik guramasy ýa-da gazna üçin hökmany bolan çözgütleri kabul etmeyär.

Maslahat beriji geňeşler jemgyýetçilik guramasynyň umumy ýygnağynda hem döredilýär. Maslahat beriji geňeşleriň agzalary jemgyýetçilik guramasynyň agzalary bolup durmaýan adamlar hem bolup biler.

3. madda. Jemgyýetçilik guramasyna agzalyk

1. **Jemgyýetçilik guramasynyň agzalygyna isleg bildirýäniň ýazmaça arzasy esasynda prawleniýe tarapyndan kabul edilýär.**

2. **Her bir agzanyň jemgyýetçilik guramasyndaky çykmaga haky bardyr. Ustawda jemgyýetçilik guramasyndaky çykmagyň bellibir möhleti göz önünde tutulyp bilner, ýöne bu möhlet iki ýyldan köp bolmaly däldir. Möhüm ýagdaýlar sebäpli jemgyýetçilik guramasyndaky çykmagy ondan çykmak möhleti bilen çäklendirilip bilinmez.**

3. **Eger ustawda başga hili göz önünde tutulmadyk bolsa, agzalyk beýleki şahslara berilmeyär we miras boýunça geçmeyär.**

4. **Düýpli esaslar bolanda agzalaryň umumy ýygnagy agzany jemgyýetçilik guramasynyň çykaryp biler. Jemgyýetçilik guramasynyň çykarylan agzanyň bu karar barada suda şikayät etmäge haky bardyr.**

5. **Eger jemgyýetçilik guramasy şoňa girmek isleýän üçin sosial, medeni wezipeleri ýa-da beýleki wezipeleri amala aşyrmada möhüm borçlary ýerine ýetirýän bolsa, onda bu şahsyň jemgyýetçilik guramasynyň agzalygyna kabul edilmegini talap etmäge, eger munuň özi jemgyýetçilik guramasynyň esasy prinsiplerine garşy gelmeýän bolsa, hukugy bardyr.**

1. Agzalyga kabul etmegiň tertibi

Jemgyýetçilik guramasyna agzalyga kabul etmek müdiriýet tarapyndan geçirilýär. Munuň üçin, jemgyýetçilik guramasynyň agzasy bolmaga isleg bildirýäniň ýazmaça arzasy zerurdyr. Girmek amaly aýry-aýry jemgyýetçilik guramasynyň tertipnamalaýyn talabyna baglydyr. Ýöne, köplenç halatlarda, jemgyýetçilik guramasyna agzalyga girmek üçin arza ýeterlikdir, şol arzada agzalyga girýän tertipnamanyň şertleri bilen ylalaşýar we tertipnama bilen göz öňünde tutulan kadalary berjaý etmek borjuny öz üstüne alýar. Käbir halatlarda jemgyýetçilik guramasyna agzalyga kabul etmek ol ýa-da beýleki hereket netijesinde öz-özünden amala aşyrylýar. Mysal üçin, ýüzden köp pökgini tordan geçiren futbolçylar öz-özünden «köp pökgi geçirenleriň klubunyň» agzalary bolup bilerler.

2. Jemgyýetçilik guramasynyň çykmak

Jemgyýetçilik guramasynyň agzalygyndan çykmak hem, onuň agzalygyna girmek ýaly meýletin bolup durýar. Jemgyýetçilik guramasynyň her bir agzasynyň ondan çykmak hakynda çözgüdi kabul etmäge haky bardyr. Şunda tertipnama jemgyýetçilik guramasynyň çykmagyň bellir möhletini göz öňünde tutup biler. Bu möhlet iki ýyldan geçmeli däl. Şeýle çäklendirmäniň maksady jemgyýetçilik guramasynyň çykmagy juda ýönekeýleşdirmekten we şol bir wagtyň özünde bu hukugy amala aşyrmaga esassyz päsgelçilikleri döretmekden ybaratdyr. Eger jemgyýetçilik guramasynyň çykmak möhüm ýagdaýlar bilen ýüze çykan bolsa, şonda çykmagyň bellenilen möhletleri hökman däl. Jemgyýetçilik guramasynyň çykarylmagy agzalygy ýitirmegiň has ýowuz halaty bolup durýar. Ol jemgyýetçilik guramasynyň agzasynyň erkine garamazdan bolup geçýär. Bu hukuk diňe agzalaryň umumy ýygnaгыna berilýär. Her bir anyk halatda jemgyýetçilik guramasynyň çykarylan agzanyň öz bozulan hukuklaryny dikeltmek üçin kazyýete ýüz tutmaga haky bardyr.

3. Agzalygyň berilmegine ýol bermezlik

Hojalyk jemgyýetleriniň paýlary ýa-da paýnamalary beýleki adamlara, şol sanda miras boýunça erkin berlip bilinjek täjirçilik ýuridik şahslara agzalykdan tapawutlylykda, jemgyýetçilik guramalarynda agzalyk şahsy häsiýete eýedir we ol başga adamlara berilmeýär hem-de miras boýunça geçirilmeýär. 70-nji maddasynyň 3-nji bendi. Mysal üçin, ýazyjylar birleşmesine agzalyk miras boýunça geçirilmeýär.

Jemgyýetçilik guramasynyň tertipnamasynda bu kadadan çykmak göz öňünde tutulyp bilner. Munuň özi aýratyn hem agzalygyň miras boýunça geçmegine degişlidir. Mysal üçin, uruş weteranlarynyň käbir birleşmelerinde birleşmäniň agzalarynyň biri aradan çykanyndan soň agzalyk şol agzanyň mirasdarlaryna geçýär.

4. Agzalykdan çykarmak

Eger agzalyga kabul etmek müdiriýet tarapyndan amala aşyrylýan bolsa, çykarmak baradaky çözgüt jemgyýetçilik guramasynyň agzalarynyň umumy ýygnaгы tarapyndan kabul edilýär. 70-nji maddanyň 4-nji bendi ähmiýetli esaslaryň bolmagyny çykarmak baradaky çözgüdiň kabul edilmeginiň sebäbi diýip atlandyrylar. Adatça, çykarmak üçin esas, mysal üçin, agzalyk tölegleriň kem tölenmegi guramanyň tertipnamasynda göz öňünde tutulýar.

Umumy ýygnaгыň agzalykdan çykarmak baradaky çözgüdi kazyýete şikayät edilmäge degişlidir. 70-nji maddasynyň 4-nji bendi.

Gaznada, emlägiň birleşmesiniň görnüşi hökmünde, agzalar ýokdur. Şonuň üçin hem agzalykdan çykarmak meselesi ýüze çykmaýar.

5. Jemgyýetçilik guramasynyň agzalyga bolan hukuk

Jemgyýetçilik guramasy adamlaryň meýletin birleşmegi esasynda döredilen gurama bolup durýan we kimi agzalyga kabul etmelidigini özi çözüň hem bolsa, emma haçanda jemgyýetçilik guramasynyň şeýle seçip almagyň mümkinçiliginde çäklendirilen, hususan-da haçanda oňa agzalyk onuň agzalary üçin derwaýys durmuş ähmiýeti bolan halaty hem bolýar. 70-nji maddasynyň 5-nji bendi. Şeýle halatlarda jemgyýetçilik guramasy oňa agzalyga girmäge isleg bildirýänleri kabul etmäge borçludur, mysal üçin, eger bu birleşme öz agzalary üçin durmuş ýa-da medeni wezipeleri ýerine ýetirýän bolsa, uruş weteranlarynyň birleşmesiniň görkezmek bolar.

§ 4. FONDLAR HAKYNDAKY ÝÖRITE NORMALAR

71 madda. Destinatorlar üçin fondlar

Fonduň maksady bellibir şahslary ýa-da şahslaryň anyk bellibir toparlaryny goldamakdan hem ybarat bolup biler.

Fonduň emläginden paý almak hukugy bar bolan şahslaryň hemmesi (destinatorlar) prawleniýäniň ähli agzalarynyň razyçylygy bilen, eger munuň özi Adalat ministrligi tarapyndan goldanylsa, fondy ýatyrp biler ýa-da fonduň maksadyny üýtgedip biler. Galan emläk destinatorlaryň arasynda paýlanylýar.

1. Umumy düzgünler

Düşündirilýän madda gaznanyň destinatorlarynyň gaznany ýatyrmaga ýa-da onuň maksatlaryny üýtgetmäge hukugynyň bardygyny özüde jemleýär. Gazna kimleri goldamak üçin döredilýän bolsa şol adamlar destinatorlar diýlip ykrar edilýär. Mysal üçin, gazna ikinji jahan urşunyň weteranlaryna kömek bermek üçin döredilýän bolsa, uruş weteranlarynyň hemmesi gaznanyň destinatorlary bolar, sebäbi olaryň gaznadan goldaw ýa-da maliýe kömegini almaga hukugy bardyr.

Gaznany dolandyrmagyň we guramagyň aýratynlyklary jemgyýetçilik guramalarynyň we gaznalaryň arasyndaky bar bolan esasy tapawutlar bilen şertlenendir. Bu tapawut gaznanyň we onuň dolandyryş edaralarynyň maksatlary häsiýetlendirilen mahaly aýratyn äsgärdir. «Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynyň 9-njy maddasyna laýyklykda jemgyýetçilik gaznasy täjirçilik däl gaznalaryň görnüşleriniň biri bolup durýar we agzalygy bolmadyk jemgyýetçilik birleşiginden ybaratdyr, onuň maksady meýletin tölegleriň, Türkmenistanyň kanunçylygy bilen gadagan edilmedik beýleki gelip gowuşýan serişdeleriň esasynda emlägi kemala getirmekden hem-de şol emlägi jemgyýetçilige peýdaly maksatlar üçin peýdalanmakdan ybaratdyr.

Jemgyýetçilik gaznasyny döredijileriň we emlägini dolandyryjylaryň görkezilen emlägi öz bähbitleri üçin peýdalanmaga haky ýokdur. Bellenilen maksat gaznanyň esasy parçasyny bolup durýar we gazna döredilen mahaly oňa uly üns berilýär. Gaznanyň maksady ony döredijiler tarapyndan kesgitlenilýär. Ol gaznanyň ähli işiniň esasynda goýlandyr we onuň berjaý edilişine Türkmenistanyň Adalat ministrligi gözegçilik edýär.

2. Destinatorlaryň hukuklary

TRK-nyň 71-nji maddasy bellibir hukuklary destinatorlara berkidýär. Ilkinji nobatda munuň özi gaznany ýatyrmak ýa-da onuň maksatlaryny üýtgetmek meselelerine degişlidir. Emma bu hukugy amala aşyrmak müdiriýetiň ähli agzalarynyň razylygyna we Adalat ministrliginiň makullamagyna baglydyr. TRK Adalat ministrligi tarapyndan razylygyň berilmeginiň we ondan boýun gaçyrmagyň şertlerini kesgitlemeýär.

Eger gaznany ýatyrmak baradaky çözgüt kabul edilse, destinatorlaryň gaznanyň paýlanandan soň galan emläginden paýy almaga hukugy bardyr. Bu destinatorlar üçin döredilen gaznanyň maksady olara ýardam etmek bolup durýandygy baradaky ýagdaý bilen düşündirilýär.

72 madda. Fonda wznos tölemegi üpjün etmek borçnamasy

1. Dörediji (döredijiler) fondy döretmek hakynda notarial tertipde tassyklanylýan dokumentde fonduň maksadyna ýetmek üçin zerur bolan mukdardaky emlägi fonda bermek borçnamasyny öz üstüne almalydyr. Eger emläk ýeterlik bolmasa, onda fondy döretmäge ygtyýarnama bermekden ýüz dönderilmelidir.

2. Bellige alynmazdan öň islendik wagt emlägi bermekden ýüz döndermek bolar. Bellige alnandan soň bir aýyň dowamynda emläk doly suratda berilmelidir, şeýle edilmese bellige alynma güýjüni ýitirýär.

3. Fonduň maksatlary, eger ustawda başga hili göz öňünde tutulmadyk bolsa, emläkden alnan girdejileriň hasabyna maliýeleşdirilmelidir. Eger bellibir wagtyň dowamynda bu girdejiler ýeterlik bolmasa, onda fonduň işi degişli suratda kemeldilmelidir ýa-da togtadylmalydyr, girdejiler bolsa emlägiň üstüne goşulmalydyr.

4. Fonduň emläginiň ýagdaýy barada her ýyl degişli formada hasabat düzülmelidir.

1. Umumy düzgünler

Tertipnamanyň esasynda döredijiler dörediji gaznanyň maksatlaryna ýetmek üçin zerur bolan möçberde gazna emläk girizmek borçnamasyny öz üstüne alýar.

Gaznanyň tertipnamasy kepillendiriş tertibinde tassyklanmaly we alnan borçnamanyň hukuk güýji bar hem bolsa, emma gazna bellige alynýança islendik wagtda emlägi bermekden boýun gaçyrylmagy mümkindir. Gazna bellige alnandan soň bir aýyň dowamynda emläk dolulygyna berilmelidir. Bular ýerine ýetirilmedik ýagdaýynda bellige almak güýjüni ýitirýär. TRK-nyň 72-nji maddasynyň 2-nji bendi.

Emlägi gazna bermek diýlip näme hasaplanylýar? Gaznany döretmegiň balansynda gazna girizilen emläk desgalarynyň ählisi beýan edilmelidir. Eger gaznany döretmek üçin gozgalmaýan emläk peýdalanylýan bolsa, ol jemagat sanawynda gaznanyň adyna bellige alynmalydyr. Şeýlelikde, emlägi bermeklik bu emläge eýeçiligiň gazna berilmegine şaýatlyk edýän görnüşde geçirilmelidir.

2. Gaznanyň emlägi

Gaznanyň maksatlaryna ýetmek üçin göz önünde tutulan emlägi hemaýatkärçilikli maksatlar bilen bank hasaplarynda jemlenen maliýe serişdelerinden tapawutlandyrmak gerekdir. Esasy tapawut şundan ybaratdyr, ýagny gaznanyň maksady bir gezeklik bolup bilmez, ýagny ol adamlara ýa-da işiň gaznanyň tertipnamasy bilen kesgitlenilen ugurlaryna uzak möhletli ýardam etmegi göz önünde tutmalydyr. Gazna guramaçylyk-hukuk görnüşi hökmünde hemaýatkärçilik maksatlary bilen gysga möhletli ýardam etmäge niýetlenen däldir. Gaznanyň emlägi hem şu maksatlara laýyk gelmelidir. Eger emläk ýeterlik bolmasa, şonda gaznany döretmäge rugsat bermekden boyun gaçyrylmalydyr. Gazna döredilen mahaly gaznanyň maksatlaryny, ýagny gazanmak üçin serişdeleri girizen adam öz emlägini peýdalanmaga taýýar bolan maksady kesgitlemek möhümdir. Gaznanyň maksatlary dürli-dürli, ýagny ylmy, medeni, terbiýeçilik we başga maksatlar bolup biler. Emma şol maksatlaryň jemgyýete peýdaly bolmagy hökmandyr. Gaznanyň maksatlary, adaty, emläkden alnan girdejileriň hasabyna maliýeleşdirilýär. Bu girdejiler täjirçilik işi netijesinde hem alnyp bilner. Esasy şol girdejileri gaznanyň maksatlaryna ýetmek üçin peýdalanmakdan ybaratdyr. Eger bellibir wagtyň dowamynda gaznanyň girdejileri şol maksatlary maliýeleşdirmek üçin ýeterlik bolmasa, gaznanyň işi kemeldilmelidir ýa-da togtadylmalydyr. Türkmenistanyň 72-nji maddasynyň 3-nji bendi.

73 madda. Gözegçilik organy

1. **Ustawda prawleniýäniň we ýörite wekilleriniň ýerine ýetirmeli borçlaryny bellemek, olary yzyna çagyrmak hem-de olara kontrollyk etmek maksady bilen gözegçilik organyny (kuratoriumy) döretmek göz önünde tutulyp bilner, onuň agzalaryny bolsa fondy döredijiler çagyýarlar. Döredijiler aradan çykandan soň, gözegçilik organynyň düzüminiň üsti destinatorlaryň karary bilen ýa-da ustawda kesgitlenilen tertipde täze agzalar bilen doldurylyp (kooptasiýalanyň) bilner.**
2. **Ähli beýleki halatlarda Adalat ministrligi fonduň kanunlara we ustawa laýyklykda dolandyrylmagy üçin kontrollyk edýär. Adalat ministrligi fonduň işi hakynda islendik wagty maglumat alyp biler we fonduň dokumentlerini barlap biler.**
3. **Gözegçilik organy prawleniýäniň kararlaryny we çärelerini kanuna ýa-da ustawa garşy gelýän bolsa, togtadyp biler, olary güýjüni ýitiren diýip yglan edip biler ýa-da olaryň ýatyrylmagyny talap edip biler.**
4. **Gözegçilik organy prawleniýäniň we beýleki organlaryň ýerine ýetirmeli borçlarynyň ustawa laýyk gelmegini üpjün edýär. Eger ustaw bu gatnaşyklary ýeterlik düzgünleşdirmeyän bolsa, onda bu organ goşmaça görkezmeleri berip biler.**

Gaznada jemgyýetçilik guramasyndan tapawutlylykda müdiriýet agzalaryny bellemek we boşatmak hakyndaky çözgütleri kabul etjek agzalaryň ýokdugy sebäpli, ýörite edarany döretmek zerurlygy ýüze çykýar, şol meseleleri çözmek şol edaranyň ygtyýaryna girýär. Düşündirilýän maddanyň 1-nji bendine laýyklykda gözegçilik edarasy «kuratorium» şeýle edara bolup durýar. Bu edaranyň agzalary gaznany döredijiler tarapyndan bellenilýär.

Eger gaznada şular ýaly gözegçilik edarasy «kuratorium» bar bolsa, şonda onuň wezipeleri gaznanyň tertipnamasy bilen jikme-jik kesgitlenilýär. Onuň esasy wezipesi müdiriýeti saýlamakdan ýa-da onuň agzalaryny çalyşmakdan hem-de müdiriýetiň işine gözegçilik etmekden ybaratdyr.

Müdiriýetiň agzalaryny bellemekden we boşatmakdan başga hem, gözegçilik edarasy müdiriýetiň çözgütlerini togtatmaga, olary güýjüni ýitiren diýip yglan etmäge ýa-da eger olar kanuna ýa-da tertipnama ters gelýän bolsa, olary ýatyrmagy talap etmäge hukuklydyr. Gaznanyň tertipnamasy müdiriýetiň düzümini täzelemek baradaky meseläni müdiriýetiň agzalarynyň özläriniň saýlawysyz bellemek (kooptasiýa) tertibinde çözmegi baradaky mümkinçiligi göz önünde tutup biler. Şu halatda müdiriýetiň işine kimiň gözegçilik etmelidigi we onuň öz wezipelerini haýsy derejede saýhally we hukuga laýyk alyp barýandygy baradaky mesele çylşyrymly bolup biler. Bu wezipeler gözegçilik edarasyna degişlidir. Beýleki halatlaryň ählisinde müdiriýetiň işine gözegçiligi Türkmenistanyň Adalat ministrligi amala aşyrýar.

Türkmenistanyň Adalat ministrligi gaznany dolandyrmagyň kanuna we tertipnama laýyklykda geçirilişine döwlet gözegçiligini amala aşyrýan döwlet edarasy bolup durýar. Ol islendik wagtda gaznanyň işi hakyndaky maglumatlary talap edip biler. Bu gözegçiligiň esasy maksady gaznanyň emläginiň niýetlenilişi ýaly, ýagny tertipnamada göz önünde tutulan maksatlarda, peýdalanlyşyna gözegçilik etmekden ybaratdyr. Bu gaznanyň emläginiň berk, kesgitli, bellibir maksatly häsiýeti bilen şertlenendir.

74 madda. Fonduň maksadyny üýtgetmek

Eger bellenen maksada destinatorlarsyz ýetmek mümkin bolmasa ýa-da fondy ýatyrmak üçin başga esas bar bolsa, Adalat ministrligi, eger bu barada ustawda degişli düzgünler göz önünde tutulmadyk bolsa, ýatyrmagyň deregine maksady üýtgetmegi talap edip biler ýa-da ilkiňbaşdaky maksat bilen meňzeşligi saklap galmak üçin ony beýleki fondlar bilen birleşdirip biler. Eger döredijileriň iň bolmanymda biri diri bolsa, onuň razylygy zerurdyr.

Eger gazna destinatorlar «mysal üçin uruş weteranlary» üçin döredilen bolsa, olar hem galmadyk bolsa, gaznanyň mundan beýläk-de dowam edip biljekdigi baradaky mesele ýüze çykýar, sebäbi, destinatorlar bolmazdan bellenen maksatlary gazanmak eýýäm mümkin bolmaýar. Şu halatda gaznany ýatyrmak ýa-da gaznanyň maksadyny üýtgetmek hakyndaky mesele ýüze çykyp biler. Türkmenistanyň 74-nji maddasyna laýyklykda bu baradaky çözgüt Türkmenistanyň Adalat ministrligi tarapyndan kabul edilýär.

Türkmenistanyň Adalat ministrligi tertipnamada degişli düzgünler ýok mahaly gaznany ýatyrmagyň ýerine onuň maksadyny üýtgetmegi talap edip ýa-da şol bir ýatyrylýan gaznanyňky ýaly maksatlara eýerýän, degişlilikde, bir ýa-da birnäçe gaznalara emlägi bermek hakynda çözgüdi kabul edip biler. Eger şeýle gurama bolmasa, şonda bu emlägi hemaýatçylyk guramalaryna ýa-da döwlete bermek hakynda çözgüt kabul edilip bilner. Gazna ýatyrylan halatynda galan emläk gaznanyň destinatoryna berlip bilner. Eger dördijeliriň iň bolmanda biri diri bolsa, şonda onuň razyçylygy zerurdyr.

3 BÖLÜM. GELEŞIKLER WE WEKILLIK

1 BAP. UMUMY DÜZGÜNLER

75 madda. Geleşikler diýen düşüňje we olaryň görnüşleri

- 1. Graždan hukuklaryny we borçlaryny bellemäge, üýtgetmäge ýa-da bes etmäge gönükdirip, fiziki we ýuridiki şahslaryň öz erk-islegini bildirmegi geleşik hasaplanýar.**
- 2. Geleşikler bir taraplaýyn we iki ýa-da köp taraplaýyn şertnamalar bolup biler. Bir taraplaýyn geleşik diňe kanunda ýa-da şol şahslar bilen ylalaşykda bellenen halatlarda beýleki şahslar üçin borçlary döredip biler.**

1. Umumy düzgünler

Şu maddada kesgitlemesi berilýän geleşik, raýat hukuk gatnaşyklarynda bellibir netijäni gazanmaklyga gönükdirilen erk- islegiň bildirilmegi bolup, beýleki hukuk gatnaşyklaryndan özüniň has giňden ýaýranlygy bilen tapawutlanýandyr. Geleşikler diňe bir fiziki we ýuridiki şahslar tarapyndan amala aşyrylman, eýsem, döwlet tarapyndan hem amala aşyrylýandyr. Şeýle netije TRK-nyň 48-nji maddasynyň 2-nji bendinde döwlet ýuridiki şahs hökmünde raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýar diýip kesgitlemeginden gelip çykýar.

Bellibir hukuk netijesini gazanmaklyga gönükdirilen geleşik erk-islegdir. Erk-islegiň bildirilmegi şahsyň öz erk-islegi boýunça we öz hereketleri bilen raýat hukuklaryny edinmeklige we olary amala aşyrmaklyga, özi üçin raýat borçlaryny döretmek hem-de olary ýerine ýetirmek ukybynyň ýüze çykmagyny, ýagny kämillik ukybynyň bolmagyny talap edýär. TRK-nyň 75-nji maddasynyň 1-nji bendinden gelip çykyşyna görä, hukuk nukdaýnazaryndan geleşik dürli maksatlara, has takygy raýat hukuklaryny bellemäge, üýtgetmäge ýa-da bes etmäge gönükdirilen bolup biler. Hakykat ýüzünde şol ýa-da beýleki geleşik şu kanunda görkezilen hukuk netijeleriniň bellibirini ýa-da olaryň birnäçesini gazanmaklyga gönükdirilen bolup biler.

Mysal üçin, satyn almak-satmak şertnamasy satyjynyň şol ýa-da başga bir emläge bolan eýeçilik hukugyny bes etmäge, şol bir wagtyň özünde bolsa alyjynyň şol emläge eýeçilik hukugyny edinmegine gönükdirilendir.

TRK-nyň 1-nji maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda fiziki we ýuridiki şahslar özleriniň hukuklaryny we borçnamalaryny şertnama esasynda bellemekde hem-de şertnamada islendik şertleri kesgitlemekde, eger olar kanuna garşy gelmeýän bolsa, erkindirler.

Şeýlelik bilen, geleşigi amala aşyrmaklyga taraplaryň kanuna laýyk hereketleri ýardam etmelidir. Hut şu aýratynlyk hem geleşikleri, şahsyň borçnamalary kanuna çapraz gelýän bilkastlaýyn ýada seresapsyzlyk bilen ýol berilýän hereketleriň esasynda ýüze çykyan, delikt borçnamalaryndan tapawutlandyrylýandyr.

2. Birtaraplaýyn, ikitaraplaýyn, köp taraplaýyn geleşikler

TRK-nyň 75-nji maddasyna laýyklykda geleşikler birtaraplaýyn we iki ýa-da köp taraplaýyn toparlara bölünýär. Birtaraplaýyn geleşik bir şahsyň öz erk-islegini bildirmegi esasynda amala aşyrylyp bilner, ýöne şeýle geleşigiň beýleki şahslar üçin borçnamalary diňe kanunda göz öňünde tutulan halatlarda ýa-da bu barada olar bilen ylalaşyk gazanylan halatlarynda döredip bilýändigini nazara alynmaga degişlidir.

Mysal üçin: bäsleşigiň ygylan edilmegi, ynanç hatynyň berilmegi, wesýetnamanyň düzülmegi ýaly erk-islegiň amala aşyrylmany birtaraplaýyn şertnamany aňladýar.

Ikitaraplaýyn we köp taraplaýyn geleşigi amala aşyrmak üçin kanun iki we ondan hem köp şahslaryň erk-isleg bildirmegini talap edýär. Hakykat ýüzünde şeýle geleşikler dürli görnüşli şertnamalaryň baglaşylmagy bilen amala aşyrylýar.

TRK-nyň geleşikleriň gutarnykly sanawyny, ýa-da geleşik baglaşmaklygyň gurşawyny (çäklerini) kesgitlemeýändigini ähmiýetli ýagdaýlaryň biridir. Emma, geleşikleriň kanunylygy olaryň kanuna çapraz gelmezligine, geleşiklerde olary hakyky däl ýagdaýa getirip biljek alamatlaryň ýoklugyna baglydyr.

76 madda. Erk-islegi bildirmegiň hakykylygy

1. Beýleki şahs babatda erk-islegiň bildirilmegi, eger ol soňky ýok mahalynda bitirilen bolsa, munuň özi beýleki şahsa ýeten pursadyndan başlap hakyky diýlip hasap edilýär. 2. Eger beýleki şahs özüniň bildirilýän erk-islegden ýüz dönderýändigini deslapdan ýa-da bada-bat aýtsa, erk-islegiň bildirilmegi hakyky diýlip hasap edilmeyär.

3. Geleşigi baglaşan erkini beýan eden şahsyň aradan çykmagy ýa-da onuň kämillik ukybyny ýitirmegi erk-islegi bildirmegiň hakykylygyna, eger bu wakalar erk-isleg bildirenden soň ýüze çykan bolsa täsir edip bilmez.

1. Umumy düzgünler

Raýat hukuk gatnaşyklarynda erk-isleg bildirmeklik bellibir hukuk gatnaşyklarynyň döredilmegine, üýtgedilmegine ýa-da bes edilmegine gönükdirilendir.

Kanunyň bu kadalaryny dogry ulanmak üçin erk-isleg bildirmekligiň öz-özünden hiç hili hukuk netijelerine getirmeýändigini, ýöne şol bir wagtyň özünde onuň geleşigiň wajyp böleginiň biri bolup durýandygyny bilmek zerurdyr.

Düşündiriş berilýän maddanyň birinji bendi erk-islegiň beýleki bir şahs babatynda, onuň ýoklugynda bildirmek mümkinçiligini göz önünde tutýar, ýöne hukuk netijeleriniň ýüze çykmagyna kanun diňe şol şahs tarapyndan bildirilen erk-islegiň kabul edilen halatynda ýol berýär.

Şeýle geleşiklerde bir tarapyň erk-isleginiň hakykylygy beýleki tarap tarapyndan şol erk-islegiň kabul edilmegine bagly bolup durýar, şeýle hem beýleki tarapyň erk-isleg bildirijiniň erk-islegine dogry düşünmekliginiň örän uly ähmiýeti bardyr, eger şeýle bolmasa, bu ýagdaý jedeliň ýüze çykmagyna, aglaba halatlarda bolsa erkeslegiň güýje girmezlige getirip biler. Mysal üçin, biz dükana baryp, kitap satyn almak barada öz erk-islegimizi eşider ýaly bildirsek-de, ýöne bu erk-islegimiz satyjynyň dükada ýoklugynda we onuň eşidip bilmejek (ýagny satyjy tarapdan kabul edilmedik) ýagdaýynda bildirilen halatynda, biziň erk-islegimiz amala aşyrylman galýar.

2. Erk-isleg bildirmekligiň hakykylygy

Şu maddanyň birinji bendine düşündiriş berenimizde biz bildirilen erk-islegiň erk-isleg bildirilen şahsyň ony kabul eden halatynda güýje girýändigini belläp geçdik.

Diýmek, geleşiklere degişli ähli meseleleriň erk-isleg bildirilmegine bagly bolup durmagyna garamazdan, kanun diňe bir erk-isleg bildirmekligiň haýsy bolsa-da bir geleşigi baglaşmak üçin ýeterlik dälidigini bize mälim edýär.

Beýleki tarap özüniň bildirilýän erk-islegden yüz dönderýändigini barasynda deslapdan ýa-da bada-bat aýtsa, onda geleşik baglaşmak mümkinçiligi aradan aýrylýar.

Mysal üçin: TRK-nyň 548-nji maddasyna laýyklykda sowgat bermek şertnamasy boýunça peşgeş beriji peşgeş berilýäniň razyçylygy bilen emlägi onuň eýeçiligine muzdsuz berýär.

Şeýlelik bilen, kanun sowgat bermek şertnamasynyň amala aşmagy üçin diňe bir tarapyň öz emlägini başga birine peşgeş bermek barada erk-isleginiň ýeterlik dälidigini, şu geleşigiň doly amala aşmagy üçin peşgeş berilýäniň şol emlägi sowgat hökmünde kabul etmäge razyçylygynyň zerurdygyny talap edýär.

Oňa görä-de, sowgat etmek şertnamasy düzülende bir şahs haýsy-da bolsa bir emlägi peşgeş berýär, beýleki şahs bolsa şol emlägi peşgeş hökmünde kabul edýär diýip, ýöne ýerden görkezilmeyär. Eger-de sowgady kabul etmeýändigini barasynda deslapdan ýa-da şertnama baglaşylýan wagty bada-bat aýtmaklyga hukugy bolan peşgeş berilýän şahs, sowgady kabul etmäge garşy bolsa, onda emläk eýesiniň emlägini sowgat edýändigini barasynda erk-islegi öz-özünden hiç hili hukuk netijelerini döretmeýär, hem-de düşündiriş berilýän maddada görkezilişi ýaly hakyky diýlip hasap edilmeyär.

3. Erk-islegiň hakykylygyna ölümiň ýa-da kämillik ukybyny ýitirmekligiň täsiri

Erk-islegiň bildirilmegi öz erk-islegi boýunça we öz hereketleri bilen raýat hukuklaryny edinmäge we olary amala aşyrmaklyga, özi üçin raýat borçlaryny döretmäge hem-de olary ýerine ýetirmäge ukyply şahslardan, ýagny kämillik ukyby bar bolan şahslardan, gelip çykmagynyň uly hukuk ähmiýeti bardyr.

Hut şol sebäpli hem TRK-nyň 2-nji babynda kämillik ukyby geleşigiň hakykylygynyň şerti hökmünde göz önünde tutulýar.

Şol bir wagtyň özünde, eger-de bellibir şahs geleşik baglaşylan pursadynda kämillik ukyba eýe bolsa, onuň kämillik ukybyndan soňra mahrum bolmagy şol şahs tarapyndan geleşik baglaşylan pursadynda bildiren erk-isleginiň hakykylygyna öz täsirini ýetirmeýändigini göz önünde tutmalydyrys.

Mysal üçin, hususy ýaşayş jaýy barasynda satyn almak satmak şertnamasyny baglaşan şahs geleşik baglaşylandan bir aý geçenden soňra ýol-ulag hadysasyna uçrap, kelle-beýni şikesini alyp, saglyk ýagdaýy boýunça öz hereketlerine jogap berip we öz hereketlerine erk edip bilmejek ýagdaýa sezewar bolupdyr, şol sebäpli hem oňa hossarlyk bellenipdir.

Kämillik ukyby ýok şahsyň bähbidini gorap, oňa hossarlyk edýän şahs ýaşayş jaýyny satyn almak-satmak barasynda şertnamany hakyky däl diýip bilmek barada hak isleg arzasy bilen kazyýete yüz tutup, öz talaplaryny sud-psihiatriki seljermesiniň esasynda satyjynyň öz hereketlerine jogap berip we öz hereketlerine erk edip bilmeýändigini bilen delillendiripdir.

Emma ýaşayş jaýyny satyn almak-satmak barasynda geleşik baglaşanda satyjynyň sagat bolup, öz hereketlerine erk edip we jogap berip bilýändigini, onuň saglyk ýagdaýy boýunça öz hereketlerine jogap berip we erk edip bilmezlik ýagdaýa duçar gelmegi bolsa bu geleşikden soňra, ýagny onuň öz erk-islegini kämillik ukyby bar wagty bildirenden soňra, ýüze çykan betbagtçylykly hadysa netijesinde dörandigini hak isleýji göz önünde tutmandyr.

Erk-islegini bildiren şahsyň soňra aradan çykmagy hem erk-islegiň hakykylygyna öz täsirini ýetirmeýär.

Mysal üçin: satyjy N. bilen alyjy W. arasynda kepillendiriş edarasyna tassyklan gозgalmaýan emlägi satyn almak-satmak barasynda şertnama baglaşypdyr.

Şol günün ertesi taraplar öz aralarynda baglaşylan şertnamany şäher tehniki-tükelleýiş edarasyna bellige aldyrmak barasynda maksat edinip, öýlerine gaýdypdyrlar.

Emma, satyjy N. öýlerine gaýdyp barýan wagty betbagtçylykly hadysa uçrap, aradan çykyndyr.

Satyjynyň ýoklugy, gозgalmaýan emlägi satyn almak-satmak barasynda şertnamanyň tehniki-tükelleýiş edarasyna bellige alnmazlygy, geleşigi şübhelidir goýmagy hem mümkin.

Şol bir wagtyň özünde, N. özi diri wagty özüne degişli gозgalmaýan emlägini satmak barasynda erk-islegini bildiripdir, geleşigi kepillendiriş edarasyna tassykladypdyr, onuň kesgitlenen bahasyny alyjydan alypdyr, şol sebäpli hem onuň soňra aradan çykmaklygy ozal bildiren erk-isleginiň hakykylygyna öz täsirini ýetirip bilmez.

Satyn almak-satmak şertnamasynyň satyjynyň diri wagtynda tehniki-tükelleýiş edarasyna hasaba alynmazlygy, şol geleşigiň hakykylygyna täsirini ýetirmeýär, çünki şeýle hasaba alynmaklyk satyjynyň ýoklugynda hem amala aşyrylyp bilner.

77 madda. Erk-islegiň bildirilmegine düşündiriş bermek

Erk-islegiň bildirilmegine düşündiriş berlende, şonuň diňe sözme-söz manysyna däl-de, paýhasly maslahatlaşmak netijesinde hakyky manysyna eýermek zerurdyr.

Geleşik baglaşylanda, erk-isleg mundan buýana iki hili many bermez ýaly, ol, ýagny erk-isleg, aýdyň beýan edilmelidir. Oňa görä-de, jedeller çözülide, aňlatmanyň sözme-söz manysyna eýermän, taraplaryň gatnaşygyna, olar geleşik baglaşanda hakykat ýüzünde nämäni göz önünde tutan bolsalar, şol düzgünleri ulanmak hem zerurdyr.

Erk-islegiň bildirilmegine dogry düşündiriş bermek, ýagny erk-isleg bildirýäniň näme isländiginden we şoňa erk-isleg bildirilen şahsyň nähili düşünendigidinden baş çykarmak, uly meseleleriň biri bolup durýar. Bir söz bilen aýdylanda, her bir halda, işiň anyk ýagdaýlaryna laýyklykda taraplaryň arasyndaky gatnaşyk anyk aýdyňlaşdyrmaga degişlidir.

78 madda. Erk-islegiň mazmunyny belli etmegiň mümkin

däldigi

Erk-islegiň mazmunyny daşky aňladylmasy boýunça we beýleki ýagdaýlar boýunça hem anyk takyklyk bolmasa, onda geleşigiň bolmadygy hasaplanýar.

1. Umumy düzgünler

Erk-isleg bildirmek dürli ýollar bilen we dürli görnüşlerde ýüze çykarylýp bilner. Taraplaryň öz erk-islegini söz arkaly sertleşmek bilen (dilden ýa-da hat üsti bilen) bildirmegi iň bir köp ýaýran halatlaryň biridir. Emma, TRK-nyň 78-nji maddasy erk-islegiň mazmunyny anyk kesgitleý bolmadyk halatynda, onuň daşky aňlatmasy boýunça mazmunyny anyklyk bolýandygyny görkezýär. Şu ýagdaýda, TRKnyň 78-nji maddasyna laýyklykda geleşik bolmadyk hasap edilýär. Mysal üçin, wesýetnamadan kimiň mirasdar bellenendigini we haýsy emlägiň miras galdyrylýan emläge degişlidigini anyklyk bolmasa, şeýle wesýetnama hakyky däl hasaplanýar. TRK-nyň 78-nji maddasynda görkezilen halatlardan dymmaklygy tapawutlandyrmak zerurdyr. Dymmaklyk daşky aňlatmasy boýunça ýeterlik derejede erk-isleg bildirmegiň mazmunyny aňlatmasa-da, kä halatlarda geleşik baglaşylan diýip, hasap etmek üçin ýeterlik bolup durýar.

2. Dymmaklyga erk-islegiň bildirilmegi hökmünde

garalmagy

Dymmak erk-isleg bildirmeklige mahsus bolan aýratyn görnüşleriň biridir, şol sebäpli hem hukuk onuň bilen diňe aýratyn halatlarda hukuk netijelerini baglaşdyrýar. Dymmak, düzgün boluş ýaly, geleşik baglaşmakdan yüz döndermekligi aňladýar. Emma, kä halatlarda dymmak erk-isleg bildirmek hökmünde kabul edilýär we onuň bilen hukuk netijeleri baglaşdyrylýar. Kähalatlarda kanun muny gös-göni göz önünde tutýar, kähalatlarda bolsa, iş dolanyşygynyň adatyndan ugur alyp, dymmak hukuk netijelerini döredýär. Mysal üçin, RK-nyň 349-njy maddasynyň 1-nji bölegine laýyklykda, eger beýlekiler üçin iş edip berýän telekeçi öz iş aragatnaşyklaryny saklaýan şahsdan şu zeýilli işi ýerine ýetirmek hakyndaky ofertany alsa, onda şol şahs bu teklibe ýerlikli möhletde jogap bermäge borçludur; onuň dymmagy aksept diýlip hasap ediler. Mysal üçin, çakyry zawody her hepdäniň şenbe güni restoranlaryň birine 1000 çüýşe çakyry getirip berýär. Restoranyň direktory şenbe günleriniň birinde restoranda toý dabarasynyň geçirilmeginiň göz önünde tutulýandygy, şol sebäpli hem oňa 2000 sany çakyryň gerek boljakdygy barada zawoda habar iberýär. Eger zawod bu teklibe jogap bermese, onda TRK-nyň 349-njy maddasyna laýyklykda onuň dymmagy onuň razyligini aňladyp, ol restorana 2000 çüýşe çakyry getirmedik ýagdaýynda oňa bu babatda jogapkärçilik ýüklener. Dogrusy, bu halatda dymmak şertnama baglaşylmagyny aňlatmaýar, ýöne akseptanta ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak borjy ýüklenýär. Taraplaryň arasynda, dymmaklygyň deslapdan kesgitlenen ýagdaýlarda razyligini aňladýandygy barasynda ylalaşyk baglaşylan bolsa, onda geleşik baglaşylanda dymmak hem şertnama baglaşmaklyga razyligini aňladyp biler. Mysal üçin, fiziki şahslar baş ýyl möhleti bilen Paýdarlar jemgyýetini döredipdirler. Olar Tertipnamada eger-de paýdarlar şu möhletiň tamamlanmagynyň üç aý öňünden jemgyýetiň ýatyrylýandygy barasynda mälim etmeseler, onda jemgyýetiň kesgitsiz möhlete döredilen hasap ediljekdigi barasynda görkezilendir. Bu geleşige gatnaşyjylaryň dymmagynyň olaryň erkisleg bildirmegi hökmünde garalýan, şol halaty bolup, öz-özünden hukuk netijelerini emele getirmeklige alyp barýar.

79 madda. Hukuk tertibiniň we ahlaklylygyň esaslaryna garşy gelýän geleşigiň hakyky däldigi

Kanunda bellenilen kadalaryň bozulmagy bilen baglaşylan hem-de jemgyýetçilik bähbitlerine, ahlak normalaryna garşy gelýän geleşik hakyky däldir.

1. Umumy düzgünler

Käbir geleşikler üçin kanun olaryň baglaşylmagynyň kadalaryny, şol kadalaryň berjaý edilmän baglaşylan geleşikleriň bolsa hakyky däl hasaplanmagyna getirýänligini belleýär, käbir kanunlar bolsa şol ýa-da başga geleşikleriň baglaşylmagyna gadagan edýär. Düşündiriş berilýän madda hakyky däl geleşikleriň hataryna kanun esasynda bellenen kadany bozup baglaşylan hem-de jemgyýetçilik bähbitlerine, ahlak kadalaryna garşy gelýän geleşikleri goşýar.

Kanunynyň şeýle redaksiýada beýan edilmeginiň netijesinde şertnamany hakyky däl diýip bilmek üçin birbada birnäçe şertleriň ýüze çykmagy zerur ýaly bolup görünýär. Olaryň birinjisi – kanun esasynda bellenen kadalaryň bozulmagy, ikinjisi – geleşikleriň jemgyýetçilik bähbitlerine we ahlak kadalaryna garşy gelmegi ýaly bolup görünýär.

Şol bir wagtyň özünde, hereket edýän kanunçylygynyň geleşigiň taraplaryny geleşigiň kanuna laýyk gelýändigini subut etmektige borçly etmeýändigini, gaýtam onuň tersine geleşigiň kanunynyň talaplaryna çapraz gelýändigini subut edilmese, geleşik kanunynyň talaplaryna laýyk gelýär diýlip, hasap edilyändigini nazara alynmalydyr. Geleşigiň kanunynyň talaplaryna laýyk gelýändigini ýa-da laýyk gelmeýändigini baradaky mesele hemişe birmanyly we görneginiň zat däl. Ondan başga-da düşündiriş berilýän kada, onda haýsy kanun barasynda aýdylýandygyny aç-açan etmeýär. Bu bolsa, geleşikleriň mazmunyny kesgitlemizde, biziň diňe bir raýat kanunçylygynyň kadalary bilen çäklenmän, geleşikleriň mazmunyny kesgitlemekde uly orun tutýan, başga kanunlaryň (jenaýat, administratiw, salgyt we ş.m. kanunlaryň) kadalarynyň hem göz önünde tutmalydygyny aňladýar.

Düşündiriş berilýän maddada görkezilen geleşigiň maksady diňe bir kanuna ýa-da ahlak kadalaryna çapraz gelýän şeýle netijäni gazanmakda däl-de, eýsem, hukuk tertibiniň özenine we ahlaklylyga ters gelýän netijeleri gazanmakdan ybaratdyr. Şunlukda, şeýle ters gelmeklik deslapdan belli bolup, ýagny raýat dolanyşygynyň gatnaşyjylarynyň ählisi we her biri üçin aýdyň bolmalydyr.

Başga sözler bilen aýdylanda, geleşigi TRK-nyň 79-njy maddasy bilen maddalaşdyrmak üçin hukuk kadalarynyň esasyny düzüýän kadalaryň we (ýa-da) hakykatda hiç hili tapawutlandyrylmadyk, şol sebäpli geleşigi hakyky däl diýip bilmek barada mesele goýlanda, olaryň ulanylmagy kazyýet tarapyndan baha bermek arkaly kesgitlenilýän, jemgyýetiň esaslaryny kesgitleýän ahlak kadalarynyň bozulmagy aýdyň bolmalydyr.

2. Kazyýet tejribesiniň meseleleri

Türkmenistanyň kazyýetleriniň iş tejribesinde geleşigi TRKnyň 79-njy maddasy bilen maddalaşdyrmak üçin geleşigiň diňe bir kanuna çapraz gelmekliginiň hökmanylygy, ýa-da diňe bir kanuna garşy maksadyň anyklanmagynyň ýeterlikdigi baradaky meseläni çözmektige çemeleşmekligiň ýeke-täk usuly işlenip düzülmek.

Biziň garaşsyzlygymyza, bu mesele şu aşakdaky mysalyň üsti bilen çözülmek:

a) neşe serişdesini satyn almak barada geleşigi baglaýan şahsyň diňe bir kanuna garşy geleşige baş goşman, eýsem, bu geleşigiň jemgyýetçilik bähbitlerine we ahlak kadalaryna garşy gelýändigini kesgitlemektir.

Emma, şol zadyň kömegi bilen geljekde jenaýat etmektigi göz önünde tutup, zady satyn almak-satmak barasynda baglaýan şertnamany jemgyýet bähbitlerine garşy gelýän geleşik hasap edip bolarmy.

Şunuň bilen baglylykda hut geleşigiň özüniň hökmany suratda kanunynyň talaplaryna garşy gelmegini kanunynyň talap etmeýändigini göz önünde tutulmaga degişlidir.

Geleşik diňe bir jemgyýetçiligiň ahlak esaslaryny bozýandygy sebäpli hem hakyky däl hasap edilip bilner.

80 madda. Öz ýagdaýyny hyýanatlykly peýdalanylmagy zerarly geleşigiň hakyky däl diýip

Eger geleşikde tabşyrygynyň kesgitlenilşi ýaly ýerine ýetirilişi bilen onuň ýerine ýetirilmegi üçin göz önünde tutulan hakyň arasynda göz-görtele nälaýyklyk bar bolsa we eger geleşik diňe taraplaryň biriniň bazarda öz artykmaç ýagdaýyny hyýanatly ulanandygy ýa-da beýleki tarapyň ýagdaýynyň agyrlygundan, ýa onuň tejribesizliginden peýdalanandygy netijesinde baglaýan bolsa, onda şol geleşik hakyky däl diýlip hasap edilip bilner.

1. Umumy düzgünler

Düşündiriş berilýän madda hakyky däl geleşikleriň, umumy häsiýetleri geleşigiň taraplarynyň biriniň içkeri erkiniň kemçiliginden ybarat bolan, iki düzümini jemleýär.

Şunlukda, geleşigiň ýerine ýetirilmegi onuň ýerine ýetirilmegi üçin göz önünde tutulan haka (tölege) laýyk gelmeýän halatynda, şeýle hem beýleki tarapyň ýagdaýynyň agyrlygundan peýdalanyp baglaýan geleşiklerde, şol şahsyň geleşik baglaşmaga asla erk-isleginiň bolmandygy, ýa-da şol şahsyň, geleşik baglaşmaklyga öz erkisleginiň erkin emele gelmegini aradan aýyran, daşky ýagdaýlaryň täsiri astynda hereket edýändigini göz önünde tutulmaga degişlidir.

Şeýle geleşikleriň ählisiniň ýakynlaşdyran zatlaryň biri hem geleşige gatnaşyjylaryň biriniň erkiniň kemçiliginiň beýleki tarapyň täsiri astynda ýüze çykmagydyr, ýa-da iň bolmanda bu ýagdaýy onuň öz bähbitleri üçin peýdalanmagydyr.

2. Ulanmagyň başlangyçlary

Jedeller çözüleninde, ilki bilen geleşigiň, şol geleşigiň baglaşylmagyna mätäç tarap üçin, juda amatsyz şertlerde baglaýan bolmagy göz önünde tutulmaga degişlidir. Bu ýagdaý, geleşigiň şertleriniň onuň taraplarynyň biri üçin diňe bir oňaýsyz bolmagy bilen çäklenmän (şeýle ýagdaý ýygý-yygydan ýüze çykýar), eýsem, şuna meňzeş geleşikleriň adaty şertlerinden mese-mälim tapawutlanýandygyny aňladýar.

Jedel edýän tarap şeýle garaşlylyk geleşigini özi üçin agyr ýagdaýlaryň gabat gelmeginiň täsiri astynda baglaşmaga mejbur bolandygyny subut etmelidir. Şeýle ýagdaýlaryň hataryna, düzgün bolsy ýaly, diňe adatdan daşary hadysalar (operasiýa etdirmek üçin maddy serişdeleriň we dermanlaryň zerur gerek bolmagy, ýetirilen zeletiň öwezini dolmaklygyň zerurlygy we ş.m. üçin baglaşylýan geleşikler) degişli edilip bilner.

Galyberse-de, geleşigiň beýleki tarapyň öz garşydaşynyň tejribesizliginden, ýagdaýynyň agyrlygundan habardar bolmagy, hem-de özüniň artykmaç ýagdaýyny hyýanatly ulanyp, bu ýagdaýlaryň öz bähbitleri üçin bilkastdan peýdalanmagy zerurdyr.

Şeýlelikde, jebir çekenin şu ýagdaýa geleşigiň beýleki tarapyna bagly ýagdaýlaryň netijesinde düşenliginiň, ýa-da munuň beýleki tarapa bagly bolmadyk ýagdaýlara görä ýüze çykanlygynyň hiç hili ähmiýeti ýokdur. Geleşigiň tarapynyň baglaşylan geleşikde aktiw hereket etmeginiň hem (ýagny onuň özüniň garaşlylyk geleşigi baglaşmagy teklipe etmeginiň) ýa-da özi garaşlylyk şertlerini baglaşylýan geleşige ornaşdyran garşydaşynyň geleşik baglaşmak barasynda teklibini aňsat kabul etmeginiň, hiç hili ähmiýeti ýokdur. Diňe geleşigiň tarapynyň şu geleşigiň beýleki tarapyň mejbury ýagdaýda, agyr ýagdaýlaryň gabat gelmegi esasynda baglaşyandygyny bilmeýliginiň özi hukuk ähmiýetli bolup durýar.

3. Telekeçilik häsiýete eýe bolan geleşikler boýunça kadalaryň ulanylyşy

TRK-nyň 80-nji maddasynyň kadalarynyň, umuman, islendik raýat-hukuk geleşiklerine hem ulanyp boljakdygy göz önünde tutulyp, ýöne olaryň telekeçilik häsiýete eýe bolan geleşiklere ulanylmagyna aýratyn ölçerilip çemeleşilmek zerurdyr. Emma, ykdysady şowsuzlyk netijesinde ýüze çykan ýitgiler, hem-de şu geleşigiň baglaşylmagy netijesinde ulý peýda almaklyga gönükdirilen maksadyň başa barmazlygy geleşikleriň garaşlylygyna esaslanmagyň kömegi bilen dolanyşygyň beýleki taraplarynyň hasabyna dolunyp bilinmez.

Şol sebäpli hem, TRK-nyň 80-nji maddasy ulanylyp bolýjak geleşikler hökmünde, hakykatdan hem diňe ýokarda görkezilen ýagdaýlaryň täsiri astynda baglaşylan geleşikler hasap edilip biler.

TRK-nyň 80-nji maddasy esasynda geleşigi hakyky däl diýip bilmek barada talap diňe geleşik netijesinde zyýan çeken tarapyndan bildirilip bilner. Eger-de bu mümkin däl bolan ýagdaýynda (mysal üçin, onuň aradan çykan, ýa-da kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen halatlarynda) – onuň kanuny wekili ýa-da başga gyzylanýan şahslar tarapyndan (mysal üçin, mirasdarlary tarapyndan) bildirilip bilner.

81 madda. Ýalan we galp geleşikleriň hakyky dälidigi

1. **Geleşige laýyk gelýän hukuk netijelerini döretmekçi bolman, diňe göz üçin baglaşylan geleşik (ýalan geleşik) hakyky dälidir.**

2. **Eger başga bir geleşigi ýalan geleşik baglaşmak arkaly (galp geleşik) perdelemek isleýän bolsa, onda perdelenilýän geleşige degişli gelýän kadalar ulanylyar.**

1. Umumy düzgünler

Raýat kanunçylygy raýat dolanyşygyna gatnaşyjylaryň hukuk ýagdaýyny, şol ýa-da beýleki emläk gatnaşyklaryny, hem şolar bilen baglanysykly emläkleýin däl şahsy gatnaşyklaryny düzgünleşdirýär. Bu aýdylanlar ýönekeý dil bilen beýan edilende, raýat hukugynda berkidilen kadalar durmuş hakykylygyny görkezýär diýmek bolar.

Hakykatdan hem durmuşda biz her gün diýen ýaly dürli ýagdaýlar bilen ýüzbe-ýüz bolýarys.

Raýat hukugynyň kadalary raýat dolanyşygyna gatnaşyjylaryň kanuna boýun bolmaz bolup, özläriniň baglaşýan geleşikleri bilen üçünji taraplary ýalňyşdyrmaklygynyň mümkinçiligini hem göz önünde tutýar.

Şolar ýaly geleşikleriň giňden ýaýranlarynyň biri hem ýalan we galp geleşiklerdir.

2. Ýalan geleşikler

Ýalan geleşikler – hukuk netijelerini döretmekçi bolman, diňe göz üçin baglaşylýan geleşiklerdir. Adatça bolşuna görä, şolar ýaly geleşikleri baglaşanlarynda taraplar özläriniň bildiren erk- -islegleriniň amala aşyrylmazlygy barada ylalaşýarlar.

Şeýlelik bilen, daşky görnüşine görä, taraplar erk-isleg bildirýärler we özlärini hakykatdan hem bildirilen erk-islegiň amala aşmagyny isleýänler hökmünde alyp barýarlar, ýöne hakykat ýüzünde olar geleşikden gelip çykmalý hukuk netijesini gazanmaklyga asla ymtylanýarlar.

Bu geleşiklere, onuň taraplarynyň özara ylalaşyga görä, üçünji şahslary ýalňyşdyrmak maksadyna eýermekleri mahsusdyr. Mysal üçin: pul bergisini öndürüp almak barasynda kazyýet çözgüdiniň ýerine ýetirmek mümkinçiliginiň ýoklugy sebäpli, şol pullary bergidar “A” firmanyň emläginiň hasabyna öndürüp almaklyk barada karara gelipdir. Bu barada habardar bolandan soňra, “A” firmanyň direktory “K” firmanyň ýolbaşçylary bilen, yzky sene bilen resmileşdirip, öz firmasyna degişli emlägi satyn almak-satmak barasynda şertnama baglaşypdyr.

Algydar bu geleşigi hakyky däl diýip bilmek barasynda kazyýete hak isleg arzasy bilen ýüz tutupdyr, hem-de öz talabyny geleşigiň ýalanlygy we emlägi gozgamasyz etmekden we şol emlägiň hasabyna bergini bermekden gizlemek üçin baglaşyandygy bilen delillendiripdir.

Kazyýet, “A” firmasy bilen “K” firmasynyň arasynda baglaşylan bu geleşigiň ýalandygyny anyklap, öz çözgüdi bilen geleşigi hakyky däl diýip bilipdir.

Ýalan geleşik baglaşýan taraplaryň hereketleriniň netijesinde zyýan çekýän üçünji taraplaryň diňe bir algydarlar bolup durman, eýsem, olaryň döwlet edaralarynyň hem bolup biljekdigini göz önünde tutmak zerurdyr. Mysal üçin: potrat şertnamasy boýunça salgyt salynýan peýdany az görkezmek maksady bilen, taraplar bilkastdan öz harajatlaryny (çykdajylaryny) ýokarlandyryp görkezýän halatlarynda.

Ýalan geleşikler baglaşylan halatlarynda, taraplaryň üçünji şahslary ýalňyşdyrmak maksatlaryna eýermekleri hökman bolman, geleşigiň taraplarynyň ylalaşygy esasynda bu geleşigiň taraplaryň ýagdaýlarynda hiç bir zady üýtgetmändiginiň anyklanmagy ýeterlikdir.

3. Galp geleşikler

Galp geleşikler ýalan geleşikleriň görnüşleriniň biri bolup çykyş edýär.

Emma galp geleşikleriň ýalan geleşiklerden, şeýle geleşik baglaşmak bilen taraplaryň hakykat ýüzünde baglaşýan başga bir geleşiklerini ýaşyrmak, maksadyna eýerip baglaşandyklary bilen tapawutlanýandygyny göz önünde tutmak zerurdyr.

Mysal üçin, taraplar ýaşaýyş jaýyny sowgat bermek barasynda şertnama baglaşypdyr, hakykat ýüzünde bolsa olaryň arasynda ýaşaýyş jaýyny satyn almak-satmak barasynda geleşik bolupdyr.

Galp geleşikler baglaşylan halatlarynda olaryň hukuk netijeleri şulardan ybaratdyr: ýagny galp geleşik hakyky däl hasap edilýär, galp geleşik baglaşmaklyk bilen ýaşyrylýan geleşik barasynda bolsa hakykat ýüzünde taraplaryň baglaşan geleşiklerini düzgünleşdirýän kadalar ulanylýar.

Şunlukda, galp geleşigiň diňe şol geleşigiň taraplarynyň özara ylalaşyklary esasynda amala aşyrylýandygy nazara alynmaga degişlidir.

Kazyýet tejribesinde geleşigiň galplygy barasynda mesele her halda anyk we hakyky ýagdaýlaryň ählisi göz önünde tutulyp çözülýär. Esasan, kazyýet tejribesi gyzyklanýan tarapa geleşigiň galplygyny subut etmek başartmasa, onda taraplaryň bildiren erkislegleri olaryň içkeri erklerine laýyk gelýär, şol sebäpli hem taraplaryň baglaşan geleşigini hakyky däl diýip bilmek barada esasyň ýokdugy barada netijäni dogry tapýar.

Kähalatlarda kanunyň talaplary tutuşlaýyn geleşik bilen dälde, eýsem geleşigiň käbir şertleri bilen bozulan bolýar. Şeýle halatlarda geleşigiň tutuşlygyna hakyky däl diýlip bilinmegi nähak bolardy. Raýat hukugy muny göz önünde tutýar we geleşigiň bellibir böleginiň hakyky däl diýlip bilinmeginiň, şol geleşigiň galan bölekleriniň hakyky däl diýlip bilinmegine getirmeyändigini belleýär, hem-de muňa şol geleşigiň onuň hakyky däl bölekleriniň goşulman baglaşmak mümkinçiligi bolupdyr diýlip, çak edilen halatynda ýol berýär. Şeýle çaklama diňe iki sany şertleriň barlygynyda ýol berlip bilner:

1. geleşigiň bellibir böleginiň hakyky däldigi onuň galan bölekleriniň hakyklygyna öz täsirini ýetirmeyän bolsa (obýektiw ölçeg);
2. geleşigiň taraplary geleşik baglaşan pursadynda geleşige onuň hakyky däl böleklerini goşman baglaşmaklyga razy bolan bolsalar (subýektiw ölçeg).

Geleşigiň şeýle bölegi, şol geleşigi baglaşylmadyk hasap edilýän ýagdaýa getirýän düýpli şertleriniň hataryna degişli bolmaly däldir.

82 madda. Çynlakaý maksadyň ýokdugy

1. **Çynlakaý maksatsyz we şeýle maksadyň ýokdugy bilinmez öýdülip amala aşyrylan erk-isleg hakyky däldir.**

2. **Şahs babatda erk-isleg amala aşyrylanda, eger şahs maksadyň çynlakaý däldigini bilmedik we bilip-de bilmejek bolsa, şahsa erk-islege ynanmagy netijesinde ýüze çykan zyýanyň öwezini tölenilmelidir.**

1. Umumy düzgünler

Şahslaryň erk-isleg bildirmekligi hemişe geleşigi amala aşyrmak maksadyna eýerýän däldir.

Kähalatlarda, erk-islegiň bildirilmegi oýlanyp edilen we çynlakaý maksatsyz hereketler bolman, eýsem degişme häsiýete eýe bolup biler. TRK-nyň 82-nji maddasynyň 1-nji bendi çynlakaý maksatsyz (degişme görnüşde) we şeýle maksadyň ýokdugy duýular öýdülip amala aşyrylan erk-islegi hakyky däl diýip hasap edýär. Erk-islegiň şeýle usulda bildirilmegini raýat hukugy hakyky däl diýip bilýär, çünki şu ýagdaýlarda beýan edilen maksada ýetmek islegiň we mümkinçiligiň ýoklugy aç-açan bolup, erk-islegiň dürli ýagdaýlaryň täsiri astynda bildirilmeginden (degişme, başga biriniň ünsüni özüne çekmek islegiň bolmagy we ş.m.) ugur alynýar. TRK-nyň 82-nji maddasynyň 1-nji bendinde erk-isleg bildirilmegiň çynlakaý däldiginiň duýulmagyndan ugur alynmalydygy takyklyklykly. Eger onuň tersine bolsa, ýagny özi babatda erk-isleg bildirilen şahs erk-isleg bildirýäne ynanyp, onuň çynlakaý maksadynyň ýoklugyny bilmedik halatynda ýa-da bilip-de bilmejek bolsa we şol zerarly ýitgilere sezewar bolsa, ol erk-isleg bildiren şahsdan özüne ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaklygy talap etmäge haklydyr.

2. Ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaklygy talap etmek hukugy

TRK-nyň 82-nji maddasynyň 1-nji bendiniň çynlakaý maksatsyz bildirilen erk-islegi biderek hasap etmekligine garamazdan, şol maddanyň 2-nji bendine laýyklykda şeýle erk-isleg bildirmekligiň esasynda ýetirilen zeletiň öwezini dolunmaga degişlidir.

Ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak barada hukuk kadasyň ulanylmagynyň başlangyjy bolup, zyýan ýetirilen şahsyň erk-isleg bildirýäniň çynlakaý maksatsyz bildiren erk-islegine ynanmaklygy we onuň erk-isleginiň çynlakaý maksatsyzdygyny bilip hem bilmejekligi çykyş edýär.

83 madda. Erk-islegiň biderekdigi

1. Kämillik ukyby ýok şahsyň erk-islegi biderekdir. 2. Şahsyň huş ýiten ýa-da waglaýyn psihiki taýdan näsaglan mahalynda, erk-islegiň amala aşyrylmagy biderekdir. 3. Dälilik keseli bolan şahs kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilmedik mahalynda hem onuň erk-islegi biderekdir.

1. Umumy düzgünler

Erk-islegiň bildirilmegi şahsyň hakyky islegine laýyk gelmelidir hem-de şeýle erk-islegiň emele gelen şertleriniň hukuk ähmiýeti bardyr. Geleşigiň hakyklygy üçin islegiň döremegi we erk-isleg bildirilmegi hem-de olaryň diňe birlikde bolmagy wajypdyr. Oňa görä-de islegiň kemçiligi bilen bildirilýän erk-islegi şu iki görnüşe bölmek bolar:

1. baglaşylmagyna içki islegiň bolmazlygynyda amala aşyrylan geleşikler;
2. içki islegiň nädogry emele gelmegi netijesinde baglaşylan geleşikler.

2. Kämillik ukyby ýok şahsyň erk-isleginiň biderekligi

Öz hereketleriniň manysyna düşünmäge ukyby bolmadyk, hem-de olara erk edip bilmeýän şahs tarapyndan baglaşylan geleşik içki islegiň bolmazlygynyda amala aşyrylan geleşik hasap edilýär.

Geleşigi ony baglaşan şahsyň öz hereketleriniň manysyna düşünmäge ukyby bolmanlygy, hem-de olara erk edip bilmezligi sebäpli hakyky däl diýip ykrar etmek üçin geleşigiň amala aşyrylan pursadyň hukuk ähmiýeti bardyr.

Raýaty şeýle ýagdaýa getiren sebäplere (bu ýagdaýlar neşe serişdeleriniň täsiri, nerw tolgunmasy, serhoş bolmaklyk, ýeten şikes netijesinde, ýarawsyzlyk we ş.m. esasynda bolup biler) garamazdan, bu geleşikler dawaly (jedelli) bolup durýarlar.

Şeýle geleşikleri hakyky däl diýip bilmek barada hak islegini şol raýatyň özi ýa-da şol geleşikleriň baglaşylmagy netijesinde hukuklary we kanun esasynda goralýan bähbitleri bozulan şahs bildirip biler.

Soňra kämillik ukyby ýok diýlip bilnen şahs bilen baglaşylan geleşik, onuň hossarynyň hak islegi boýunça, kazyýet tarapyndan hakyky däl diýlip bilner. Ýöne kazyýete geleşik baglaşylan mahalynda raýatyň öz hereketleriniň manysyna düşünmäge ukybynyň bolmandygyny hem-de olara erk edip bilmedigi barada subutnama getirilen halatynda, şeýle edilip bilner.

Ruhy keselliligi ýa-da akyl taýdan yza galaklygy netijesinde kämillik ukyby ýok diýlip, ykrar edilen şahslaryň geleşiklerinden (biderek geleşikler) tapawutlylykda, geleşik baglaşylan pursadynda öz hereketleriniň manysyna düşünmäge ukyby bolmadyk, hem-de olara erk edip bilmedik hal-da bolan, kämillik ukyby bar şahslaryň geleşikleri barada kazyýetde dawalaşyp (jedelleşip) bolar.

Şeýle geleşikleriň ahyrky netijesi iki tarapyň hem ilkinji derejä getirilmegi, ýagny geleşik netijesinde alnan zatlary biri-birine gaýtaryp bermeklige borçly edilmegi (ikitaraplaýyn restitusiýa) bolup durýar. Ondan başga-da, eger-de geleşigiň tarapyň beýleki tarapyň öz hereketleriniň manysyna düşünmäge ukybynyň bolmandygyny hem-de olara erk edip bilmedigini bilen ýa-da bilmeli bolandygy subut edilen halatynda, şol tarap degişli tarapa hakyky ýeten zeleliň öwezini dolmaga borçludur.

3. Wagtlaýyn psihiki taýdan näsaglan mahalynda erki amala aşyrmak

Düşündiriş berilýän maddanyň ikinji bendi eger-de erk-isleg şahs tarapyndan onuň aňsyz ýa-da wagtlaýyn ruhy näsazlyk ýagdaýynda bolan mahaly bildirilen bolsa, onda şeýle erk-islegiň biderekdigini göz önünde tutýar.

84 madda. Bellenilen formanyň bozulmagy bilen baglaşylan geleşigiň hakyky däldigi

1. **Kanun tarapyndan bellenen forma bozulyp baglaşylan geleşik hakyky däldir. Geleşigiň özüniň şertleri bilen bellenen formanyň berjaý edilmezligi şübhe döreden mahalynda geleşigiň hakyky bolmazlygyna eltýär.**

2. **Eger geleşik dawa döredýän bolsa dawalaşylýar, onda şeýle geleşik özüniň baglaşylan pursadyndan başlap hakyky däldir. Şertnama gatnaşýan beýleki tarap barasynda dawalaşýar.**

3. **Gyzylan ýan islendik şahsyň dawalaşmaga hukugy bardyr.**

1. Umumy düzgünler

Geleşikler dilden ýa-da ýazmaça berjaý edilip bilinýär. Ýazmaça forma (mundan beýläk – görnüş), öz gezeginde, ýönekeý ýa-da kepillendirilen görnüşde bolup biler. Kada bolşy ýaly, hökmany ýazmaça görnüş kanunda göz önünde tutulan bolmalydyr. Beýleki ýagdaýlarda geleşige gatnaşyjylar geleşigiň görnüşini baradaky meseläni özbaşdak çözürlär.

84-njy maddanyň 1-nji bendi raýat hukugynyň möhüm ýörelgesini berkidýär, oňa laýyklykda kanunda bellenen görnüş berjaý edilmezden baglaşylan geleşik hakyky däldir. Beýle diýmek TRK-da ýa-da beýleki kanunlarda geleşigi baglaşmak üçin ýörite görnüş bellenen ähli ýagdaýda bu görnüşini berjaý edilmelidigini aňladýar.

Geleşigiň formasynyň erk-islegi beýan etmegiň hakykylygynyň şerti hökmünde örän ähmiýetlidigi sebäpli TRK-nyň 93–96-njy maddalarynda geleşikleriň görnüşine bildirilýän talaplar aýratyn berkidilýär. Mundan başga-da TRK-da aýratyn ýagdaýlarda geleşigiň hökmany görnüşini göni görkezilýär.

Mysal üçin, TRK-nyň 72, 206, 223, 303, 334, 336, 337, 549, 982, 1174-nji maddalarynda geleşikleriň hökmany kepillendirilýän tassyklamasy göz önünde tutulýar.

Geleşikleriň görnüşini hakyndaky talaplary bozýan geleşikleriň hakyky däldigi hakynda kada imperatiw bolup durýar we geleşigiň gatnaşyjylary ony üýtgedip bilmeýärler. Beýleki tarapdan, geleşigiň gatnaşyjylarynyň özlari geleşikleriň görnüşini hakynda ylalaşyp bilerler. Emma beýle diýmek, olaryň geleşikleriň kanunda bellenen görnüşini üýtgetmäge hukugynyň bardygyny aňlatmaýar. Mysal üçin, TRK gozgalmaýan emlägi satyn almak-satmak şertnamalaryny baglaşmak üçin bu şertnamalaryň hökmany kepillendirilýän tassyknamasyny belleýär. Taraplaryň kanunyň bu talabyny üýtgetmäge we olaryň şertnamany dilden baglaşýandygyny bellemäge hukugy ýok.

1-nji bendiň 2-nji sözlemine manysy boýunça geleşigiň özüne bellenen geleşikleriň görnüşini berjaý etmezlik hemişe geleşigiň hakyky däldigine eltmeýär. Bu diňe “geleşigiň hakyky däldigine şübhe dörän mahalynda” bolup geçýär. Başga sözler bilen aýdanyňda, eger geleşigiň hakykylygy dawalaşylýan bolsa, geleşikde bellenen görnüşini berjaý edilmezligi hatda şu geleşikler üçin kanunda hökmany görnüş göz önünde tutulmadyk ýagdaýynda hem bu geleşigiň hakyky däldigine eltýär. Käbir ýagdaýlarda geleşigiň hakykylygy taraplaryň şu görnüşini haýsy maksat bilen: geleşigiň hakykylygynyň şerti hökmünde ýa-da diňe geleşik baglaşma faktyny tassyklamak üçin saýlap alandygyna bagly bolýar. Soňky ýagdaýda görnüşini berjaý edilmezligi, elbetde, geleşigiň hakyky däldigine eltmez.

Geleşikleriň görnüşini berjaý edilmezden baglaşylan geleşikler dawalaşyljakdygyna ýa-da dawalaşylmajakdygyna garamazdan, baglaşylan pursadyndan hakyky däldir. Şeýle edilmek bilen olar hakyky däl geleşikleriň toparyna degişli edilýär.

1. Dawalaşylýan geleşikleriň hakyky dældigi

Hakyky däl geleşiklerden tapawutlykda dawalaşylýan geleşikleriň hakyky dældigini ykrar etmek üçin olaryň dawalaşylmagy zerur. Emma geleşik dawalaşylýan wagtyndan däl-de, onuň baglaşylan pursadyndan hakyky däl diýlip ykrar edilýär. Dawalaşma diňe geleşigiň hakyky dældigine getirýär. Dawalaşylýan geleşikler baglaşylan pursadynda hakyky bolýar, ýöne dawalaşma (şikaýat etme) bu geleşikleriň hakyky dældigine eltýär. Şeýlelikde, geleşigiň ykbaly dawalaşma bagly bolýar. Mysal üçin, eger şahs öz satyn almak islän harydyndan düýbünden başga harydy ýalňyşlyk bilen satyn alan (ýalňyşlyk bilen baglaşylan geleşikler, TRK-nyň 97–105nji maddalary) bolsa, bu şertnama ol şahs (alyjy) dawalaşmadyk ýagdaýynda hakyky diýlip hasap edilýär. Dawalaşylýan geleşikleriň has giň ýaýran ýagdaýlary ýalňyşlygyň, aldawyň ýa-da mejbur etmäniň täsiri astynda baglaşylan geleşikler bolup durýar.

2. Dawaly geleşikleri dawalaşmagyň tertibi

Dawalaşylýan geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek üçin kazyýete ýa-da başga edara ýüzlenmek hökman däl, geleşigiň beýleki gatnaşyjysy babatda dawalaşma ýeterlik. Tersine, kazyýete ýüzlenilmegi tä dawalaşma geleşigiň beýleki gatnaşyjysy babatda amala aşyrylýança geleşigiň hakyky dældigine eltmeýär. Elbetde, bu gatnaşyjy razy bolmadyk ýagdaýynda taraplar kazyýete ýüz tutup bilerler, ýöne bu eýýäm hukugy amala aşyrmagyň iş ýörediş jähtidir. Material hukugyň nukdaýnazaryndan dawalaşmanyň özi eýýäm hakyky dældige eltýär. Türkmenistanyň raýat hukugynda dawalaşylýan geleşikleriň konsepsiýasy Russiýanyň raýat hukugyndaky dawalaşylýan geleşikleriň konsepsiýasyndan şunuň bilen tapawutlanýar, oňa laýyklykda dawalaşylýan geleşikler kazyýet tarapyndan hakyky däl diýlip ykrar edilmeli.

Geleşigiň beýleki gatnaşyjysynyň öňünde geleşigiň dawalaşylmagy, ýagny şikaýat edilmegi birtaraplaýyn geleşik bolup durýar we oňa birtaraplaýyn geleşikleriň hakykylygynyň ähli düzgünleri degişli bolýar. Emma erk-islegiň bu birtaraplaýyn aňlatmasynyň hakykylygy üçin onuň geleşigiň beýleki gatnaşyjysynyň almagy zerurdyr. Şeýlelikde, dawalaşma TRK-nyň 75-nji we 76-njy maddalarynda göz öňünde tutulan geleşikleriň toparyna degişli bolýar.

Dawalaşma üçin kanunda ýörite görnüş belenilmeyär. Geleşige närazylygyň we bes etmek meýliniň sebäpleri hakynda şikaýatnama ýa-da arza bermek ýeterlik. Eger-de kanunda dawalaşma üçin görnüş göz öňünde tutulýan bolsa, adatça, kanunda bu hakynda göni görkezilýär.

Dawalaşma hukugy wajyp hukuk bolup durýandygy we ol geleşikleriň hakykylygyna täsir edýändigini üçin TRK ony amala aşyrmak üçin bellibir wagt çäklendirmelerini belleýär.

4. Geleşiklere dawalaşmak hukugynyň subýektleri

3-nji bende laýyklykda dawalaşmak hukugyna “islendik gyzyklanma bildirýän şahs” eýe bolup durýar. Kanunda gyzyklanma bildirýän şahslaryň topary belenilmeyär. Gyzyklanma bildirýän şahs anyk geleşik teswirlenende belenilmeli: ol geleşigiň gatnaşyjysy, geleşigiň baglaşylmagy netijesinde zyýan ýeterilen islendik üçünji şahs bolup biler.

Mysal üçin, eger ene-ata öz kiçi ýaşly oglunyň çilim satyn almagyna razy bolmasalar, olar geleşigiň gatnaşyjysy bolmasalar hem, bu geleşigi dawalaşyp bilerler.

85 madda. Geleşigiň konwersiýasy

Eger hakyky däl geleşik beýleki geleşik üçin göz öňünde tutulan talaplara laýyk gelýän bolsa, eger geleşigiň hakyky dældigini bilenden soň, taraplar bu geleşigiň hakyky geleşik bolmagyny isleýän bolsalar, onda soňky geleşik ulanylýar.

Konwersiýanyň maksady hakyky däl geleşigiň hukuk kadalaryna we geleşigiň gatnaşyjylarynyň bähbitlerine laýyk gelýän bölegini saklap galmak bolup durýar.

Geleşigiň konwersiýasy geleşik hakyky däl diýlip ykrar edilende islenilmeyän hukuk netijelerinden taraplaryň goragy bolup hyzmat edýär, ýöne şunda hakyky däl geleşigiň bardygyny we taraplar geleşigiň hakyky dældigine düşünmek bilen bu geleşik bilen göz öňünde tutulan hukuk netijeleriniň ýüze çykmagyna meýillidigini takykklamaga gönükdirilen belli şertler zerur bolup durýar.

Haçanda hakyky däl geleşik beýleki geleşik üçin göz öňünde tutulan talaplara laýyk gelýän bolsa, eger taraplar geleşigiň hakyky dældigini bilip, ol hakyky bolmagyny isleseler, olaryň soňkusy ulanylýar.

Geleşigiň gatnaşyjylaryna mümkinçilik döretmegiň bu hukuk amallaryna geleşigiň konwersiýasy diýilýär.

Mysal üçin, pul serişdeleriniň geçirilmegine laýyklykda fiziki şahslar kredit şertnamasyny resmileşdirdiler we oňa gol çekdiler, ol Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygyna laýyklykda hakyky däl bolup durýar, sebäbi şu ýagdaýda kredit bu şahs maliýe kredit edarasy bolýan ýagdaýynda taraplar ony resmileşdirip we berip bilýärler, şonuň üçin geleşigi hakyky däl diýip ykrar edip, onuň hakyky bolmagyna isleg bildirmek bilen TRK-nyň 645–649-njy maddalaryna laýyklykda, kredit şertnamasyny karz şertnamasyna resmileşdirýärler. Mazmuny boýunça kredit şertnamasy we karz şertnamasy gabat gelýär.

Şu ýagdaýda geleşigiň konwersiýasy hakynda gürrüň edip bolýar, sebäbi beýan edilen şertler garalýan maddanyň talaplaryna we şertlerine laýyk gelýär.

86 madda. Hakyky däl geleşigi tassyklamak

1. **Hakyky däl geleşigi baglaşan şahs bu geleşigi tassyklaýan bolsa, onda onuň tassyklamasyna geleşigi täzeden baglaşylan hökmünde garalýar.**
2. **Eger geleşik barada dawa gozgamak hukugyna eýe bolan şahs ony tassyklaýan bolsa, onda dawa ýol berilmeýär.**
3. **Eger taraplaryň ikisi-de hakyky däl geleşigi tassyklaýan bolsa, onda şübhe dörän mahalynda olar geleşik ilki başdan hakyky geleşik bolýan bolsa, şonda bolmalysy ýaly özlerine degişli bolan zatlaryň hemmesini biri-birine bermäge borçludýrlar.**
4. **Eger geleşik hukuk tertibiniň we ahlaklylygyň talaplaryna garşy gelmeýän bolsa, diňe şonda tassyklaýyş hakyky bolýar.**

1. Tassyklamak arkaly täze geleşigi baglaşmak

Hakyky däl geleşik baglaşylan pursadyndan hakyky däl bolsa hem we taraplar ony düzedip bilmeseler, TRK hukukda göz önünde tutulan çäklerinde taraplaryň bellän maksatlaryna ýetmegi mümkinçilikleri göz önünde tutýar. Geleşigiň gatnaşyjylarynyň bu mümkinçiligine kanunda "tassyklama" (TRK-nyň 86-njy maddasy) diýilýär. Emma bu tassyklama hakyky däl geleşigi düzetmeýär, ýagny ony hakyky geleşige öwürmeýär, täze geleşigiň baglaşylýandygyny aňladýar. Mysal üçin, eger gozgalmaýan emlägi satyn almaksatmak şertnamasyny taraplar kepillendiriş tertipde resmileşdirmedik we jemagat reýestrinde hasaba aldyrmadyk bolsalar, şeýle geleşik baglaşylan pursadyndan hakyky däl bolýar. Eger taraplar şu şertnamany baglaşmaga razy bolsalar we öz razyligyny tassyklaýan bolsalar, onda bu olaryň şertnamany kepillendiriş tertipde tassyklamalydygyny we jemagat reýestrinde hasaba aldyrmalydygyny aňladýar. Şeýle tassyklamanyň netijesinde geleşik köne geleşigiň baglaşylan pursadyndan däl-de, diňe geleşik kepillendiriş tertipde tassyklanandan we jemagat reýestrinde hasaba alnan pursadyndan hakyky bolar, ýagny hakykatda täze geleşik baglaşylýar.

2. Dawalaşmaga ýol berilmezligi

Eger geleşik eýýäm hukukly şahs, ýagny geleşigi dawalaşmaga hukugy bolan şahs, tarapyndan tassyklanandan bolsa we munuň netijesinde geleşik täzeden baglaşylan bolsa, birinji geleşik şondan soňra dawalaşyp bilinmez (TRK-nyň 86-njy maddasynyň 2-nji bendi).

3. Köne geleşigiň geçen wagty üçin güýji

Taraplaryň hakyky däl geleşigi tassyklamagy ony hakyky geleşige öwürmeýän hem bolsa, taraplar biri-birine geleşikden garaşylýan netijäni birinji baglaşylan geleşigiň wagty boýunça geçirip bilerler. Anyk mysalda şeýle kararyň adalatlylygyna göz ýetirmek mümkin.

Mysal üçin: Öýüň eýesi "A" 10-njy ýanwarda öz öýüni "B" alyja satdy. Öý hakyna tutuýy "G" kireýne berildi. Satyn almaksatmak şertnamasy kepillendiriş taýdan tassyklanmandyr we öýüň täze eýesi reýestrde hasaba alynmandyr. Olar bu ýalňyş on aýdan soň, noýabr aýynda, düzetdiler. Şu wagtyň içinde hakyna tutuýy "G" "B" öý tölegini töläp gezdi, sebäbi ony öýüň eýesi hasap edipdir. TRK-nyň 86-njy maddasynyň 3-nji bendine laýyklykda, öýi satyn alyjy geleşigi tassyklamak arkaly heniz onuň eýesi bolmadyk hem bolsa, eger geleşik ilki başdan hakyky bolan ýagdaýynda özüniň alyp biljek ähli zadyny talap etmäge onuň hukugy bardyr.

4. Tassyklamagyň kanunlylygy

Şeýlelikde, kanun geleşigi täzeden baglaşmak üçin hukuk bermegi göz önünde tutma bilen hakyky däl geleşigi "düzetmek" mümkinçiligi göz önünde tutýar. Emma bu hem geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmegiň hukuk esasyna bagly bolýar. Eger geleşik öz mazmuny boýunça kanuna garşylygy sebäpli hakyky däl diýlip ykrar edilse, elbetde, kanuna garşy mazmunly geleşigi tassyklamak synanyşygy netijesinde onuň ýene-de hakyky dældigi ýüze çykar. Sonuň üçin kanunda tassyklamanyň diňe geleşik (taraplaryň tassyklamak isleýän geleşigi) hukuk-düzgün tertibiniň we ahlaklylygyň binýatlaryna garşy gelmeýän bolsa hakyky bolýandygy takyklanýar (TRK-nyň 86-njy maddasynyň 4-nji bendi).

87 madda. Geleşigiň bir böleginiň hakyky dældigi

1. **Geleşigiň bir böleginiň hakyky dældigi onuň beýleki bölekleriniň, eger geleşik hakyky däl böleksiz hem baglaşylardy diýlip çak etmek mümkin bolan bolsa, hakyky bolmazlygyna getirmeýär.**
2. **Eger geleşigiň bölekleriniň biri şertnamalaryň standart şertlerine degişli bolsa we olar hakyky bolmasa ýa-da şertnamanyň ýöntemje düzümi bölekleri bolýan bolsa, onda şertnama tutuşlygyna hakyky şertnama bolup galýar.**

1. Geleşigiň bir bölegi barada düşünje

Käwagt taraplar geleşigi, esasan, dogry resmileşdirýän, ýöne onuň haýsydyr bir bölegi kanunda bellenen talaplara laýyk gelmeýän ýagdaýlary bolýar, munuň netijesinde ony hakyky däl diýip ykrar etmeli bolýar. Şunda, elbetde, şeýle sorag ýüze çykýar: geleşik dolulygyna hakyky däl bolarmy ýa-da onuň ýuridik güýji bolmadyk diňe bir böleginiň hakyky dældigini ykrar etmek ýeterlikmi? Bu soragyň jogaby öz nobatynda şeýle soraglary ýüze çykarýar: geleşigiň bir bölegi diýip nämäni hasap etmeli? Geleşigiň hakyky dældigine täsir edýän kemçilik nähili häsiýetde bolup biler? TRK-nyň 87-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda, eger geleşigiň hakyky däl bölegi bolmazdan geleşigiň baglaşyljakdygyny çak edip bolsa, geleşigiň bir böleginiň hakyky dældigi onuň beýleki bölekleriniň hakyky dældigine getirmeýär.

Geleşigiň bir böleginiň hakyky dældigi hakynda gürrüň etmek üçin birnäçe böleklerinden ybarat bolan bitewi geleşik bolmaly. Şunda bu bölekleri tapawutlandyrmak we olara aýry-aýry garamak, şeýle hem bölekleriň haýsysynyň hakyky däl bolup durýandygyny we onuň hakyky dældigi tutuşlygyna geleşigiň hakyky dældigine getirip biljekdigini kesgitlemek mümkinçiligi bolmaly. Mysal üçin, eger Paýdarlar Jemgyýetiniň (PJ) tertipnamasynda paýdaryň öz paýnamalaryny geçirmäge hukugy ýok diýlip ýazylan bolsa, onda bu formal ýagdaýda geleşigiň bir bölegi, ýöne geleşigiň tutuşlygyna däl-de, onuň diňe bir böleginiň hakyky dældigine getirjek bölegi bolar, – kanunda paýdary paýnamalaryny geçirmek hukugyndan mahrum etmäge ýol berilmeýär.

2. Geleşigiň bir böleginiň möhümligine baha bermek

Düşündirişiň esasynda geleşige gatnaşyjylaryň geleşigiň bir böleginiň hakyky dældigi tutuşlygyna geleşigiň hakyky dældigine getirmezlik mümkinçiligini hasaba alyandygyny kesgitlemek gerek. Hojalyk jemgyýetleriniň tertipnamalarynda tertipnamanyň ol ýa-da beýleki böleginiň hakyky dældigi tutuşlygyna tertipnamanyň hakyky dældigine eltmeyändigini hakynda bellenen düzgün munuň oňat mysaly bolup durýar.

Bölekleyin hakyky däl geleşige garalanda hakyky däl diýlip ykrar edilen bölegiň geleşik üçin nähili derejede wajyplygy hakynda mesele hem möhüm bolup durýar. Onuň geleşigiň tutuşlygyna hakyky dældigine sebäp bolmagy göwnejaýmy? Eger taraplar geleşigi eýýäm baglaşan bolsa we onuň bir bölegi görnüp otursa, hakyky dældigi anyklansa, geleşikden tutuşlygyna ýüz öwürmek nähili derejede dogry bolardy? Bu düşündirişde çözülmeli bolan meseleleriň uly bolmadyk topary. Bölekleyin hakyky däl geleşige baha berlende diňe bir geleşigiň gatnaşyjylarynyň erk-islegi möhüm däl. Haçanda kanunda geleşigi hakyky däl böleksiz baglaşmak mümkinçiligi hakynda gürrüň edilende, bu bölegiň mazmunynyň tutuşlygyna geleşigiň hakyky dældigine getirmezligi göz önünde tutulýar. Şeýle hem bu anyk işiň ýagdaýlaryna baha bermegiň meselesi, ýagny şol bölegiň hakyky dældiginiň häsiýetiniň nähilidigi hakyndaky meseledir.

88 madda. Kemala gelmedigiň baglaşan geleşiginiň

Hakykylygy

1. **Eger kemala gelmedik şahs kanuny wekiliniň hökmany razyçylygy bolmazdan, şertnamany baglaşan bolsa, şertnamanyň hakykylygy onuň wekiliniň soňra muny makullaýşyna baglydyr, kemala gelmedik şahsyň peýda görýän halatlary muňa girmeýär.**
2. **Eger kemala gelmedik şahs doly kämillik ukyply bolup ýetişse, onda özüniň bildirýän erk-isleginiň hakykylygy hakyndaky meseläni onuň özi çözüär.**

1. Umumy düzgünler

On sekiz ýaşyna ýetmegi bilen fiziki şahsyň doly möçberde raýat kämillik ukyby, ýagny onuň öz erk-islegi we öz hereketleri bilen raýat hukuklaryny edinmek we amala aşyrmak, özi üçin raýat borçlaryny döretmek hem-de olary ýerine ýetirmek ukyby, doly möçberinde ýüze çykýar.

Şeýlelik bilen, kämillik ukyby geleşigiň hakykylygynyň esasy şertleriniň biri bolup durýar.

Gündelik durmuşda, biziň özümiň hem şony aňlaman, dürli geleşikleri baglaşýarys, şolaryň arasynda geleşigiň bir tarapy bolup kämillik ýaşyna ýetmedik şahsyň çykyş edýän halatlary hem bar. Şahsyň on sekiz ýaş a ýetmezligi ähli halatlarda onuň kämillik ukybynyň ýoklugyny aňlatmaýandygy nazara alynmaga degişlidir.

TRK-nyň 23-nji maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda, kanun fiziki şahsyň on sekiz ýaş a ýetmedik halatynda hem kämillik ukybyna eýe bolmagyna ýol berýär, bu ýagdaý fiziki şahsyň nika baglaşmagy bilen ýüze çykyp biler.

2. Kanuny wekiliniň kemala gelmedik şahs bilen geleşik baglaşmaga razylyk bermegi

TRK-nyň 88-nji maddasynyň 1-nji bendiniň talaplaryndan ugur alnanda, kemala gelmedik şahs bilen geleşik baglaşmak üçin onuň kanuny wekiliniň deslapdan razyçylygynyň zerurlygy hökmanydyr.

Bu kemala gelmedik şahsyň kanuny wekiliniň razyçylygyny almazdan baglaşan geleşiginiň hakyky däldigini aňladýar.

Emma, kemala gelmedik şahsyň kanuny wekili soňra kemala gelmedik şahsyň baglaşan şertnamasyny makullasa, onda geleşigiň hakyky bolýandygy nazara alynmaga degişlidir.

Mysal üçin, kemala gelmedik şahs okuw kitaplaryny satyn almagyň deregine, özünde bar bolan ähli puly harç edip, dükandan başga bir kitaby satyn alypdyr. Kemala gelmedik şahsyň ejesi onuň eden söwdasyna garşy çykyppdyr, ýöne onuň kakasy onuň şol kitaby satyn almagyny makullapdyr, çünki oglunyň satyn alan kitaby edil kakasynyň ençeme wagtyň dowamynda gözläp ýören kitaby bolup çykyppdyr.

Şu ýagdaýda kemala gelmedik şahsyň amala aşyran geleşigi bu geleşigi onuň kakasynyň makullan pursadyndan hakyky bolup durýar.

Kemala gelmedik şahs tarapyndan amala aşyrylan geleşigi hakyky däl diýip bilmek barada jedele garalanda, fiziki şahsyň diňe bir kämillik ýaşyna ýetmezligi onuň baglaşan geleşiginiň ähli halatlarda hakyky däl diýlip bilinmegine esas bolup durmaýar, çünki kanun (düşündirilýän maddanyň birinji bendi) bu meselede kadadan çykma ýol berýär.

Ýagny, TRK-nyň 88-nji maddasynyň 1-nji bendinden gelip çykyşyna görä, eger-de geleşik baglaşmak netijesinde kemala gelmedik şahs peýda görýän halatynda şol geleşigiň hakyky däl diýip bilinmegine ýol berilmeýär.

Kemala gelmedik fiziki şahs kanuny wekiliniň razyçylygyny talap edýän geleşigi, razyçylyk alman baglaşypdyr diýeliň. Geleşik boýunça tölenmeli pullary töläminden soňra, kemala gelmedik şahsa pul möçberi boýunça bellibir çäkten geçýän geleşigi baglaşany üçin lotereýa petegini gowşurypdyrlar. Şol lotereýa petegi boýunça kemala gelmedik şahs gymmat bahaly baýrak utupdyr.

Netijede, kemala gelmedik şahs hakyky däl diýlip bilinmäge degişli geleşigi baglaşan bolsa-da, onuň peýda görmegi şol geleşigiň gös-göni netijesi bolup durýandygy sebäpli, bu geleşigiň hakyky däl diýip bilinmegine ýol berilmeýär.

Kemala gelmedik şahsyň geleşik baglaşmaga öz ata-enesiniň biriniň razyçylygyny almaklygy geleşik baglaşmak üçin ýeterlikmi, ýa-da muňa ene-atanyň ikisiniň hem razyçylygy zerurmy diýen mesele alymlarda we tejribeli adamlarda uly gyzyklanmany döredýär.

TRK-da bu sowala gös-göni jogabyň ýoklugyny boýun almak gerek, oňa görä-de bu meseläni kanunyň umumy kadalaryna goldanmak arkaly çözmek bolar diýip hasap edýäris.

Maşgala hakyndaky kanunçylygynyň ene-ata öz çagalary barasynda deň hukuklary bermek bilen, şolar ýaly tertipde olara çagalary babatynda borçlary hem ýükleyändigini, hem-de Türkmenistanyň Maşgala kodeksiniň 88–89-njy maddalaryna laýyklykda bellenen hukuklary we ýüklenen borçlary ene-atanyň özara ylalaşyklaryna görä amala aşyryandyklaryndan ugur alýandygyny biz bilýäris.

Emma beýle diýildigi, ähli ýagdaýlarda hem ene-ata diňe bilelikde hereket etmeli diýildigi däldir, çünki bu ýagdaý durmuş meseleleriniň aglabasynyň çözülmegini düýpli bökdärdi.

Kazyýet tejribesi çaganyň bähbidini ene-atanyň haýsy-da bolsa biriniň gorap biljekliginden ugur alýar, şeýle edilen halatda ene-atanyň haýsyda bolsa biri olaryň beýlekisiniň tabşyrygy boýunça hereket edýär diýlip çak edilýär, şol sebäpli hem umumy kada boýunça kemala gelmedik şahsyň geleşik baglaşmagyna ene-atanyň biri razyçylyk berip biler diýip hasap edilýär.

Ene-atanyň arasynda bu babatda jedel ýüze çykan halatynda näme etmeli?

Ene-atanyň öz çagalary barasynda hukuklarynyň we borçlarynyň deňliginden ugur alyp, olaryň her biri ýüze çykan jedeli çözmek üçin hossarlyk we howandarlyk guramalaryna ýa-da kazyýete ýüz tutmaklyga haklydyrlar.

3. Kemala gelmedik şahsyň doly kämillik ukyply bolup

ýetişmegi we onuň özüniň bildirýän erk-isleginiň çözmegi

hakykylygy hakyndaky meseläni

Kazyýet tejribesinde kämahallar şol döwürde kemala gelmedik şahsyň baglaşan geleşiginiň hakyky dældigi barada jedeliň şol şahsyň doly kämilli ukyply bolup ýetişen wagtynda gozgalýan halatlary duş gelyär.

Oňa görä-de geleşigi hakyky däl diýip bilmeklige esas berýän, kanunda görkezilen beýleki ýagdaýlaryň ýok halatlarynda, geleşigiň hakykylygy barasyndaky meselede kämillik ukyply bolup ýetişen fiziki şahsyň şol geleşige bolan garaýşy kesgitleýji ýagdaý bolup çykyş edýär.

Bu bolsa eger-de fiziki şahs kazyýet tarapyndan geleşigiň hakykylygy barada jedele garalan halatynda, özüniň kemala gelmedik döwründe baglaşan geleşigini goldaýandygy, şol geleşik boýunça hukuklary kabul edip, jogapkärçiligi çekmeklige boýun bolýandygy barada mähim etse, onda şeýle geleşik kanuny wekiliň razyçyly alynmazdan baglaşylan geleşik hökmünde hakyky däl diýlip bilinmegini aňladýar.

89 madda. Kemala gelmedik şahsyň baglaşan

şertnamasyndan ýüz dönderilmegi

1. **Kemala gelmedik şahs tarapyndan baglaşylan şertnama makullanylýança, beýleki tarapyň şertnamadan ýüz döndermäge hukugy bardyr.**

2. **Eger beýleki tarap şertnama baglaşan şahsyň kemala gelmedigini bilen bolsa, onda ol muňa wekiliň razyçylygy bar diýip tassyklap, özüniň kemala gelmedik ýalňysdyran halatynda, diňe şeýle halatda şertnamadan ýüz dönderýändigini aýdyp biler.**

1. Umumy düzgünler

Kanundan gelip çykyşyna görä, diňe bir ene-atanyň geleşik baglaşmaga razyçylygynyň bolmazlygy kemala gelmedik şahs tarapyndan baglaşylan bu geleşigi hakyky däl etmeýär. Onuň tersine, tä ene-atanyň talaplary boýunça, geleşigiň hakyky dældigi kazyýet tarapyndan ykrar edilýänçä, geleşik öz hukuk güýjüni saklaýar we taraplar ony ýerine ýetirmäge borçludylar. Ene-ata, ogulyk alanlar we howandarlar şeýle geleşigiň baglaşylmagyna razy diýlip çak edilýär, ýöne şol bir wagtyň özünde olarda bu geleşik barada kazyýet tertibinde jedel gozgamak hukugy saklanyp galýar.

Şeýle manydaky jedellere garalanda özleriniň razylygy alynman baglaşylan geleşigi hakyky däl diýip bilmek barada talap bildirip, ene-ata, ogulyk alanlar we howandarlar özleriniň howandarlyk edýän şahslarynyň bähbidini gorap hereket etmelidiklerine üns berilmelidir. Oňa görä-de, geleşigiň kemala gelmedik şahsa peýda getirjekdigi aç-açan bolsa, hat-da geleşigiň hakyky däl diýip bilinmegini kemala gelmedik şahsyň ene-atasy, ony ogulyga alanlar ýa-da howandarlar nygtap talap edýän bolsalar hem, kazyýet bu geleşigi hakyky däl diýip bilmek barada talaby kanagatlandyrmakdan ýüz dönderip biler.

2. Beýleki tarapyň şertnamadan ýüz döndermäge

bolan hukugy

Kanun çykaryjy kemala gelmedik şahslar raýat dolanyşygynda özbaşdak çykyş etmäge heniz taýýar dældiklerinden, öz sowuk-sala hereketleri bilen özlerini maddy taýdan çylşyrymly ýagdaýa salmaklarynyň, bolmanda özlerine zyýan ýetirmekleriniň mümkindiginden ugur alýar.

Şular ýaly netijeleri aradan aýyrmak üçin, kanun çykaryjy geleşik baglaşmak üçin diňe bir kemala gelmedik şahsyň özüniň erkisleginiň bolmagyny talap etmän, eýsem kanun esasynda kemala gelmedik şahsyň hukuklaryny we bähbitlerini goramaklyga borçly bolan şahsyň hem erk-isleg bildirmegini talap edýär, çünki şeýle edilmegi netijesinde kemala gelmedik şahsyň erk-isleginiň kemçilikleriniň üsti dolunýar.

Düşündiriş berilýän maddanyň birinji bendi kemala gelmedik şahs tarapyndan baglaşylan geleşigiň soňra onuň ene-atasynyň, ogulyga alanlaryň ýa-da howandarlarynyň makullamaklaryna ýol berýär. Bu ýagdaý bolsa baglaşylan geleşige hukuk güýjüni berýär, hem-de şol geleşik barada geleşigiň kanuny wekiliň razylygy bolmazdan baglaşylandygyny esas edinip, jedel edilmegini aradan aýyryar.

Şunlukda, makullamaklyk – geleşik baglaşylandan soňra berlen razyçylyk bolup durýar we şeýlelik bilen, kanun bu ýagdaýa gaýdymlaýyn güýji berýär, ýagny başgaça aýdylanda, baglaşylan geleşik makullanylandan soňra däl-de, eýsem baglaşylan pursadyndan hakyky bolýar.

Şol bir wagtyň özünde, kanun çykaryjy kemala gelmedik şahs tarapyndan baglaşylan şertnama makullanylýança, beýleki tarapyň şertnamadan ýüz döndermäge bolan hukugyny hem göz önünde tutýar.

Bu bolsa şertnamanyň beýleki tarapyň şertnama baglaşylandan soňra geleşik boýunça garşydaş tarapyň kemala gelmedigini bilip, şertnamadan ýüz döndermäge hukugynyň bardygyny aňladýar. Munuň şeýle edilmegi kemala gelmedik şahsyň bähbitleriniň goralmagyna hem gönükdirilen bolup, şol bir wagtyň özünde şertnama boýunça ikinji tarapyň gatnaşmagynda ýüze çykyp biläýjek jedelleriň hem aradan aýrylmagyny üpjün edýär.

3. Şertnama baglaşmaga razyçylyk barasynda

ýalňyslyk

TRK-nyň 89-njy maddasynyň 2-nji bendinde, eger-de beýleki tarap şertnama baglaşan şahsynyň kemala gelmedigini bilen bolsa, onda ol diňe muňa wekiliň razyçylygy bar diýip tassyklap, özüni kemala gelmedik şahs ýalňysdyran halatynda şertnamadan ýüz dönderýändigini barasynda aýdyp biler diýip görkezilen.

Şu maddanyň birinji bendine düşündiriş berenimizde, egerde beýleki tarap öz şertnama baglaşan tarapyň kemala gelmedigini bilmedik bolsa, onda ol şol şertnama kemala gelmedik şahsyň kanuny wekili tarapyndan makullanylýança şertnamadan ýüz dönderip biljekdigini belläpdir.

Durmuşda şertnamanyň beýleki tarapyň kemala gelmedik şahs bilen bilkastdan geleşikleri baglaşan ýagdaýlary ýygý-ýygýdan ýüze çykýar, hem-de köplenç halatlarda şeýle geleşikler kemala gelmedik şahsyň raýat dolanyşygyna doly

derejede gatnaşmaklygyna taýýar dældiginden peýdalanylyp, maksat şol geleşikden bikanun peýda almaklyga gönükdirilen bolup durýar.

Emma, durmuşda kemala gelmedik şahslaryň öz baglaşýan geleşiklerinden peýda alýan halatlary az däl. Şeýle geleşiklerden beýleki tarap diňe muňa wekiliň razyçylygy bar diýip tassyklap, özüni kemala gelmedik şahsyň ýalňyşdyrandygyny subut eden halatynda ýüz dönderip biler.

Wekiliň razyçylygy bar diýip tassyklap, özüni kemala gelmedik şahsyň ýalňyşdyrandygyny we özüniň aldanandygyny esas edinip, şertnamadan ýüz döndermek barada jedellere garalanda TRKnyň 4-nji babyny (Dawaly geleşikler) talaplaryndan ugur alynmaga degişlidir.

90 madda. Kemala gelmedik şahsyň hukuga eýe bolmagy

1. **Eger şertnamada göz önünde tutulan hereketleri ýerine ýetirmek üçin kemala gelmedik şahs kanuny wekiliň özüne beren ýa-da bu wekiliň razyçylygy bilen şol maksatlar üçin ýa-da erkin ygtyýar etmek üçin üçünji şahslary özüne beren serişdelerine ygtyýar eden bolsa, onda kanuny wekiliň razyçylygyny alman, kemala gelmedik şahsyň baglaşan şertnamasy hakyky diýlip hasap edilýär.**

2. **Eger kanuny wekil kärhana garaşsyz ýolbaşçylyk etmek ýa-da zähmet gatnaşyklaryna garaşsyz girmek hukugyny kemala gelmedik şahsa berýän bolsa, onda bu ugurlar üçin adaty bolan gatnaşyklarda ol kämillik ukyply adam bolýar. Bu kadalar kärhana döredilen mahalynda hem ony ýatyrnak we zähmet gatnaşyklaryna başlamak ýa-da ony tamamlamak dogrusynda hem ulanylýar.**

3. **Kärhana ýolbaşçylyk etmek rugsatnamasy kanuny wekiliň hossarlyk we howandarlyk organlary bilen ylalaşylan razyçylygyny talap edýär.**

1. Umumy düzgünler

Durmuşda kemala gelmedik şahslar bilen baglaşylan geleşikleriň ählisini diýen ýaly hem-de olaryň hakykylygy üçin üçünji şahsyň razyçylygy ýa-da haýsyda bolsa döwlet edarasynyň ygtyýar bermegi zerur bolan we şeýle razyçylygy ýa-da ygtyýarnamany almaklyga mümkinçilik bar bolan halatlary, dahylly (otnositel) hakyky däl geleşikler diýip atlandyrmak kabul edilendir.

Şeýle geleşikleriň dahyllylygy olaryň hakyky geleşik bilen hakyky däl geleşikleriň arasynda şübhel bolup durmagyndan ybaratdyr, ýagny eger-de geleşigiň baglaşylmagyna razyçylyk berilse ýa-da geleşik makullanylsa, onda geleşik hakyky bolar, eger-de bu talaplar ýerine ýetirilmeýse, onda geleşik garaşylýan hukuk netijelerini emele getirmez hem-de hakyky däl bolar.

2. Kemala gelmedik şahsyň baglaşan şertnamasynyň hakykylygy

TRK-nyň 25-nji maddasyna laýyklykda, ýedi ýaşdan on sekiz ýaşa çenli kemala gelmedikleriň çäklendirilen kämillik ukypynyň bardygyny göz önünde tutulmaga degişlidir.

Fiziki şahsyň kämillik ukypy doly möçberde ol on sekiz ýaşyna ýetmegi bilen ýüze çykýar.

Belläp geçişimiz ýaly, kemala gelmedik şahslar tarapyndan baglaşylan geleşikler, ýönekeý sözler bilen aýdylanda dahylly hakyky däl geleşikler diýlip atlandyrylýar. Munuň sebäbi hem, eger biziň şertleýin "kemçilik" (ygtyýar bermek, makullamak we ş.m.) diýip atlandyrylan nogsanlylyklarymyz, soňra düzedilip hem bilner, şol sebäpli hem geleşik hakyky hukuk güýjüne eýe bolar.

Şol bir wagtyň özünde, eger şertnamada göz önünde tutulan hereketleri ýerine ýetirmek üçin kemala gelmedik şahs kanuny wekiliň özüne beren ýa-da bu wekiliň razyçylygy bilen şol maksatlar üçin ýa-da erkin ygtyýar etmek üçin üçünji şahslaryň özüne beren serişdelerine ygtyýar eden bolsa, onda kemala gelmedik şahs bilen baglaşylan şertnamanyň hakykylygyna kanun ýol berýär.

Mysal üçin, kemala gelmedik şahsyň gatnaşmagy bilen ýetişdirilen hasylyň bir bölegini kemala gelmedik şahsyň ene-atasy oňa şol hasyly satyp, öndürilen pula bolsa mekdep esbaplaryny almak üçin bölüp berýärler.

Kemala gelmedik şahs, öz hereketlerini ene-atasy bilen deslapdan ylalaşman, bölünip berlen hasyly satyp, özüne mekdep esbaplaryny satyn alýar.

Şeýle ýagdaýda, ene-atanyň kemala gelmedik çagasynyň özbaşdak maksatlaýyn hereket etmegine erk-isleglerini bildirendikleri mese-mälimdir, şol sebäpli hem bu geleşigi baglaşmak üçin ene-atanyň deslapdan razyçylygynyň zerurlygy ýokdur.

Başga bir mysal, kemala gelmedik şahsa doglan gününde daýysy samokat sowgat beripdir, berlen sowgat kemala gelmedige ýaramandyr, şol sebäpli hem onuň ene-atasy oňa edilen sowgada doly eýelik edip, erkin ygtyýar etmeklige razylyk beripdirler.

Kemala gelmedik şahs bu samokaty rolük bilen çalşypdyr.

Şu halatda kemala gelmedik şahs alyş-çalyş şertnamasyny ene-atasynyň razyçylygy bolmazdan amala aşyrypdyr hem-de onuň ene-atasy samokaty hut rolige çalyşmak barasynda oňa aýtmadylar.

Muňa garamazdan geleşik hakyky bolup durýar, çünki turuwbaşdan ene-atasy kemala gelemdik şahsa sowgat edilen zada erkin ygtyýar etmeklige rugsat beripdirler.

Şeýlelikde, kemala gelmedik şahs bilen baglaşylan geleşigiň hakykylygy barasynda meselä garalanda geleşik baglaşanda kemala gelmedik şahsyň haýsy serişdelere erk-isleg edenliginiň wajyp ähmiýetiniň bardygyny nazara alynmalydyr.

3. Kemala gelmedik şahslaryň gatnaşyklaryň ukyplyary

áýratyn çygyrlary üçin kämillik

Emansipasiýa – bu kesgitlenen ýagdaýlara baglylykda kemala gelmedik şahslary doly kämillik ukyply diýip ygylan etmekligi aňladýandyr.

Şu maddanyň kadalary ulanylýan, doly kämillik ukyply bolup ýetişen kemala gelmedik şahslaryň geleşikleri diýlip, emansipirlenen kemala gelmedik şahslaryň geleşiklerine düşünilýär.

TRK-nyň 23, 40-njy we 90-njy maddalaryna laýyklykda, emansipirlenen kemala gelmedik şahslara 18 ýaşa ýetmezden nika baglaşan, şeýle hem kanuny wekilleri tarapyndan olara zähmet gatnaşyklaryna garaşsyz girmek, telekeçilik işi bilen meşgul bolmak, kärhana ýolbaşçylyk etmek ýaly hukuklar berlen şahslar degişli bolýarlar.

Nika baglaşmak netijesinde emansipirlenen kemala gelmedik şahslaryň nikalary olar on sekiz ýaşa ýetmänkä bozulan halatynda hem kämillik ukyplylarynyň saklanyp galýandygy nazara alynmaga degişlidir.

Nika baglaşmak netijesinde kämillik ukyplyna eýe bolan kemala gelmedik şahslar kanun esasynda gadagan edilmedik ähli raýat-hukuk gatnaşyklaryna girip bilýärler.

Şol bir wagtyň özünde, zähmet gatnaşyklaryna garaşsyz girmek, kärhana ýolbaşçylyk etmek, telekeçilik işi bilen meşgul bolmak ýaly hukuklar berlip emansipirlenen kemala gelmedik şahslar şu çygrylardaky adaty gatnaşyklarda kämillik ukyplyna eýe bolýarlar diýlip, hasap edilýär.

4. Kemala gelmedik şahslaryň emansipirlenmeginiň

ylalaşylmagy

Düşündiriş berilýän maddanyň üçünjü bendi kemala gelmedik şahsa kärhana ýolbaşçylyk etmek rugsatnamasynyň berilmegi barada onuň ene-atasynyň razyçylygynyň hossarlyk we howandarlyk organlary bilen ylalaşylmagyny göz önünde tutýar.

Bu bolsa, kemala gelmedik şahsyň diňe oňa kärhana ýolbaşçylyk etmek barada rugsatnamanyň berilmegine onuň ene-atasynyň razyçylygynyň hossarlyk we howandarlyk organlary bilen ylalaşylan halatynda, onuň şu çygrydaky adaty gatnaşyklarda kämillik ukyplyna eýe bolýandygyny aňladýar.

Diýmek, hossarlyk we howandarlyk organlary tarapyndan kemala gelmedik şahsyň ene-atasynyň, oňa kärhana garaşsyz ýolbaşçylyk etmek barada hukuk berilmegine razyçylygy makullanýança, şeýle şahs bilen baglaşylan geleşik barasynda dawa (jedel) edip bolar.

91 madda. Kanuny wekiliň hökmany razyçylygyny alman baglaşylan geleşigiň hakyky dældigi

1. **Kanuny wekiliň şoňa zerur razyçylygy bolmazdan, kemala gelmedik şahsyň bir taraplaýyn baglaşan geleşigi hakyky dældir.**

2. **Şonuň ýaly geleşik, eger kanuny wekiliň razyçylygy bar bolup, emma kemala gelmedik şahs muny tassyklaýan ýazmaça dokumenti getirip bermedik bolsa, şol zerarly hem geleşik baglaşýlan tarap bu geleşikden derrew ýüz dönderen bolsa hem hakyky dældir. Eger kanuny wekiliň bu baradaky razyçylygy beýleki tarapa mälim edilen bolsa, onda şunuň ýaly ýüz dönderilmegine ýol berilmeýär.**

1. Umumy düzgünler

Düşündiriş berilýän maddada gürrüň diňe birtaraplaýyn geleşikler barasynda gidýändigini sebäpli, ilki bilen raýat hukugynda birtaraplaýyn geleşiklere, olaryň hakykylygy üçin diňe bir şahsyň erk-isleg bildirmegi ýeterlik bolan geleşikleriň degişlidigini ýatlatmak zerurdyr.

Ähli birtaraplaýyn geleşikler, hereket edip gelýän gatnaşyklaryň üýtgemegine sebäp bolup hem-de üçünjü şahslaryň bähbitlerine öz täsirini ýetirip bilmek bilen, bu geleşikler barada şol şahslara habar berilmegini talap edýär we şunluk bilen Raýat kodeksiniň ähli halatlarda diýen ýaly, birtaraplaýyn bildirilen erk-isleglerden goranmaklyga mümkinçilik döredýändigini nazara almak gerekdir.

2. Kanuny wekiliň razyçylygynyň zerurlygy

Düşündiriş berilýän maddanyň ikinji bendine laýyklykda, kemala gelmedik şahs tarapyndan baglaşýlan islendik birtaraplaýyn geleşik, eger-de şeýle geleşigi baglaşmak üçin onuň kanuny wekiliniň razyçylygy bolmasa hakyky dældir.

Şeýle ylalaşylmagy göz önünde tutup, kanun çykaryjy bu geleşikleriň baglaşylmagy netijesinde zyýan ýetmek howpy abanýan şahslaryň hukuklaryny we kanun esasynda goralýan bähbitlerini goraýar we hukuk gatnaşyklarynyň durnuksyzlygyny aradan aýyrýar. Mysal üçin, ene-atasyndan daşda, aýry ýaşaýan kemala gelmedik şahsyň öz ýaşaýşyny we okuwlarynyň tölegini üpjün etmeglige serişde gazanmak üçin, ene-atasy oňa özüniň başga sählerde ýerleşen hususy eýeçiligine degişli ýaşaýş jaý meýdanyny kireýine almak-bermek barada şertnama baglaşmaga ygtyýar beripdirler.

Emma birnäçe wagt geçenden soňra kemala gelmedik şahs jaýy kireýine alyja ýüzlenip, ondan bu şertnamany ýatyrnaklygy we jaýy boşatmaklygy talap edipdir, şonda ol öz talabyny jaýy kireýine alyjynyň ýaşaýş jaýy zaýalandygy bilen delillendiripdir.

Ýaşaýş jaýy kireýine alyjy kemala gelmedik şahsdan öz hereketlerini ene-atasy bilen ylalaşmaklygy teklipe edip, onuň talaplaryny ýerine ýetirmekten ýüz dönderipdir.

Mysal getirilen ýagdaýda, ýaşaýş jaýyny kireýine almakbermek hakyndaky şertnamany ýatyrnak barada bildirilýän talap birtaraplaýyn geleşik bolup durýar, şol sebäpli hem TRK-nyň 91-nji maddasynyň 1-nji bendi esasynda kemala gelmedik şahsyň munuň üçin öz ene-atasynyň razyçylygyny almaklygy zerur bolup durýar.

3. Razyçylygyň barlygy barasynda beýleki tarapa mälim edilmegi geleşigiň hakykylygynyň

hökmany şertidir. Kanuny wekiliň razyçylygy islendik, ýagny: dilden, ýazmaça we ş.m. görnüşde amala aşyrylyp bilner diýlip göz önüne getirilýär.

Şeýlelik bilen, razyçylygyň görnüşü, geleşigiň hökmany suratda razyçylygy talap edýän görnüşine garaşsyz bolsa-da, kanun razyçylyk üçin hökmany görnüşü kesgitläp biler.

Hususan-da, düşündiriş berilýän maddanyň ikinji bendinde, geleşik baglaşylanda beýleki tarapa getirip bermekligi hökmany bolan, kanuny wekiliň razyçylygynyň ýazmaça görnüşü barada gürrüň gidýär.

Geleşik baglaşmak üçin kanuny wekiliň ýazmaça razyçylygy bolup, ýöne ony kemala gelmedik şahs geleşigiň beýleki tarapyna getirip bermedik bolsa, onda özi bilen geleşik baglaşylýan şahs haýal etmän geleşikden ýüz döndermäge haklydyr we şeýle edilen halatynda geleşik hakyky dälir.

Şol bir wagtyň özünde kanun çykaryjy, kanuny wekiliň ýazmaça razyçylygy barada beýleki tarapa mälim edilen halatynda, onuň geleşikden ýüz döndermekligini aradan aýyrýar. Şu ýagdaýda, geleşik baglaşmaktan ýüz dönderilip, kanuny wekiliň geleşik baglaşmaga ýazmaça razyçylygynyň bardygyny barada tarapa mälim edilmegide inkär edilýän halatynda, Türkmenistanyň Raýat iş ýörediş kodeksiniň 30-njy maddasyna laýyklykda her bir tarap öz talaplarynyň we nägilelikleriniň esasy hökmünde özüniň salgylanýan ýagdaýlaryny subut etmelidir.

92 madda. Kämillik ukyby çäklendirilmezden öň

baglaşylan geleşige rugsadyň zerurlygy

Kämillik ukyby çäklendirilmezden öň baglaşylan geleşige, eger kämillik ukybyny çäklendirmek üçin esasyň geleşik baglaşylan wagtynda hem mese-mälim belli bolandygy takyklanylsa, rugsat talap edilýär.

1. Umumy düzgünler

TRK-nyň 27-nji maddasynda görkezilen ýagdaýlaryň ýüze çykarylan halatynda kazyýet tarapyndan fiziki şahsyň kämillik ukyby çäklendirilip biliniändigini we şol fiziki şahsa howandarlyk bellenýändigini nazara almak zerurdyr.

Eger fiziki şahsa howandarlyk bellenen bolsa, onda ol diňe durmuş häsiýetindäki ownuk geleşikleri, mysal üçin, dükana baryp çilim satyn almak ýaly, geleşikleri baglaşyp bilýär. Emläge ygtyýar etmek hakyndaky geleşikleri baglaşmaga, iş hakyny, pensiýasyny ýada girdejiniň beýleki görnüşlerini almaga, ýagny has ähmiýetli geleşikleri baglaşmaga we olara ygtyýar etmäge kämillik ukyby çäklendirilen şahs diňe howandaryň razyçylygy bilen haklydyr.

2. Fiziki şahs bilen kämillik ukyby çäklendirilmezden ozal baglaşylan geleşiklere razyçylyk

Fiziki şahsyň kämillik ukyby çäklendirilenden soňra, ol tarapdan kämillik ukyby çäklendirilmezden ozal durmuş häsiýetindäki ownuk geleşikleriniň çäginde çykýan geleşik baglaşylandygy anyklansa, onda bu geleşik barada dawa (jedel) edip bolar.

Eger-de fiziki şahsyň geleşik baglaşmazdan we kämillik ukyby çäklendirilmezden ozal hem spirtli içgileri ýa-da neşe serişdelerini kast bilen içmegi-çekmegi zerarly öz maşgalasyny maddy taýdan agyr ýagdaýa salyp gelendigi, ýagny onuň kämillik ukybynyň çäklendirilmegine getiren esaslary şol geleşik baglaşylan pursadynda-da aç-açan bolandygy anyklansa, onda şol geleşik, ony baglaşmak üçin razyçylyk gerek bolan geleşik hökmünde hakyky däl diýlip biliniýär.

Mysal üçin, raýat „D“ serhoş halda ujypsyz baha öz iki otagly ýaşayş jaýyny satypdyr. Şol ýaşayş jaýda özünden başga-da onuň aýaly we kiçi ýaşly çagasy ýaşap gelipdirler. Bu geleşikden iki aýdan soňra kazyýetiň çözgüdi esasynda raýat „D“-niň kämillik ukyby çäklendirilipdir.

Adamsy tarapyndan öz ýaşayş jaýlarynyň satylandygyny bilip, onuň aýaly kazyýete satyn almak-satmak hakynda şertnamany hakyky däl diýip bilmek barada hak isleg arzasy bilen ýüz tutupdyr hem-de öz talabyny geleşigiň „D“-niň kämillik ukybynyň çäklendirilmegini talap edýän ýagdaýlarda bolan halatynda baglaşylandygy bilen delillendiripdir.

Birinji basgançakdaky kazyýet hak isleg arzany kanagatlandyrmakdan ýüz dönderip, öz gelen netijesini fiziki şahsyň kämillik ukyby diňe kazyýet tarapyndan çäklendirilip bilner, ýaşayş jaýy satyn almak-satmak hakynda şertnama baglaşylan pursadynda bolsa kazyýet tarapyndan raýat „D“-niň kämillik ukyby çäklendirilmändir, şol sebäpli hem geleşigi hakyky däl diýip bilmeklige esas ýok diýip, görkezmek bilen delillendiripdir.

Bu işe nägilelik tertibinde sereden kazyýet birinji basgançakdaky kazyýetiň gelen netijesi bilen ylalaşman hem-de raýat işiniň maglumatlarynda raýat „D“-niň kämillik ukybyny çäklendirmäge esas bolan ýagdaýlaryň geleşik baglaşylan pursadynda-da, ondan öň hem bolandygyny tassyklaýan şübhesiz subutnamalaryň ýeterlikdigine esaslanyp, birinji basgançakdaky kazyýetiň çözgüdiňi ýatyryp, iş boýunça hak isleg arzany kanagatlandyrmak barada täze çözgüdi kabul edipdir.

3 BAP. GELEŞİĞİN FORMASY

93 madda. Formany berjaý etmek geleşiğiň hakykylygynyň şertidir

Geleşigiň hakyky bolmagy üçin kanun tarapyndan bellenen formanyň berjaý edilmegi zerurdyr. Eger şonuň ýaly forma bellenilmedik bolsa, onda taraplaryň özi formany kesgitlep biler.

1. Geleşigiň formasy barada düşünje

Raýat hukugynda erk-islegiň beýan edilmegi dürlüçe–dilden ýa-da ýazmaça, hereket we hereketsizlik, dymmaklyk ýa-da konklýudent hereket bilen amala aşyrylyp bilner. Olaryň ählisi erk-islegi beýan etmegiň formalary (mundan beýläk – görnüşleri) bolup durýar we, elbetde, olaryň geleşikler üçin aýratyn ähmiýeti bar. Geleşigiň görnüş-i geleşigiň barlygynyň, erk-islegiň beýan edilmeginiň daşky görnüş-i bolup durýar, kanunda onuň bilen hukuk netijelerini baglanyşdyrylýar: kanunda bellenen görnüş-iň berjaý edilmegli geleşigiň hakyky dældiginiň şertleriniň biri bolup durýar. TRK-nyň 93-nji maddasyna laýyklykda „geleşigiň hakykylygy üçin kanunda bellenen görnüş-iň berjaý edilmegi zerur“.

2. Geleşigiň görnüş-i ni saýlamakda erkinlik

Kanunda gönünden-göni bellir görnüş we onuň berjaý edilmeginiň hökmanylygy göz öňünde tutulan ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda, geleşigiň gatnaşyjylary geleşigiň görnüş-i ni özlari kesgitlep bilýärler. Kanunda geleşikleriň bellenen görnüşleri gutarnykly kesgitlemendigi üçin galan ähli geleşikler babatda TRK geleşigiň görnüş-i ni saýlamakda erkinlik ýörelgesini berkidýär.

Şeýlelikde, TRK laýyklykda geleşikleriň gatnaşyjylary geleşigiň görnüş-i ni kanunda göni kesgitlenen ýagdaýlardan başga ýagdaýlarda geleşigiň görnüş-i ni (dilden, ýazmaça we ş.m.) erkin saýlap bilýärler

3. Görnüş geleşigiň aýrylmaz häsiýeti (atributy)

ýa-da gürrüňsiz (absolýut) görnüş hökmünde

Geleşigiň görnüş-i häsiýetlendirilende, oňa bir ýagdaýda geleşigiň aýrylmaz häsiýetleriniň biri hökmünde, beýleki ýagdaýda bolsa gürrüňsiz görnüş hökmünde garmak möhüm. Haçanda geleşigiň görnüş-i diňe geleşigiň aýrylmaz häsiýeti hökmünde çykyş edende, onuň berjaý edilmegli geleşigiň hakyky dældigine eltip biler. Mysal üçin, eger satyn almak-satmak şertnamasy kanunda göz öňünde tutulan ýagdaýlarda kepillendiriş tertipde resmileşdirilmedik (ýagny, görnüş-i berjaý edilmelik) bolsa, ol hakyky däl diýlip ykrar edilär, ýogsa onuň gatnaşyjylary tarapyndan amala aşyrylan amaly satyn almak-satmak diýip hasap edip bolar. Haçanda forma gürrüňsiz görnüş-i ni wezipesini ýerine ýetirende, onuň şu ýagdaýda hukuk ähmiýeti ýokarda görkezilen görnüş-den birneme tapawutlanýar. Mysal üçin, eger gymmat bahaly kagyza çek rekwizitleri berilmedik bolsa we şol dokumentiň çek bolup durýandygy görkezilmedik bolsa, onda ol (satyn almak-satmak bolşy ýaly) hakyky däl çek bolup durýar, dokument bolsa asla çek diýip hasap edilmez. Gürrüňsiz görnüş-i ni mysaly hökmünde nikalaşmak hyzmat edýär. Eger-de nikalaşmak kanunda bellenen görnüş-de amala aşyrylmadyk bolsa, onda ol hakyky däl nika, şu ýagdaýda nikalaşýan şahslaryň hereketleri bolsa asla nikalaşma hasap edilmeýär.

4. Geleşikleriň imperatiw we dispozitiw görnüşleri

Geleşigiň görnüş-i ni saýlap almakda erkin ýörelgesi borçnama hukugynda iň görnetin ýörelge bolup durýar. Uly bolmadyk kadadan çykmalardan başga, onda göz öňünde tutulan şertnamalaýyn borçnamalaryň aglabasy kanunda bellenen görnüş-i talap etmeýär. Kanunda göz öňünde tutulmadyk şertnamalar babatda görnüş-i ni erkinligi ýörelgesi has ähmiýetli bolup durýar, erkin bazar ykdysadyýeti şertlerinde bazaryň gatnaşyjylary şeýle şertnamalary özbaşdak döredýärler. Maddy (emläk) hukugy babatda aýdylan bolsa, onda bu ýerde kanun berkräk: maddy hukuklaryň aglabasynyň döremegi ýa-da bes etmegi üçin kanunda göz öňünde tutulan ýazmaça görnüş-i ni berjaý edilmegi zerur. Mysal üçin, gozgalmaýan emlägi ipoteka bilen berkitmek üçin diňe bir ipoteka şertnamasyny kepillendiriş tertipde tassyklamak zerur bolman, eýsem ony jemagat reýestrde hasaba aldyrmak zerur bolýar. Kanunda bellenen görnüş-i ni orny we ähmiýeti aýratyn-da maşgala we miras hukugynda uludyr, oňa raýat kodeksleriniň umumy böleginde, şol sanda ýuridik şahslaryň hukuk ýagdaýy düzgünleşdirilýän böleginde uly üns berilýär. Geleşigiň gatnaşyjylarynyň özlariň saýlap bilýän geleşigiň görnüş-i ni babatda kanunda aýratyn talaplar göz öňünde tutulmaýar. Beýle diýmek taraplaryň bu görnüş-i ni özbaşdak saýlap alýandygyny aňladýar. Muňa garamazdan, şu ýagdaýda hem erk-islegiň daşky aňlatmasy adresat (ýüzlenilýän tarap) üçin elýeterli formada bolmagy iň pes talapdyr. Mysal üçin, eger erk-isleg düşnüksiz, ýüzlenilýän tarap üçin düşnüksiz dilde ýa-da bulaşyk hat bilen beýan edilen bolsa, erk-islegiň şeýle beýan edilmegi hakyky däl bolar.

94 madda. Geleşigiň formasy

1. Geleşigiň hakyky bolmagy üçin ýönekeý ýazmaça formada baglaşylan geleşige gatnaşýan şahslaryň gollary ýeterlikdir.

2. **Gollary dikeltmäge, gaýtalamaga we mehaniki serişdeleriň kömegi bilen ýañadan nusgasyny almaga hususan-da köp mukdarda çykarylýan gymmatly kagyzlardaky gollar barada, bularyň adat bolup galan ýerlerinde ýol berilýär.**

3. **Eger geleşigiň formasy ony notarial tertipde baglaşmagy talap edýän bolsa, onda geleşik baglaşylan mahalynda notarius ýa-da kanunda göz önünde tutulan beýleki şahs bolmalydyr.**

1. Kanunda bellenen ýazmaça görnüş

A. Gol ýazmaça görnüş hökmünde

TRK-nyň 94-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda, ýönekeý ýazmaça görnüşde bolan geleşigiň hakykylygy üçin geleşige gatnaşýan şahslaryň gollarynyň bolmagy ýeterlikdir. Gol diýlip geleşik üçin ýörite düzülen dokumentde goluň goýulmagy göz önünde tutulýar. Gol hut öz eli bilen we düşnükli çekilmeli.

Diýmek, gol dokumentiň barlygyny göz önünde tutýar. Şunda bu dokumentiň haýsy serişdeleri bilen düzüldiginiň, çaplanada, ýazuw maşynkada ýa-da kompýuterde çap edilendiginiň hukuk ähmiýeti ýok. Esasy zat goluň hut öz eli bilen çekilmegidir. Häzirki zaman hukugynda goluň tekstiň önünde däl-de, tekstiň yzyndan goýulmagyna hem üns berýärler, ýagny gol tekstiň ahyrynda goýulmaly.

Geleşigiň hakykylygy erk-islegiň beýan edilişiniň ýüzlenilýän tarap tarapyndan kabul edilişine bagly bolanda, gol asyl nusgada, ýagny ýüzlenilýän tarapa baryp ýetýän resminamada goýulmaly. Şonuň üçin tekstiň telegramma bilen ugradylmagy hatda telegrammanyň teksti erk-islegini beýan edijiniň hut özi tarapyndan düzülen ýagdaýynda hem geleşigiň ýazmaça görnüşiniň berjaý edilmegi hökmünde hasap edilmez. Munuň sebäbi ýüzlenilýän tarapyň alýan tekstiniň asyl nusga daldiginden we diňe beýan edilen erk-islegi ýüzlenilýän tarapa baryp ýetirmegiň serişdesi bolup durýandygyndan ybaratdyr.

Eger-de resminama birnäçe sahypalardan we goşundylardan ybarat bolsa, ony jiltlemeli we belgilemeli, ýagny ony bir bitewi resminama görnüşine getirmeli. Gol şol dokumentde umuman goýulmaly.

B. Mehaniki serişdeleri ulanmak bilen çekilen gol

Raýat hukugy goluň mehaniki serişdeler bilen (mysal üçin, deslapdan taýýarlanan faksimile) çekilýän ýagdaýlaryny hem göz önünde tutýar, ýöne şunda goluň ulanylmagynyň şeýle usulynyň işewürlük dolanyşygynyň kadasy görnüşinde berkidilmegini we geleşigiň gatnaşyjylary tarapyndan ykrar edilmegini hökmany hasap edýär. Munuň has giň ýaýran mysaly uly mukdarlarda çykarylýan gymmat bahaly kagyzlar bolup durýar, olaryň her birinde aýratynlykda goluň goýulmagy mümkin däl.

Ç. Blank goly

Resminama gol çekilende onda resminamanyň düzülen we oňa gol çekilen wagtlarynyň deň gelmegi hökman däl. Gol çekmek blank gol diýlip atlandyrylýan görnüşde amala aşyrylyp bilner. Olaryň soňkusy häzirki zaman şertlerinde uly ähmiýete eýedir. Onuň has giňden ýaýran görnüşleriniň biri kärhanalaryň we guramalaryň kanunda bellenilen ähli rekvizitler görkezilen firma blanky ýa-da kärhanalaryň we hususy şahslaryň işewürlük gatnaşyklarda ulanylýan beýleki blanklary bolup durýar.

Hukuk gatnaşyklarynda blank resminamasynyň beýleki şahsa geçirilmeginiň edil ýnanç haty hilli resminamanyň geçirilmegi ýaly manysy bar. Edil ýnanç hatynyň wekile ygtyýarlandyryjynyň adyndan hereketi amala aşyrmaga hukuk berşi ýaly blank, ýagny doldurylmadyk resminama hem onuň eýesine ony doldurmak we şeýlelikde, resminama bereniň adyndan erk-islegini beýan etmek hukugyny berýär. Hatda blank resminamasy nädogry doldurylan ýagdaýynda hem erk-isleg resminama beren şahs tarapyndan beýan edildi diýlip hasaplanýar. Blank resminamasynyň onuň eýesi tarapyndan hyýanatçylykly peýdalanmagy wekilçilik ygtyýarlyklarynyň hyýanatçylykly peýdalanylmagy diýlip hasap edilýär. Haçanda blank resminamasy onuň eýesi tarapyndan bikanun alnan, doldurylan we ýüzlenilýän tarapa geçirilen ýagdaýynda häzirki zaman hukugynda muňa wekilçilik ygtyýarlyklary bolmazdan kesekiniň adyndan iş alyp barmak hökmünde garalýar.

1. Geleşikde kesgitlenen ýazmaça görnüş

Geleşigiň görnüşiniň erkinligi geleşigiň taraplarynyň özleriniň haýsy görnüşde geleşik baglaşmak isleýändigini özlerniň çözüp bilýändiginde öz beýany tapýar. Adatça, geleşigiň görnüşini taraplar erkin ylalaşmagyň esasynda kesgitleýärler. Geleşigiň görnüşini birtaraplaýyn kesgitlemek diňe bir ýagdaýda mümkin: haçanda erkislegiň beýan edilmesi

şertnamalaýyn oferta häsiýetli bolan we oferent akseptanta ondan özüniň jogaby nähili görnüşde talap edýändigini kesgitläň ýagdaýda.

Eger-de kanunda bellenen görnüşde erk-islegiň telegramma bilen beýan edilmegi ýazmaça görnüşiniň berjaý edilmegi hökmünde ykrar edilmese, onda geleşik bilen görnüş kesgitlenende kanun bu mümkinçiligi gadagan etmeýär. Bu resminamalaryň telefaks boýunça özara alşylmagyna hem degişlidir. Şu ýagdaýda telegraf ýa-da faks bilen ugradylan resminamalara ýuridik güýji bermek meselesini taraplaryň özüleri çözüändigini aýdyňdyr.

Haçanda geleşigiň taraplary bir bitewi resminama düzmek we oňa gol çekmek zerurlygy hakynda razylaşsalar, onda gol babatda, ýazmaça görnüş babatda kanunda göz önünde tutulan düzgünler ulanylýar.

2. Geleşikleriň çylşyrymly kepillendiriş görnüşü

Ýönekeý ýazmaça görnüşden başga, TRK-nyň 94-nji maddasynyň 3-nji bendinde çylşyrymly ýazmaça görnüş hem göz önünde tutulýar, şunda geleşigiň hakykylygy üçin diňe bir geleşikleriň taraplarynyň gollary ýeterlik däl. Ony kepillendirijiniň tassyklamagy goşmaça talap edilýär.

1. madda. Gol çekmegi başga şahsa ynanmak

Sowatsyzlygy, synasynda ýetmezi ýa-da keselliligi zerarly geleşige hut öz eli bilen gol çekip bilmeýän şahs geleşige gol çekmegi başga şahsa ynanyp biler. Onuň goly resmi suratda tassyklanylmalydyr. Şunda geleşigi baglaşan şahsyň şol geleşige näme üçin hut özüniň gol çekip bilmändiginiň sebäbi görkezilmelidir.

TRK-nyň 95-nji maddasynda goly üçünji tarapa ynanýlan ýagdaýlary, hususanda, wekilçilik edilýän şahsyň sowatsyzlygy, synasynda ýetmezçiligi ýa-da keselliligi ýaly ýagdaýlar sanalyp geçilýär. Wekil tarapyndan gol çekilende kanunda şahsyň resminama hut öz eli bilen gol çekip bilmeýändiginiň sebäbi hökmany ýagdaýda görkezilmegi talap edilýär. Mundan başga-da wekiliň ygtyýarlyklary resmi taýdan tassyklanan bolmaly. Şunda wekiliň kimiň adyndan gol çekýändigini görkezilmelidir. Gol wekile degişli bolmaly, ýagny ol öz ady bilen gol çekmeli. Eger wekil öz golunyň ýerine özüniň wekilçilik edýän şahsynyň goluna meňzedip gol çekse, bu resminamanyň galplaşdyrylmasy diýlip hasap edilýär we gol hakyky däl bolar. Şeýle hem gol lakamyň ulanylmagy bilen çekilip bilner.

2. madda. Birnäçe dokumenti düzmek bilen geleşik

baglaşmak

Eger geleşik baglaşylan mahalynda birmeňzeş mazmunly birnäçe dokument düzülen bolsa, onda degişli tarap üçin niýetlenilen ekzemplýara her bir tarapyň gol çekmegi ýeterlikdir.

Eger-de kanunda şertnama üçin ýazmaça görnüş göz önünde tutulýan bolsa, onda taraplar şol bir resminama gol çekmelidirler. Ýöne eger birmeňzeş mazmunly birnäçe resminama düzülen bolsa, onda taraplaryň her birine beýleki tarap üçin niýetlenen resminamanyň nusgasyna gol çekmek ýeterlikdir. Kada bolşy ýaly, şeýle ýagdaý şertnama gol çekilmek geçirilýän wagty şertnama gatnaşyjylaryň her biriniň dürli ýerlerde bolan ýagdaýynda bolup biler. Mysal üçin, bir kärhana Aşgabatda ýerleşýär, beýlekisi bolsa – Türkmenbaşy şäherinde. Olar 50 tonna benzili satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşýarlar. TRK-nyň 96-njy maddasyna laýyklykda şertnamany baglaşmak üçin Aşgabatda ýerleşýän kärhananyň ýolbaşçysynyň Türkmenbaşy şäherindäki kärhananyň ýolbaşçysyna niýetlenen nusgada gol çekmegi, Türkmenbaşydaky kärhananyň ýolbaşçysy bolsa Aşgabatdaky kärhananyň ýolbaşçysyna niýetlenen nusgada gol çekmegi ýeterlikdir. Şular ýaly ýagdaýlarda şertnamanyň ähli nusgalarynda şertnama gatnaşyjylaryň hemmesiniň golunyň bolmagy zerur däl.

4 BAP. DAWALY GELEŞIKLER

§ 1. PIKIRI BULAŞDYRMAK TÄSIRI BILEN BAGLAŞYLAN

GELEŞIKLER

97 madda. Düşünje

Eger erk-islegiň bildirilmegi pikiriň düýpli bulaşdyrylmagy esasynda amala aşyrylan bolsa, onda geleşik babatda dawalaşyp bolar.

1. Umumy düzgünler

Geleşik babatda dawalaşma diýlende bu geleşik babatynda geleşigiň beýleki gatnaşyjysyna nägilelik bildirilmegine düşünilýär. Kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda dawalaşma hakykaty, ýagny nägilelik bildirilmegiň özi geleşigiň hakyky däldigine getirýär, munuň üçin kazyýet çözüdi gerek däl. Ýöne şeýle geleşikler kanun tarapyndan göni kesgitlenen we olar dawaly geleşikler diýlip atlandyrylýarlar. Bu geleşiklere TRK-nyň 97-114 maddalarynda göz önünde tutulan geleşikler degişlidir.

Pikiriň bulaşdyrylmagynyň esasynda adamlarda hakyky wakalar babatda ýüze çykýan nädogry pikirler bar. Nädogry pikirleriň täsirinde astynda adamlar, köpleng, özüleriň hakykatda islemedik gatnaşyklary, ýola goýýarlar ýa-da islemedik

zatlaryny satyn alýarlar. Adatça, şeýle pikiri bulaşdyrmanyň esasynda ýalňyşan tarapa zyýan ýetirilýär. Emma pikiri bulaşdyrmadan beýleki şahsyň hem zyýan çekmegi hem mümkin. Raýat hukugy üçin şu ýagdaýda pikiri bulaşdyrmak täsiri bilen baglaşylan geleşigi hakyky däl diýip ykrar edip bolýandygy hakynda mesele möhümdir. Pikiri bulaşdyrmak täsiri bilen baglaşylan geleşigi ykrar etmegiň netijeleri nähili?

Ýalňyşan tarapa şeýle pikiri bulaşdyrma netijesinde ýitiren zadyny gaýtaryp bermek has aňsat bolardy. Emma eger geleşigiň beýleki tarapy ak ýürekden hereket eden bolsa, onda onuň wyždanlylyk bilen edinen zadyny yzyna almak adalatsyz bolardy. Diýmek, şu ýagdaýda iki gapma-garşylykly bähbitler – pikiri bulaşdyrmanyň täsiri astynda hereket eden we munuň netijesinde zyýan çeken şahsyň bähbidi we beýleki tarapyň pikiri bulaşdyrmak netijesinde, ýöne wyždanlylyk bilen peýda alan şahsyň bähbidi çaknysýar. Muňa degişli bir mysal bu ýagdaýy aýdyňlyk bilen göz öňüne getirmäge mümkinçilik berer: „A“ Nejmeddin Kubranyň antikwar nesirini 1000 manada satýar. Dükanyň işgäriniň mehaniki ýalňyşy sebäpli kitapda 100 manat baha görkezilen. Satyjy bu ýalňyşlyk hakynda bilmeýär we „B“ kitaby 100 manada satýar. Alyjynyň pikiriniň bulaşdyrylmagy üçin kim öz üstüne jogapkärçilik almaly? Bu soraglaryň mümkin bolan jogaby TRK-nyň 98-105-nji maddalarynyň düşündirişlerinde berilýär.

98 madda. Pikiriň düýpli bulaşdyrylmagy

Şu aşakdaky ýagdaýlarda pikir düýpli bulaşdyrylan diýlip hasap edilýär:

- 1. şahs özüniň razyçylyk beren geleşigini däl-de, eýsem**

başga geleşigi baglaşmak islän mahalynda;

- 2. şahs özüniň baglaşmak islän geleşiginiň mazmunynda**

ýalňyşýan bolsa;

w) taraplaryň ak ýürekliklik ýörelgelerinden ugur alyp,

geleşik üçin esas hökmünde garamaly bolan ýagdaýlar ýok bolsa.

1. Pikiriň düýpli bulaşdyrylmagy barada düşünje

Şu ýerde tebigy ýagdaýda haýsy pikiri bulaşdyrma geleşigiň hakyky dældigi üçin esas bolup biljekdigi hakynda sorag gelip çykýar. Eger-de her pikiri bulaşdyrma geleşigiň hakyky dældigi üçin esas hökmünde garalsa, bu hukuk gatnaşyklarynyň durnuklylygyna uly howp salardy, hususan-da, geleşikden garaşýan peýdasyny almadyk geleşigiň islendik tarapy özüniň ýalňyşandygyny tekrarlardy we geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmegi talap ederdi. Şonuň üçin kanunda geleşigi dawalaşmaga esas hökmünde diňe pikiriň düýpli bulaşdyrylmagyny ykrar edýär.

TRK-da bar bolan pikiri bulaşdyrmalaryň doly sanawy berilýär, bu bolsa olaryň durmuşda ulanylmagyny ýeňilleşdirýär.

2. Geleşik saýlanyp alnanda pikir bulaşdyrma

TRK-nyň 98-nji maddasynyň „a“ goşmaça bendine laýyklykda, eger şahs özüniň razylyk beren geleşigini däl-de, başga geleşigi baglaşmak islän bolsa, muňa pikiriň düýpli bulaşdyrylmagy diýilýär. Pikiriň şeýle bulaşdyrylmagyna köpsanly ýagdaýlar sebäp bolup biler: erk-islegiň howlukmaç beýan edilmegi, geleşigiň resminamasyndaky nätakylyk we başgalar. Mysal üçin, „A“ talyp „B“ talyba raýat hukugynyň okuw kitabyňy berýär we şeýle diýýär: „Şu boýunça öwreniber“. „B“ „A“ oňa okuw kitabyňy sowgat berdi diýip pikir edýär. Şonuň üçin ol bu kitaby dükandan satyn almakdan saklanýar.

Hakykatda bolsa „A“ okuw kitabyňy „B“ wagtlaýyn berdi. Semestriň ahyyrynda „A“ kitaby „B“ wagtlaýyn ulanmaga berendigine arkaýynlanyp, „B“ kitaby gaýtarmagy talap edýär. „B“ kitaby öz eýeçiligindäki zat diýip hasaplaýandygy üçin, kitaby gaýtarmakdan ýüz öwürýär. Erk-islegi beýan etmekde pikiriň bulaşdyrylmagyna ýol berleni-berilmedigi barada „B“ talybyň düşündirişiniň esasynda anyklanylmağa degişli. Eger-de erk-islegiň beýan edilmegi erk-islegini beýan edijiniň hakykatda beýan etmek islän zadyna gabat gelmeýändigini anyklansa, onuň geleşigi dawalaşma üçin esaslanmalary bolar. Biziň mysalymyza, eger „A“ sowgat berme şertnamasyna däl-de, karz alyş-beriş şertnamasyna razylyk beren bolsa, onda TRK-nyň 98-nji maddasynyň „a“ goşmaça tesimine laýyklykda onuň geleşigi dawalaşmaga hukugy bar.

Ýokarda görkezilen ýagdaýdan taraplaryň bir şertnama hakynda ylaşyp, hakykatda bolsa başga şertnama baglaşýan ýagdaýyndan tapawutlandyrmak gerek. Mysal üçin, taraplar hakyna tutma şertnamasyny baglaşmak isleýärler, hatda ony resmileşdirýärler, emma olaryň resmileşdiren şertnamalary kärende şertnamasy bolup çykýar.

Geleşik saýlanyp alnanda pikir bulaşdyrma birtaraplaýyn (ýagny diňe bir tarap pikir bulaşdyranda) we ikitaraplaýyn (ýagny, taraplaryň ikisi hem pikir bulaşdyranda) bolup biler.

Geleşik saýlanyp alnanda pikir bulaşdyrma hemişe pikiri bulaşdyrmanyň täsirinde geleşigiň başga görnüşiniň (karz alyş-berişni ýerine sowgat berme ýa-da kärende ýerine hakyna tutma şertnamasynyň) baglaşylmagyny aňlatmaýar. Pikiri bulaşdyrma bir geleşigiň çäklerinde hem mümkin. Mysal üçin, „A“ „B“ 50 manat sowgat bermek isleýär, bu bolsa ýalňyşlyk bilen 100 manat salýar, ýagny „A“ 50 manat sowgat bermegiň ýerine 100 manat sowgat berýär, ýagny öz razylyk beren geleşiginden başga geleşigi amala aşyrýar.

1. Geleşigiň mazmunynda pikir bulaşdyrma

Geleşigiň ýuridik tebigatyndaky pikiriň bulaşdyrylmagandan tapawutlylykda, geleşigiň mazmunyndan pikir bulaşdyrylanda onuň gatnaşyjysy geleşik baglaşmak isleýär we onuň erk-islegi beýan edilen erk-isleg bilen gabat gelýär, emma ol hakyky bar bolanyndan tapawutlylykda, bu geleşige başga many, başga mazmun bermek isleýär. Şu ýagdaýda pikir bulaşdyrmanyň bardygyny erk-islegiň beýan edililişini düşündirmek esasynda anyklanmaly. Eger-de düşündiriş netijesinde erk-islegiň beýan edilmegiň maksadynyň ýetilmegine mümkinçilik bar bolsa, onda geleşigi dawalaşma zerurlygy aradan aýrylýar.

Şeýle görnüşdäki pikiri bulaşdyrmalar haçanda geleşige gatnaşyjyýlar daşary ýurt dillerini ulanmaly ýa-da manylary özlere gaty bir düşnükli bolmadyk aňlatmalary ulanmaly bolanlarynda ýa-da şertnamanyň predmeti nädogry atlandyrylan ýagdaýlarda has giň ýaýran pikir bulaşdyrmalar bolup durýar. Geleşigiň mazmunyndaky pikiri bulaşdyrma geleşigiň

taraplarynyň ol ýa-da beýleki hukuk institutyny nädogry ulanmagy netijesinde ýüze çykyp bilýär. Mysal üçin, “A” “D”-niň öňünde “B”-niň bergisi üçin öz üstüne zamonlygy almak isleýär, hakykatda bolsa “D” bilen ylalaşyk boýunça öz üstüne “B”-niň bergisini tölemek borçnamasyny alýar. Geleşigiň mazmunynda pikiri bulaşdyrma haçanda şahs hukukda ykrar edilen düşüňjä düýbünden başga many berende hem ýüze çykýar. Mysal üçin, wesýetnamanyň ýazgysynda “kanun boýunça mirasdüşer” diýlip ýazylan, muňa bolsa şahs kanunda göz öňünde tutulan mirasdüşer dälde, öz dogany diýip düşüňýär.

2. Geleşigiň esaslandyrmasynda pikir bulaşdyrma

Geleşigiň esaslandyrmasy diýlip taraplaryň geleşigi baglaşmagyna sebäp bolan ýagdaýlar hakynda geleşigiň taraplarynyň bilelikdäki göz öňüne getirmesi ykrar edilmeli. Şu ýagdaýda geleşigiň taraplarynyň bu ýagdaýlaryň barlygyna ak ýürekden ynanandyklary, geleşik baglaşylandan soň bolsa bu ýagdaýlaryň ýoklugy ýa-da taraplaryň olary göz öňüne getirişinden başgaça görnüşde bardygyny anyklanmagy pikiriň bulaşdyrylmagyna sebäp bolýar. Nädogry pikir etme geleşigiň esaslandyrmasy hökmünde geleşigiň baglaşylan wagtynda çen bilen bar bolan ýagdaýlar we geljekde ýüze çykyp biljek ýagdaýlar sebäpli döremegi mümkin. Emma bu tapawutlyklar haýsydyr bir amaly hukuk netijelerine eltmeyär. Iki ýagdaýda hem geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek mümkin.

99 madda. Erk-islegiň mazmuny barasynda pikiri bulaşdyrmak

Graždan dolanyşygynda düýpli diýlip hasaplanylýan şahs häsiýetlerine ýa-da zatlara degişli pikiriň bulaşdyrylmagy erk-islegiň mazmuny barasyndaky pikir bulaşdyrylmasy diýlip ykrar edilýär.

1. Şahsyň aýratynlyklarynda pikir bulaşdyrma

Düýpli pikir bulaşdyrm, diýmek, geleşigi dawalaşma üçin esaslanma hökmünde kontragentiň şahsyýetindäki – kontragentiň ýaşynda, onuň ukybynda, hünär başarjaňlygynda we ş.m. pikir bulaşdyrmalar ykrar edilip bilner. Şahsyň (ilki bilen kontragentiň) aýratynlyklarynda pikir bulaşdyrmanyň geleşigiň hakyky dældigine esas bolmagy üçin TRK ähmiýetli çäklendirmeleri belleýär: şahsyň ähli aýratynlyklary däl-de, diňe raýat dolanyşygynda düýpli hasap edilýän “shahsy aýratynlyklar” geleşigiň hakyky dälligine eltýär. Mysal üçin, pasient belli hirurgda plastik operasiýany etdirmek isleýär. Operasiýadan soň oňa bu operasiýany hirurgyň däl-de, onuň assistentiniň edendigi anyklanýar. Pasient tölenen pullaryň gaýtarylmagyny talap edip bilýärmí?

Şahsyýet babatdaky pikir bulaşdyrma döredijilik ýa-da sport şowsuzlygyndan tapawutlanmalydyr. Mysal üçin, futbol topary hüjümçini satyn alyp, onuň köp gol salmagyna garaşýar, hakykatda bolsa bu futbolçy beýlekilerden tapawutlanmagy başarmady. Bu şahsyýetiň aýratynlyklarynda pikir bulaşdyrma bolup durmaýar.

Gündelik durmuşda biz köp sanly şuna meňzeş ýagdaýlara sezewar bolýarys. Eger şeýle pikir bulaşdyrmalaryň ýygý-ýygýdan uly maddy zyýanyň çekilmegine getirýändigini hasaba alsaň, onda pikir bulaşdyrmanyň bu görnüşiniň nähili amaly ähmiýetiniň bardygyny görmek bolýar. Şu meselä garalanda, pikir bulaşdyrmany döredijilik şowsuzlygyndan tapawutlandyrmak meselesi ýüze çykýar. Her bir anyk ýagdaýda ol düşündirmäniň esasynda çözülmeli. Emma pikir bulaşdyrma geleşigi dawalaşma üçin esas bolup diňe geleşik şol şahsyýet ýa-da onuň şahsy aýratynlyklary üçin baglaşylan ýagdaýynda hyzmat edýär.

Bazar ykdysadyýeti şertlerinde ykdysady gatnaşyklara gatnaşyjylaryň şahsy aýratynlyklary uly ähmiýete eýe bolýar. Ygtybarlylyk, wyždanlylyk, syr saklamak başarnygy – bu täjirçilik we aýratyn-da, kredit gatnaşyklarynyň durnuklylygyny kepillendirýän aýratynlyklardyr. Bank kredit şertnamasyny diňe bir karzyna berlen pul möçberinden peýda gazanmak üçin däl-de, eýsem onuň karz alyja ynanýandygy we ony kredite ukyply şahs diýip hasap edýändigini üçin baglaşýar, ýagny şu ýagdaýda ygtybarlylyk – kredit şertnamasyny baglaşmak üçin esaslanma bolup hyzmat edýän aýratynlykdyr.

1. Zatlaryň aýratynlyklarynda pikir bulaşdyrma

Geleşigi dawalaşma üçin esas hökmünde zadyň esasy aýratynlyklary babatda pikir bulaşdyrma hyzmat edip biler. Olar zadyň bahasyny kesgitlemek üçin esas bolan aýratynlyklar diýlip ykrar edilýär. Mysal üçin, sungat muzeýi belli suratkeşiň suratyny satyn alýar we şu maksat bilen uly pul möçberini töleýär. Hakykatda bolsa bu suratyň şol suratkeş tarapyndan çekilen surat däl-de, onuň göçürmesi bolup durýandygy anyklanýar. TRK-nyň 99-njy maddasyna laýyklykda, muzeýiň bu geleşigiň hakyky däl diýlip ykrar edilmegini talap etmäge hukugy bar.

Zadyň aýratynlyklary babatda pikir bulaşdyrmanyň äşgärdigini anyklamak deňeşdireniňde ýeňil: ol gönüden-göni predmetiň bahasynda görünýär.

2. Hukuklaryň zatlara deňlenmegi

Zat düşüňjesi astynda şeýle hem hukuklara, talaplara we raýat-hukuk gatnaşyklaryň obýekti bolup biljek ähli gymmatlyklara düşünilýär.

100 madda. Geleşigiň sebäbindäki pikir bulaşdyrma

Geleşigiň sebäbi ylalaşygyň düýp mazmuny bolup durmaýan bolsa, onda geleşigiň sebäbindäki pikir bulaşdyrma pikiriň düýpli bulaşdyrylmagy hasap edilmeýär.

1.	Sebäpdäki pikir bulaşdyrma düşüňjesi we esasy	häsiýetnamasy

Anyk durmuş gatnaşyklarynda, hususan-da, geleşikler baglaşylanda sebäpleriň wajyp ähmiýeti bar. Geleşigiň sebäplerine geleşigiň gatnaşyjysynyň biriniň geleşigiň beýleki gatnaşyjylary ýa-da geleşigiň predmetiniň aýratynlyklary hakyndaky pikirler degişli. Mysal üçin, “A” “B”-ni ygtybarly we wyždanly hyzmatdaş diýip ykrar edýändigini üçin oňa karzyna pul berýär. Şahs Nejmetdin Kubranyň antikwar neşirini gymmatly zat diýip hasap edýändigini üçin satyn alýar. Sebäpleriň biziň hereketlerimiziň içki hereketlendiriji güýji bolup durýandygyna garamazdan, olar geleşigiň mazmunyna degişli däl, şonuň üçin diňe geleşigiň sebäbindäki pikir bulaşdyrma geleşigi dawalaşma üçin esas bermeyär. TRK-nyň 100-nji maddasyna laýyklykda, geleşigiň sebäbindäki pikir bulaşdyrma düýpli pikir bulaşdyrma diýlip diňe sebäp ylalaşygyň predmeti bolan ýagdaýlarynda ykrar edilýär. Mysal üçin, haýyr-sahawat etmegiň sebäbi haýyr-sahawat pul möçberleriniň maýyplara kömek üçin niýetlenmegi bolup durýar. Hakykatda bolsa bu pul serişdeleriniň düýbünden başga maksatlar üçin ulanylandygy anyklanýar. Şu ýagdaýda sebäp ylalaşygyň predmeti hökmünde ykrar edilip bilner we haýyr-sahawat çärelerini guraýjylara geleşigi dawalaşma üçin hukuk berip biler.

2. Geleşigiň kontragentiniň sebäbiniň we şahsyýetiniň gatnaşygy

Adatça, geleşigiň sebäbi hakyndaky mesele geleşigiň kontragentiniň şahsyýeti ýa-da geleşigiň predmetiniň esasy aýratynlyklary bilen bagly bolýar. Şonuň üçin geleşigiň sebäbindäki pikir bulaşdyrma bilen predmetiň ýa-da şahsyýetiň esasy aýratynlyklaryndaky pikir bulaşdyrmany tapawutlandyrmak kyn bolýar.

101 madda. Hukukdaky pikir bulaşdyrma

Hukukdaky pikir bulaşdyrma geleşik baglaşylan mahalynda ýeke-täk we düýp esas bolan halatynda, diňe şeýle halatda ol pikiriniň düýpli bulaşdyrylmagy hasaplanýar.

1. Hukukdaky pikir bulaşdyrma düşünjesi we umumy häsiýetnamasy

Hukukdaky pikir bulaşdyrma diýlip şahsyň özi tarapyndan baglaşylan geleşigiň hukuk netijeleri hakynda nädogry pikirlerine düşünilýär. Hususan-da, geleşik baglaşylanda şahs pikir bulaşdyrma sezewar bolup, özüniň beýan eden erk-isleginiň ýa-da ol ýa-da beýleki aýdan zatlaryna beren manysynyň şeýle netijelere getirip biljekdigi barada çak etmändir. Mysal üçin, şahs öz öýüni satanda we şertnamada “Öýi öz ähli gozgalýan we gozgalmaýan emlägi bilen” satýandygyny ýazanda, ýöne şeýle diýmek bilen şol öýüň ýer parçasynyň hökmünde jemagat reyestrinde hasaba alnan ähli ýer parçasyny hem göz önünde tutýandygyny bilmeýär. Şeýle pikir bulaşdyrmany geleşigi dawalaşma üçin esas hökmünde ykrar etmeli, sebäbi öýüň eýesi “gozgalýan we gozgalmaýan emläk” düşünjesiniň astynda ähli ýer parçasynyň hem göz önünde tutulýandygyny bilmeýärdi, bu hakynda bilen bolsa, ol bu şertnamany baglaşmazdy.

2. Hukukdaky pikir bulaşdyrma hasap edilmeýän ýagdaý

Eger-de şu geleşigiň eltýän hukuk netijesi kanunda kesgitlenen we geleşigiň tarapy kanuna garşy gelyän kadany belleýän bolsa, bu hukukdaky pikir bulaşdyrma diýip ykrar edilmeýär. Mysal üçin, “A” öz awtoulagyny “B” satýar we şertnamada ulag satylýan wagtynda özüne belli bolan awtoulagyň kemçilikleri üçin jogapkärçilik çekmeýändigini belleýär. Işiň anyk ýagdaýlaryndan ugur alyp, şeýle pikir bulaşdyrma geleşigi dawalaşma üçin esas bolup biler.

1. madda. Kontragentiň geleşige razyçylygy

Eger beýleki tarap geleşik barada dawalaşmakçy bolýan tarapyň islegine laýyklykda geleşigi ýerine ýetirmäge razy bolsa, onda pikir bulaşdyrmagyň täsiri bilen erk-islegiň bildirilmegi barada dawalaşylyp bilinmez.

Pikir bulaşdyrma geleşigi dawalaşma üçin esas bolup durýar, emma eger beýleki tarap pikiri bulaşan tarapyň islegine laýyklykda geleşik baglaşmaga razy bolsa, geleşigiň dawalaşylymagyna ýol berilmeýär (TRK-nyň 102-nji maddasy). Haçanda Nejmeddin Kubranyň satyjysy kitaby 1 000 manadyň ýerine 100 manada satanda, ol geleşigi dawalaşyp biler, emma alyjy bu neşir üçin 1 000 manat tölemäge razy bolsa, onda TRK-nyň 102-nji maddasyna laýyklykda, satyjynyň geleşigiň hakyky dældiginiň ykrar edilmegini talap etmäge hukugy ýok.

Bu bolsa dawalaşmak hukugy diňe dawalaşma üçin esas bar bolanda bolýandygyny aňladýar. Bu esas pikiri bulaşan tarapyň islegi boýunça geleşigi ýerine ýetirmek baradaky beýleki tarapyň razylygy bilen aradan aýrylýar.

2. madda. Ownuk ýalňyşlyklar

Hasapda ýa-da erk-islegiň ýazmaça görnüşde bildirilmeginde ýol berlen ownuk ýalňyşlyklar dawalaşmaga däl-de, düzetmäge hukuk berýär.

1. Dawalaşmanyň ýerine ýalňyşlary düzetmek hukugy

Kanunda geleşigi dawalaşmak hukugy diňe düýpli pikir bulaşdyrmalar bar bolanda berilýär. “Ýazmaça görnüşde amala aşyrylan hasaplamalardaky ýa-da erk-islegiň beýanyndaky ownuk ýalňyşlyklar” babatda aýdylanda bolsa, ol diňe bu ýalňyşlyklary düzetmäge hukuk berýär, ýöne geleşigiň hakyky dældiginiň ykrar edilmegini talap etmäge hukuk bermeyär. Mysal üçin, eger kitabyň satyjysy pikiri bulaşdyrmagyň täsiri astynda kitaby 1 000 manadyň ýerine 1 100 manada satsa, onda alyjynyň 100 manat möçberinde artýmaga tölenen puluň gaýtarylmagyny talap etmäge hukugy bolar. Bu geleşigi

dawalaşmaga ýa-da onuň hakyky dældiginiň ykrar edilmegine hukugy ýok. Elbetde, “ownuk ýalňyşlyk” diýip nämäni hasap etmelidigi hakyndaky mesele her bir anyk işiň ýagdaýlaryna baha bermegiň meselesi bolup durýar.

104 madda. Dawalaşmagyň hakykydygy

1. Eger dawalaşmak üçin esasyň mälim bolan pursadyndan başlap, ol bir aý möhlet içinde amala aşyrylan bolsa, diňe şonda ol hakykydyr.

2. Eger geleşik barada dawalaşylan bolsa we dawalaşmak hukugy bolan şahsyň geleňsizligi sebäpli pikir bulaşdyrylan bolsa, onda ol geleşigiň hakyky dældigi zerarly ýetirilen zeleti beýleki tarapa tölemäge borçludur. Eger beýleki tarap pikiriň bulaşdyrylmagyny bilen bolsa ýa-da özüniň geleňsizligi zerarly munuň özi oňa mälim bolmadyk bolsa, onda zeleti tölemek borjy ýüze çykmaýar.

1. Pikir bulaşdyrma netijesinde geleşigi dawalaşmagyň şertleri

Pikir bulaşdyrmanyň täsirinde baglaşylan geleşikler dawaly geleşikler toparyna degişli edilýär. Dawaly geleşikler şu aşakdaky aýratynlyklar bilen häsiýetlendirilýär: dawaly geleşik tä gyzyklanma bildirýän şahs onuň hakyky dældigini ykrar etmegi talap edýänçä hakyky diýlip hasap edilýär. Pikir bulaşdyrmanyň netijesinde baglaşylan geleşikleriň dawalaşmasy bu geleşikleriň spesifikasiýasyndan gelip çykýan aýratynlyklary häsiýetlendirýär:

A. Dawalaşmagyň möhleti

TRK-nyň 104-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda dawalaşma onuň üçin esas belli bolan wagtyndan soň bir aýyň dowamynda amala aşyrylmaly.

B. Pikir bulaşdyrma geleşigi baglaşmagyň gönüden-göni sebäbi

hökmünde

Geleşigiň esasy bolup durýan pikir bulaşdyrma geleşigi baglaşmagyň gönüden-göni sebäbi bolmaly. Beýle diýildigi şahsyň bu geleşik bilen bagly wakalar we ýagdaýlar babatda nädogry pikirleri bolmadyk bolsa, bu geleşigi baglaşmajakdygyny aňladýar. Mysal üçin, eger muzeý suratyň asyl nusgasyny däl-de, göçürmesini satyn alýandygyny bilen bolsa, onda satyn almak-satmak şertnamasy baglaşylmazdy. Şol bir wagtyň özünde bu pikir bulaşdyrma obýektiv esaslanmalara we şertlere daýanmaly. Eger-de bu esaslanmalar we şertler geleşigiň predmetiniň aýratynlyklary ýa-da beýleki esasy aýratynlyklar babatda şübhenmeler döreden bolsa, onda erk-islegiň beýan edilmegi pikir bulaşdyrma diýlip ykrar edilmän biler. Mysal üçin, eger şahs meşhur suratkeşiň hakyky bahasy birnäçe mün manada barabar bolan suratyny 500 manada satýan bolsa, onda bu alyjyda şübhenme döretmeli. Hakykatda pikir bulaşdyrma boldumy ýa-da geleşik şahsyň seresapsyzlygy bilen baglaşyldymy – bu anyk waka baha bermegiň meselesi. Eger-de pikir bulaşdyrma şahsyň seresapsyzlygy bilen ýüze çykan bolsa, emma geleşik şonda-da hakyky däl diýlip ykrar edilen bolsa, onda günäkär şahsyň üstüne geleşigiň hakyky dældigi netijesinde beýleki tarapa ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak borçnamasy ýüklenilýär.

1. Dawalaşma birtaraplaýyn geleşik hökmünde

Pikir bulaşdyrmanyň täsiri astynda baglaşylan geleşigiň dawalaşmasy hem geleşik bolup durýar, sebäbi ol erk-islegiň beýan edilmegi bolup durýar hem-de hukuk gatnaşygynyň üýtgedilmegine gönükdirilen: dawalaşmanyň netijesi geleşigiň hakyky dældigine eltýär.

Dawalaşma bir taraplaýyn geleşik bolup durýar, ýöne onuň hakykylygy üçin bu erk-islegi beýleki tarapyň almagy talap edilýär (TRK-nyň 76-njy maddasyna berlen düşündirişe seret). Şeýle erkislegiň beýan edilmegi üçin haýsydyr bir ýörite görnüş göz önünde tutulmaýar. Emma dawalaşmak hukugy bolan tarapyň bu hakynda beýleki tarapa düşnükli edip habar bermegi zerur. Mysal üçin, dükanyň satyjysy alyja özüniň oňa Nejmeddin Kubrany ýalňyşlyk bilen 100 manada satandygyny habar bermeli.

2. Dawalaşmaga hukukly şahslar

Pikiri bulaşdyrmanyň täsirinde baglaşylan geleşigi dawalaşmak hukugyna erk-isleginiň ýalňyşlygy netijesinde geleşik baglaşylan şahs eýe bolup durýar. Wekiliň (mysal üçin, dükanyň işgäriniň) erk-isleginiň ýalňyşlygy wekilçilik edilýän şahsa (dükana) dawalaşmak hukugyny berýär. Emma bu dawalaşma boýunça jogapkärler diýlip geleşige gatnaşýan we bu pikir bulaşdyrma netijesinde geleşikden peýda alan ähli şahslar ykrar edilýär.

105 madda. Araçynyň (dellalyň) ýalňyşlygy zerarly pikiriň bulaşdyrylmagy

Erk-islegiň bildirilmegini araçy hökmünde hereket eden şahs nädogry habar beren bolsa, onda şol erk-islegiň bildirilmegi barada şu Kodeksiň 98-nji maddasyna laýyklykda pikiri bulaşdyrmagyň täsiri bilen baglaşylan geleşikdäki ýaly esaslar boýunça dawalaşylyp bilner.

Köp sanly raýat-hukuk gatnaşyklary araçlaryň gatnaşmagy bilen ýüze çykýar, olar şertnamalary ynanyjynyň peýdasyna baglaşýarlar. Şu ýagdaýda esasy zat araçynyň şahsyýeti däl-de, pikir bulaşdyrmagyň wakasynyň özi we bu pikir bulaşdyrmagyň esasynda geleşigiň baglaşylmagy bolup durýar. Şonuň üçin araçynyň ýalňyşlygynyň netijesinde baglaşylan geleşikleriň dawalaşmasy pikir bulaşdyrmagyň täsiri astynda baglaşylan geleşikleri dawalaşmagyň umumy esaslary boýunça bolup geçýär.

Şu ýerde ynanyjynyň (araçy tarapyndan wekilçilik edilýän şahsyň) erk-islegi geleşigiň beýleki gatnaşyjysyna nädogry habar berlen bolsa, onuň geleşigi dawalaşmak hukugynyň barlygy hakyndaky sorag ýüze çykýar. Mysal üçin, satyjy haryt üçin nädogry pes bahany aýdýar. TRK-nyň 105-nji maddasyna laýyklykda araçynyň ýalňyşlygy wekilçilik edilýän şahsa (şu ýagdaýda – dükanýň eýesine) dawalaşmak hukugynyň döremegine esas döredýär. Onuň dawalaşmasynyň ýüzlenilýän taraplary hökmünde geleşige gatnaşýan we pikir bulaşdyrma netijesinde peýda alan ähli şahslar ykrar edilip bilinýär.

§ 2. ALDAW ARKALY BAGLAŞYLAN GELEŞIKLER

106 madda. Düşünje

1. **Aldaw arkaly erk-isleg bildirmäge mejbur edilen şahs şol geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmegi talap etmäge haklydyr. Munuň özi aldanylmasa, geleşigiň baglaşylyp bilinmejekdigi aýdyň bolan mahalynda şeýdiliýär.**
2. **Eger beýleki tarapyň öz erk-islegini bildirjek ýagdaýlar ýüze çykanda taraplaryň biri bu barada erkini beýan etmedik bolsa, onda soňky tarap geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmegi talap edip biler. Beýleki tarapyň şol ýagdaýlaryň ygylan edilmegine diňe ak ýüregi bilen garaşan halatynda, şol ýagdaýlary ygylan etmek borjy ýüze çykýar.**

1. Umumy düzgünler

106-njy maddada agzalyp geçilen geleşikleriň ählisine degişli bolan umumy häsiýetler – bular aldaw arkaly geleşige gatnaşýan tarapyň hakyky erkini ýoýmakdyr. Pikiriň düýpli bulaşdyrylmagy bilen amala aşyrylan geleşikden tapawutlylykda, aldawyň esasynda kontragentiň aňly-düşünjeli bilkastlaýyn hereketleri ýatyr. Aldaw arkaly baglaşylan geleşikler babatda şol hereketleriň kimden gelip çykanlygynyň: geleşik boýunça kontragentdenmi ýa-da onuň bähbitleriniň hatyrasyna hereket edýän ýa-da geleşigiň baglaşylmagyna gyzylanýan üçünji tarapdanmy – ähmiýeti ýokdur. Bu ýerde esasy zat, bähbidine aldaw amala aşyrylýan şahsyň aldaw barada bilmegidir (TRK-nyň 108-nji maddasy).

2. Geleşigi hakyky däl diýip bilmegiň önünden döreýän şertler

Aldawyň özi – geleşigi amala aşyrmak maksady bilen beýleki tarapyň pikirini düýpli bulaşdyrylmakdan ybarat bolan bilkastlaýyn hereketlerden ybaratdyr. Aldaw geleşigiň hut özüniň alamatlaryna, şeýle hem onuň çäginde daşda duran ýagdaýlara-da, şol sanda geleşigiň gatnaşyjysynyň erkiniň emele gelmeginde ähmiýeti bar bolsa, onda onuň sebäplerine-de degişlidir. Aldaw hereketleri işjeň görnüşde-de amala aşyrylyp bilner ýa-da hereketsizlikden hem ybarat bolup biler (geleşigiň amala aşyrylmagyna päsgelçilik döredip biljek ýagdaýlar barada dymylmagy. Mysal üçin, jaýyň ýykylmak howpunyň bardygyny baradaky ýagdaýyň ýasyrylmagy).

Şunuň bilen baglylykda, şu kadanyň agzalan bikanun hereketleriň diňe raýat- hukuk jähtlerini özünde jemleýändigine üns bermeli. Ol şeýle hereketleriň edilendigi üçin bolup biljek jenaýat, administratiw ýa-da başga jogapkärçiligi öz içine almaýar. Aldaw bellibir şertlerde jenaýat ýa-da administratiw kanunçylygynda göz önünde tutulan çäreleri ulanmaga hem hukuk berýär.

Aldaw haçanda ol beýleki tarapy geleşik baglaşmaga yrmagyň serişdesi hökmünde ulanylanda ýuridik ähmiýete eýe bolýar. Geleşigiň baglaşylmagyna gyzylanýan tarap geleşigiň häsiýeti, şertleri, gatnaşyjylaryň şahsyýeti, predmeti we onuň çözüldigine täsir etjek beýleki ýagdaýlar barada kontragentde (geleşigiň beýleki tarapynda) bilkastlaýyn, hakykata laýyk gelmeýän pikir döredýär. Aldaw bellibir ýagdaýlar barada tassyklamalardan, dymmakdan we jebir çeken geleşik baglaşmaktan saklajak wakary we ýagdaýlary ýasyrmakdan ybarat bolup biler.

Mysal üçin, şahs kepillendiriş edarasyna özüniň miras almaga bolan hukugyny tassyklaýan galp ýa-da hakykata gabat gelmeýän başga resminamany eltýär (onuň mirasa hukugyny tassyklaýan galp dogluş şahadatnamasy) ýa-da geleşik baglaşmaga ygtyýar berýän galp resminama getirýär.

Şol bir wagtyň özünde, geleşigiň özüne degişli bolmadyk, ozaldan borçlanylan bikanun hereketleri etmekden ýüz dönderilmegi (öýlenmegi, durmuşa çykmagy) söz bermek arkaly ýasaýs jaýynyň alyş-çalşygy, kärende almaga kömek bermegi söz bermek arkaly awtoulagyň amatly satylmagy we ş.m.), geleşigi hakyky däl diýip hasap etmeklige eltýän aldaw hökmünde hasap edilip bilinmez. Söz berlen, ýöne geleşigiň degişli görnüşde ylaşylmadyk şertlerini (satyn alnan harydyň eltilip berilmegi şertleşilmedik ýagdaýda ony eltip bermekden boýun gaçyrmak) ýerine ýetirmekden ýüz döndermek hem aldaw diýlip hasap edilip bilinmez. Şeýle ýagdaýda geleşigi baglaşylmadyk diýip hasap etmek ýa-da baglaşylan geleşigi ýatyrmak, ýa-da bolmasa, geleşik boýunça borçlaryň ýerine ýetirilmändigi üçin jogapkärçilige çekmeklik talap edilip bilner.

Aldaw arkaly baglaşylan geleşikleriň häsiýeti pikiri bulaşdyrylmak täsiri bilen baglaşylan geleşikleriňkä örän golaýdyr. Ýöne şeýle-de bolsa, olaryň arasynda düýpli tapawutlar bardyr. "Pikir bulaşdyrylan ýagdaýynda erkiň nogsanlygynyň çeşmesi erk bildirijiniň şahsyýetiniň özüde ýerleşýär, ýagny, onuň nädogry amala aşyran hereketlerinden ýa-da ýagdaýlara nädogry baha bermeginden ybarat bolup durýar. Aldawyň esasynda bolsa, erk bildirijiniň pikirini bulaşdyrmak maksadyny öňünde goýan kontragentiň aňly-düşünjeli hereketleri ýatyr. Şoňa görä-de, dawalaşylmagy köp ýagdaýlara bagly bolan pikiri bulaşdyrylmak täsiri bilen baglaşylan geleşiklerden tapawutlylykda, aldawda jebir çeken tarap geleşigi hakyky däl diýip hasap etmek we ýetirilen zeletiň öwezini dolmaklygy hemişe talap edip biler. Kanun munuň üçin öňünden döreýän ýeke-täk şert hökmünde aldaw bolmadyk bolsa geleşigiň amala aşyrylmajakdygyny talap edýär". (TRK-nyň 106-njy maddasynyň 1-nji bendi).

3. Dymmak bilen aldaw

Geleşigiň beýleki gatnaşyjysyny aldamak geleşigi baglaşmak üçin ähmiýeti bolan wakalar babatynda dymmak arkaly hem bolar. Düşündiriş berilýän maddanyň 2-nji bendi şeýle ýagdaýy göz öňünde tutýar, bu ýagdaýa laýyklykda geleşigiň gatnaşyjysy beýleki tarap üçin wajyp bolan, olaryň bolmagynda ol geleşigi baglaşmajak ýagdaýlary barada dymýar. Mysal üçin, awtoulagyň satyjysy bu awtoulagyň hadysada bolanlygy hem-de ondan soň ol düýpli bejergide bolandygy barada dymýar. Satyn alyjy bu ýagdaýlar barada bilen bolsa awtoulagy satyn almazdy.

Bu halatlar üçin düşündiriş berilýän maddanyň 2-nji bendi geleşige gatnaşýa geleşigi hakyky däl diýip bilinmegi barada talap etmek hukugyny berýär.

Emma dymmak elmydama beýle netijelere eltmeýär. Bu netijeler diňe geleşigiň beýleki gatnaşyjysy bu maglumatlary almaga sap ýüreklik bilen garaşan ýagdaýynda bolýandyr. Mysal üçin, bir şahs awtoulagy satyn alanda ol satyjydan bu awtoulagyň ozal ýolulag hadysasyna düşendigi ýa-da düşmändigini baradaky maglumatlary sap ýüreklik bilen garaşýar.

107 madda. Aldaw arkaly baglaşylan geleşigiň hakyky dälidigini ykrar etmek

Aldaw arkaly baglaşylan geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek üçin nädogry maglumatlary habar beren tarapyň haýsydyr bir peýda görmegi ýa-da beýleki tarapa zelel ýetirmegi maksat edinendiginiň ähmiýeti ýokdur.

Aldaw ýoly bilen baglaşylan geleşigi hakyky däl diýip hasap etmek üçin esas, ilkinji nobatda, erk-islegi beýan etmegiň erke laýyk gelmezligidir. Bu ýerde, eger aldaw bolmadyk bolsa, geleşigiň amala aşyrylmajakdygundan çen tutulýar. Geleşigi baglaşmaklyga erk aldawyň üsti bilen ýetilen. Şu ýerde, aldawyň nähili görnüşde beýan edilendiginiň beýleki tarap üçin hiç hili ähmiýetiniň ýokdugyny bellemek gerek. Geleşigi aldawyň täsiri bilen baglaşylandygy esasynda hakyky däl diýip hasap etmek üçin aldaw hereketlerini amala aşyran tarapyň, kada boýunça, haýsydyr bir peýda görmek ýa-da beýleki tarapa zelel ýetirmek maksady bilen hereket edendigini we olaryň şeýle netijelere getirendigini ýa-da getirip biljekdigini anyklamak zerurdyr. Biziň göz öňüne getirişimize görä, düşündiriş berilýän maddada gürrüňi edilýän peýda ýa-da zelel, öňi bilen sözüň zat manyсында beýan edilmeli. Ýöne zeletiň başga häsiýetde, ýagny ahlak häsiýetinde, saglyga zyýan ýetirmek görnüşinde ýa-da başga görnüşlerde hem (mysal üçin, hili ýaramaz derman serişdeleriniň satylmagy) bolup biljekdigini aradan aýryp bolmaz.

Şeýle geleşikleriň aýratynlygy – bularda geleşigiň şertleriniň özi, amala aşyrylyşynyň tertibi, galyberse-de, geleşigiň görnüşiniň üns alynmadygy. Olar dolulygyna kanuny bolup bilerler. Esasy zat – geleşigiň aldawyň täsiri netijesinde amala aşyrylandygyna jemlenýär. Hemme ýagdaýlarda, taraplaryň biri beýleki tarapyň günäli bikanun hereketleriniň netijesinde zelel çekýär. Şol bikanun hereketler hem beýleki tarapyň geleşik baglaşmagyna özüniň aýgytly täsirini ýetirýärler.

108 madda. Üçünji şahsyň aldamagy

Üçünji şahs aldan mahalynda, eger bu geleşikden peýda görýän şahs şol aldawy bilen ýa-da bilmeli bolan halatynda geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmegi talap etmek bolar.

Aldaw ýoly bilen baglaşylan geleşik üçin şeýle hereketleriň kimden gelip çykandygynyň – geleşik boýunça kontragentdenmi ýa-da onuň bähbitlerine hereket edýän, ýa-da bolmasa geleşigiň amala aşyrylmagyna gyzyklanýan üçünji şahsdanmy, onuň ähmiýeti ýokdur.

Aldawyň diňe bilkastlaýyn etmişdigi baradaky pikir bilen ylalaşmak gerek.

Durmuşda şeýle ýagdaýlar bolýar, ýagny nädogry maglumatlar geleşigiň gönüden-göni gatnaşyjysyndan däl-de, üçünji şahsdan gelip çykýar, ýöne bu barada gatnaşyjynyň habary bar. Meselem, ýaş aýys jaýyny satmakda arada durýan dellal jaýa ýykylmak howpy abanýandygyny bilýär, ýöne bu barada alyja hiç zat aýtmayar. Satyjy hem bu babatda habarly hem bolsa, sesini çykarmayar. Ýöne şeýle ýagdaýdaky jaýy satmakdan ol örän gowy peýda görýär. Şeýle ýagdaýda, TRK-nyň 108-nji maddasy zelel çeken tarapa geleşigi hakyky däl diýip bilmekligi talap etmäge hukuk berýär.

Aldaw arkaly baglaşylan geleşikler hem pikiri bulaşdyrmak täsiri bilen baglaşylan geleşiklere meňzeşlikde dawaly geleşiklerdir we olar geleşigiň gatnaşyjylary tarapyndan hakyky däl diýip hasap etmeklik talap edilýänçä hakyky diýip hasap edilýär.

Adatça, aldawyň esasynda pikiri bulaşdyrmak ýatyr. Şoňa görä-de pikiri bulaşdyrmak arkaly geleşik baglaşýan tarap aldanyp hem biler. Şeýle ýagdaýda şol şahsyň geleşigi hakyky däl diýip hasap etmegiň, ýagny ony aldawyň esasynda edilendigi üçinmi ýa-da bolmasa pikiri bulaşdyrmagyň esasynda baglaşylandygy üçin hakyky däl diýip hasap etmek barada talabyň görnüşini saýlap almaga mümkinçiligi bardyr. TRK-nyň düzgünlerine laýyklykda, gyzyklanýan tarap üçin geleşigiň aldaw ýoly bilen baglaşylandygy üçin hakyky däl diýip hasap etmek barada mesele goýmak has bähbitli we kabul ederliklidir, çünki kanun aldaw ýoly bilen baglaşylan geleşigi hakyky däl diýip hasap etmek üçin bir ýyl möhlet berýär (TRK-nyň 109-njy maddasy), pikiri bulaşdyrmak arkaly baglaşylan geleşigi hakyky däl diýip hasap etmek üçin bolsa bir aý

möhlet goýlan (TRKnyň 104-nji maddasy). Ondan başga-da eger geleşik barada dawalaşylan bolsa we dawalaşmak hukugy bolan şahsyň geleňsizligi sebäpli pikir bulaşdyrylan bolsa, onda ol geleşigiň hakyky dälidigi zerarly ýetirilen zeleti beýleki tarapa tölemäge borçly edilýär (TRKnyň 104-nji maddasynyň 2-nji bendi). Aldaw ýoly bilen baglaşylan geleşik barada jedel ýüze çykan mahaly bolsa, zelet çeken tarap ýetirilen zeleti tölemeklige borçly edilmeýär. Ýagny şunda dawalaşmaga hukukly tarap hukuk taýdan has goragly bolup durýar we onuň goraga bolan kepili has köpdür.

Haçanda, aldaw ýoly bilen baglaşylan geleşik geleşige gatnaşyjylara zelet ýetiren bolsa, onda olar ýetirilen zeletiň öwezini dolmak barada aldaw baradaky kadalaryň esasynda, şeýle hem delikt hukugynyň kadalarynyň esasynda talap edip biler. Mysal üçin, haçanda saglyga ýetirilen zelet hili pes derman serişdeleri zerarly ýüze çykan bolsa.

109 madda. Dawalaşmagyň möhleti

Geleşik barada bir ýylyň dowamynda dawalaşylyp bolar. Bu möhlet dawalaşmaga hakly şahsyň dawalaşmak üçin esaslaryň bardygyny bilen pursadyndan hasaplanyp başlanýar.

Pikiri bulaşdyrmak täsiri bilen baglaşylan geleşiklerden tapawutlylykda, aldaw arkaly baglaşylan geleşikler barada bir ýylyň dowamynda dawalaşyp bolýar.

Düşündiriş berilýän madda laýyklykda, geleşik barada hukukly şahs tarapyndan dawalaşmagyň möhleti TRK tarapyndan gönüden-göni düzgünleşdirilen. Ygtyýarly tarap tarapyndan dawalaşma hukugyň möhleti haçanda ol dawalaşma üçin esaslaryň bardygyny bilenden, ýagny özüniň hukuklarynyň bozulandygyny bilenden ýa-da bilmeli bolan pursadyndan soň başlanýar.

Ol geleşigi hakyky däl diýip hasap etmek üçin esaslaryň bardygyny bilenden, ýagny özüniň hukuklarynyň bozulandygyny bilenden ýa-da bilmeli bolan pursadyndan soň bir ýylyň dowamynda geleşigiň beýleki tarapyna özüniň nägileligini bildirmelidir we geleşigi hakyky däl diýip hasap etmekligi talap etmelidir.

Mysal üçin, 01.01.2009-njy ýylda awtoulag satyn alan adam 01.12.2009-njy ýylda ony satyn almanka onuň ýol-ulag hadysasyna düşüp, özüniň tehniki görkezijilerine görä ulanyşa ýarawsyzdygyny bilýär. Şeýle ýagdaýda alyjy bu geleşik babatda 10.12. 2010-njy ýyla çenli dawalaşyp bilýär.

Şeýle çözüldiň sebäbi bozulan raýat hukuklarynyň dikeldilmegini we kazyýet goraglylygyny üpjün etmek ýörelgeleri bilen olaryň hukuklaryny bozýan geleşik babatda jedelleşmeklige ýa-da bolmasa goýberilen kanun bozulmalara ähmiýet bermezlige taraplaryň özlere mümkinçilik bermek ýörelgeleriniň özara ylalaşmagyndadyr. Eger geleşik netijesinde taraplaryň haýsy hem bolsa biriniň hukuklary bozulan hem bolsa, hukugy bozulan tarap şol geleşik babatda dawalaşmaga, onda şol geleşik kanuny diýlip hasap edilmelidir. Şeýle düzgün raýat dolanyşygynyň durnuklylygyny üpjün etmek maksadyna gönükdirilendir. Dawalaşmaga degişli geleşigiň hakyky däl diýlip hasap edilmäge mümkinçiligi şol geleşik bilen bagly baglaşyljak täze geleşikler üçin uzak wagtyň dowamynda howp bolup durmaly däl. Şoňa görä-de zelet çeken tarapyň öz hukuklaryny goramaklygy üçin bir ýyl ýeterlik diýlip hasap edilen. Kanun tarapyndan bellenen şu möhlet geleşigiň taraplary tarapyndan anyklanybam ýa-da üýtgedilibem bilinmez.

§ 3. ZORLUK ETMEĞİN ÝA-DA ZORLUK HAÝBATYNY ATMAGYŇ TÄSIRI BILEN BAGLAŞYLAN GELEŞIKLER

110 madda. Düşünje

Geleşik baglaşan şahs barasynda zorluk edilmegi ýa-da zorluk haýbatynyň atylmagy üçünji şahsdan çykan mahalynda hem bu zorluk ýa-da zorluk haýbaty geleşigiň hakyky däl diýlip ykrar edilmegini talap etmäge geleşik baglaşan şahsa hukuk berýär.

Zorluk etmek ýa-da zorluk haýbatyny atmak erkiň emele gelmegine şeýle görnüşde täsir edýär, ýagny ol "subýektiň erkini zeperleýär"⁶⁰. Şahsa hakyky ýagdaýlar belli we soňa görä-de ol geleşik baglaşmaga garşy, ýöne daşky täsiriň güýji bilen ol geleşik baglaşmaga mejbur edilýär.

Zorluk etmek ýa-da zorluk haýbatyny atmak geleşigiň gatnaşyjysyndan, şeýle-de üçünji şahsdan bolup biler. Zorluk etmek ýa-da zorluk haýbatyny atmak her hili görnüşde ýüze çykyp biler. Şu ýagdaý bilen baglanyşyklykda, zorlugyň fiziki we psihiki görnüşleri tapawutlandyrylar.

111 madda. Zorluk etmegiň ýa-da zorluk haýbatyny atmagyň häsiýeti

1.Öz häsiýeti boýunça şahsa täsir edip biljek we onuň hut özüne ýa-da onuň emlägine hakyky howpuň abanýandygyna ony ynandyrýp biljek ýagdaýynda edilen zorluk ýa-da zorluk haýbatyny atmak geleşigiň hakyky bolmazlygyna getirýär.

2.Zorluk etmegiň ýa-da zorluk haýbatyny atmagyň häsiýetine baha berlende şol şahsyň ýaşyny we aýal-erkekligini, durmuş ýagdaýlaryny nazara almak gerek.

⁶⁰ Raýat hukugy: okuw kitaby. Prof. Ý.A.Suhanowyň redaktorlygynda.
1998, t.1, 370-nji sah.

1. Zorluk etmek

Zorluk etmek, düşündirilýän maddanyň manysyna görä, geleşigiň gatnaşyjysynyň şahsyýetine ýa-da gös göni tarapa, eger ol raýat bolup durýan bolsa, ýa-da ol ýuridik şahs bolup durýan bolsa, onda onuň wekillerine (işgärlerine) we edaralaryna edilýän fiziki täsir hasap edilýär. Ol urmak, ten şikesini salmak, öldürmek, fiziki taýdan ejir çekdirmek ýa-da ondan-oňa gitmek azatlygyny çäklendirmek ýa-da ondan mahrum etmek görnüşinde ýüze çykyp biler.

Fiziki zorlugyň predmeti, adaty, adamyň biologik esasydyr. Ol, haçanda beden agzalaryna, dokumalaryna we fiziologik funksiýalaryna gönüden-göni täsir edilende ýüze çykýar. Adama täsir etmekligiň usullarynyň arasynda aşakdakylary bölýärler:

1.mehaniki täsir – haýsy hem bolsa bir predmet babatda kinetik energiýanyň güýjüni ulanmak arkaly fiziki zeperiň ýetirilmegi gazanylýar (mysal üçin, pyçak, ok we ş.m.);

2.fiziki täsir – bu gyzgynlygyň ýa-da sowuklygyň, elektrik togunyň we ş.m. kömegi bilen fiziki zeperiň ýetirilmegidir;

3.himiki täsir – bu her dürlü himiki maddalaryň täsiri netijesinde şahsyýetiň fiziki ýagdaýyna zeperiň ýetirilmegidir;

4.biologik täsir – bu zäherlemek arkaly syrkawlyk ýagdaýyna getirýän organizmler bilen fiziki zeperiň ýetirilmegidir.

Zorluk etmek geleşige gatnaşyjynyň emlägine täsir etmede, ýagny emlägi ýok etmek ýa-da oňa zeper ýetirmek, şeýle hem ony ele almak görnüşinde hem ýüze çykyp biler.

Zorluk etmek geleşigi baglaşmaga bolup bilmejekrazylygy almaklyga gönükdirilmän, ol hamala şeýlerazylygyň bardygý barada görnüş döredýän hereketleri etmäge mejbur etmeklige gönükdirilendir. Zorluk edýän adam üçin diňe bir şertnamanyň özüne gol çekdirmek wajyp bolman, eýsem geleşik baglaşylan diýip hasaplanmak üçin zerur bolan arza, delilnama ýa-da beýleki resminamalara gol çekilmegini gazanmak wajypdyr.

2. Zorluk haýbatyny atmak

Zorluk haýbatyny atmak hem geleşigi hakyky däl diýip hasap etmek üçin esas bolup biler – eger-de ol, geleşigi amala aşyran adamyň geleşikde beýan eden erkiniň onuň hakyky erkine laýyk gelmezliginiň sebäbi bolan bolsa. Zorluk haýbatyny atmak – fiziki zorlugy ulanmak, ruhy taýdan ejir çekdirmek, işdäki at-abraýyny pese düşürjek maglumatlary ýaýratmak, maliýe ýagdaýlary barada maglumatlary yglan etmek ýa-da başga bir bikanun hereketleri etmek gorkusy bilen geleşigi baglaşmaklyga mejbur etmek maksady bilen erke psihiki täsir etmekdir.

Zorluk haýbatyny atmak zorluk etmekden, birinjiden, şahsyýete we emläge täsir etmän, diňe aňa täsir edýanligi; ikinjiden, zorluk haýbatyny atmak islendik netijelere – kanuny ýa-da bikanun netijelere hem degişli bolup bilýändigini bilen tapawutlanýar we diňe "ruhy täsir edişden" ybarat bolup durýar.

Ruhy zorlugyň manysy adama maglumat usuly bilen täsir etmekligi ulanmak: dil üsti ýa-da hereketleriň kömegi bilen maglumatlaryň başga şahsa berilmegi we soňkynyň şol maglumatlary kabul etmegi bilen şertlendirilendir.

Şu maddada görkezilen geleşikler dawaly geleşiklerdir. Olary amala aşyran şahslar olaryň hakyky däl diýlip hasap edilmegini talap etmäge hukuklydyrlar, ýöne borçly däldirler.

112 madda. Ýakyn garyndaşlar barasynda zorluk etmek

ýa-da zorluk haýbatyny atmak

Taraplaryň biriniň ýanyoldaşyna, beýleki maşgala agzalaryna ýa-da ýakyn garyndaşlaryna garşy gönükdirilip edilen zorluk ýa-da zorluk haýbatyny atmak hem geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmegi talap etmek üçin esas bolýar.

TRK-da geleşigiň gatnaşyjysyna ol barada dawalaşmaga mümkinçilik döredýän zorluk ulanylan ýakyn garyndaşlary barada düşündiriş ýokdur. TRK-nyň 112-nji maddasy ýanyoldaşyna we maşgala agzalaryna salgylanmak bilen çäklenýär. Şol sebäpli ýakyn gatyndaşlarynyň topary degişli edilýän şahslaryň aýdyňlaşdyrylmagy kazyýet tejribesine baglydyr. Başgaça seredeninde, ýakyn garyndaşlar baradaky düşünje hukuk pudagyna baglylykda dürli bolup biler. Mysal üçin, Türkmenistanyň Zähmet Kodeksiniň 22-nji maddasynyň 1-nji bölegine laýyklykda ýakyn garyndaşlaryň hataryna ata-eneler, är-aýallar, doganlar, uýalar, ogullar, gyzlar, şeýle hem är-aýalyň ata-eneleri, doganlary, uýalary we çagalary degişli edilen.

113 madda. Kanuny serişdeleri ulanyp zorluk etmek

ýa-da zorluk haýbatyny atmak

Şu Kodeksiň 110–112-nji maddalarynyň ýokarda beýan edilen kadalaryna düşünmekde, hiç bir kanuna garşy maksatlar bilen, hiç bir kanuna garşy serişdeleri ulanmak bilen amala aşyrylmaýan şeýle hereketler zorluk etmek ýa-da zorluk haýbatyny atmak diýlip hasap edilmeýär, ýöne serişde bilen maksadyň bir-birine laýyk gelmeýän halatlary muňa girmeýär.

Geleşigiň zorluk etmek ýa-da zorluk haýbatyny atmak bilen edilendigi üçin ony hakyky däl diýip ykrar etmek üçin, tarapa onuň bikanun serişdeleri ulanmak arkaly hem-de bikanun maksatlara ýetmek üçin amala aşyrylandygyny subut etmeklik zerurdyr. Eger tarap geleşigi baglaşmak üçin kanuny serişdeleri ulanýan hem bolsa, ýöne şol serişdeleri ulanmagyň maksady özi üçin bähbitli geleşigi baglaşmak üçin beýleki tarapyň erkine täsir etmeklik bolup durýan bolsa, şeýle hem geleşik şol serişdeleriň ulanylmadyk halatynda baglaşylmazdy diýen netijä gelinse, onda şeýle geleşik kazyýet tarapyndan hakyky däl diýlip ykrar edilip bilner. Ýa-da tersine, haçanda zorluk etmekligiň hereketleri bikanun bolsa, geleşigiň maksady bolsa kanuna garşy gelmese. Mysal üçin, ýolbaşçynyň özüniň häkimiýetini ulanmak bilen (temmi bermek, wezipesini peseltmek, bayrakdan mahrum etmek we ş.m.) özüniň tabynlygyny duran şahsy geleşik baglaşmaklyga mejbur etmekligi hem zorluk ulanmagyň görnüşleriniň biridir.

Zorluk ulanmaklygyň jenaýat tertibinde jezalandyrylýan hereket görnüşinde bolmagy hökman däl, ýöne ol hemişe bikanun bolmalydyr. Şoňa görä-de hemişe, geleşik baglaşmaklyga mejbur etmeklige gönükdirilen hereketleriň bikanundygyny anyklamak zerurdyr. Biziň pikirimizçe, şu ýerde “Haçanda zorluk etmek ýol berilmesiz usullar arkaly amala aşyrylýan bolsa, zorluk etmekligiň serişdeleri bolsa bikanun bolsa, şonda bikanunlyk bardyr” diýen pikir bilen ylalaşmak gerek. Mysal üçin, tarap, köne algysy boýunça kazyýete ýüz tutmak haýbatyny atmak bilen beýleki tarapyň hukuklaryny göz-görtele kemsidýän geleşigi baglaşmaklyga ony mejbur edýär. Şu ýerde ulanylan serişdäni bikanun diýip hasap etmek mümkin däl hem bolsa, şu geleşik babatda dawalaşylyp bilner. Eger-de, şu ýagdaýda beýleki tarapyň hukuklary kemsidilmedik bolsa, onda şu geleşik boýunça dawalaşmak üçin hem esas ýokdur, çünki şeýle ýagdaýda geleşigiň maksady we serişdeleri kanunydyrlar we olar birek-birege gabat gelýärler. Kanunyň talaby hem şeýledir. Şeýlelik bilen, düşündirilýän maddanyň kadalaryna laýyklykda, geleşigiň hakykylygy üçin onuň maksady we serişdesi kanuny bolmalydyr.

114 madda. Dawalaşmak möhleti

Zorluk etmegiň ýa-da zorluk haýbatyny atmagyň täsiri bilen baglaşylan geleşik barada edilen zorlugyň ýa-da zorluk haýbatyny atmagyň tamamlanan pursadyndan beýläk bir ýylyň dowamynda dawalaşylyp bilner.

Dawalaşmak möhleti şu ýerde umumy möhletden üç esse gysgadyr. Zorluk etmekligiň ýa-da zorluk haýbatyny atmaklygyň täsiri bilen baglaşylan geleşik boýunça zorluk etmek ýa-da zorluk haýbatyny atmak bes edilenden soň ýa-da talapçy geleşigi hakyky däl diýip hasap etmek üçin esaslaryň bardygyny bilenden ýa-da bilmeli bolandan soň, bir ýylyň dowamynda ol kazyýet tertibinde özüniň hukuklaryny goramak baradaky meseläni çözmelidir.

Şeýle çözüdiň sebäbi bozulan raýat hukuklarynyň dikeldilmegini we kazyýet goraglylygyny üpjün etmek ýörelgeleri bilen goýberilen kanun bozulmalara ähmiýet bermezligi taraplaryň özlerine mümkinçilik bermek bilen şertnamanyň erkinligi ýörelgeleriniň özara ylalaşmagyndadyr. Bu düzgün dolanyşygyň durnuklylygyny üpjün etmekligiň zerurlygy bilen hem baglanyşyklydyr.

Dawaly geleşigiň hakyky däl diýlip ykrar edilmegine bolan mümkinçilik şol geleşik bilen bagly baglaşyljak täze geleşikler üçin uzak wagtyň dowamynda howp bolup durmaly däl. Şoňa görä-de zeled çeken tarapyň öz hukuklaryny goramaklygy üçin bir ýyl ýeterlik diýlip hasap edilen.

5 BAP. ŞERTLI BAGLAŞYLAN GELEŞIKLER

115 madda. Düşünje

Geleşigi ýerine ýetirmegiň näbelli waka ýüze çykýança gaýra goýulmagy bilen ýa-da bu waka ýüze çykandan soň geleşigiň bes edilmegi bilen baglanyşyklylykda hukuklaryň ýa-da borçlaryň ýüze çykmagy geljekde garaşylýan, özem näbelli bolan wakanyň ýagdaýlaryna bagly edilip goýulýan mahalynda şol geleşik şertli baglaşylan geleşik diýlip hasap edilýär.

1. Umumy düzgünler

Islendik geleşigiň mazmuny ýerine ýetirmek üçin baglaşylan şertleriň toplumyndan ybaratdyr. Şetnamanyň predmeti, bahasy, möhleti, ýerine ýetirmegiň usuly we beýleki birnäçe ýagdaýlar geleşigiň şertlerine degişlidir. Bu bolsa hiç hili şertleri özünde saklamaýan geleşigiň bolmaýandygyny aňladýar. Emma muňa garamazdan, hemme geleşikler şertli baglaşylmaýar. Bu diňe geleşigiň netijesi belli ýagdaýlaryň bolmagyna ýa-da bolmazlygyna bagly edilende, ol barada hem olaryň boljagy ýa-da bolmajagy barada taraplara belli bolmadyk ýagdaýlarynda bolup biler.

Şert geleşigi baglaşýan taraplara bagly bolmaly däldir. Ol geljek wagta degişli edilmelidir we bolaýmagy mümkin häsiýete eýe bolmalydyr. Meselem, oba ýerinde ýaşayan adam, eger ogly ýokary okuw jaýyny gutarandan soň, şäherden gaýdyp ene-atasynyň öýünde galyp ýaşasa diýen şert bilen awtoulag satyn alýar. Geleşik baglaşylan hem bolsa, taraplaryň hukuklary we borçlary awtoulagy satyn alan adamyň ogly ene-atasynyň öýünde galyp ýaşasa ýüze çykýar. Eger bu bolmasa, onda taraplaryň ikisi hem öz borçlaryndan boşadylýar, geleşikde göz önünde tutulan netije ýüze çykmaýar. Eger şertler ýerine ýetirilse, ýagny bu raýatyň ogly ýaşamaga we işlemäge oba gaýdyp gelse, onda ol ýerine ýetirilen wagtyndan başlap, taraplar biri-biriniň önünde öz borçlaryny ýerine ýetirmelidirler. Awtoulagy satan hem, awtoulagy alan hem, öz borçlaryny ýerine ýetirmekden ýüz dönderip bilmezler.

Taraplara geleşik baglaşylan mahalynda, bu şertleriň ýüze çykjagy ýa-da ýüze çykmajagy belli bolmaly däldir. Bu bolsa taraplaryň ikisiniň hem şertler babatda deň ýagdaýdadygyny aňladýar.

2. Şertli geleşikleriň ulanyp boljak çäkleri

Geleşikleriň hemmesi diýen ýaly şertli baglaşylýp bilner. Şertli geleşikler babatda hem adaty geleşiklerdäki ýaly kadalar ulanylýar. Ol adaty geleşiklerdäki ýaly görnüşde amala aşyrylmalydyr. Kanun eýýäm baglaşylan geleşikde goşmaça şertleriň bellenilip biljekdigini gadagan etmeýär, emma ol şertiň ýerine ýetirip boljakdygy hakykatda hem, mümkin bolmalydyr, ýagny geleşikde ýerine ýetirilmeli şert heniz amala aşyrylmadyk bolmalydyr we kanunda bellenilen talaplara laýyk gelmelidir.

Şol bir wagtda şertli baglaşyp bolmajak geleşikler hem bardyr. Käbir ýagdaýlarda bu gadaganlygyň kanundan gelip çykmagy mümkindir, käbir ýagdaýlarda bolsa, geleşikleriň häsiýetinden gelip çykýandyr. Şertli geleşikleri ulanmak bolmaýanlygy zähmet hukugynda mese-mälimdir. Meselem, işgär zähmet rugsadyny talap etmeli däl diýen şert bilen zähmet şertnamasynyň baglaşylmagyna (işe kabul edilmegine) ýol berilmeýär. Şeýle şertiň kanuna ters gelýändigini üçin ol hakyky däldir.

Geleşikleriň hukuk taýdan netijelerine täsir edýän, geljekde bolmagy mümkin ýagdaýlar onuň düýp manysy bolup durýan bolsa we şol bolmazdan geleşigiň bu görnüşini amala aşyryp bolmajak bolsa, onda ol geleşikler şertli diýip hasaplanylmaýar. Meselem, ätiýaçlandyryş, bäsleşik, lotereýalar, oýunlar.

Geleşige gatnaşýjylar kada bolşy ýaly, geleşik baglaşylan pursadyndan başlap ony ýerine ýetirip başlaýarlar. Emma geleşikde göz önünde tutulan hukuk netijeleri, olar köplenç bellibir ýagdaýyň ýüze çykmagy bilen baglaşdyrýarlar. Şertli geleşikleriň netijeleri şol ýagdaýlaryň ýüze çykmagyna baglydygy sebäpli, şol geleşikler şertli geleşik diýlip hasaplanylýar. Şertler geleşikde dürli görnüşde beýan edilip bilner. Iň ýaýran görnüşü «eger» baglaşdyryjy sözi hasaplanylýar: «eger çempion bolsaň...», «eger ýokary okuw jaýyna girseň...» we ş.m. Emma şertiň «eger» diýen baglaşdyryjy söz bolmazdan hem beýan edilmegi mümkindir, şu ýagdaýda şert bolmagy geleşigiň mazmunyndan anyk we ikimansyz gelip çykmalydyr. TRK-nyň 115-nji maddasyna laýyklykda, haçanda hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykmagy we bes edilmegi geljekde bolmagyna garaşylýan ýagdaýlara bagly edilip goýlan bolsa we belli däl hadysanyň gelip ýetmegine çenli geleşigiň ýerine ýetirilmegi yza çekilen bolsa ýa-da geleşik şol hadysa gelip ýeteninden soň bes edilýän bolsa, şol geleşik şertli baglaşylan diýlip hasaplanylýar.

Meselem, sport klubynyň prawleniýesi, eger komanda ýurduň çempiony bolsa, her oýunça awtoulag sowgat etjekdigi barada söz berýär. Ýagny sowgat şertnamasynyň netijesi bellibir şertiň gelip ýetmegine baglydyr (sport kluby ýurduň çempiony bolmalydyr).

1. Kumulýatiw we alternatiw şertler

Geleşikde göz önüne tutulýan netijäniň ýüze çykmagy birnäçe şertlere baglydyr. Bu şertler kumulýatiw we alternatiw şertler bolup bilerler.

Kumulýatiw şertler ylalaşygyň hakykylygyny anyklaýan hemme şertleriň bolmagydyň aňladýar. Ýagny futbol kluby, eger komanda çempionatda birinji orny hem-de ýurduň kubogyny alsa, her oýunça awtoulag sowgat etmeklige söz berýär. Şeýle şertler kumulýatiw hasaplanylýar, sebäbi ylalaşygyň hakyky bolmagy üçin görkezilen iki şertiň hem ýüze çykmagy hökmandyr.

Alternatiw şertlerde ylalaşygyň hakyky bolmagy üçin haýsy hem bolsa şertleriň biriniň ýüze çykmagy ýeterlidir. Futbol klubynyň prawleniýesi, eger oýunçylar çempion bolsalar ýa-da ýurduň kubogyny alsalar, onda her oýunça awtoulag sowgat etmeklige söz berýär. Bu ýagdaýda şert alternatiw hasaplanylýar, sebäbi görkezilen şertleriň biriniň ýüze çykmagy, geleşikde bellenilen netijäniň(sowgat almak) ýüze çykmagy üçin ýeterlidir.

2. Şertli geleşikler we geleşiğiň şertleri

Geljekde, hakykatdan hem, ýüze çykmagyna garaşylýan, özem näbelli bolan wakanyň ýagdaýlaryna bagly edilip goýlan geleşik, şertli baglaşylan geleşik diýlip hasap edilýär. Eger geleşiğiň şerti diýlip öňünden şol wakanyň hökman ýüze çykmagy belli bolan waka göz öňüne tutulan bolsa, onda şeýle waka geleşigi şertli geleşik diýip ykrar edilmegine esas bolup bilmez.

Meselem, ätiýalandyryş kompaniýasy ätiýaçlandyryş şertnamasyny baglaşanda, şertnamada göz öňüne tutulan waka (meselem, jaýa eýesine bagly bolmadyk ýagdaýlar sebäpli zeper ýetse) ýüze çykan ýagdaýynda, şol zeletiň öwezini doldurmaga borçlanýar. Görkezilen ýagdaýlar geljekde ýüze çykmagy hem-de çykmazlygy hem mümkin şertdir.

Şertli geleşiğiň ýerine ýetirilmegi şol waka ýüze çykýança yza çekilýär ýa-da şertli geleşiğiň ýerine ýetirilmegi şol waka ýüze çykýança bes edilýär.

Şert öz üstüne alan borçnamalaryny ýerine ýetirmekligi yza çekip, onuň ýüze çykmagy beýleki tarap üçin hem bähbitli bolan haýsydyr hem bolsa bir waka bilen baglaşdyrmaga mümkinçilik berýär. Şeýle hem beýleki tarapyň üstüne haýsy hem bolsa anyk bir borçnamany ýüklemesden, onuň öz işini janlaşdyrmagyna tasir etmäge (köplenç, höweslendirmäge hem) mümkinçilik berýär. TRK-nyň 380-nji maddasyna laýyklykda, eger geleşiğiň hakykylygy haýsy hem bolsa bir şertiň ýüze çykmagyna bagly bolsa, onda borçnama şol şertiň ýüze çykan günü ýerine ýetirilmelidir.

116 madda. Hukuk tertibiniň esaslaryna garşy gelýän

sertiň ýa-da ahlaksyzlyk şertiniň hakyky

däldigi

Hukuk tertibiniň esaslaryna we ahlak normalaryna garşy gelýän ýa-da ýerine ýetirmek mümkin bolmadyk şert hakyky däldir. Haýsydyr bir şonuň ýaly şerte bagly bolan geleşik бүтінлеý hakyky däldir.

TRK-nyň 116-njy maddasyna laýyklykda, geleşiğiň esasynda duran şertleriň hakyky däl bolmagy geleşiğiň hakyky däl diýlip bilinmegine getirmegi mümkindir.

Geleşigiň hakyky däl diýlip bilinmegine, geleşiğiň esasynda duran şertleriň hakyky däl bolmagy ýa-da hakyky geleşige goşmaça hakyky däl şertiň goşulmagy getirip biler. Meselem, işgäriň zähmet rugsadyny talap etmezlik şerti bilen, zähmet şertnamasy baglaşylp (işe kabul edilip) bilinmez. Bu kanuna garşy gelýär, şol sebäpli hem ol hakyky däldir.

Onuň esasynda geleşik baglaşylýan şertleriň kanunyň we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň talaplaryna laýyk gelmegini aňladýan kanunylyk, geleşiğiň esasy alamatydyr. Bu alamat geleşigi, birinjiden, kanun we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalar tarapyndan gadagan edilenleri gös-göni bozýan, ikinjiden, kanuna we beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna garşy gelýän hereketlerden tapawutlandyryýar.

Kanunylyk bilen bilelikde geleşiğiň esas bolup durýan ahlaklylygyň kadalaryna gabat gelmeginiň wajyp ähmiýeti bardyr. TRKnyň 9-njy maddasyna laýyklykda, raýat gatnaşyklarynyň subýektleri öz hukuklaryny we borçlaryny päk ýürekli amala aşyrmalydyrlar, öz hereketleriniň (hereketsizlikleriniň) netijesinde beýleki şahslara zelel ýetirmeli däldirler (3-nji bent), haçanda kanun raýatlyk hukugynyň goralmagyny bu hukugyň päkýürekliklik we paýhaslylyk bilen ýerine ýetirilmegine bagly edýän bolsa, onda raýat gatnaşyklarynyň taraplary päkýürekliklik we paýhaslydyr diýlip çen edilýär (5-nji bent).

1. madda. Erk-islege bagly şert

Özüniň ýüze çykmagy ýa-da ýüze çykmazlygy geleşikdäki taraplara bagly bolan şert erk-islege bagly şert diýlip hasap edilýär. Şonuň ýaly şert bilen baglaşylan geleşik hakyky däldir.

Şertli geleşikleriň alamatyny kesgitleýän şertleri häsiýetlendirmek üçin, onuň ýüze çykmagy ýa-da çykmazlygy geleşige gatnaşyjylara bagly bolmaly däldir. Meselem, jaýy kireýne bermek şertnamasynda jaýda kireýne beriji tarapyndan kireýne alyjy jaýa göçmänkä abatlaýyş işleriniň geçiriljekdigi, şertli geleşiğiň şerti bolup durmaýar-da, bu geleşige öňünden şert döretmek bolýar. Şonuň üçin şeýle şerti "ýüze çykan näbelli waka" diýip hasap edip bolmaz, sebäbi onuň ýüze çykmagy geleşige gatnaşýan taraplara bagly bolup durýar. Jaýy abatlamak işini geçirmek – bu "ýüze çykan näbelli waka" bolman, ol jaýy ulanmaga berijä bagly bolup durýar.

2. madda. Oňaly şertler

Eger geleşik haýsydyr bir waka bellibir möhletde ýüze çykar diýen şert bilen baglaşylan bolsa, özem bu möhlet geçen bolsa, şol waka-da ýüze çykmadyk bolsa, bu şert güýjüni ýitiren diýlip hasap edilýär.

Eger möhlet kesgitlenilmedik bolsa, onda şert islendik wagt ýerine ýetirilip bilner. Bu şert wakanyň ýüze çykmagynyň indi mümkin däldigi aýdyň bolan mahalynda güýjüni ýitiren diýlip hasap edilip bilner.

Geleşigiň hukuk netijelerini kesgitleýän şertler, geleşige gatnaşyjylar tarapyndan oňaly (TRK-nyň 118-nji maddasy), şeýle hem oňaysyz (TRK-nyň 119-njy maddasy) diýlip bellenilip bilner.

Haçanda geleşiğiň netijesi şertiň gelip ýetmegine bagly bolsa, geleşiğiň mazmuny oňaly diýip hasaplanylýar (meselem, futbol klubyň çempion bolmagy, öýde ýangynyň bolmagy we ş.m.).

Taraplar geleşik baglaşanlarynda, şertiň hereket etjek möhletini kesgitlep bilerler. Eger geleşik baglaşylan gününden başlap 2 aýyň içinde döredilýän ýuridiki şahs dowlet tarapyndan hasaba alynsa diýen şert bilen ýuridiki şahsy dörediji ýaşalmaýan jaýy kärendesine almak hakynda şertnama baglaşyp biler. Şu ýagdaýda şert ýüze çykmak möhletiň geçmegi, geleşiğiň taraplaryň hiç biri üçin hem hiç hili hukuklar we borçnamalar döretmän, güýjüni gaçrandygyny aňladýar.

Möhletli geleşiklerde şertler geleşiğiň möhletini kesgitlep bilmez. TRK-nyň IV bölüminiň I-nji babyna laýyklykda, geleşik bilen bellenen möhlet ýyl, çärýek, ýarym ýyl, hepde, gün bilen hasaplanylýan wagtyň geçmegi bilen kesgitlenilýär. Möhlet şeýle hem ýüze çykmagy hökman bolan wakany görkezip hem kesgitlenilip bilner.

Şu taýdan zamunlygyň esasy geleşik hakykatdan ýerine ýetirilýänçä hereket edýändigini barada geleşikde bellenilmegi, möhletiň şerti hökmünde hasaplanyp bilinmeýändigini gelip çykýar.

Eger şertli geleşik möhlet görkezilmän baglaşylan bolsa, onda şert islendik wagt ýerine ýetirilip bilner.

Eger wakanyň ýüze çykmagynyň mümkin dældigi aýdyň bolsa, şert güýjüni gaçyran diýip hasaplanylýp bilner.

119 madda. Oňaýsyz şertler

1. Eger geleşik haýsydyr bir waka bellibir möhletde ýüze çykmaz diýen şert bilen baglaşylan bolsa, onda bu şert şol möhlet gutarýança bu wakanyň ýüze çykmagynyň mümkin dældigi aýdyň bolup duran mahalynda hem ýerine ýetirilen diýlip hasap edilýär.

2. Eger möhlet kesgitlenilmedik bolsa, onda bu şert wakanyň ýüze çykmajakdygy diňe aýdyň bolan mahalynda ýerine ýetirildi diýlip hasap edilýär.

Eger geleşikde göz öňüne tutulan hukuk netije şertiň ýüze çykmazlygyna bagly bolsa, onda şert oňaýsyz (ýaramaz mazmunly) bolýar (meselem, eger futbol komandasy wajyp oýunlaryň birinde utulmasa, onda oýuncylar sylag alarlar).

Emma geleşigiň hukuk täsiri şertiň ýüze çykmazlygy (wakanyň gelip ýetmezligi, hereketiň amala aşyrylmazlygy) bilen baglaşdyrylýan oňaýsyz şertli redaksiýada hem ýazylyp bilner. Meselem, daçanyň eýesiniň myhmanynyň bellenilen wagta çenli gelmezligi, daçany kireýne bermekligiň şerti edilip bilner.

Emma eger-de geleşik bellibir möhlet görkezilmän baglaşylan bolsa, onda wakanyň ýüze çykmagy diňe aýdyň bolanda, şert ýerine ýetirilen diýip hasaplanylýar. Meselem, geleşikde göz öňüne tutulan netije geleşigiň şerti hökmünde kabul edilen wakanyň bellenilen wagtynda ýüze çykmazlygyna bagly bolsa, bu mümkindir. Eger basketbol komandasy oýun möwsümünde bir oýunda hem utulmasa, komandanyň ýolbaşçylary oýuncylara sylag berjekdikleri barada söz berýär. Eger, oýun möwsümi gutarýança, komanda hatda bir oýunda hem utulsa, onda şert güýjüni gaçyran diýip hasaplanylýar.

120 madda. Şertiň ýüze çykmagyna täsir etmäge ýol

bermezlik

1. Bellibir şert bilen geleşik baglaşan şahsyň öz borçnamalaryny ýerine ýetirmegine päsgel berip biljek haýsy-da bolsa bir hereketi şol şert ýüze çykýança amala aşyrmaga haky ýokdur.

2. Eger şert bellibir möhletde ýüze çykýan we şol şahs şonuň ýaly hereketi eýýäm ýerine ýetiren bolsa, ol şu hereket zerarly ýeten zeletiň öwezini beýleki tarapa tölemäge borçludur.

TRK-nyň 120-nji maddasynda munuň kanuny taýdan düzgünleşdirilmeginiň maksady, taraplaryň öz borçlaryny ýerine ýetirmeklerine bagly bolan şertleriň ýüze çykmagyna ýa-da ýüze çykmazlygyna geleşige gatnaşyjylaryň täsir etmekleriniň öňüni almak bolup durýandyr. Eger şertli geleşikleriň gatnaşyjylary garaşylýan netijeleriň ýüze çykmagyny kynlaşdyrýan hereketleri edýän bolsalar, onda muňa kanun tarapyndan bikanun hereket hökmünde garalýar we şonuň neijesinde ýüze çykan zyýanyň öwezi dolunmalydyr.

Meselem, Awtoulagy satyn alyjy satyjy bilen, eger ol bankdan karz alsa, awtoulagy satyn aljakdygy barada şertleşýär. Oňa çenli ol ulagy tehniki taýdan kemçiliginiň ýokdugyna göz ýetirmek üçin, ony sürer. Şol wagtyň dowamynda, onuň ulaga yzygiderli ýaramaz hilli benzin guýmagy, ulagyň hereketlendirijisiniň zaýalanmagyna getirdi (onuň ulagy satyn almagyna päsgel beren hereketi etdi). Netijede satyn alyjy, özüniň ýüz döndermegini ulagyň hereketlendirijisiniň hiliniň pes çykandygy bilen delillendirip, ulagy almakdan ýüz dönderdi. Bu wagta çenli bank hem ona karz berdi (şeýle hem şert ýüze çykdy). TRK-nyň 120-nji maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda, satyn almak-satmak şertnamasyndan ýüz dönderenligi sebäpli, ýüze çykan zyýanyň öwezini doldurmaga borçludur.

121 madda. Gaýra goýulýan şert bilen baglaşylýan

geleşik

Eger geleşikde göz öňünde tutulan hukuklaryň ýa-da borçlaryň ýüze çykmagy geljekde garaşylýan, özem näbelli bolan waka ýa-da eýýäm ýüze çykan, ýöne taraplara entek mälim bolmadyk waka bagly bolsa, onda geleşik gaýra goýulýan şert bilen baglaşylan geleşik diýlip hasap edilýär.

1. Geleşikde hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykýan

pursady

Taraplar eger geleşikde göz öňünde tutulan hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykmagy geljekde garaşylýan, ýüze çykjagy ýa-da çykmagy belli bolmadyk waka bagly eden bolsalar, onda ol geleşik gaýra goýulýan şert bilen baglaşylan geleşik diýlip hasap edilýär (meselem, eger jaý bellenilen möhlete çenli ulanylmaga berilse, onda öý şol bellenilen möhletden başlap, kärendesine berler). Şeýle geleşikde gaýra goýulýan şert ýüze çykan pursadyndan başlap, hukuklar we borçlar döreýär.

Şu ýagdaýda şert geleşikde borçlaryň ýerine ýetirilmegine bolan hukuklaryň ýüze çykýan pursadyny kesgitleýär. Şol sebäpli hem şeýle geleşik gaýra goýulýan şert bilen baglaşylan geleşik diýlip atlandyrylýar. Geleşigiň hukuk netijesi ýüze çykmaýan hem bolsa, şeýle ýagdaýda geleşik ýerine ýetirilen diýlip hasaplanylýar. Şeýle geleşik hemme wajyp şertleri özünde saklaýar we haýsy-da bolsa bir goşmaça (esasy) geleşigiň ýerine ýetirilmegini talap etmeýär.

2. Geljekde garaşylýan, özem näbelli bolan waka

Eger geleşikde göz öňünde tutulan hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykmagy geljekde garaşylýan, ýüze çykjagy ýa-da çykmagy belli bolmadyk, özem näbelli bolan waka bagly edilen bolsa, onda geleşik gaýra goýulýan şert bilen baglaşylýandyr (TRK-nyň 121-nji maddasy). Şu ýagdaýda geleşikde göz öňünde tutulan ýuridiki netijeler diňe şert ýerine ýetirilenden soň ýüze çykar, şeýle-de, şerti ýerine ýetirmeklik wakanyň ýüze çykmagyna çenli gaýra goýulýar. Şol sebäpli hem şeýle şert gaýra goýulýan şert diýlip atlandyrylýar. Meselem, ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça zyýanyň öwezini

doldurmak borjy, ätiýaçlandyrylan zat zaýalanan ýagdaýynda, ätiýaçlandyryş edaranyň üstüne ýükleniler (ýangynyň ýüze çykmagy netijesinde we ş. m.).

Şu ýagdaýda şertiň ýüze çykmagy yzyna hereket etmeýär diýlip hasaplanylýar we degişli hukuk netijeleri diňe geljege degişlidir. Emma geleşigiň mazmunyndan geleşige gatnaşyjylaryň başga niýetleriniň gelip çykmagy hem mümkindir we ýüze çykan, gaýra goýlan şertiň yzyna hereket etdirilmegi mümkindir, meselem, eýýäm amala aşyrylan işler boýunça degişli hasaplaşyklaryň geçirilmegi.

Şeýle-de taraplar geleşigiň hakykylygyny eýýäm ýüze çykan, ýöne taraplara bu barada entek mälim bolmadyk waka bagly eden ýagdaýlarynda hem geleşik, gaýra goýulýan şert bilen baglaşylan geleşik diýlip hasap edilýär.

122 madda. Ýatrylýan şert bilen baglaşylan geleşik

Eger ýatrylýan şertiň ýüze çykmagy geleşigiň bes edilmegine getirýän bolsa we geleşik baglaşylmazlygyndan öň dowam eden ýagdaýy dikeldýän bolsa, onda geleşik ýatrylýan şert bilen baglaşylan geleşik diýlip hasap edilýär.

Eger geleşikte göz önünde tutulan hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykmagy geljekde garaşylýan, ýüze çykjagy ýa-da çykmajagy belli bolmadyk waka bagly edilen bolsa, onda geleşik gaýra goýulýan şert bilen baglaşylýandyr (meselem, eger kärendesine berijiniň ogly hemişelik ýaşamaga gelse, onda öýi kärendesine bermek şertnamasy bes edilýär). Şeýle geleşik derrew hukuk netijesini döredýär, emma gaýra goýulýan şert ýüze çykan ýagdaýynda, olar geljek wagta hereket etmeýär. Eger şol şertiň ýüze çykmagy geleşigiň bes etdirilmegine getirýän we şol geleşik amala aşyrylýança hereket eden ýagdaýy dikeldýän bolsa, geleşik gaýra goýulýan şert bilen baglaşylan diýip hasaplanylýar.

Gaýra goýulýan şert bilen baglaşylan geleşigiň hukuk netijeleri, şertler ýerine ýetirilen ýagdaýynda, haýal etmän ýüze çykýar. Emma taraplar bellibir ýagdaýlaryň ýüze çykmagyndan (çykmazlygyndan) soňra hukuklaryň we borçlaryň bes edilmeginiň mümkinligini öňünden göz önünde tutýarlar. Meselem, ýuridiki şahs, jaryň ýerleşýän binasynyň durkuny täzelemek işleri başlanyndan soňra, bu şertnamanyň hereketiniň bes etdiriljekdigi şerti bilen ýaşalman jary kärendesine alýar. Şu ýagdaýda kärendesine almak şertnamasy, degişli gurluşyk işlerini ýerine ýetirmek barada gurluşyk boýunça potratçy gurama bilen obýektde işläp başlamaklygyny möhleti kesgittenilen degişli şertnama baglaşylýança hereket edýär. Eger şeýle şertnama haýsy hem bolsa bir sebäplere görä baglaşylmasa, onda taraplar kärendesine almak şertnamasynyň şertlerini ýerine ýetirmäge borçludyr.

Şunda öňki gatnaşyklar, gatnaşyjy tarapyndan şertleriň ýüze çykmagynyň dowamy hökmünde bellenenidir, ol özüniň hukuk ähmiýetini saklap galýandyr we ýerine ýetirilmäge hem-de goralmaga degişlidir (bergini üzmek üçin töleg geçirmek, önümçilik çykdajylarynyň öwezini doldurmak we ş.m.).

123 madda. Şert ýüze çykan mahalynda päk ýürekliligiň ähmiýeti

1. Eger şertiň ýüze çykmagy özi üçin amatsyz bolan tarap şertiň ýüze çykmagyny ynsapsyzlyk bilen bökdän bolsa, onda şert ýüze çykan diýlip hasap edilýär.

2. Eger şertiň ýüze çykmagy özi üçin amatly bolan tarap şertiň ýüze çykmagyna ynsapsyzlyk bilen ýardam eden bolsa, onda şert ýüze çykan diýlip hasap edilmeýär.

Hukuklar amala aşyrylanda päkýürekli we paýhasly bolmaklyk şertli geleşiklere hem degişlidir. Raýat hukugy, maksady şertli geleşikleriň gatnaşyjylarynyň bähbidini goramak bolup durýan çäreleri göz önünde tutýar. Şertleriň ýüze çykmagyny, özi üçin şertiň ýüze çykmagy amatsyz bolan tarap ynsapsyzlyk bilen saklan bolsa, onda şert ýüze çykan diýlip hasaplanylýar (TRK-nyň 123-nji maddasynyň 1-nji bendi), emma eger-de şertiň ýüze çykmagyna, özi üçin şertiň ýüze çykmagy amatly bolan tarap ynsapsyzlyk bilen ýardam eden bolsa, onda şert ýüze çykmadyk diýlip hasaplanylýar (TRK-nyň 123-nji maddasynyň 2-nji bendi).

Şertleriň ýüze çykmagyny, özi üçin şertiň ýüze çykmagy amatsyz bolan tarap ynsapsyzlyk bilen saklan bolsa ýa-da şertiň ýüze çykmagyna, özi üçin şertiň ýüze çykmagy amatly bolan tarap ynsapsyzlyk bilen ýardam eden bolsa, onda şert degişlilikde ýüze çykan ýa-da ýüze çykmadyk diýlip hasaplanylýar.

Meselem, edara, özüniň mahabatlandyрма ýerleşdirmek üçin ygtyýarnama aljakdygy şerti bilen, öýüň ýüz tarapynda mahabatlandyрма germewini ýerleşdirmek barada öýüň eýesi bilen dilleşdi. Emma edara goşmaça paç tölemelidigi sebäpli, ygtyýarnama almak üçin arza-da bermedi (hereketsizlik etdi). Mahabatlandyрма germewiniň ýerleşdirilmändigine garamazdan, edara öýüň eýesine kärende üçin tölegi tölemelidir, sebäbi TRK-nyň 123-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda, şu ýagdaýda şert ýüze çykan hasaplanylýar.

Şeýle geleşikler bilen bagly ýokary howp, taraplara şol şertiň ýüze çykmagyna ýa-da ýüze çykmazlygyna täsir edýän hereketleri amala aşyrmagy gadagan edip, aýratyn ähmiýetli borçlary ýükleýär. Eger tarap geleşigiň baglaşylmazlygyny isleýän bolsa hemde şertiň ýüze çykmazlygyna ynsapsyzlyk bilen ýardam eden bolsa, onda şert ýüze çykan diýlip hasaplanylýar.

Başga ýere göçmek bilen baglanyşkly işe bellenen ýagdaýynda, ýaşayş jaýyny satmak barada geleşik baglaşan, emma keselliligi sebäpli, başga ýere işe geçmekden ýüz dönderip, az wagt geçeninden soňra bolsa jaýyny başga bir şahsa özi üçin has amatly şertlerde satyp, başga şahsere gidip galan satyjynyň hereketi şeýle kesgittenilmelidir. Şertiň ýüze çykmagyna ynsapsyzlyk bilen ýardam edilmegi hem şeýle netijäni döredýär. Eger şertiň ýüze çykmagyna özi üçin şertiň ýüze çykmagy amatly bolan tarap ynsapsyzlyk bilen ýardam eden bolsa, onda şert ýüze çykmadyk diýlip hasaplanylýar. Binanyň eýesi binanyň durkuny täzelemek işleri barada şertnama baglaşyp, kärendeçiden ulanyp oturan jaýyny boşatmagyny talap edýär hem-de ýeňil ýa-da hatda düýpli abatlandyryş işlerini hem alyp barýar, soňundan hem işleri bes edýär-de, jary başga bir has amatly kärendeçä kärendesine berýär.

6 BAP. GELEŞIKLERDÄKI RAZYÇYLYK

124 madda. Düşünje

1. **Eger geleşigiň hakykylygy üçünji şahsyň razyçylygyna bagly bolsa, onda razyçylyk bermek hem, razyçylyk bermezlik hem bir tarapyň öňünde-de, beýleki tarapyň öňünde-de aýdylyp bilner.**
2. **Razyçylygyň aňladylmagy geleşik üçin belenen formanyň berjaý edilmegini talap etmeýär.**
3. **Eger özüniň hakykylygy üçünji şahsyň razyçylygyna bagly bolan geleşik onuň razyçylygy bilen baglaşylan bolsa, onda şu Kodeksiň 91-nji maddasynyň 2-nji punktunyň kadalary ulanylýar.**

1. Umumy düzgünler

Raýat hukugynda onuň hakyky bolmagy üçin, diňe oňa gatnaşyjylaryň isleg bildirmekleri ýeterlik bolman, eýsem üçünji şahslaryň razylygy hem hökman bolan geleşikleriň topary bardyr. Nusgawy mysallar bilen bilelikde (kämilik ýaşyna ýetmedik ýa-da kämilik ukyby çäklendirilen şahs bilen baglaşylan geleşik ýaly) häzirki zaman hukugy onuň hakyky bolmagy üçin, ygtyýarly döwlet edarasynyň razylygy hem hökman geleşikleri hem göz öňünde tutýandyr.

Käbir geleşiklere seredilende, üçünji şahslaryň razylygyna bagly geleşikleriň hukuk meselelerini düzgünleşdirýän birnäçe kadalar gabat gelýär.

Geleşik bilen, esasan-da, şertnama bilen, geleşigiň hakyky bolmagy «kimdir biriniň» razylygyna bagly edilip bilinmez. Beýle ýagdaýa diňe kanunda göz öňüne tutulan halatlarda ýol berilýär. Meselem, eger-de kämilik ýaşyna ýetmedik, baglaşylmagy üçin hökman bolan kanuny wekiliniň razylygy bolmadyk şertnama baglaşsa, onda bu şertnamanyň hakyky bolmagy, kämilik ýaşyna ýetmedigiň girdeji alýan halatlaryndan başga ýagdaýlarda wekiliň ol geleşigi soňundan makullamagyna baglydyr (TRK-nyň 88-nji maddasynyň 1-nji bölegi).

Diňe kanunda göz öňüne tutulan halatlarda, razylyk geleşigiň hakyky bolmagyna täsir edýän hem bolsa, bu taraplaryň ol ýa-da beýleki şahslaryň razylygyny, geleşigiň hakyky bolmagynyň şerti hökmünde hasaplamaklyklaryny aradan aýyрмаýar.

Geleşigiň hakyky bolmagynyň şerti hökmünde hasaplanylýan razylyk, onuň bolmagy geleşige gatnaşyjylar tarapyndan, geleşigiň yuridiki netijeleri (şertli geleşikler) bilen baglaşdyrylýan razylykdan tapawutlandyrylmalydyr. Soňky ýagdaýda razylyk, geleşigiň hakyky bolmagynyň şerti däl-de, eýsem geleşigiň mazmunynyň düzümi bölegi hasaplanylýar.

Razylygyň geleşigiň baglaşylmagynyň öňünden hem, baglaşylanyndan soň hem bolup biljekdigini Kanun göz öňünde tutýar. Kanun şu ýagdaýda, her dürli adalgalary ulanýan hem bolsa, razylygyň barlygyna ýa-da ýoklugyna bagly bolan, hukuk netije iki ýagdaýda hem, meňzeş dýen ýalydyr-geleşik hakykydyr ýa-da hakyky däl.

2. Razylyk bir taraplaýyn geleşik hökmünde

Razylyk geleşigiň hakyky bolmagynyň şerti bolup durýandygyna garamazdan, ol şol bir wagtda esasy geleşik babatda hyzmat ediji wezipäni ýerine ýetirýän geleşikdir. Ýagny razylyk, şol bir wagtyň özünde aýratyn geleşik we kömekçi serişde bolup durýar. Aýratyn geleşik hökmünde razylygyň esasy diýlip esasy geleşigiň bir tarapy babatda hem, beýleki tarapy babatda hem erkisleg bildirmeklik goýlandyr. Bu erk-isleg bildirmeklik, geleşigiň hakyky bolmaklygy üçin kanunda göz öňüne tutulan talaplaryň hemmesine laýyk gelmelidir. Şeýlelikde, razylyk dawaşlyp bolunýan hem, hakyky dälligi anyk görnüp duran hem (ahmiýetsiz) we ş.m. bolup biler. Razylygyň hakyky dældigi we hakykylygy barada mesele, islendik geleşik babatda goýluşy ýaly hem goýlup bilner.

Razylyk birtaraplaýyn geleşik bolup durýar, ýöne onuň hakyky bolmagy üçin beýleki tarap ony alan bolmalydyr.

Geleşigiň hakyky bolmagy üçin, kanunda belenen görnüşini berjaý etmek hökmandyr. Eger şeýle görnüş belenenilmedik bolsa, onda ony taraplaryň özlari kesgitläp bilerler (TRK-nyň 93-nji maddasy).

Şeýlelikde, razylyk islendik görnüşde amala aşyrylyp bilner: dilden, ýazmaça, konklýudent we ş.m. Haçanda razylyk konklýudent hereket bilen amala aşyrylýan bolsa, bir ýagdaýa üns berilmelidir, ýagny razylyk – bu onuň hakyky bolmagy üçin, oňa beýleki tarapyň düşünmegi hökman bolan geleşikdir. Şol sebäpli hem ol şeýle amala aşyrylan bolmalydyr, ýagny beýleki tarap erk-isleg bildirilýändigine anyk düşünmelidir. Razylygyň görnüşini, razylygyň bolmagynyň hökmanlygyny talap edýän geleşigiň görnüşine bagly bolmasa-da, kanun razylygyň hökmany görnüşini kesgitläp biler. Meselem, paýdarlar jemgyýetiniň direktorlarynyň gozgalmaýan emlägi satmaklary üçin, synlaýjy geleşigiň razylygy hökmandyr. Bu razylyk diňe ýazmaça görnüşde beýan edilen ýagdaýynda, onuň hukuk güýjüniň bardygyny mese-mälim bolup durandyr.

3. Geleşiklerde razylygyň ulanylýan ýagdaýlary

Haçanda biz razylygy geleşigiň şerti hökmünde görkezimizde, olar babatda razylyk institutyny ulanyp bolýan geleşikler barada gürrüň gidýändigini ýatdan çykarmaly däl.

Razylyga bagly geleşik birtaraplaýyn, ikitaraplaýyn hem-de köptaraplaýyn bolup biler. Dolandyryş edarasynyň başlangyjy boýunça zähmet şertnamasyny bes etmek, birtaraplaýyn geleşigiň razylyga bagly bolmagynyň aýdyň mysaly bolup biler. Zähmet şertnamasyny bes etmek – bu birtaraplaýyn geleşikdir. Türkmenistanyň Zähmet kodeksiniň 45-nji maddasyna laýyklykda, iş berijiniň başlangyjy boýunça şol Kodeksiň 42-nji maddasynyň birinji böleginiň 1,4,10,11,13-15-nji bentlerinde göz öňünde tutulan halatlardaky başga ýagdaýlarda (diýmek, zähmet şertnamasyny bes etmek üçin) işçileri

we gullukçylary işden çykarmak üçin, kärdeşler arkalaşygynyň edarasynyň ýa-da işgärleriň beýleki wekilli edarasynyň razylgy hökmandyr.

Häzirki zaman çylşyrymly sosial-ykdysady gatnaşyklarda, haçanda döwletiň bu ýagdaýlary düzgünleşdirmek meselesinde ony we täsiri önän ähmiýetli bolan wagtynda, hakyky bolmagy üçin döwlet tarapyndan razylgy hökman bolan geleşikleriň sany mazaly ösýär. Özüniň häsiýeti boýunça döwlet edaralarynyň razylgy hususy hukuk däl-de, administratiw-hukuk karary bolup durýar. Şol sebäpli olar babatynda, özüniň häsiýeti boýunça, hususy hukuk razylgy bilen bagly bolan TRK-nyň 124-127-nji maddalarynda göz önüne tutulan kadalaryny ulanyp bolarmy diýen sorag ýüze çykýar. Administratiw-hukuk karary (razylgy) geleşigiň (diýmek, hususy hukuk kadanyň) hakyky bolmagynyň şerti diýip hasaplanylarmy?

TRK-nyň 333-nji maddasynyň 1-nji bendi, eger-de jemgyýetiň ýa-da şahsyýetiň düýpli bähbidini goramak üçin, geleşigiň hakyky bolmagy döwletiň rugsadyna bagly bolsa, onda bu aýratyn kanun bilen düzgünleşdirilmelidigini kesgitleýär. Eger kanun ol ýada beýleki geleşik üçin döwlet edarasynyň razylgynyň hökmandygyny göz önünde tutýan bolsa, onda şu geleşigiň hakyky bolmagy görkezilen razylga baglydygy barada çen edilmelidir. Şeýle razylgy bermegiň tertibi ýörite kanun bilen kesgitlenilen hem-de hususy hukugyň çäklerinden çykýan hem bolsa, onda-da ol hususy hukuk kadanyň (geleşigiň) hukuk ykbalyna täsir edýär.

Şol sebäpli TRK-nyň 124-127-nji maddalarynda göz önüne tutulan razylgy institutyny döwlet edaralary tarapyndan berlen razylgyklar barasynda, eger olar geleşigiň hakyklygy barada mesele bilen bagly bolsa ulanyp bolar.

Dymmaklyk (nähili hem bolsa, bir hereketiň bolmazlygy) köplenç ýagdaýlarda, dymýanyň geleşik baglaşmak niýeti bardyr diýip hasap edilmegine ygtyýar bermeyär. Şol sebäpli hem diňe kanunda belenen ýa-da taraplaryň ylalaşan ýagdaýlarynda ol nazara alnyp bilner. Şunda dymmaklygyň şahsyň ylalaşyk baglaşmaklyga razylgy hökmünde hasaplanmagynyň mümkin bolmagynyň şertleri anyk belenilmelidir. TRK-nyň 583-nji maddasynyň 2-nji bendi şeýle häsiýetli kadalaryň mysaly hökmünde gulluk edýär: eger kireýne alyjy möhlet geçeninden soň hem emläkden peýdalanmagyny dowam etdirse, kireýne beriji hem muňa garşy bolmasa, şertnama belenilmedik möhlete täzeden baglaşylan hasaplanylýar.

Kanun umumy tertip hökmünde, kanunda ýa-da taraplaryň ylalaşygy bilen geleşikler üçin ýönekeý ýazmaça ýa-da ýazmaça ökde hünärlä (kepillendirip tertipde tassyklanylýan) görnüşi göz önünde tutulmadyk halatlaryň hemmesinde geleşigiň dilden baglaşylmagyna rugsat berýär.

TRK, meselem, kanunda göz önünde tutulmadyk (TRK-nyň 8-nji maddasynyň “a” tesimi), emma oňa garşy gelmeýän şertnamalaryň we geleşikleriň baglaşylmagyna rugsat berýär we şeýle geleşikleriň görnüşi belenilmedik hasaplanylýar, şol sebäpli hem taraplar şeýle geleşikleri baglaşanlarynda, şol geleşiklere meňzeş geleşikleriň görnüşinde baglaşmaga ýa-da dilden baglaşmaga haklydyrlar. Raýatlar bölekleyin söwda edýän satyjylardan we bazarda haryt satyn alanlarynda, ilata durmuş taýdan hyzmat edýän telekeçilere ýüz tutanlarynda, olaryň dürli-dürli zerur isleglerini kanagatlandyrmak üçin, dilden geleşikler ulanylýar. Ony haçanda bu mümkin bolanda telekeçiler hem ulanylýarlar.

Haçanda onuň hakyky bolmagy üçin üçünji şahsyň razylgyna bagly bolan geleşik baglaşylanda, onda üçünji şahsyň razylgy bilen TRK-nyň 91-nji maddasynyň 2-nji bendiniň kadasy ulanylýar. TRK-nyň 90-njy maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda, kämillik ýaşyna ýetmedik bilen, onuň kanuny wekiliniň razylgy bolmazdan baglaşylan şertnama, eger şertnama göz önünde tutulan hereketi ýerine ýetirmek üçin kämillik ýaşyna ýetmedik, kanuny wekiliniň ýa-da onuň razylgy bilen üçünji şahs tarapyndan bu maksat ýa-da erkin hojalyklyk etmek üçin berlen serişdä ygtyýarlyk eden bolsa, hakyky diýlip hasaplanylýar.

Eger kanuny wekil kämillik ýaşyna ýetmedik şahsa kärhana garaşsyz ýolbaşçylyk etmek ýa-da garaşsyz zähmet gatnaşyklaryna garaşsyz gatnaşmak hukugyny berýän bolsa, onda bu işleriň çäginde adaty hasaplanylýan gatnaşyklarda ol kämillik ukyply bolýar. Bu kadalar kärhana döredilende hem, ol ýatrylandaky gatnaşyklarda hem, zähmet gatnaşyklary başlanda hem, bes edilende hem ulanylýar.

Kärhana ýolbaşçylyk etmekligine rugsat kanuny wekilniň hossarlyk we howandarlyk edarasy bilen ylalaşylan razylgyny talap edýär (TRK-nyň 90-njy maddasynyň 2-nji, 3-nji bentleri). Onuň baglaşylmagy üçin hökman bolan kanuny wekiliniň razylgy bolmazdan, kämillik ýaşyna ýetmedik bilen baglaşylan birtaraplaýyn geleşik, hakyky däl. Meselem, eger kämillik ýaşyna ýetmedik, oňa miras boýunça düşen awtoulagy onuň kanuny wekiliniň razylgy bolmazdan satsa, onda baglaşylan şeýle geleşik hakyky däl.

TRK-nyň 89-njy maddasyna laýyklykda, kämillik ýaşyna ýetmedik bilen baglaşylan şertnama makullanylmagyna çenli, beýleki tarapyň şertnamadan ýüz döndermäge hukugy bardyr. Eger beýleki tarap şahsyň kämillik ýaşyna ýetmedikdigini bilen bolsa, diňe kämillik ýaşyna ýetmedik şahs kanuny wekiliniň razylgynyň bardygyny barada aýdyp, ýalan maglumat bilen ony ýalňyşdyran halatynda, onuň şertnamadan ýüz döndermäge hukugy bardyr. Kanuny wekiliniň razylgy bar hem bolsa, emma kämillik ýaşyna ýetmedik bu ýazmaça resminamany görkezmandigi sebäpli, geleşik baglaşan beýleki tarap haýal etmän, ondan ýüz dönderen bolsa, emma beýleki tarap kanuny wekilniň bu razylgy barada habarly edilen bolsa, onda şeýle ýüz döndermeklige ýol berilmeýär.

125 madda. Öňünden berlen razylgy (rugsat)

Öňünden berlen razylgy (rugsat), eger taraplar başga zat dogrusynda ylalaşmadyk bolsalar, geleşik baglaşylmazdan öň ýatrylyp bilner. Razylgygyň ýatrylmagy hakynda taraplaryň ikisine-de habar berilmelidir.

Öňünden berlen razylgy rugsat diýlip atlandyrylýar (TRK-nyň 125-nji maddasy).

Özüniň hukuk häsiýeti boýunça rugsat ynanç hat bilen meňzeşdir. TRK-nyň 128-nji maddasyna laýyklykda, geleşik wekilniň üsti bilen hem baglaşylp bilner. Wekillige bolan hukuk ygtyýarlyk kanundan gelip çykýar ýa-da ynanç hat esasynda ýüze çykýar. Eger geleşigiň häsiýetinden ony şahsyň edil özi amala aşyrmalydygy gelip çykýan bolsa ýa-da kanun geleşigiň wekilniň üsti bilen baglaşylmagyny gadagan edýän bolsa, onda bu kada ulanylmaýar. Mundan başga-da, köplenç, razylgy ynanç hat görnüşinde bolýar. Ynanç hat beren şahs wekile ol ýa-da beýleki hereketleri amala aşyrmaga rugsat berýär.

Eger rugsat bellibir möhlete berlen bolsa, onda bu möhletniň geçmegi bilen ol güýjüni ýitirýär. Eger rugsadyň esasynda ol ýa-da beýleki hukuk gatnaşygy goýlan bolsa, onda bu gatnaşygyň bes edilmegi rugsadyň öz-özünden ýatrylmagyna getirýär.

Meselem, direktor tarapyndan berilýän rugsadyň esasynda onuň direktoryň wezipesinde durýan wagty durýar. Eger ol bu wezipesinden boşadylsa, onuň direktor hökmünde bermäge ygtyýarly bolan rugsatlary hem öz-özünden bes edilýär. Öňden berlen razyçylygyň (rugsadyň) ýatrylandygy barada iki tarapa hem habar berilmelidir.

126 madda. Indiki razyçylyk (makullaýyş)

Indiki razyçylygyň (makullamagyň) geleşik baglaşylan pursadyndan başlap, eger başgaça bellenilmedik bolsa, geçen wagat üçin güýji bardyr.

Geleşik baglaşylandan soň berlen razyçylyk makullaýyş diýlip atlandyrylýar (TRK- niň 126-njy maddasy) we kanun onuň geçen wagat üçin güýjüniň bardygyny kesgitleýär, diýseň ol makullanylandan soň hakyky bolmaýar-da, eýsem baglaşylan pursadyndan başlap hakykydyr.

Geçen wagat üçin güýjüniň bolmagy, makullamagyň möhüm aýratynlygy bolup durýar, sebäbi geleşikde bolan ýetmezçilik, makullamagyň netijesinde düzedilýär we hukuk ony başyndan bolmadyk diýip ykrar edýär. Şonuň üçin kanun hakyky däl geleşikden hakykatda ýüze çykan netijelere hukuk taýdan hakykylygy berýär. Meselem, TRK-nyň 91-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda, hökman bolan kanuny wekiliniň razyçylygy bolmazdan, kämillik ýaşyna ýetmedik bilen baglaşylan birtaraplaýyn geleşik, ol geleşigi onuň kanuny wekili makullaýança hakyky dälidir.

127 madda. Ygtyýarsyz şahsyň zada ygtyýar etmegi

- 1. Ygtyýarsyz şahsyň haýsy-da bolsa bir zada ygtyýar etmegi, eger munuň özi ygtyýarly şahsyň rugsat bermegi bilen amala aşyrylan bolsa, hakyky hasaplanylýar.**
- 2. Eger ygtyýarly şahs zada ygtyýar edilmegini makullasa ýa-da ygtyýar eden şahsyň özi zady edinse ýa-da ony ygtyýarly şahsdan miras alsa we wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş baradaky jogapkärçiligi doly öz üstüne alsa, onda şol zada ygtyýar edilmegi hakyky bolýar. Eger şol zat hakynda ýokarda görkezilen soňky iki halatda bir-birine garşy gelýän birnäçe buýruk berlen bolsa, onda ilki başky buýruk hakyky bolýar.**

TRK-nyň 127-nji maddasy haýsy-da bolsa bir zada ygtyýar etmegi, ygtyýarsyz şahs tarapyndan amala aşyrylýan ýagdaýlary göz önünde tutýar, şunda bu ygtyýar etmegiň hukuk güýjüniň bolmagy üçin, ygtyýarly şahsyň rugsat bermegi gerekdir.

Şu ýagdaý-da ygtyýarsyz şahs diýen düşüňjani kanun uly manyda ulanylýar.

Şunda ygtyýarsyz şahs diýip, diňe bu zada hukuky ýok şahsa düşünilmän, eýsem, bu zada hukuky bar hem bolsa, bu zada ygtyýar etmek üçin oňa üçünji şahsyň razylygy gerekdir. Meselem, eger eýesi öýi banka girewine beren bolsa (ipotekanyň predmeti edip), ol hatda bu öýüň eýesi bolup durýan hem bolsa, ol bu öýi diňe bankyň razylygy bilen daşlaşdyryp biler. Eger daşlaşdyrmak bankyň razylygy bolmazdan amala aşyrylan bolsa, onda öý eýesi ygtyýarsyz şahs bolar we ygtyýarsyz şahs tarapyndan amala aşyrylan ygtyýar etmeklik bolsa, hakyky däl diýlip hasap edilmelidir.

Eger goňsusy öý eýesiniň uzak wagtlap iş saparynda bolmagyndan peýdalanylýar, bu jaýy kärendesine berse, onda bu ygtyýarsyz şahs tarapyndan amala aşyrylan ygtyýar etmeklik bolar.

Ygtyýarsyz şahs tarapyndan emläge ygtyýar etmekliklige berlen razylyk, birneme wekillige meňzeýär. Iki halatda-da, ygtyýarly şahs tarapyndan zada ygtyýarlyk etmeklige hukuk berilýän, özgäniň zadyna ygtyýarsyz şahs tarapyndan ygtyýar etmeklik ýüze çykýar.

TRK-nyň 127-nji maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda, eger ygtyýarly şahs zada ygtyýar edilmegini makullasa ýa-da ygtyýar eden şahsyň özi zady edinse ýa-da ony ygtyýarly şahsdan miras alsa we wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş baradaky jogapkärçiligi doly öz üstüne alsa, onda şol zada ygtyýar edilmegi hakyky bolýar. Eger şol zat hakynda ýokarda görkezilen soňky iki halatda bir-birine garşy gelýän birnäçe buýruk berlen bolsa, onda ilki başky buýruk hakyky bolýar.

TRK-nyň 90-njy maddasynyň 2-nji bendine laýyklykda, kämillik ýaşyna ýetmedik bilen, onuň kanuny wekiliniň razylygy bolmazdan baglaşylan şertnama, eger şertnamada göz önünde tutulan hereketi ýerine ýetirmek üçin kämillik ýaşyna ýetmedik, kanuny wekiliniň ýa-da onuň razylygy bilen üçünji şahs tarapyndan bu maksat ýa-da erkin hojaýynlyk etmek üçin berlen serişdä ygtyýarlyk eden bolsa, hakyky diýlip hasaplanylýar.

Ygtyýarlyk eden şahsyň özi zady edinse, onda şol ygtyýar edilmegi hakyky bolýar. Şeýle hem zady ygtyýarly şahsdan miras hökmünde alsa we wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş baradaky jogapkärçiligi doly öz üstüne alsa, onda şol zada ygtyýar edilmegi hakyky bolýar.

TRK-nyň 1200-nji maddasyna laýyklykda, wesýet ediji mirasdaryň üstüne haýsydyr bir borçnamanyň (wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş-legaty) bir ýa-da birnäçe şahsyň peýdasy üçin mirasyň hasabyna ýerine ýetirilmegini ýükläp biler.

Wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş predmeti hökmünde aljak miras emlägine gelýän eýeçilikdäki wesýetnamalaýyn ýüz dönderişniň (legatoriniň) berilmegi, hukukdan ýa-da başga zatly hukuk mirasa girmeyän emlägiň edinilmegi we oňa berilmegi, bellibir işiň edilmegi, hyzmatlaryň edilmegi we başgalar berlip bilner.

Şu ýagdaýda ygtyýarly şahsdan ygtyýarlyk eden şahs zat alanyndan soň, wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş baradaky jogapkärçiligi doly öz üstüne alýar. Emma şu taýda bir zady bellemelidir, ýagny TRK-nyň 1210-njy maddasyna laýyklykda, wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş alan miras berijiniň bergileri boýunça jogap bermeyär.

Eger ygtyýar eden şahsyň özi zady edinse ýa-da ony ygtyýarly şahsdan miras alsa we şol zat hakynda bir-birine garşy gelýän birnäçe buýruk berlen bolsa, onda ilki başky buýruk hakyky bolýar.

7 BAP. WEKILLIK WE YNANÇ HATY

128-nji madda. Wekillik

- 1. Geleşik wekiliň üsti bilen hem baglaşylyp bilner. Wekillik baradaky ygtyýarlyklar kanundan gelip çykýar ýa-da ynanç haty esasynda ýüze çykýar.**
- 2. Eger geleşik onuň häsiýetinden ugur alnyp, gös-göni şol şahsyň özi tarapyndan baglaşylmaly bolsa ýa-da kanun geleşigi wekiliň üsti bilen baglaşmagy gadagan edýän bolsa, onda bu kada ulanylmaýar.**

1. Umumy düzgünler

Wekillik hukuk gatnaşygy bolmak bilen, oňa laýyklykda bir adam (wekil) özünde bar bolan ygtyýarlyklaryň esasynda beýlekiniň (wekillik edilyäniň) adyndan çykyş edýär we hereket edýär. Wekiliň hereketleri bilen wekillik edilyän adam üçin hukuklar we borçlar gös-göni döredilýär, üýtgedilýär ýa-da bes edilýär. Çünki wekil wekillik edilyäniň adyndan hereket edýändigini sebäpli, onuň wekiliň hukuga laýyk hereketleri wekillik edilyän bilen üçünji şahslaryň arasynda hukuk gatnaşyklarynyň belenilmegine getirýär.

2. Wekilligiň subýektleri

Wekillik babatda üç subýekt hereket edýär, wekillik edilyän adam, wekil we üçünji şahs, olara laýyklykda wekillik edilyände wekiliň hereketleriniň netijesinde hukuk gatnaşyklary ýüze çykýar. Wekillik edilyän hökmünde raýat hukugynyň islendik subýekti – ýuridik şahs ýa-da kämillik ukybynyň ýagdaýyna garamazdan raýat çykyş edip biler. Wekil bolsa her bir adam bolup bilmez, ozaly bilen ol kämillik ukybyna eýelik edýän raýat bolmalydyr. TRK 130-njy maddasynyň güýjünde kesgitli halatlarda wekil çaklendirilen kämillik ukybyna eýelik edýän hem bolup biler. Ýuridik şahslar eger bu olaryň esaslandyryjy resminamalarynda görkezilen maksatlardan we wezipelerden çapraz düşmese, wekilleriniň wezipelerini öz üstüne alyp bilerler. Wekillik edilyän wekiliň kömegi bilen raýat-hukuk geleşigini baglaşýan ýa-da beýleki hukuk hereketini amala aşyran üçünji şahs hökmünde raýat hukugynyň islendik subýekti hem çykyş edip biler. Kanun diňe özi babatda, şol bir wagtda özüniň wekillik edýän başga adamy babatda wekillik edilyäniň adyndan geleşikleri amala aşyrmagy wekile gadagan edýär, haçanda geleşik diňe TRK-nyň 139-njy maddasynyň borçnamalaryny ýerine ýetirmäge syrykdýrylan halatlary muňa degişli däldir.

3. Wekiliň ygtyýarlyklary

Wekilde zerur ygtyýarlygyň ýüze çykmagy, ozaly bilen, wekillik edilyäniň erk-islegini aňlatmagy, şeýle hem beýleki hukuk faktlary bilen baglanyşyklydyr. TRK-nyň 128-nji maddasyna laýyklykda wekiliň ygtyýarlyklary kanuna, ynanç hatyna esaslanyp biler. Mundan başga-da wekillik ygtyýarlyklary administratiw namadan gelip çykyp biler. Wekiliň ygtyýarlyklarynyň möçberi we häsiýeti, şeýle hem olary amala aşyrmagyň şertleri wekilligiň esasynda ýatan hukuk faktorlaryna göni baglydyr. Wekilde ygtyýarlyklaryň bolmagy – islendik wekilligiň gös-göni şertidir. Wekillik kanuna esaslanýar, ýagny ol kanunyň göni görkezmesi bilen ýüze çykan gatnaşyklardyr. Mysal üçin, kiçi ýaşly çagalaryň kanuny wekilleri ata-ýeneler bolup durýarlar, olaryň ygtyýarlyklary enelik we atalyk faktlaryna esaslanýar. Perzentlige almak, howandarlygy bellemek we beýleki hukuk faktorlarynyň birmäçesi hem şeýle roly oýnaýarlar, olar bilen kanun wekilligiň ýüze çykmagyny baglanyşdyrýar. Wekilligiň bu görnüşiniň aýratynlyklary, birinjiden, olar wekillik edilyäniň erkine garamazdan ýüze çykýar we ikinjiden, wekiliň ygtyýarlyklary gös-göni kanun bilen kesgitlenilen. TRK-nyň 128-nji maddasynyň kanundan gelip çykýan wekiliň ygtyýarlyklary hakynda aýdýandygyna garamazdan, TRKnyň bu kadasyňy wekilligiň Türkmenistanyň kadalaşdyryjy-hukuk namalarynyň beýleki görnüşlerinden hem gelip çykyp biljekdigine düşünmek gerek. Şunda kadalaşdyryjy hukuk namalaryň görnüşleri 1992-nji ýylyň 18-nji maýyndaky Türkmenistanyň Konstitusiyasy (Türkmenistanyň Konstitusiasynyň III bölümi) hem-de 2005-nji ýylyň 7-nji dekabryndaky «Kadalaşdyryjy hukuk namalary hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny bilen kesgitlenilýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň Prezidentiniň 2002-nji ýylyň 23-nji awgustyndaky «Döwlet emlägini peýdalanmagyň tertibini kämilleşdirmek hakynda» №5835 Kararynyň 1-nji bendi döwlet emlägini kärendesine berijiniň ygtyýarlyklary, onuň edara degişliligine garamazdan, Türkmenistanyň Ykdysadyýet we maliýe ministrliginiň (häzirki wagtda Türkmenistanyň Ykdysadyýet we ösüş ministrligi) amala aşyryandygyny göz önünde tutýar. Türkmenistanyň Prezidentiniň görkezilen Karary TRK-nyň 48-nji maddasynyň 2-nji böleginiň düzgünlerine esaslandy, olara laýyklykda döwlet raýat hukuk gatnaşyklarynda ýuridik şahs hökmünde gatnaşýar. Şunda döwletiň ygtyýarlyklaryny onuň edaralary amala aşyýarlar. Wekillik administratiw namada esaslandyrylyp bilner. Şeýle halatlarda wekil wekillik edilyäniň administratiw buýrugynyň güýjünde onuň adyndan hereket edýär. Hususanda, ýuridik şahsyň edarasy (ýuridik şahsyň ýolbaşçysy ýa-da beýleki ygtyýarly adamy ýa-da ýuridik şahsyň kollegial ýolbaşçy edarasy) hukuk namalaryny düzmek, geleşikleri baglaşmak we ş.m. bilen kazyýetde wekillik bilen bellibir wekillik wezipelerini amala aşyrmak bilen baglanyşykly işgäri wezipä bellemek hakynda administratiw nama (mysal üçin, kollegial edaranyň buýrugy, emri ýa-da çözgüdi) çykarýar. Şu ýagdaýda wekiliň ygtyýarlylygy çykarylan administratiw nama bilen kesgitlenilýär ýa-da işgäriň wezipe gollanmasyndan ugur alynýar ýada wekiliň hereket edýän ýagdaýyndan ybarat bolýar (dükandaky satyjy, pulhanaçy, buýurmalary kabul ediji we ş.m.). Wekillik ynanç hatyna hem esaslanyp biler (bu hakda aşakdaky TRK-nyň 132-135-nji maddalaryndaky düşündirişlere seret).

Wekillik şertnama hem esaslanyp biler. Mysal üçin, TRKnyň 721-nji maddasyna laýyklykda tabşyryk şertnamasy boýunça ynanylan adam ynanyjynyň adyndan we onuň hasabyna özüne tabşyrylan hereketleriň birini ýa-da birmäçesini amala aşyrmaga borçludyr. Mundan başga-da TRK-nyň III-nji böleginiň 14-nji (eýeçiligi ynanyjylykly dolandyrmak) we 16-njy (Dellalçylyk) bablary hem şertnama esaslanan wekillik ygtyýarlyklaryny göz önünde tutýar.

Wekillik hakynda ýokarda beýan edilen kadalar şu aşakdaky halatlarda haçanda geleşigiň häsiýetinden onuň gös-göni adamyň özi tarapyndan amala aşyrylmaly bolsa ýa-da haçanda kanun wekiliň üsti bilen geleşikleriň baglaşylmagyny göni

gadagan eden halatlarynda ulanylmaýar. Hususan-da, TRK-nyň 1163-nji maddasyna laýyklykda, wesýetnamany diňe wesýet ediji düzmelidir. Wesýetnamanyň wekiliň üsti bilen düzülmegine ýol berilmeýär.

129-njy madda. Wekiliň hereketleri

1. **Wekiliň öz ygtyýarlarynyň çäklerinde we özüniň wekilçilik edýän şahsynyň adyndan baglaşan geleşigi boýunça hukuklar we borçlar diňe wekilçilik edilýän şahsda ýüze çykýar.**
2. **Eger geleşik başga şahsyň adyndan baglaşylan bolsa, onda wekilçilik baradaky hukugyň bolmazlygyny geleşigiň beýleki tarapy, eger wekilçilik edýän şahsyň döreden ýagdaýlary beýleki tarapyň şonuň ýaly ygtyýarlyklaryň bardygyny ak ýüregi bilen çak etmegine getiren bolsa, peýdalanyp bilmez.**
3. **Eger geleşik baglaşylan mahalynda wekil özüniň wekilçilik ygtyýarlyklarynyň bardygyny görkezmeýän bolsa, onda geleşik gös-göni wekilçilik edilýän şahs üçin netijeleri diňe beýleki tarapyň wekilçilik hakynda çak etmeli bolan halatynda döredýär. Bu kada beýleki tarapyň kim bilen geleşik baglaşandygy şol tarap üçin tapawudynyň ýok mahalynda hem ýöreýär.**

1. Umumy düzgünler

Wekiliň hereketleri haçanda olar wekile berlen ygtyýarlyklaryň çäklerinde amala aşyrylan mahalynda wekillik edilýäniň raýat hukuklaryny we borçlaryny döredýärler, üýtgedýärler ýa-da bes edýärler. Eger wekil öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinden arşa çyksa, wekillik edilýän wekiliň onuň adyndan hukuk gatnaşygyna giren üçünji şahsyň öňünde haýsydyr bir borçnamalardan azatdyr. Ygtyýarlyk üçünji şahslar babatda wekiliň mümkin bolan özüni alyp barmak çäresidir. Hut oňa berlen ygtyýarlygyň güýjünde wekil üçünji şahslar bilen geleşikler baglaşýar we wekillik edilýäniň adyndan we onuň bähbitlerine beýleki hukuk hereketlerini amala aşyrýar.

2. Wekillik üçin hukugyň bolmazlygy

Eger wekilde ýörite resmileşdirilen wekillik ygtyýarlyklary bolmasa, onda wekillik edilýän adam üçünji şahsa wekilde degişli ygtyýarlyklaryň bardygy hakynda çaklamaga mümkinçilik berýän ýagdaýlary döredýär, onda bu üçünji şahs wekilde ygtyýarlyklaryň ýokdugyna salgylanyp bilmez. Hususan-da, bölek söwda kärhanasyna satyjy edip işe kabul etmegiň özi eýýäm şeýle ýagdaýlar bolup durýar, olar üçünji şahslara - alyjylara wekiliň degişli ygtyýarlyklarynyň bardygyny çaklamaga mümkinçilik berýärler. Şeýle halatlarda alyjylar wekilde ygtyýarlyklaryň ýokdugyna salgylanmaly däldirler. Başga sözler bilen aýdylanda, wekiliň ygtyýarlyklarynyň bardygyna wekiliň hereket edýän söwda kärhanasynyň ýagdaýynyň özi hem şaýatlyk edýär.

Haçanda wekil wekillik edýany üçin geleşigi amala aşyranda öz wekillik ygtyýarlyklaryny görkezme, onda şeýle geleşik eger üçünji şahs wekillik hakynda çak etmeli ýa-da özüniň kim bilen geleşigi amala aşyrjakdygyny özüne parhsyz bolsa, wekillik edilýän üçin hukuklary we borçlary döreder.

130-njy madda. Wekiliň çäklendirilen kämillik ukyby

Wekiliň baglaşan geleşigi onuň kämillik ukyby çäkli mahalynda hem hakykydyr.

Kanunçylygyň umumy kadalary boýunça wekil özüniň kämillik ýaşyna ýetmegi bilen baglanyşykly ýa-da has irki möhletlerde nikalaşanda (TRK-nyň 23-nji maddasy) ýa-da emansipasiýasynda (TRK-nyň 90-njy maddasy) doly kämillik hukugyna eýelik edýän adamdyr. Kämillik ukyby çäklendirilen raýatlar aýratyn halatlarda wekilleriň wezipelerini zähmet şertnamasyndan ugur alyp, 15 ýaşdan ýerine ýetirip bilerler (2009-njy ýylyň 18-nji aprelindäki Türkmenistanyň Zähmet kodeksiniň 23-nji maddasy). Mysal üçin, kämillik ýaşyna ýetmedik raýatlar bölek söwda kärhanasyna satyjylar hökmünde işe kabul edilip bilner we bu kärhananyň wekili hökmünde satyn almak-satmak geleşiklerini amala aşyryp bilerler. Ýöne Türkmenistanyň kanunçylygynda kämillik ýaşyna ýetmedikleriň doly maddy jogapkärçilik halatlarynyň çäklendirilendigi göz önünde tutmak gerek (Türkmenistanyň Zähmet kodeksiniň 231-nji maddasy) we kämillik ýaşyna ýetmedikleriň doly hususy maddy jogapkärçiligi hakynda ýazmaça şertnamalaryň baglaşylmagyna ýol berilmeýär (Türkmenistanyň Zähmet kodeksiniň 232-nji maddasy).

Bellenilen tertipde kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen raýatlar wekiller bolup bilmezler (TRK-nyň 26-njy maddasy). TRK-nyň 130-njy maddasy çäklendirilen kämillik ukybyna eýelik edýän adamyň geleşiklerde wekil bolmagyna ýol berýär. Şeýle geleşikler hakyky diýlip ykrar ediler. Ýöne kämillik ukyby çäklendirilen adamlaryň kanuny wekiliň (TRK-nyň 25-nji maddasy) ýa-da hossaryň (TRK-nyň 27-nji maddasy) razylgy bilen geleşiklerde wekiller hökmünde çykyş edip biljekdiklerini göz önünde tutmak gerek.

131-nji madda. Erkiň kemçiligi bilmek, bilmek borjy 1. Eger erkiň kemçiligi, bellibir ýagdaýlary bilmek we bilmek borjy erk-islegiň hukuk netijelerine täsirini ýetirip bilýän bolsa, wekilçilik edilýäniň däl-de, eýsem wekiliň şahsyýeti göz önünde tutulýar.

2. Eger ynanç haty ynanylan wekil ynançlynyň bellibir görkezmelerine laýyklykda hereket eden bolsa, onda ynançla oňat mälim bolan şeýle ýagdaýlar babatda wekiliň bilmändigine ynançlynyň salgylanmaga haky ýokdur.

1. Umumy düzgünler

Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň umumy kadalary boýunça şeýle geleşigiň tarapynda kämillik ukybynyň bolmagy geleşigiň hakykylygynyň şerti bolup durýar. Geleşigiň hakykylygyna erkiň we bilimiň kemçilikleri hem täsir edýärler. Mysal üçin, bulaşyklygyň (TRK-nyň 97-nji maddasy), aldawnyň (TRK-nyň 106-njy maddasy), zorlugyň ýa-da güýç ulanmak howpunyň (TRK-nyň 110-njy maddasy) täsiri astynda amala aşyrylan geleşikler jedelleşilip bilner. Şu ýagdaýlarda geleşigiň hakyky däl diýlip ykrar edilmegi talap edilip bilner. TRK-nyň 131-nji maddasyna laýyklykda, erkiň we bilimiň ýetmezçilikleriniň täsiri astynda wekil tarapyndan geleşik amala aşyrylanda geleşigi jedelleşmek üçin wekiliň erkiniň we biliminiň kemçilikleri nazara alnar.

2. **Ynanyjynyň görkezmeleri** Wekil ynanç hatynyň esasynda hereket edip biler, onda wekiliň ygtyýarlyklarynyň çäkleri takyk görkezilýär ýa-da hereketleri ýerine ýetirmegiň usullaryna degişli beýleki görkezmeler bardyr. Eger wekil ynanyjynyň görkezmeleri bilen takyklykda hereket etse, onda şeýle halatlarda ynanyjy özüne mälim bolan, ýöne wekile mälim bolmadyk şeýle ýagdaýlara salgylanmaga haky ýokdur. Şeýle ýagdaýlarda wekil tarapyndan amala aşyrylan geleşik wekillik edilýän üçin hukuk netijelerini döredýär.

132-nji madda. Wekillik ygtyýarlyklary

1. **Ynanç hatynyň berilmegi wekilçilik berilmeli ygtyýarly edilýäne ýa-da üçünji şahsa ýüzlendirilen erk-islegiň bildirilmegi arkaly amala aşyrylýar.**
2. **Erk-islegi bildirmek üçin geleşik baglaşmaga ynanç haty berlende, geleşigi baglaşmak üçin bellenilen görnüş talap edilmeyär. Eger ýörite görnüş bellenilen bolsa, onda bu kada ulanylmaýar.**

1. Umumy düzgünler

Ynanç haty ynanyjynyň erk-islegini beýan etmegidir, ol adamyň ynanyja wekilçilik etmegi bilen gatnaşyklarda bellenilýän wekile ýa-da üçünji şahsa ýüzlenip biler. Ynanç haty üçünji şahslaryň çäklendirilmedik topary bilen gatnaşyklarda ynanyjynyň adyndan hereket etmäge wekiliň ygtyýarlyklaryna bolan görkezmäni özünde saklap biler. Ynanç haty haýsydyr bir birgezeklik anyk hereketiň amala aşyrylmagyna görkezmäni özünde saklap biler. Hususanda, ýuridik şahsyň ygtyýarly wezipeli adamlary üçünji tarapdan haýsydyr bir haryt-maddy gymmatlyklary almak üçin işgäre ynanç hatyny berip bilerler. Öz hukuk tebigaty boýunça ynanç hatyny birtaraplaýyn geleşikleriň derejesine degişli edip bolar. Ynanç hatyny bermek üçin wekiliň razylgy talap edilmeyär. Ýöne wekil ynanç hatyndan boýun gaçyryp biler. Şol bir ynanç haty boýunça ynanyjylar bolup umumy ýa-da meňzeş bähbitlere wekilçilik etmek üçin bir wagtda birnäçe adamlar hem-de bir adam hem bolup çykyş edip biler.

2. **Ynanç hatynyň görnüşü** TRK-da ynanç hatynyň ýazmaça ýa-da dilden görnüşde ýerine ýetirilmelidigine bolan göni görkezme ýokdur. Haçanda wekillik amala aşyrylanda wekillik ygtyýarlyklarynyň tassyklanylmagy talap edilen halatlarynda ynanç haty ýazmaça görnüşde resmileşdirilmelidir.

TRK-nyň garalyan maddasy, eger haýsydyr bir geleşigi baglaşmak üçin haýsydyr bir görnüş bellenilse, onda umumy kadalary boýunça ynanç hatyny bermek üçin geleşigiň bu görnüşiniň berjaý edilmeginiň talap edilmeyändigini belleýär. Haçanda kanun bilen ýörite görnüşiniň bellenilen halatlary kadadan çykma bolup biler. Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalary bilen ynanç hatynyň kepillendiriş görnüşü bellenilip bilner. 1999-njy ýylyň 30-njy aprelindäki "Döwlet notariaty hakynda" Türkmenistanyň Kanuny ynanç hatlary kepillendiriş taýdan tassyklananda ynanç hatlaryna ýörite talaplary göz önünde tutýandygyny bellemek gerek. Hususan-da, bu kanunyň 44-nji maddasyna laýyklykda kepillendiriş taýdan tassyklanan ynanç haty üç ýyla çenli möhlet bilen berlip bilner. Eger ynanç hatynda onuň hereket ediş möhleti görkezilmese, onda ol bir ýylyň içinde hakyky bolar. Kanunçylyk bilen göz önünde tutulan halatlardan başga ynanç hatynyň kepillendiriş taýdan tassyklanylmagy onuň konsullyk kanunlaşdyrylmagyna hem talap edilýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň Merkezi bankynyň Müdiriýetiniň Başlygynyň 2006-njy ýylyň 25-nji aprelindäki № 18 buýrugy bilen tassyklanan "Bank hasaby hakyndaky Düzgünnama" laýyklykda, Türkmenistandaky daşary ýurt kompaniýasynyň şahamçasynyň ýa-da wekilhanasynyň ýolbaşçysynyň adyna bank hasabyny açmak üçin ynanç haty bellenilen tertipde kanunlaşdyrylmalydyr. Aýratyn ýagdaýda resmileşdirilen belligir halatlarda ýazmaça ynanç hatlary kanunda talap edilýän kepillendiriş tassyklamasyny çalyşmaga ukyplydyr. Mysal üçin, "Döwlet notariaty hakynda" Kanunyň 17-nji, 18-nji we 19-njy maddalary bu kanunda görkezilen edaralaryň we guralalaryň degişli wezipeli adamlary ynanç hatlaryny tassyklamaga haklydyrlar.

133-nji madda. Ynanç hatynyň üýtgedilmegi ýa- da ýatyrylmagy

Ynanç hatynyň üýtgedilendigi ýa-da ýatyrylandygy hakynda degişli serişde arkaly üçünji şahslara habar berilmelidir.

Bu talap berjaý edilmedik mahalynda, ynanç hatynyň sunuň ýaly üýtgedilmegi we ýatyrylmagy üçünji şahslary barasynda peýdalanylyp bilinmez, ýöne şertnama baglaşylan mahalynda taraplaryň bu hakda bilýän ýa-da bilmeli bolan halatlary muňa girmeyär.

Ynanç hatyny beriji ynanç hatynyň ygtyýarlyklarynyň çäklerini, möhletlerini we gaýry şertlerini islendik wagt üýtgetmäge haklydyrlar. Eger ynanç haty bir adamyň adyna berilse we anyk üçünji tarapa gönükdirilse, onda bu hakda üçünji tarapa hem habar berilmelidir. Eger adama ynanç haty üçünji şahslaryň kesgitlenmedik topary bilen gatnaşyklarda ynanyja wekillik etmek üçin berlen bolsa, onda, biziň çäk edişimiz ýaly, ynanç hatyny berijiniň degişli dowam edýän hukuk gatnaşyklaryny ýola goýan üçünji şahslara habar bermek ýeterlikdir. Eger habar bermek hakynda şert ýerine ýetirilmese, onda ynanç hatyny üýtgetmek ýa-da ýatyrmak hakynda habar berilmeli üçünji şahslara ynanç hatyny üýtgetmek ýa-da ýatyrmak hakynda şertler ulanylyp bilinmez. Görkezilenler haçanda şeýle üçünji şahslaryň ynanç hatyny üýtgetmek ýa-da ony ýatyrmak hakynda bilen ýa-da bilmeli bolan halatlaryna degişli dälir.

134-nji madda. Ynanç hatyny togtatmagyň esaslary

**Ynanç haty şu aşakdaky ýagdaýlarda togtadylýar: a) ynanylan şahs ýüz dönderende;
b) ynanç haty beren şahs ygtyýarlary ýatyranda;
w) ynanç haty beren şahs aradan çykanda ýa-da başga hili belenilmedik bolsa, onuň kämillik ukybynyň ýokdugy ýüze çykan mahalynda;
g) ynanç haty ýerine ýetirilen mahalynda;
d) ynanç hatynyň berlen möhleti tamamlananda.**

TRK 134-nji maddada ynanç hatyny bes etmegiň esaslaryny sanap geçýär. Şunda ynanç hatynyň bes edilmegi bilen başga birine ynanmak boýunça onuň esasynda berlen ygtyýarlylygyň hem togtadylýandygyny göz öňünde tutmak gerek.

1. Ynanylan adamyň boýun gaçyrmagy

TRK-nyň 132-nji maddasyna düşündirişlerde öz hukuk mazmuny boýunça ynanç hatynyň ynanylan adamyň, wekiliň razylygyny talap etmeýän birtaraplaýyn geleşik bolup durýandygy hakynda aýdyldy. Ýöne wekil ynanç hatyndan boýun gaçyryp biler. Şunda ynanylan adam islendik wagt ynanç hatyndan boýun gaçyryp biler. Şeýle boýun gaçyrmak ynanç hatyndan boýun gaçyrmak hakynda ynanylan adam tarapyndan kararyň kabul edilen pursadyndan hakyky bolar.

2. Ynanç hatyny beriji tarapyndan ynanç hatyny Ýatyrmak

Ynanç hatyny beriji islendik wagt ynanç hatyny ýatyrmaga haklydyr. Şunda ynanç hatyny beriji üçünji şahslara habar bermäge degişli TRK-nyň 133-nji maddasynyň talaplaryny ýerine ýetirmelidir.

3. Ynanç hatyny beren adamyň onuň kämillik ukypsyzlygynyň gelip ýetmegi bilen aradan çykmagy

Ynanç haty ynanç hatyny beren adamyň aradan çykmagy bilen baglanyşykly bes edilýär. Bu kada ynanç hatyny beren adamyň aradan çykan diýlip yglan edilen mahalynda hem ulanarylýdyr (TRKnyň 45-nji maddasy). Fiziki şahs kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilen mahalynda (TRK-nyň 26-njy maddasy) çünki şeýle adam hem öz adyndan, hem beýleki adamlaryň adyndan hukuk hereketlerini özbaşdak amala aşyrmaga bolan ukybyny ýitirýär.

4. Ynanç hatynyň ýerine ýetirilmegi bilen bes etmegi

Anyk tabşyrygyň çäklerinde anyk ygtyýarlyklary görkezmek bilen berlen ynanç haty berlen ygtyýarlyklary ýerine ýetirmek bilen bes edilýär. Aýdalyň, ynanç hatyny beriji özüne degişli awtoulag serişdesini ýerlemek üçin öz wekilini ygtyýarly etdi. Bu tabşyrygyň ýerine ýetirilen pursadyndan başlap ynanç haty güýjüni ýitirýär.

5. Ynanç hatynyň möhletiniň gutarmagy

Bellibir wagt ölçeği üçin ýa-da haýsydyr bir senäniň gelip ýetmegine çenli berlen ynanç haty bu möhletiň gutarmagy ýa-da ynanç hatynda görkezilen senäniň gelip ýetmegi bilen bes edilýär. "Döwlet notariaty hakynda" Kanunyň 44-nji maddasyna laýyklykda eger kepillendiriş taýdan tassyklan ynanç hatynda onuň hereket ediş möhleti görkezilmese, onda ol bir ýylyň dowamynda hakyky bolar.

135-nji madda. Ynanç hatynyň yzyna gaýtarylmagy

Ynanç haty bes edilenden soň, wekil şony beren şahsa gaýtaryp bermelidir; onuň ynanç haty özünde galdyrmaga haky ýokdur.

Ynanç haty bes edilenden soň, ygtyýarly edilen adam ynanç hatyny özünde saklamaga haky ýokdur, eýsem ony ynanç hatyny berene gaýtarmaga borçludur.

136-njy madda. Wekillik ygtyýarlyklaryny alman geleşik

baglaşmak

1. **Eger şahs başga şahsyň adyndan wekillik ygtyýary ýok mahalynda şertnama baglaşýan bolsa, onda bu şertnamanyň hakykylygy şol başga şahsyň makullaýşyna baglydyr.**
2. **Eger beýleki tarap wekillik edilýän şahsyň makullaýşy hakynda мәlim etmegini talap edýän bolsa, onda makullaýş hakynda мәlim etmek diňe şol tarapa aýdylmalydyr. Makullaýş hakynda talap bildirilen pursadyndan başlap, iki hepdäniň içinde makullaýş hakynda habar berlip bilner; eger makullaýş alynmаса, onda ret edildi diýlip hasaplanýar.**

1. Umumy düzgünler

Göwnejaý ýagdaýda wekillik ygtyýarlyklary berlen adamyň hereketleriniň oňa berlen ygtyýarlyklaryň çäklerinde bu hereketler amala aşyrylan mahalynda berilýän adam üçin hukuk netijelerini döredýärler.

Başga adamyň adyndan we onuň bähbitlerine göwnejaý ygtyýarlyklar bolmazdan bir şahs tarapyndan amala aşyrylan geleşikler we gaýry hukuk hereketleri soňky üçin degişli hukuklary we borçlary döretmeýärler. Yöne kesgitlenen halatlarda şeýle hereketler raýat hukuk gatnaşyklarynyň döremegine, üýtgemegine ýa-da bes edilmegine getirip biler. Ynha, adyndan we onuň bähbitlerine geleşik amala aşyrylan adam amala aşyrylan geleşigi makullap biler. Şahs göwnejaý ygtyýarlyklar bolmazdan hereket edýän diýlip hasap edilýär, eger:

1. oňa düýbünden haýsydyr bir ygtyýarlyklar berilmese;
2. berlen ygtyýarlyklaryň möhletleri gutarsa (mysal üçin, ynanç hatynyň möhleti gutarsa);
3. eger wekiliň ygtyýarlyklary pugta çäklendirilse we ol berlen ygtyýarlyklaryň çäklerinden aşa çykyp hereket etse.

2. Makullamak

Geleşigi soňra makullamak paýhasly möhletleriň çäginde amala aşyrmalydyr. Wekillik edilýäniň geleşigi makullamagy amala aşyrylan geleşigiň onuň amala aşyrylan pursadyndan hakyky boljakdygyny aňladýar. Haçanda bu geleşigiň beýleki tarapy makullamak hakynda мәlim etmek talaby bilen wekillik edilýän adama ýüz tutsa, onda şu ýagdaýda şeýle makullama, birinjiden, geleşigiň beýleki tarapyna ýüzlenilmelidir we ikinjiden, geleşigi makullamak ýa-da makullamazlyk hakynda karar şeýle talabyň alnan gününden başlap iki hepdäniň içinde kabul edilmelidir, bu möhletiniň dushdan geçirilmegi wekillik edilýän adamyň geleşigi makullanandygyny aňladýar.

Kanun makullamak hakyndaky arzanyň haýsy görnüşde bildirilmelidigini we haýsy görnüşde makullamanyň tassyklanylmaladygyny kesgitlemeýär. Şoňa görä-de makullamak dilden, ýazmaça ýa-da geleşigiň makullanandygy hakynda şaýatlyk edýän bellibir hereketleriň amala aşyrylmagy bilen tassyklanylyp bilner.

137-nji madda. Şertnamadan ýüz döndermek hukugy Şertnama baglaşmaga makullaýş alynmazdan oň beýleki tarapyň şertnamadan ýüz döndermäge haky bardyr, muňa ygtyýarlyklaryň ýokdugy oňa şertnama baglaşýlan wagty belli bolan halatlary girmeyär. Şertnama baglaşmakdan ýüz dönderilýändigigi wekile hem aýdylp bilner.

TRK-nyň garalýan maddasy TRK-nyň 136-njy maddasynyň düzgünleri bilen gös-göni baglanyşyklydyr. Eger wekillik edilýäniň adyndan wekil tarapyndan baglaşylan geleşigiň beýleki tarapy eýýäm makullamagy мәlim etmek hakyndaky talap bilen wekillik edilýän adama ýüz tutan bolsa, onda şeýle makullamagyň alnan pursadyna çenli ol şertnamadan boýun gaçyryp biler. Şunda şertnamadan boýun gaçyrmak hakyndaky habar wekillik edilýän adama hem-de wekile iberilip bilner. Yöne geleşigiň beýleki tarapy, eger geleşik baglaşylanda wekilde ygtyýarlyklaryň ýokdugy hakynda bilen bolsa, onda ol şertnamadan boýun gaçyryp bilmez.

Kanunyň şeýle talaby eger geleşigiň beýleki tarapy şahsda degişli ygtyýarlyklaryň ýokdugy hakynda bilip, geleşigiň baglaşylmagyna düşüňjilik bilen giden ýagdaýynda, onda geleşigiň şahsda ygtyýarlyklaryň ýokdugyna garamazdan, öz erkini aňlatmagyna esaslanýandyr.

138-nji madda. Wekillik ygtyýarlyklary ýok mahalynda wekiliň jogapkärçiligi

1. **Eger özüniň wekillik ygtyýarlary bolmazdan wekil hökmünde şertnama baglaşan şahs beýleki tarapyň islegi boýunça ýa-da alnan borçnamany ýerine ýetirmäge, ýa-da zeleliň öwezini, eger wekilçiligi edilýän şahs şertnamany makullamakdan ýüz dönderse, tölemäge borçludyr.**
2. **Eger wekil ygtyýarlyklarynyň ýokdugyny bilmeýän bolsa, onda ol ygtyýarlyklarynyň bardygyna ynanandygy sebäpli, beýleki tarapa diňe ýeten zeleliň öwezini tölemäge borçludyr.**
3. **Eger beýleki tarap ygtyýarlyklarynyň ýokdugyny bilen ýa-da bilmeli bolan bolsa, onda wekil jogapkärçilikden boşadylýar. Wekiliň kämillik ukyby çäklendirilen mahalynda hem ol jogapkärçilik çekmeýär, ýöne onuň öz kanuny wekiliniň razyçylygy bilen hereket eden halatlary muňa girmeyär.**

1. Wekiliň geleşigi makullamakdan boýun gaçyran mahalyndaky jogapkärçiligi

Eger geleşik wekil tarapyndan muňa degişli ygtyýarlyklar bolmazdan amala aşyrylsa we wekillik edilýän adam bu geleşigi makullamasa, onda wekil geleşigiň beýleki tarapynyň islegine görä ýa geleşigi ýerine ýetirmelidir, ýa-da beýleki tarapa ýetirilen ýitgileriň öwezini dolmalydyr.

Başga sözler bilen aýdylsa, eger wekillik edýän muňa degişli ygtyýarlyklar bolmazdan, onuň adyndan başga şahs tarapyndan amala aşyrylan geleşigi makullamakdan boýun gaçyrsa, onda şeýle geleşik geleşigi amala aşyran şahsyň adyndan baglaşylan diýlip ykrar ediler. Şeýle halatlarda wekil hökmünde geleşigi amala aşyran şahs şertnama bilen göz önünde tutulan borçnamalary özi ýerine ýetirmelidir ýa-da geleşigiň beýleki tarapyň talap etmegi boýunça muňa gównējaý ygtyýarlyklar bolmazdan amala aşyrylan geleşik bilen baglanyşykly ýetirilen ýitgileriň öwezini dolmalydyr. Mysal üçin, eger degişli ygtyýarlyklar bolmazdan, şahs üçünji tarapyň adyndan harydy satyn almak-satmak şertnamasyny baglaşsa ýa-da eger bu üçünji şahs geleşigi makullamasa, onda degişli ygtyýarlyklar bolmazdan, hereket eden şahs şertnamanyň beýleki tarapyň islegine görä bu şertnama boýunça borçnamalary özi ýerine ýetirmelidir ýa-da ýetirilen zyýanyň öwezini dolmalydyr.

2. Haçanda wekil ygtyýarlyklaryň ýokdugy hakynda bilmedik halatlarynda onuň ýitgileriň öwezini dolmagy.

Eger wekil wekillik edilýäniň adyndan we onuň bähbitlerine geleşigi amala aşyrmaga bolan ygtyýarlyklaryň ýokdugy hakynda bilmese, onda ol beýleki tarapyň wekilde şeýle ygtyýarlyklaryň bardygyna ynanmagy sebäpli ýüze çykan çäklerde, beýleki tarapa ýitgileriň öwezini dolmalydyr. Iş tejribesinde şeýle halatlar örän seýrek bolup biler. Ygtyýarlyklaryň bolmazlygy haçanda üçünji şahsyň adyndan we onuň bähbitlerine hereket eden şahsda haýsydyr bir ygtyýarlyklaryň düýbünden bolmazlygy ýa-da onuň berlen ygtyýarlyklary ýokarladyryp hereket edendigi, ýa-da haýsydyr bir anyk ygtyýarlyklara eýe bolanda bolup biler. Şunda wekiliň jogapkärçiligini çäklendirmek hakynda Raýat kodeksiniň 138-nji maddasynyň 2-nji böleginiň düzgünlerini ulanmak üçin şeýle ýagdaý kesgitleýji bolmalydyr, ýagny, birinjiden, wekil onda zerur ygtyýarlyklaryň ýokdugyny bilmeýär, ikinjiden bolsa geleşigiň beýleki tarapy wekilde ygtyýarlyklaryň bardygyna ynaný. Mysal hökmünde şeýle ýagdaýy getirip bolar, Raýat kodeksiniň 134-nji maddasyna laýyklykda wekiliniň adyna ynanç haty ynanç hatyny beriji tarapyndan ýatyrylsa, ýöne bu hakda Raýat kodeksiniň 133-nji maddasynyň talaplaryna garşy gelse, ynanç hatyny beriji ynanç hatynyň berlen şahsyna öz wagtynda habar bermändir. Eger bu ýagdaýda wekil ynanç hatyny ýatyrnak hakynda bilmän hereket etse, onda ol geleşigiň beýleki tarapyň wekilde degişli ygtyýarlyklaryň bardygyna ynamynyň bolmagynyň güýjünde ýüze çykan çäklerde jogapkärçilik çekmelidir.

3. Jogapkärçilikden boşatmak

Eger beýleki tarap wekilde degişli ygtyýarlyklaryň ýokdugy hakynda bilse ýa-da bilmeli bolsa, wekil jogapkärçilikden boşadylmalydyr. Eger geleşigiň beýleki tarapy säwlik etse ýa-da eger şeýle geleşik özi tarapyndan aňly-düşünjeli baglaşylsa, onda wekil jogapkärçilikden boşadylar. Mysal üçin, eger şahs awtoulagyň degişli şahsynyň adyndan awtoulagy satsa, onda alyjy (geleşigiň amala aşyrylýan şahsyň adyndan beýleki şahsa awtoulagyň degişlidigini nazara alyp), wekilde degişli ygtyýarlyklaryň bardygyny barlamaga we göz ýetirmäge borçludur. Eger özüniň aladasyzlygy zerarly alyjy wekilde ygtyýarlyklary barlaman geleşigi amala aşyrsa, onda wekil alyjynyň önünde jogapkärçilikden boşadylmalydyr.

139-njy madda. Öz-özün bilen geleşik baglaşmaga ýol

bermezlik

Eger gös-göni rugsat berilmedik bolsa, onda wekiliň wekilçilik edilýäniň adyndan öz-özi bilen öz adyndan, üçünji şahsyň wekili hökmünde geleşik baglaşmaga haky ýokdur, ýöne geleşigiň diňe borçnamany ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly halatlary muňa girmeyär.

Wekillik edilýän wekillik edilýäniň bähbitlerini goramak maksady bilen wekile öz adyndan özi babatda, şeýle hem şol bir wagtda öz wekil bolup durýan beýleki adam babatda hem geleşigi amala aşyrmak gadagandyr. Haçanda gürrüň muňa rugsadyň bardygyny hakynda giden halatynda ýa-da eger şeýle geleşik borçnamany ýerine ýetirmäge syryganda kadadan çykma bolup biler.

Mysal hökmünde bir şahsyň beýleki şahsa özi üçin haýsydyr bir emlägi almagy tabşyran halatlarynyň çäk edip bolar. Şu ýagdaýda wekil wekillik edilýän üçin özündäki emlägi edinmek hakynda özüni bilen geleşigi baglaşmaga hakly bolmaz. Şeýle ýagdaýda satyn almak-satmak geleşigi özi üçin emläk edinmegi tabşyrmagy niýetlän şahs bilen emlägi edinmegi tabşyrmagyň çaklan şahsyň arasynda göni baglaşylyp bilner.

4 BÖLÜM. MÖHLETLER

1 BAP. MÖHLETLERİ HASAPLAMAK.

140 madda. Möhletleri hasaplamak kadalary

Kanunlarda, kazyýet çözgütlerinde we geleşiklerde görkezilen möhletler barasynda şu bölümde göz önünde tutulan kadalar ulanylýar.

1. Umumy düzgünler

Hukuk gatnaşyklaryna gatnaşan adamlaryň emläk we emläk däl hukuklaryny goramak maksady bilen, TRK kanundaky, kazyýet çözgütlerindäki we geleşiklerdäki görkezilen möhletleriň hasaplanylşyny göz önünde tutdy. Raýat kanunçylygy möhletler bilen emläk we emläk däl hukuklaryň we borçlaryň döremegi, üýtgemegi ýa-da tamamlanmagy görnüşindäki bellibir hukuk netijeleri baglaýar. Möhletler faktlaryň we wakalaryň kategoriýasyna degişli, sebäbi möhletleriň ýetmegi (dolmagy) obýektiw häsiýete eýe, ýagny raýat hukugynyň subýektleriniň ygtyýaryna garaşly däl. Şeýlelikde, „möhlet“ düşünjesiniň iki dürli manyсы bar: wagtyň bellibir döwri ýa-da bellibir pursady. Raýat hukugynda degişli düşünje iki manyda hem ulanylýar. Meselem, emlägi kärendä bermek şertnamasynda möhlet – wagtyň belli bir döwri, belli şertler esasynda amala aşyrylýan geleşikler üçin bolsa (meselem, TRK-niň 15-nji maddasy) garaşylýan wakanyň bolmagy bilen bagly bellibir pursat. Şeýlelikde, hukuk hereketiniň hereket edýän wagtyň dowamyna (bellibir möhlete baglaşylan kärende şertnamasy), şahsyň hukugyny amala aşyryp bilinjek wagtyň dowamyna (kepillendiiriş möhleti), ýa-da kazyýetde bozulan ýa-da jedellenen hukugy goramak mümkinçiligine (hak isleginiň möhletleri göz önünde tutulýar) möhlet diýlip bilner.

2. Möhletleriň görnüşleri

TRK-nyň 140-njy maddasy möhletleriň 3 görnüşini tapawutlandyryr:

1. kanun tarapyndan kesgitlenen möhletler, ýagny kadalaşdyryjy möhletler (meselem, TRK-niň 42-nji, 45-nji maddalary we ş.m.)
2. kazyýet ýa-da arbitraž tarapyndan, olaryň çykaran çözgütlerindäki möhletler, ýagny kazyýet möhletleri (meselem, TRK-niň 132-nji, 209-njy maddalary we ş.m.)
3. amala aşyrylýan geleşiklerdäki göz önünde tutulan möhletler, ýagny ylaşyk möhletleri (meselem, TRK-niň 345-nji, 349-njy, 350-nji, 378-nji maddalary we beýlekiler)
Kadalaşdyryjy möhletler imperatiw we dispozitiw görnüşlerinde kesgitlenip bilner. Imperatiw görnüşinde, hususan-da, raýat kanunçylygy tarapyndan hak isleg möhletleri kesgitlenen (meselem, TRK-niň 147-nji maddasyna laýyklykda talap müddetiniň umumy möhleti 10 ýyl). Başgaça aýdylanda imperatiw möhletler kanun tarapyndan anyk kesgitlenen we taraplaryň ylaşygy boýunça üýtgedilip bilnenok. Dispozitiw görnüşindäki kesgitlenen möhletleri, kanunçylyga garşy çykmaýan çäklerde, ylaşygyň taraplaryna möhletleri üýtgetmäge ýol berilýär. Meselem, ynanç hatynyň iň ýokary möhleti üç ýyl. Ynanyjy bolsa öz islegi boýunça islän möhletini belläp biler.
Absolýut bellenen möhletler, ýuridiki netijeler bilen baglaşýan bellibir pursadyny ýa-da wagtyň döwürini görkezýär. Olara, meselem, senenama senesi ýa-da wagtyň bellibir döwri bilen kesgitlenen möhletler degişli. Meselem, TRK-niň 23-nji maddasyna laýyklykda, fiziki şahsyň raýat hukuk kämilligi, onuň kämillik ýaşynyň dolan pursadyndan başlanýar. Degişli belli möhletler kän bir anyk bolmaýar, ýöne olar hem haýsydyr bellibir wagty ýa-da wagtyň pursady bilen bagly bolýarlar. Näbelli möhletler, kanun ýa-da şertnama tarapyndan hiç-hili wagty belli kesgitlenmedik bolsa ýüze çykýar, ýogsa degişli hukuk gatnaşygynyň belli wagtyň çäkleri bar diýlip hasaplanylýar. Şeýdip, emläk wagtlaýyn mugtuna ulanylmaga ýa-da kärendä hiç-hili belli möhlet görkezilmän berlip bilner.
Öz bellenmesi boýunça raýat hukuklaryny döredýän möhletler, raýat hukuklaryny amala aşyran möhletler, borçlary ýerine ýetirmek möhletler we bozulan hukugy goramak möhletler tapawutlanýar. Hukuklary döredýän möhletleriň dolmagy (geçmegi), bu hukuklaryň döreýşine getirýär. Şeýlelikde, degişli edarany tapan zady barada habardar eden şahs, şol pursatdan 1 ýyl geçenden soň, eger-de şol zady almaga hukugy bolan şahs belli bolmasa ýa-da ol şahs öz hukugy barada degişli edara arz etmese, zady tapan şahs oňa emläk hukugyny gazanýar.
Kazyýet möhletleri kazyýet, arbitraž we bitaraplar /treteý/ kazyýeti tarapyndan bellenilýär. Aýratynlykda, Türkmenistanyň Arbitraž Iş Ýörediş kodeksiniň 108-nji maddasy hak islegi kanagatlandyrmak barada kazyýet çözgüdinde pul töletmegiň möhletiniň görkezilmegini özünde jemlemelidigini ýa-da olaryň çözgüdiň ýerine ýetirmegine ýa bölekläp tölenmegiň möhletleriniň görkezilmelidigini kesgitleýär.

141 madda. Möhletiň gecip başlamagy

1. **Eger möhletiň gecip başlamagy haýsy-da bolsa bir waka bilen ýa-da günüň dowamynyda geljek wagty pursady bilen kesgitlenilýän bolsa, onda wakanyň ýa-da pursadyň gabat gelýän günü möhlete goşulmaýar.**

2. **Eger möhletiň gecip başlamagy haýsy-da bolsa bir günüň başlanmagy bilen kesgitlenýän bolsa, onda bu gün möhlete goşulýar. Bu kada ýaş hasaplanylýan mahalynda doglan güne hem degişlidir.**

Möhlet senenama senesi, wagtyň bölegi ýa-da hökman boljak wakany görkezmek bilen kesgitlenip bilner. Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykyşyny, üýtgeýşini we tamamlanyşyny wagtyň bellibir pursady bilen baglamak zerur bolanda möhlet senenama senesi bilen kesgitlenýär (meselem, 2009-njy ýylyň 1-nji sentýabryndan) ýa-da her aýyň, çärýegiň belli sanyndan we ş.m. (meselem, satyn almak–satmak şertnamasyna laýyklykda tölegiň geçirilişiniň senesi). TRK-niň 141-nji maddasyna laýyklykda, egerde möhletiň başy bellibir wagtyň dowamynda boljak waka bilen kesgitlenen bolsa, ol onuň yz ýanyndaky gününden hasaplanyp başlanýlar, ýagny senenama senesinden soň ýa-da wakanyň başlanan günü bolup geçen gününden soň. Bu bolsa senenama senesi ýa-da wakanyň bolan günü hasaba alynmaýandygyny aňladýar.

Eger-de möhletiň başy bellibir gününň gelmegi bilen kesgitlenýän bolsa, onda gelen gün hasaplanýan möhlete goşulýar. Görkezilenler fiziki şahsyň, onuň ýaşı hasaplananda, doglan gününe hem degişli. Aýratyn hem ýokarda görkezilşi ýaly, TRK-niň 23-nji maddasyna laýyklykda fiziki şahsyň kämillik ukyby, onuň kämillik ýaşı ýeten pursadyndan başlanýar. Bu bolsa fiziki şahsyň 18 ýaşy dolan gününüň ertirinden däl-de, edil şol gün kämillik ukyplydygyny aňladýar.

142 madda. Möhletiň tamamlanmagy

1. Günler bilen hasaplanylýan möhlet şol möhletiň iň soňky gününüň tamamlanmagy bilen gutarýar.

2. Hepdeler, aýlar bilen ýa-da birnäçe aýy-ýyly, ýarym ýyly, çärýegi öz içine alýan wagt bilen hasaplanylýan möhlet şu Kodeksiň 141-nji maddasynyň 1-nji punktynda görkezilen halatda iň soňky hepdäniň ýa-da iň soňky aýyň özüniň ady boýunça ýa-da özüniň sany boýunça wakanyň ýa wagt pursadynyň gabat gelýän gününe laýyk gelýän gününň tamamlanmagy bilen gutarýar, şu Kodeksiň 141-nji maddasynyň 2-nji punktynda görkezilen halatda bolsa iň soňky hepdäniň ýa-da iň soňky aýyň özüniň ady ýa-da özüniň sany boýunça möhletiň başlanan gününe laýyk gelýän gününň öň ýanyndaky gününüň tamamlanmagy bilen gutarýar.

3. Eger möhlet aýlar bilen hasaplanylýan bolsa we iň soňky aýda möhletiň başlanan günü ýaly gün ýok bolsa, onda möhlet şol aýyň iň soňky gününüň tamamlanmagy bilen gutarýar.

TRK-niň 142-nji maddasy möhletiň tamamlanýan pursadyny, onuň dowamyna we başlanan pursadyna baglylykda kesgitleýär.

Eger möhlet günler bilen hasaplansa, onda kesgitlenen möhletiň soňky günü tamamlananda, möhlet gutarýar. Meselem, möhlet 6 gün bolup, ol 2009-njy ýylyň 1-nji sentýabry gününden başlansa, ol 2009-njy ýylyň 6-njy sentýabrynda sagat 24⁰⁰-da tamamlanar.

Wagt araçäkleri bilen kesgitlenen möhletiň tamamlanmagy (hepde, aý, birnäçe aý, ýyl, çärýek), TRK-nyň 142-nji maddasyna laýyklykda, onuň başy nädip kesgitlenen bolsa, şoňa baglylykda hem kesgitlenýär. Eger-de möhletiň hasaplanylşy waka bolup geçen gününden ýa-da wagt pursadynyň soňky gününden hasaplanylsa, onda kesgitlenen möhlet, wakanyň bolan ýa-da wagt pursadynyň bolup geçen gününüň sanyna we adyna deň gelýän hepdäniň we aýyň gününde möhlet gutarar.

Meselem, eger-de möhletiň başy bilen bagly waka düşenbäniň ahyrynda bolup geçen bolsa (meselem, 2009-njy ýylyň 31-nji awgusty), möhletiň dowamy 3 hepde bolsa, şol möhletiň başy sişenbe günü başlanar (ýagny 1-nji sentýabr), möhlet bolsa üç hepdeden soň, duşenbe günü sagat 24⁰⁰-da tamamlanar (ýagny 21-nji sentýabr). Baggaça aýdylanda, hasaplanýan möhlete duşenbe (31-nji awgust) we sişenbe (22-nji sentýabr) goşulanok.

143 madda. Ýarym ýyl, çärýek, ýarym aý

1. Ýarym ýyl diýlende alty aý möhlete, çärýek diýlende üç aý möhlete, ýarym aý diýlende on bäş gün möhlete düşünilýär.

2. Eger möhlet doly bir aýdan ýa-da birnäçe aýdan hem- -de ýarym aýdan ybarat bolsa, onda bu on bäş gün möhletiň soňuna degişli hasap edilýär.

Eger-de möhlet ýarymýyllyk bilen kesgitlenen bolsa, onda aýlar bilen hasaplanýan möhletlerdäki düzgünler ulanylýar.

Çärýekler bilen hasaplanýan möhletler hem edil şonuň ýaly kesgitlenýär.

Eger-de möhlet ýarym aý bilen kesgitlenen bolsa, ol degişli aýda günleriň sanyna garamazdan 15 güne deňdir.

1. madda. Möhleti uzaltmak

Möhlet gaýra goýlan mahalynda, täze möhlet ozalky möhletiň gutaran pursadyndan başlanyp hasaplanylýar.

TRK-nyň 144-nji maddasynyň kadasy iş ýüzünde möhüm orny eýeleýär. Bu kada ol eger-de borçnamalaryň ýerine ýetirilşiniň möhleti uzaldylan bolsa, möhletleri näme etmeli diýen soraglara jogap berýär. Möhlet haýsy pursatdan sanalyp başlanmaly: öňki borçnamanyň dörän günündenmi ýa-da borçnamany ýerine ýetirmek üçin täze möhletiň bellenen pursadyndanmy.

TRK-nyň 144-nji maddasy borçnamanyň möhletiniň gaýra goýulmagyna hukuk kesgitleýji manyny berýär hem-de onuň bilen täze möhletiň hasaplanylmagyny baglanyşdyrýar. Bu bolsa ozalky möhletiň gutaran pursadyndan başlap, täze möhletiň başlanýandygyny aňladýar.

2. madda. Aýlyk möhleti we ýyllyk möhleti hasaplamak

1. Eger möhlet üznüksiz geçmegini talap etmeýän aýlar ýa-da ýyllar bilen hasaplanylýan bolsa, onda aý otuz gün, ýyl bolsa üç ýüz altmyş bäş gün diýlip hasap edilýär.

2. Aýyň başy diýlende aýyň birinji gününe düşünilýär, aýyň ortasy diýlende aýyň on başinji gününe düşünilýär, aýyň ahryy diýlende aýyň iň soňky gününe düşünilýär.

Kämahal geleşiklere gatnaşyjylyk alnan borçnamalaryň möhletlerini kesgitlemeýärler hem-de umumylykda aýlar bilen ýa-da ýyllar bilen borçnamalaryň möhletlerini alamatlandyrýarlar. Şeýle ýagdaýlarda borçnamanyň ýerine ýetirilişiniň senesiniň belli fiksirlenmesiniň kynçylygy ýüze çykýar. Aý 28 ýa-da 31 günden ybarat bolanda, ýagdaý has hem kynlaşýar. TRK-nyň 145-nji maddasy möhletleri hasaplamak üçin düşünjeleriň möhüm legal kesgitlemesini berýär.

Aýdaky günleriň ondan az ýa-da köp bolup bilýändigini mälim hem bolsa, 145-nji maddanyň 1-nji bendine laýyklykda aý – 30 güne, ýyl bolsa – 365 güne deňdir.

Aýyň başynyň, ortasynyň, soňunyň belli kesgitlemesi 2-nji bentde berilýär. Aýyň başy – aýyň birinji günü, aýyň ortasy – aýyň 15-i, hatda aý 28 günden ybarat bolsa-da, aýyň soňy – aýyň iň soňky günü.

TRK-niň şu kadalaryna laýyklykda geleşige gatnaşyjylyk tarapyndan şu möhletleriň beýleki definisiýasynyň (kesgitlemesiniň) mümkinçiligi baradaky sorag ýüze çykýar. Bu soraga kanagatlanarly jogap bermeli. Geleşige gatnaşyjylyk ýyly ýa-da aýyň günleriniň öz islegi boýunça belläp bilerler. Emma olar ony etmän aýyň başyny we soňuny belli etmedik ýagdaýynda, jedelde TRK-nyň 145-nji maddasynyň görkezmelere ulanylýar.

146 madda. Dync alyş we baýramçylyk günleri

Eger erk-islegi bildirmek ýa-da borçnamany ýerine ýetirmek bellibir günde ýa-da haýsy-da bolsa bir möhletliň dowamynda amala aşyrylmaly bolsa, şol gün ýa-da bu möhletliň iň soňky günü ýa-da dync alyş günlerine, ýa bolmasa erk-islegiň bildirilýän ýa-da borçnamanyň ýerine ýetirilýän ýerindäki gün döwlet baýramçylygy diýlip ýa-da başga bir iş günü däl diýlip ykrar edilen güne gabat gelýän bolsa, onda bu güne derek şol gününň yz ýanyndaky iş günü möhletliň gutarýan günü diýlip hasap edilýär.

Dync, baýramçylyk we hatyra günleri iş günleri däl diýlip hasaplanýar. Hökümetiň ygtyýary esasynda geçirilen dync günleri hem iş günleri däl hasaplanýar. Türkmenistanyň Zähmet kodeksine laýyklykda işlenilmeýän baýramçylyk ýa-da hatyra günü dync günü/ýekşenbe/ bilen gabat gelende, dync günü baýramçylyk ýa-da hatyra gününden soň gelýän iş günüdür. İş däl günü diňe oňa möhletliň soňky günü düşende möhletliň hasaplamasyna täsir edýär. Şeýlelikde, möhlet 6-njy oktyabrda gutarýan bolsa, onuň tamamlanmagy 7-nji oktyabra geçirilýär, eger-de 6-njy oktyabr ýekşenbe güne düşse, onda möhletliň geçmegi 8-nji oktyabra geçirilýär.

2 BAP. HAK ISLEÝIŞ WAGTYNYŇ MÖHLETLERI

147 madda. Hak isleýiş wagty diýen düşünje

1. **Başga bir şahsdan haýsy-da bolsa bir hereketi etmegi ýa-da şol hereketi etmekden saklanmagy talap etmek hukugy wagt möhleti bilen çäklendirilýär.**
 2. **Hak isleýiş wagtynyň möhleti şu aşakdakylara degişli däldir:**
 1. **eger kanunda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, emläkleýin däl şahsy hukuklara;**
 2. **şahsyň janyna ýa-da saglygyna ýetirilen zezeleň öwe-zini töletmek hakyndaky talaplara. Emma şonuň ýaly zezele töletmek hukugynyň ýüze çykan pursadyndan beýläk üç ýyl geçenden soň bildirilen talaplar geçen wagt üçin hak isleýiş bildirilen mahalyňyň ön ýanyndaky üç ýyldan köp bolmadyk wagt üçin kanagatlandyrylýar;**
 - ç) banklara we beýleki kredit edaralaryna goýlan go-ýumlar barasynda goýumçylaryň talaplaryna.
- 3. Hak isleýiş wagtynyň umumy möhleti on ýyldyr.**

1. Umumy düzgünler

Hak isleýiş wagtynyň möhleti subýektiw raýat hukuklaryny goramagyň möhletleriniň biridir. Hak isleýiş wagtynyň möhleti diýip bozulan hukugy goramak üçin kazyýete hak islegi bilen ýüz tutmak üçin kanunçylyk namalary bilen kesgitlenen möhlete aýdylýar.

Hak isleýiş wagtynyň möhletleriniň dowamlylygyny we olary hasaplamagyň tertibini kesgitleýän kadalar *imperativ* kadalarydyr. Taraplaryň özara ylalaşyk esasynda hak isleýiş wagtynyň möhletleriniň dowamlylygyny uzaltmaga ýa-da gysgaltmaga, hasaplamagyň pursadyny, tertibini üýtgetmäge, togtatmagyň esasy we arakesmäniň dowamlylygyny üýtgetmäge hukuklary ýokdur (TRKnyň 165-nji maddasy). Şonuň bilen birlikde hak isleýiş wagtynyň möhletleri kazyýetiň öz başlangyjy bilen ulanylmaýar. Ol diňe iş boýunça çözgüt kabul edilmänkä jedel boýunça jogapçy tarapyň arzasy esasynda ulanylýar. Hak isleýiş wagtynyň möhletleriniň geçendigi baradaky jedel boýunça tarapyň arzasy ýazmaça, şeýle hem dilden kazyýet seljerişinde beýan edilip bilner.

Hak isleýiş wagtynyň möhletleriniň instituty, bozulan hukuk boýunça talabyň wagt boýunça çäklerini kesgitleý, gyzyklanýan tarap tarapyndan borçly şahsa öz wagtynda hak islegini bildirmegini üpjün edýär. Bu bolsa hukugy amala aşyrmakda aýdyňlyk we kesgitlelik getirýär hem-de raýat-hukuk gatnaşyklarynyň gatnaşyjylarynyň borçlaryny ýerine ýetirmegine ýardam edýär. Hak isleýiş wagtynyň möhletleri baradaky kadalar hukugyň kanunçylygy baradaky näbelli sebäplere görä uzak wagtlaý jedeliň ýüze çykmagy mümkinçiliginiň astynda bolmagyna, bozulan halatynda bolsa goragsyz galmagyna ýol bermeýär. Şeýle-de bolsa hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegi öz şahsy hukuklaryny gorap kazyýete ýüz tutmaga bolan hukugyndan mahrum etmeýär.

Hak isleýiş wagtynyň möhletleriniň ulanylmagy her bir raýat işine garalanda ýagdaýlaryň hemmetaraplaýyn, doly we obýektiw aýdyňlaşdyrylmagyna hem kömek edýär. Hukuk bozulandan soň uzak wagtyň geçmegi bilen, jedeli çözmek üçin ähmiýeti bolan subutnamalaryň ýitirilip, şaýatlaryň galmazlygy ýa-da olaryň jedeliň manysynyň ýatdan çykarmagy mümkindir.

2. Hak isleýiş wagtynyň möhletleri we oňa meňzeş institutlar

Hak isleýiş wagtynyň möhletlerini hukuk ediniş wagt möhletinden, önüni almak (preklýuziw) we nägilelik bildirmek möhletlerinden tapawutlandyrmak gerek.

Hukuk ediniş wagt möhleti – bu wagtyň geçmegi bilen kanunda kesgitlenen şertlerde eýeçilik hukugyny edinmek möhletidir (TRKnyň 186-njy maddasy).

Önüni almak möhleti (preklýuziw) – wagtyň geçmegi bilen talap etmek hukugyň özünüň aradan aýrylýan möhleti. Onuň geçmegi bilen kazyýete ýüz tutmak arkaly bozulan hukugy gorap bolmaýar. TRK-nde şeýle görnüşli möhletler kreditoryň zamun bolýana bildirýän talaplary boýunça (TRK-nyň 943-nji maddasy) göz önünde tutulandyr. Benefisiaryň bank kepili barada talaby bildirmek möhleti hem şuna meňzeşdir (TRK-nyň 923-nji maddasy).

Nägilelik bildirmek möhleti raýat-hukuk gatnaşyklaryna gatnaşyjylar üçin bozulan hukugy goramak maksady bilen kazyýete ýüz tutmazdan ön jedeli düzgünleşdirmek üçin kanunda kesgitlenen möhletdir.

3. Hak isleýiş wagtynyň möhletlerini ulanmagyň şertleri

Gyzyklanýan tarapyň hak isleginde birwagtda iki sany talap bolýar. Olaryň biri bozulan hukugy mejbury tertipde goramak üçin kazyýete, beýlekisi bolsa hak isleýijiniň subýektiw hukugyny bozan şahsa gönükdirilendir. Hak islegini bildirmek hukugynyň ýüze çykmagy diýip hak islegini bildirmek hukugynyň prosessual manysyna düşünilýär, hak islegindäki talaby kanagatlandyrmak hukugy maddy manyda hak islegine hukuk diýlip atlandyrylýar. Hak isleýiş wagtynyň möhletleri baradaky düzgüni ulanmagyň şertleri borçnamalaryň ýerine ýetirilmezligi sebäpli, takyk bir şahsa degişli subýektiw raýat hukugynyň bozulmagy bolýar. Şular ýaly ýagdaýda kanun hukuk gatnaşygynyň gatnaşjysyna bozulan hukugyny goramak üçin bellibir kesgitlenen wagt berýär. Şol wagtyň dowamynda ol kazyýetden hukugyny bozan şahs barada mejbury çäreleri ulanmagy sorap bilýär.

Bozulan hukugyň goralmagy hakyndaky talap hak isleýiş wagtyňyň geçmegine garamazdan, kazyýet tarapyndan seretmek üçin kabul edilmelidir. Şonuň üçin hak islegini bildirmek hukugy (prosessual manyda hak islegine hukuk) hak isleýiş wagtyňyň geçmegi bilen aradan aýrylmaýar. Bildirilen talap boýunça hak isleýiş wagtyňyň möhletiniň bolmazlygy sebäpli, kazy talap boýunça hak isleýiş wagtyňyň geçendigine salgylanyp, hak isleg arzasyňy kabul etmekden ýüz döndermäge ýa-da ony gaýtarmaga hukugy ýokdur.

Hak isleýiş wagtyňyň geçendigini ulanmak barada jedel boýunça tarapyň ygylan etmegi kazyýet tarapyndan hak islegini kanagatlandyrmak galdyrmaklyga esas bolýar (TRK-nyň 163-nji maddasynyň 1-nji bendi). Bu düzgün hak isleýiş wagtyňyň möhleti institutynyň wezipesini açyp görkezýär, ýagny hak isleginiň öz wagtynda bildirilmezligi hukugy bolan şahsy bozulan subýektiw hukugyny mejbury tertipde amala aşyrmakdan mahrum edýär. Hak isleýiş wagtyňyň geçmegi – hak islegini kanagatlandyrmak galdyrmak üçin özbaşdak esasydyr. Ýöne bu barada çözgüt diňe hak isleýijiniň talabynyň esasylydygy subut edilenden soň kabul edilip bilner. Başga ýagdaýda jedeli çözüň kazyýet hak islegini onuň wagtynda bildirilmändigini sebäpli däl-de, eýsem başga esaslary boýunça kanagatlandyrmak galdyrmalydyr (geleşigiň görnüşiniň bozulandygy, hak isleginiň subut bolmandygy we ş.m. üçin).

Hak isleýiş wagtyňyň geçmeginiň beýleki netijesi borçnamalary ýerine ýetirmek mümkinçiligi bilen baglydyr, esasan hem hak isleýiş wagty geçenden soň bergidaryň puly ýa-da emlägi bermegi. Şunuň ýaly ýerine ýetirme raýat dolanyşygynyň ähli gatnaşyjylarynyň gatnaşygyna kanuny diýlip hasap edilýär. Ondan başga-da, TRK-nyň 163-nji maddasynyň 2-nji bendi meýletin ýerine ýetirmä yzyna öwürülmeýän häsiýet berýär, bergidar ýa-da başga borçly şahs hak isleýiş wagtyňyň möhleti tamamlanandan soň ýerine ýetirilene pursady wagty möhletiniň gutarandygyny bilmedik hem bolsa, ýerine ýetirilşiň yzyna öwürilmegini talap etmäge haky ýokdur. Tölenmedik kreditor bergisi bergidaryň girdejisine goşulýar.

1. Hak isleýiş wagtyňyň geçen möhletini dikeltmek mümkinçiliginiň ýoklugy

TRK-nyň 1964-nji ýyldaky redaksiýasýndan tapawutlylykda häzirkiki TRK-nyň “Hak isleýiş wagtyňyň möhleti” atly 2-nji babunda kazyýetiň hak isleýiş wagtyňyň geçen möhletini, ol esasy sebäplere görä geçirilen hem bolsa, dikeltmäge bolan hukugy baradaky kadalar ýokdur. Gaýta, onda hak isleýiş wagtyňyň geçmeginiň hukuk esaslary (TRK-nyň 151-nji maddasy), hakyky ýagdaýlar (TRK-nyň 152-nji maddasy), maşgala ýagdaýlary (TRK-nyň 153-nji maddasy) boýunça hem-de kämillek ukuby çäklendirilen şahslar babatynda (TRK-nyň 155-nji maddasy) togtadylýan ýagdaýlary bellenenidir.

2. Hak isleýiş wagtyňyň möhletiniň predmeti

Hak isleýiş wagtyňyň möhletiniň predmeti diňe talaplardyr. Umumy düzgün boýunça hak isleýiş wagtyňyň möhletleri raýat hukuk gatnaşyklaryndan gelip çykýan ähli talaplara degişlidir. Kanunda diňe kadadan çykma hökmünde hak isleýiş wagtyňyň möhletleri degişli däl talaplar görkezilendir. Agzalan maddada hak isleýiş wagtyňyň möhletleri degişli däl talaplarynyň sanawy görkezilendir. Bu sanawyň üstüniň ýetirilmegi beýleki kanunlarda hem bolup bilmegine ýol berilýär. Mysal üçin, “Karz edaralary we bank işi hakynda” Türkmenistanyň Kanunynda (25-nji madda) karz edaralarynyň beren karzlary boýunça talaplaryna hak isleýiş wagty möhletiniň degişli däldegi görkezilendir.

Hak isleýiş wagtyňyň möhleti şu aşakdakylara degişli däl: – eger kanunda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, emläkleýin däl şahsy hukuklaryň bozulmagyndan gelip çykýan talaplara. Şu görnüşli talaplara raýatyň ýa-da ýuridik şahsyň (kärhananyň, edaranyň) at-abraýy, mertebesi we iş abraýy, ada bolan hukuk, awtorlyk hukugy we beýlekiler degişlidir. Şu hukuklaryň aýratynlygy olaryň haýsydyr bir hak isleýiş wagtyňyň möhleti bilen çäklendirilmändigidir. Esasan hem, raýatyň mertebesiniň kemeldilmegi wagty möhletine garamazdan, kazyýetde seredilmäge degişlidir ýa-da açyş baradaky diplomda onuň awtorynyň familiýasynyň ýoýulmagy barada islendik wagty jedel edilip we hakyky däl diýlip bilner. Şular ýaly ýagdaý edaranyň hukugynyň bozulmalaryndan gelip çykýan talaplara hem deň derejede degişlidir;

1. şahsyň janyňa ýa-da saglygyna ýetirilen zeletiň öwezini töletmek hakyndaky talaplara. Raýatyň saglygyna zelet ýetirilen halatynda, ol wagty möhletine garamazdan şol zeleti töletmek barada talap bildirmäge haklydyr. Ol ölen halatynda bu hukuk onuň eklenjinde bolanlara berilýär. Ýetirilen zeleti töletmek baradaky talabyň bildirilen wagty diňe wagtal-wagtal tölegiň tölenip başlanmaly wagty kesgitlemek üçin gerekdir. Gürrüň zeleti töletmek hukugynyň ýüze çykan pursadyndan beýläk üç ýyl geçenden soň bildirilen talaplaryň hak isleginiň bildirilen wagtyňyň ön ýanyndaky üç ýyldan köp bolmadyk wagty üçin kanagatlandyrylýandygy barada gidýär;

2. banklara we beýleki kredit edaralaryna goýlan goýumlar barasynda goýumçylaryň talaplaryna. Puluň kredit edaralarynda saklanymagy bellir möhlet bilen çäklendirilen däldegi we goýumçynyň ilkinji talap etmegi bilen berilýär. Eger wagty möhleti goýumlara degişli bolan bolsa, onda olary elmydama hasapdan alyp, soňra ýene-de goýmaly bolardy. Bu ýagdaý goýumçynyň hem, kredit edaralarynyň hem bähbidine laýyk gelmezdi. Hak isleýiş wagtyňyň möhleti diňe esasy goýum boýunça talaba däl-de, eýsem şol goýuma hasaplanýan göterimler baradaky talaba hem degişli däldegi. Goýum wagtyndan ön alnanda onuň göteriminiň möçberi diňe goýumyň möhletli, möhletsiz we ş.m. goýlandygyna baglydyr. Hak isleýiş wagtyňyň möhleti goýumlary kanun ýa-da wesýetnama boýunça miras alan şahslaryň talaplaryna hem degişli däldegi.

6. Hak isleýiş wagtyňyň möhletleriniň görnüşleri

Hak isleýiş wagty umumy we ýörite möhletlere bölünýär. TRK-nyň 147-nji maddasyna laýyklykda hak isleýiş wagtyňyň umumy möhleti on ýyldyr. On ýyl möhlet kazyýetiň kanuny güýje giren çözgüdi bilen tassyklanylýan talaplar boýunça bellenenidir (TRK-nyň 161-nji maddasy).

TRK-nyň 148-nji maddasyna laýyklykda talaplaryň aýry-ayry görnüşleri boýunça hak isleýiş wagtyňyň ýörite möhletleri bellenenidir.

Hak isleýiş wagtynyň ýörite möhletlerine salgylanmalar hereket edýän TRK-nyň aýry-aýry maddalarynda bardyr. Mysal üçin, zady yzyna satyn almagyň möhleti baş ýyldan geçip bilmez (TRK-nyň 538-nji maddasy). Aldaw arkaly baglaşylan geleşik babatynda dawalaşmak üçin bir ýyl möhlet bellenendir (TRK-nyň 109-njy maddasy). Ýük daşamakdan gelip çykýan hukuklar boýunça hak isleýiş wagty bir ýyla deňdir (TRK-nyň 711-nji maddasy).

Hak isleýiş wagtynyň gysgaldylan möhletleri diňe bozulan hukuklary goramaklygyň hem-de olaryň dikeldilmeginiň tizleşdirilmegine däl-de, eýsem ýol berlen hukuk bozulmasy bilen üstüne ýüklenen borçnamany ýerine ýetirmedik tarap barada mejburi çäreleri ulanmaklygyň arasyndaky wagtyň azaldylmagyna gönükdirilendir. Bu bolsa jedeli dogry çözmäge ýardam berýär.

148 madda. Şertnama talaplary boýunça has isleýiş

wagtynyň möhleti

1. **Şertnama talaplary boýunça hak isleýiş wagtynyň möhleti üç ýyldyr gozgalmaýan zatlar bilen baglanyşykly bolan şertnama talaplary boýunça bolsa alty ýyldyr.**

2. **Wagtal-wagtal ýerine ýetirilmeli borçnamalardan gelip çykýan talaplar boýunça hak isleýiş wagtynyň möhleti üç ýyldyr.**

3. **Aýry-aýry halatlarda kanunda hak isleýiş wagtynyň, başga möhletleri hem göz önünde tutulyp bilner.**

1. Şertnama talaplary boýunça hak isleýiş wagtynyň möhleti

Mundan öňki, 1964-nji ýyldaky redaksiýasyndaky TRK-dan tapawutlylykda, TRK talaplaryň aýry-aýry görnüşleri boýunça hak isleýiş wagtynyň ýörite möhletlerini göz önünde tutýar – şertnama talaplary boýunça üç ýyl we gozgalmaýan zatlar bilen baglanyşykly bolan şertnama talaplary boýunça alty ýyl. Gozgalmaýan zatlar barada düşünje TRK-nyň 167-nji maddasynda berlendir. Şu ýerde hak isleýiş wagt möhletiniň gozgalmaýan zatlar baradaky haýsy şertnamalara – diňe eýeçiligi edinmek hakyndaky şertnamalara ýa-da kärende şertnamalaryna hem degişlidigi baradaky sorag ýüze çykýar. Şunda zat (emläk) hukugynda görkezilen hukuklaryň, eýeçilik hukugyny edinmegiň, gurluşyk etmek ýa-da ipoteka hukuklarynyň göz önünde tutulandygyndan ugur alynmalydyr.

2. Wagtal-wagtal ýerine ýetirilmeli borçnamalardan gelip çykýan talaplar

Wagtal-wagtal ýerine ýetirilmeli borçnamalara jemagat hojalygy hyzmatlary üçin tölegler, kärende tölegi, emlägi kireýne bermek, lizing, ätiýaçlandyрма we ş.m. şertnamalardan gelip çykýan borçnamalar degişlidir. Bu gatnaşyklardan gelip çykýan talaplar babatynda TRK üç ýyl hak isleýiş wagt möhletini belleýär. Mysal üçin, kärende alyjy 2011-nji ýylyň mart aýy üçin kärende tölegini tölemese, ol boýunça talabyň hak isleýiş wagt möhleti 2014-nji ýylyň mart aýynda tamamlanýar.

3. Hak isleýiş wagtynyň beýleki möhletleri

Şunda TRK-nyň 148-nji maddasynyň 1-nji bendinde bellenilmedik möhletler göz önünde tutulýar. Mysal üçin, TRK-nyň 553-nji maddasynyň 3-nji bendinde görkezilişi ýaly (sowgat etmek sowgat etmegi ýatyrmaga hukuk berýän ýagdaý sowgat berijä mälum bolan wagtyndan soň bir ýylyň dowamynda ýatyrylyp bilner).

149 madda. Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçip

başlamagy

1. **Hak isleýiş möhleti talabyň ýüze çykan pursadyndan başlap geçip başlaýar.**

2. **Eger talap haýsy-da bolsa bir hereketi etmekden saklanmak zerurlygyndan ybarat bolsa, onda hak isleýiş wagtynyň möhleti ýokarda görkezilen hereketiň edilen pursadyndan geçip başlaýar.**

Talabyň ilki başlaýan pursady. Hak isleýiş wagt möhletini dogry hasaplamak üçin möhletiň ilki başlanýan pursadyny kesgitlemek hökmanydyr. Bu pursat şahs öz hukugynyň bozulandygyny bilen ýa-da bilmeli pursadyndan hasaplanýar. Käwagt hukugyň bozulan pursady bilen şahsyň bu barada bilen pursadynyň gabat gelmezligi mümkindir. Şahs öz hukugynyň bozulandygyny bilmese, şol hukugy goramak barada talap bilen ýüz tutup bilmeýär. Daşamak şertnamasyndan gelip çykýan talaplar boýunça hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçip başlamagyny hasaplamagyň aýratyn düzgünleri bellenendir (TRK-nyň 711-nji maddasy).

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň Giňişleýin mejlisiniň 1996-njy ýylyň 18-nji dekabryndaky “Kazyýetler tarapyndan emlägi gozgamasyz etmekden boşatmak baradaky işlere garalanda, kanunçylygyň ulanylyşy hakyndaky” 6 belgili kararynyň 14-nji bendine laýyklykda, kazyýetler emlägi gozgamasyz etmekden boşatmak baradaky talaplara TRK-nyň 147-nji maddasynyň 3-nji bendinde görkezilen hak isleýiş wagtynyň on ýyllyk möhletiniň degişlidigini göz önünde tutmalydyr. Hak isleýiş wagtynyň möhleti ýuridik ýa-da fiziki şahsyň özüne degişli emlägiň gozgamasyz edilendigini bilen ýa-da bilmeli gününden başlap ýüze çykýar.

Hereket etmekden saklanmak borçnamasynyň bozulmagynda hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçip başlanmagynyň başlanýan pursady

Käbir ýagdaýlarda şahsyň borjy işjeň hereket bilen bagly bolman, käbir hereketi etmekden saklanmakdan ybarat bolýar. Mysal üçin, žurnalyň neşirýaty türgeniň saglyk ýagdaýy baradaky maglumaty olimpiada başlamanka neşir etmezligi borçlanýar. Ýöne žurnal ahyrsoňy bu baradaky makalany neşir etse, hak isleýiş wagtynyň möhleti türgeniň saglyk ýagdaýy baradaky makalanyň neşir edilen pursadyndan başlar.

150 madda. Talabyň ýüze çykmagy

Eger talabyň ýüze çykmagy kreditoryň hereketlerine bagly bolsa, onda hak isleýiş wagtynyň möhleti kreditoryň bu hereketi amala aşyryp biljek pursadyndan başlanýar.

TRK-nyň 149-njy maddasyna berlen düşündirişde bellenip geçilişine görä, hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçip başlamagy şahsyň öz hukugynyň bozulanlygyny bilen ýa-da bilmeli gününden ýüze çykýar. TRK-nyň 150-nji maddasy hak isleýiş wagtynyň geçmegini hasaplamagyň aýratyn ýagdaýyny göz önünde tutýar.

Käbir halatlarda bergidaryň borjuna ýerine ýetirmegi algydaryň bellibir hereketlerine bagly bolýar: algydar tarapyndan şol hereketler ýerine ýetirilmese, bergidardan öz borjuna ýerine ýetirmegi talap edip bolmaýar. Mysal üçin, eger-de satyn almak-satmak şertnamasy boýunça satyjy satyn alnan harydy satyn alyja eltip bermegi borçlanyp, diňe şondan soň harydyň bahasyny talap edip bilýän bolsa, hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmeginiň başlamagy şertnama baglaşylan pursadyndan däl-de, diňe harydyň alyja eltilen pursadyndan başlar.

Algydaryň garşylyklaýyn borjuna hemişe ýerine ýetirmäge mümkinçiligi bolmaýar. Şonuň üçin algydara bildirilmeli talap boýunça hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegini kesgitlemek meselesi ýüze çykýar. TRK-nyň 150-nji maddasyna laýyklykda şular ýaly ýagdaýda algydaryň şol hereketi ýerine ýetirip biljek, ýöne ýerine ýetirmedik pursady esas edilip alynýar.

151 madda. Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegini togtatmak

hukuk esaslary boýunça

1. **Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegi borçnamany ýerine ýetirmegiň gaýra goýlan (moratoriý) döwri üçin togtadylýar.**

2. **Şu maddanyň 1-nji punktunda görkezilen tertip talaby bildirmek hukugy kreditora degişli bolan garşylyklaýyn talap barasynda ulanylmaýar.**

1964-nji ýyldaky redaksiýada hereket eden TRK-da hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegini togtatmak meselesine üç sany ýagdaýdan ybarat bolan diňe bir madda bagyşlanypdyr. Täze TRK-da hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegini togtatmak ýagdaýlary giňeldildi – hukuk esas bolup durýan moratoriýyň esasynda togtatmak (TRK-nyň 151-nji maddasy), hakykat ýüzündäki ýagdaýlar boýunça togtatmak (TRK-nyň 152-nji maddasy), maşgala ýagdaýlary sebäpli togtatmak (TRK-nyň 153-nji maddasy). Daşawyş şertnamasy boýunça hak isleýiş wagtynyň dowamyny togtatmak TRK-nyň 712-nji maddasynda göz önünde tutulandyr.

Düşündiriş berilýän maddada döwletiň hökümetiniň çözgüdi esasynda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegini togtatmak – moratoriý göz önünde tutulandyr.

Moratoriý – döwlet tarapyndan bellibir möhlete ýa-da haýsydyr bir adatdan daşary waka gutarýança (mysal üçin, tebigy betbagtçylyk, uruş) borçnamalaryň ýerine ýetirilmeginiň gaýra goýulmagy. Moratoriý–hak isleýiş wagtynyň möhletini togtatmaga esas bolýan ýagdaý hökmünde seredilýär.

Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegini togtatmak togtatmaga esas bolan ýagdaýlar aradan aýrylýança hereket edýär. Mysal üçin, ýeňip geçip bolmajak ýagdaý kesgitlenen tertipde ýok edilmegi bilen hak isleýiş wagt möhleti dowam edýär.

TRK-nyň 151-nji maddasynyň 2-nji bölegine laýyklykda talaby bildirmek hukugy kreditora degişli bolan garşylyklaýyn talap barasynda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegi togtadylmaýar. Mysal üçin, döwletiň çözgüdi boýunça Nebiti gaýtadan işleýän zawod öz işini bes etmeli, şonuň üçin ol öz borjuna ýerine ýetirip, kreditora – awiasiýa zawodyna 50 tonna benzini berip bilmeýär. Öz gezeginde, awiasiýa zawody öňki berlenler boýunça bergisini tölemeýär. Bu talaba moratoriý degişli däl we hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegini togtatmaýar. Bu bolsa, Nebiti gaýtadan işleýän zawod algysyny tölemegi talap etmän, hak isleýiş wagt möhletini geçirse, moratoriýa salgylanyp hem-de şonuň bilen öz hereketini aklap bilmeýändigini aňladýar.

152 madda. Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegini

hakykat ýüzündäki ýagdaýlar boýunça

togtатmak

1. **Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçip başlamagy sud organlarynyň işiniň duruzylmagy zerarly, hak isleýiş möhletiniň soňky alty aýynyň içinde ygtyýarly şahsyň öz hukugyny sud üsti bilen goramak mümkinçiliginden mahrum edilen wagta laýyk togtadylýar.**

2. **Ýeňip geçip bolmajak güýjüň hereketi päsgelçilik bolup hyzmat eden wagtynda-da bu kada ulanylýar.**

3. **Hak isleýiş wagtyny togtatmak üçin esas bolup hyzmat eden ýagdaýyň bes edilen gününden başlap, hak isleýiş wagt möhleti geçip başlamagyny dowam etdirýär. Möhletiň galan bölegi alty aýa çenli uzaldylyr, eger hak isleýiş möhleti alty aýdan az bolsa, onda ol hak isleýiş wagt möhletine çenli uzaldylyr.**

1. Umumy düzgünler

Düşündiriş berilýän maddanyň 1-nji bendinde kazyýet edaralarynyň işiniň togtadylmagy sebäpli hukukly şahsyň bozulan hukuklaryny goramak üçin kazyýete ýüz tutmak mümkinçiliginden mahrum edilen ýagdaýlary görkezilipdir. Şonuň dürli hili sebäpleri bolup biler: kazyýet ulgamynyň üýtgedilip gurulmagy, ýurduň dolandyryş-çäkleriniň reformirlenilmegi we ş.m.

Şular ýaly ýagdaýda, TRK-nyň 152-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegi togtadylýar.

Birinjiden, hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegini togtatmagyň bu düzgüni görkezilen ýagdaýlar soňky alty aýyň içinde dörän we bolmagyny dowam edýän ýagdaýynda ulanylýar. Eger hak isleýiş wagty alty aý ýa-da alty aýdan az bolsa, onda şol möhletiň бүтін dowamynda.

Ikinjiden, eger hak isleýiş wagty togtadylandan soň galan möhlet alty aýdan az bolsa, onda galan hak isleýiş wagty alty aýa çenli uzaldylyr. Haçan hak isleýiş wagtynyň möhleti alty aý ýa-da alty aýdan az bolsa, togtatmakdan soň galan wagt hak isleýiş wagtynyň möhletine çenli uzaldylyr.

2. Öňüni alyp bolmaýan güýç

Öňüni alyp bolmaýan güýç (fors-mažor) – adatdan daşary we bar bolan şertlerde öňüni alyp bolmaýan waka (tebigy betbagtylyk, mysal üçin, suw joşguny, ýertitre, jemgyýetçilik wakasy, mysal üçin, harby hereketler). Öňüni alyp bolmaýan güýjüň bolan döwrüniň dowamynda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegi togtadylýar.

3. Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmeginiň dowam etmegi

Hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegi diňe kanunda görkezilen ýagdaýlar bar bolan döwründe, mysal üçin moratoriý döwründe, bes edýär. Mysal üçin, kazyýet ulgamynyň reforma edilmegi we üýgedilip gurulmagy netijesinde kazyýetleriň alty aýyň dowamynda jedellere seretmek mümkinçilikleri bolmaýar. Kazyýetler işläp başlandan soň hak isleýiş wagtynyň möhletleriniň geçmegi dowam edýär we umumy möhlet kazyýetleriň işi togtadylan alty aý möhletine uzaldylyr.

153 madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegini togtatmak

maşgala ýagdaýlary sebäpli

Är-aýalyň biri-birine bolan talaplary boýunça hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegi olaryň arasyndaky nika näçe wagta çenli dowam edýän bolsa, бүтін şol wagta laýyk togtadylýar. Şu kada çagalaryň kemala gelmedik döwrüne laýyk ata-eneleriň we çagalaryň özara talaplaryna hem-de hossarlygyň (howandarlygyň) dowam edýän бүтін möhletine laýyk hossaryň (howandaryň) we hossarlyk-howandarlyk edilýäniň özara talaplaryna hem degişlidir.

1. Nikaly döwür hak isleýiş wagt möhletiniň togtadylmagy

Düşündiriş berilýän maddanyň maksady nikanyň durnuklylygyny üpjün etmek we är-aýala nikaly döwri dörän talaplaryň amala aşyrylmagyny üpjün etmekdir. Mysal üçin, eger-de aýalynyň öz hünärini amala aşyrmak üçin emläk bölmek barada ärine nägilelegi bar bolsa, nika döwri şol talaba hak isleýiş wagt möhleti degişli däl. Bu düzgün är-aýal aýratyn ýaşayan we hakykat ýüzünde nika gatnaşyklary bes edilende hem ulanylýar. Şunda esasy zat – ol hem nikanyň bolmagydyr. Türkmenistanyň Maşgala kodeksiniň 56-njy maddasyna laýyklykda nikasy bozulan är-aýalyň bilelikdäki eýeçeligine degişli bolan emlägi bölmek hakynda talap bildirmek üçin üç ýyllyk hak isleýiş wagt möhleti ulanylýandyr.

Bilelikde edinilen gozgalmaýan emläk (jaý, öý, edara jaýy) bölünende alty ýyllyk hak isleýiş wagtynyň möhleti ulanylýar. Ýöne är-aýalyň şu talaplaryna hak isleýiş wagtynyň möhletleri nika bozulandan soň ulanylýar.

2. Kämilik ýaşy ýetmänkä hak isleýiş wagtynyň möhletiniň togtadylmagy

Çagalaryň ata-enesine bolan talaplary boýunça we tersine hem hak isleýiş wagt möhletleri çaga kämillik ýaşyna ýetýänçä degişli däl. Mysal üçin, çagalaryň özlerini maddy taýdan üpjün etmek baradaky talaplary (aliment hakyndaky talaplar). Şu ýagdaýda esasy sorag nikanyň bolmagy däl-de, kämillik ýaşyna ýetmek bolup durýar. Başga söz bilen aýdanyňda şu talaplar boýunça hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegi çaga kämillik ýaşyna ýeten gününden başlanýar.

Hak isleýiş wagtynyň möhleti hossaryň (howandaryň) we hossarlyk edilýäniň biri-birine bolan talaplary babatynda hem hossarlyk (howandarlyk) etmegiň бүтін döwründe togtadylýar.

154 madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegini togtatmagyň täsiri

Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň togtadylýan döwri hak isleýiş wagt möhletine hasap edilmeyär.

Düşündiriş berilýän madda togtatmagyň dürli ýagdaýlary üçin umumy kadany öz içine alýar. Şoňa laýyklykda togtatmak döwri hak isleýiş wagtynyň möhletiniň umumy möhletine goşulmaýar. Mysal üçin, şertnama talaplary boýunça hak isleýiş wagt möhleti üç ýyldyr (TRK-nyň 148-nji maddasynyň 1-nji bendi).

Eger talap yüze çykandan bir ýyldan soň bergidar kämillik ukybyny ýitiren diýlip hasap edilip, oňa howandar bellenen bolsa, ol sagalyança we resmi taýdan kämillik ukyby bar diýlip bilinyňçä dört ýyl geçen bolsa, bu döwür TRK-nyň 154-nji maddasyna laýyklykda hak isleýiş wagt möhletine goşulmaýar.

Wagtyň başlamagyna çenli geçen wagt möhlet hasaplananda göz önünde tutulýar. Togtmaga esas bolan ýagdaýlar aradan aýrylandan soň hak isleýiş wagtynyň möhletiniň geçmegi dowam edýär.

**155 madda. Kämillik ukyby çäklendirilen şahslar
möhletiniň geçmegini togtatmak**

barasynda hak isleýiş wagt

- 1. Eger kämillik ukyby ýok şahsyň ýa-da kämillik ukyby çäklendirilen şahsyň kanuny wekili bolmasa, onda şol şahs barasynda hak isleýiş wagt möhletiniň geçişi şol şahsyň kämillik ukyply diýlip ykrar ediljek ýa-da oňa kanuny wekiliň beleniljek pursady ýüze çykandan diňe alty aý geçenden soň tamamlanýar. Eger hak isleýiş wagt möhleti alty aýdan az bolsa, onda alty aý möhletiň ýerine belenilen wagt möhleti ulanylýar.**
- 2. Eger kämillik ukyby çäklendirilen şahs graždanprosessual kämillik ukybyna eýe bolan bolsa, onda şu maddanyň 1 punktunda görkezilen kadalar ulanylmaýar.**

1. Ulanmagyň öňünden dörän şertleri

Düzgün bolşy ýaly, kämillik ukyby ýok ýa-da kämillik ukyby çäklendirilen şahslaryň hukuklary olaryň kanuny wekilleri tarapyndan amala aşyrylýar. Şu düzgün hak isleýiş wagtyň möhletlerini ulanmaklyga hem degişlidir. Eger kanuny wekiliň günäsi bilen hak isleýiş wagtyň möhleti geçen bolsa, onda ol dikeldilmäge degişli däl. Şahsyň kämillik ukybynyň ýoklugy onuň hukuklary babatynda hak isleýiş wagtyň möhletiniň degişli dældigini aňlatmaýar. Şu düzgünden çykma TRK-nyň 155-nji maddasynyň 1-nji bendinde göz öňünde tutulandyr, ýagny kämillik ukyby ýok şahsyň kanuny wekiliniň bolmandygy sebäpli, öz hukuklaryny amala aşyrmak mümkinçiliginden mahrum edilen halaty. Şunda kanuny wekiliň syrkawlygy ýa-da wagtlaýyn bolmazlygy, ýa-da onuň öz hossarlyk edýäniniň talabyny bilmezligi ünsä alynmaýar.

Kanuny wekiliň bolmazlygy hak isleýiş wagtyň möhleti gutarmanka, soňky alty aýyň dowamynda bolmalydyr.

Kanuny wekil belenenden soň hak isleýiş wagtyň möhleti alty aýa çenli uzaldylyr. Eger möhlet alty aýdan az bolsa, onda belenilen wagt möhleti ulanylýar.

Şunda kämillik ukyby ýok şahsyň algydar ýa-da bergidar bolmagy, talabyň onuň peýdasyna ýa-da garşysyna bildirilendigi ünsä alynmaýar.

Agzalan kadanyň maksady kanuny wekili bolmandygy sebäpli öz hukuklaryny amala aşyrmakdan mahrum bolan kämillik ukyby ýok şahsy goramakdyr.

2. Raýat-prosessual kämillik ukybynyň täsiri

Kanuny wekiliň bolmazlygy hak isleýiş wagtyň möhletiniň geçmegini togtatmagyň esasy şerti bolýandygyna garamazdan, kämillik ukyby çäklendirilen şahs raýat-prosessual kämillik ukybyna eýe bolan bolsa, onda bu düzgünden çykma oňa degişli däl. Şonuň üçin her bir ýagdaýda şahsyň prosessual kämillik ukybyna eýedigini barlanmalydyr. TRK-nyň 155-nji maddasynyň kadalary ýolbaşçysyz, ýagny kanuny wekilsiz galan yuridik şahslara degişli däl, sebäbi agzalan maddada gürrüň diňe fiziki şahslar barada gidýär.

**156 madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň
bergini boýun almak arkaly arasynyň**

kesilmegi

Eger bergidar berginiň ýa-da prosentleriň bir bölegini tölemek, bergini üzmegi üpjün etmek ýa bolmasa başga hili tölemek arkaly ygtyýarly şahsyň talabyny boýun alýan bolsa, onda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýär.

Eger bergidar hak isleýiş wagt möhletiniň çäginde bergisini boýun alandygyna şaýatlyk edýän hereketleri eden bolsa, ýagny bergisiniň bir bölegini tölese ýa-da özara hasaplaşygy barlaşma ykrarnamasyna gol çekse, onda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýär. Möhletiň arasy kesilýänçe geçen wagt täze möhlete goşulmaýar. Möhletiň geçmegi täzeden başlanýar. Şonuň üçin möhletiň geçmeginiň arasynyň kesilmegi möhleti togtadylmagyndan tapawutlanýar.

Düşündiriş berilýän maddada berginiň bardygyny ykrar edilen diýip hasaplamak üçin ähli ýagdaýlar sanalan däl. Bu bergidaryň özüni algydaryň öňünde borçludygyny ykrar edýän dürli hereketleri bolup biler. Kazyýet tejribesine laýyklykda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasyny kesmek üçin berginiň bardygyny subut edýän ýagdaýlara şulary degişli edip bolar. Bular: nägileligi ykrar etmek; bergidar ýa-da onuň razylygy bilen başga bir şahs tarapyndan esasy berginiň we (ýa-da) jerimäniň bölekleyin tölenmegi; ygtyýarly şahs tarapyndan şertnamanyň üýtgedilmegi, haçanda ondan bergidaryň bergisiniň bardygyny ykrar edýändigini görnüşde bolsa; şeýle hem bergidaryň şertnamanyň şolar ýaly üýtgedilmegi baradaky haýyşy (mysal üçin, tölegi gaýra goýmak ýa-da bölekler bölme); inkassa töleg tabşyrygyny aksept etmek. Eger-de borçnama şertnamanyň bölekleyin ýa-da wagtal-wagtal tölenmelidigini göz öňünde tutan bolsa we bergidaryň şertnamanyň haýsydyr bir bölegini ykrar edýändigini subut edýän hereketleri eden bolsa (wagtal-wagtal tölenmeli tölegiň), şolar ýaly hereketler şertnamanyň beýleki bölekleri boýunça hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasyny kesmek üçin esas bolup bilmez.

Bergi başga adamlaryň (şaýatlaryň) bolmagynda dilden boýun alnyp bilner. Eger bergini boýun almaklyk takyklanan bolsa, möhlet berginiň ykrar edilen günü kesilýär. Eger-de soňra borçly şahs bergisiniň bardygyny ykrar edýän hereketleri ýene-de etse, möhletiň arasy ýene-de kesilýär.

Kazyýet tarapyndan işe çekilen başga jogap berijä ýa-da şarikli jogap berijä bildiren talap boýunça hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy hak isleýiş tarapyndan degişli haýyşnama berlen günü, eger-de şolar ýaly haýyşnama berilmedik bolsa, şolar ýaly jogap berijiniň kazyýet tarapyndan işe çekilen pursadyndan kesilýär.

Aşgabat şäheriniň Azatlyk etrap kazyýetiniň çözgüdi bilen K.Ataýewiň jogap beriji D.Nuryýewden 2 000 manat töledip almak baradaky hak islegi kanagatlandyrylypdyr. Kazyýet mejlisinde jogap berijiniň wekili karzyna pul alandygyny ret

etmän, hak islegini hak isleýiş wagt möhletiniň geçendigi sebäpli inkär edýär. Kazyýet TRKnyň 156-njy maddasyna gollanyp, jogap berijiniň üç ýyl hak isleýiş wagt möhleti geçmänkä bergisiniň bir bölegini töländigi üçin hak isleýiş wagt möhletiniň täzeden, borçnamanyň in soňky ýerine ýetirilen gününden başlanýandygy sebäpli hak islegini kanagatlandyryar.

**157 madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň suda
hak isleýiş arzasyny bermek arkaly arasynyň**

kesilmegi

Eger ygtyýarly şahs talabynyň kanagatlandyrylmagy ýa- -da tassyklanylmagy hakynda hak islegini bildirse, ýa bolmasa öz talabyny başga usul bilen, ýagny talabyň bardygy hakyndaky arza bilen döwlet organyna, suda - başga suduň çözgüdine ýerine ýetirmäge girişmek hakynda karar çykarmak ýa-da ýerine ýetiriş hereketini amala aşyrmak üçin ýüz tutmak arkaly kanagatlandyryjak bolýan bolsa, onda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýär. Şunda degişli suratda şu Kodeksiň 158-nji we 159-njy maddalary ulanylýar.

Degişli tertipde kazyýete, arbitraža ýa-da bitaraplar kazyýetine hak islegini bildirilmegi bilen hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýär. Eger hak islegi degişlilik düzgüni bozulyp bildirilse, onda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilmeýär.

Hak islegini bildirmegiň tertibi Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksinde (TGPK-sy) we Türkmenistanyň Araçylyk iş ýörediş kodeksinde (TAIÝK-si) kesgitlenendir. Bitaraplar kazyýetine hak islegini bildirmegiň tertibi bitaraplar kazyýetleri baradaky hukuk namalary bilen kesgitlenendir (seret "Bitaralar kazyýeti hakynda düzgünnama" TGPK-nyň 3-nji goşundysy).

Kazyýetiň hak isleg arzalaryny seretmäge kabul etmegi üçin hak isleýji iş ýörediş kanunçylygynda göz öňünde tutulan şertleri berjaý etmelidir. Hak isleýji tarapyndan şol şertler berjaý edilmese, hak islegi kesgitlenen tertipde bildirilen diýlip hasap edilip bilinmez.

TGPK-synda we TAIÝK-synda hak isleýjiniň hak islegini bildirmek şertlerini berjaý etmezliginiň dürli netijelere getirýändigini görkezilendir.

TAIÝK-syna laýyklykda hak isleg arzasyny kabul etmekden ýüz dönderilip bilner (76-njy madda) ýa-da hak isleg arzasy garalman yzyna gaýtarylyp (77-nji madda) bilner. Hak isleg arzasynyň yzyna gaýtarylyp berilmegi muňa esas bolan kemçilikler aradan aýrylandan soň şol hak isleg arzasy bilen kazyýete umumy tertipde ikinji gezek ýüz tutulmagyna päsgel bermeyär. Kazyýetiň hak isleg arzasyny kabul etmekden ýüz döndermesi we garaman yzyna gaýtaryp bermegi hak islegini bildirmek kesgitlenen tertibiniň berjaý edilmändigini aňladýar we şolar ýaly ýagdaýda hak isleýiş wagt möhletiniň arasy kesilmeýär.

TGPK-syna laýyklykda hak isleg arzasyny kabul etmekden ýüz dönderilip bilner (131-nji madda), ýa-da hak isleg arzasy kabul edilýär, ýöne hereketsiz galdyrylýar (132-nji madda). Kazyýetiň hak isleg arzasyny kabul etmekden ýüz döndermesi ýa-da hak isleg arzasynyň yzyna gaýtarylyp berilmegi hak islegini bildirmek kesgitlenen tertibiniň berjaý edilmändigini aňladýar we şolar ýaly ýagdaýda hak isleýiş wagt möhletiniň arasy kesilmeýär. Eger-de kazyýet TGPK-nyň 132-nji maddasynda beýan edilen talaplar (hak isleg arzasynyň ýazlymaly tertibiniň bozulmagy, jogap berijileriň sany boýunça hak isleg arzasynyň nusgalarynyň bolmazlygy we ş.m.) berjaý edilmändigini sebäpli, hak isleg arzasyny hereketsiz galdyrsa, hak isleýji kazyýet tarapyndan berlen möhletde hak isleg arzasynyň ýalňyşlyklaryny düzedip bilýär. Şonda hak isleg arzasynyň ilkibaşky kazyýete berlen günü onuň kazyýete berlen günü diýlip hasap edilýär. Şol günden hem hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýär. Eger hak isleýji kazyýetiň görkezmelerini bellenen möhletde ýerine ýetirmese, onda arza berilmedik diýlip hasap edilýär we hak isleýjä gaýtarylyp berilýär. Bu ýagdaýda talaplaryň bildirilmek tertibi berjaý edilmeýär we hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilmeýär.

Hak isleg arzasy hereketsiz galdyrylan halatynda (TGPKnyň 132-nji maddasy) hak isleýji bellenen möhletde wagtynda kazyýetiň görkezmelerini ýerine ýetiren bolsa hak isleg arzasy ilkibaşky kazyýete berlen günü onuň kazyýete berlen günü diýlip hasap edilýär. Kazyýetiň talaplary ýerine ýetirilmedik ýagdaýynda arza berilmedik hasaplanylýar we hak isleýjä gaýtarylýar. Şu ýagdaýda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilmeýär. Ýokarda görkezilen madda laýyklykda, eger hukukly şahs başga usul bilen öz talabyny kanagatlandyrmaga synanyssa, hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýär, ýagny döwlet edarasyna talabynyň bardygy barada arza bilen ýüz tutsa, başga kazyýetiň kararyny ýerine ýetirmek ýa-da ýerine ýetiriliş hereketlerini amala aşyrmak üçin kazyýete ýüz tutsa. Köplenç, tejribede öz hukugyny goramak üçin adamlar prokuratura, polisiýa edaralaryna we başgalara ýüz tutýan ýagdaýlary bolýar. Şolar ýaly ýagdaýlarda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilmeýär, çünki kanun hak isleginiň hökman kazyýete bildirilmelidigini görkezýär.

**158 madda. Hak isleýiş bildirilen mahalynda hak isleýiş
dowamlylygy**

wagt möhletiniň arakesmesiniň

we gutarmagy

1. **Hak isleýişini bildirmek arkaly hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegindäki arakesme çözgüt kanuny güýje giren pursadyndan başlap ýa-da taraplaryň gatnaşyklarynyň başga hili düzgünleşdirilmegi netijesinde bes edilýär.**

2. **Eger proses taraplaryň ylalaşmagy netijesinde togtadylýan ýa-da sud işiniň ýöredilmeyändigini üçin togtadylýan bolsa, onda hak isleýiş wagt möhletiniň arakesmesi taraplaryň ýa-da suduň in soňky prosessual hereketiniň edilen pursadyndan başlap gutaryar. Arakesmeden soň başlanan täze wagt möhletiniň arasy taraplaryň biriniň prosesi dikeldýän mahalyndaky hak isleýişini bildirilenindäkisi ýaly kesilýär.**

TRK-nyň 158-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegindäki arakesme çözgüt kanuny güýje giren pursadyndan ýa-da häzirligçe jedel başga usul bilen düzgünleşdirilen bolsa, mysal üçin, barlyşyk ylaşygy gazanylan bolsa, bes edýär.

Taraplaryň ylaşygy ýa-da kazyýetiň iş alyp barmaýandygy sebäpli kazyýet iş ýöredişi togtadylsa, hak isleýiş wagt möhletiniň arakesmesi taraplaryň ýa-da kazyýetiň soňky iş ýörediş hereketinden başlap gutarýar (mysal üçin, iş ýöredişi togtatmak haknynda kazyýet kesgitnamasynyň çykarylmagy).

1-nji we 2-nji bentlerde görkezilen ýagdaýlar döranden soň täze wagt möhleti başlanýar, onuň hem arasy hak isleýiş wagt möhletiniň arakesmesi ýaly umumy tertipde kesilýär.

159 madda. Hak isleýişden ýüz dönderilen mahalynda arakesmesi

hak isleýiş wagt möhletiniň

1. **Eger hak isleýiş arzasy yzyna alnan bolsa ýa-da suduň kanuny güýje giren çözgüdi bilen işe düýp mazmuny boýunça garalman, hak isleýişden ýüz dönderilse, onda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginde arakesme bolmaýar.**

2. **Eger hakly şahs alty aýyň dowamynda ýene-de hak isleýişini bildirse, onda hak isleýiş wagt möhletiniň arasy ilkinji hak islegi arkaly kesilen diýlip hasap edilýär. Bu möhlet barasynda degişli suratda şu Kodeksiň 154-nji, 156-njy madalarynyň kadalary ulanylýar.**

Hak islegini bildirmäge şahsyň hakynyň bardygy ýaly, onuň şol hak islegini yzyna almaga hukugy bardyr. Şunda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegi bilen näme bolýar diýen sorag ýüze çykýar. TRK-nyň 157-nji maddasyna laýyklykda hak isleginiň kazyýete bildirilmegi bilen hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýär.

TRK-nyň 159-njy maddasy şahsyň öz başlangyjy bilen hak isleg arasyny yzyna alýan ýa-da kazyýet tarapyndan hak islegine işe düýp manysy boýunça seretmän galdyrmak boýunça çözgüt kabul edilýän ýagdaýlaryny göz önünde tutýar.

Şular ýaly ýagdaýlarda, düşündiriş berilýän maddanyň 1-nji bendine laýyklykda hak isleýiş wagt möhletiniň arasy kesilmeýär. Hak islegini garaman yzyna gaýtarmak baradaky kazyýet çözgüdiniň senesinden başlap hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegi umumy tertipde dowam edýär, ýagny ilki başky hak islegi bildirilmänkä geçen wagt möhleti hasaplanýar.

TRK-nyň 159-njy maddanyň 2-nji bendi 1-nji bentde görkezilen düzgünden çykmany göz önünde tutýar, ýagny gyzyklanýan şahsyň hak isleg arzasy yzyna gaýtarylandan soň alty aýyň dowamynda kazyýete hak isleg arzasy bilen ýüz tutmagy. Şular ýaly ýagdaýda hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýär, emma möhlet ilki başky hak isleg arzasy berlen gününden kesilen hasaplanýar.

1. madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arakesmesiniň netijeleri

Eger hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýän bolsa, onda arakesmä çenli geçen wagt hasaba alynmaýar, täze wagt möhletiniň geçmegi diňe arakesme gutarandan soň başlanýar.

Hak isleýiş wagt möhletiniň arakesmesi arakesmäniň esasy bolan ýagdaýdan öň geçen wagtyň ünse alynmaýandygyny aňladýar. Şu esas boýunça hak isleýiş wagt möhletiniň arakesmesi hak isleýiş wagt möhletini togtatmaktan tapawutlanýar, çünki soňky ýagdaýda öň geçen möhlet ünse alynýar. Arakesmeden soň hak isleýiş wagt möhleti şol talap boýunça kanunda bellenen hak isleýiş wagtyňyň bar möhleti täzeden geçip başlaýar. Mysal üçin, eger hak isleýiş wagt möhleti 2010-njy ýylyň 1-nji dekabrynda başlap, 2011-nji ýylyň 15-nji sentýabrynda onuň arasy kesilen bolsa, 15-nji sentýabra çenli geçen wagt ünse alynmaýar we hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegi täzeden başlanýar.

2. madda. Kanuny güýji bolan talap boýunça hak isleýiş wagt möhleti

1. **Suduň kanuny güýje giren çözgüdi bilen tassyklanylan talap on ýyl wagt möhleti bilen tamamlanýar, hatda eger şonuň ýaly talap hak isleýiş wagtyňyň has gysga möhleti bellenen bolsa hem şol möhletde tamamlanýar.**

2. **Eger ykrar edilen talap geljekde wagtal-wagtal gaýtalanýan hereketleriň edilmegini üpjün edýän bolsa, onda hak isleýiş wagtyňyň şonuň ýaly talaplar üçin bellenen has gysga möhleti ulanylyr.**

Kanuny güýje giren çözgüt bilen tassyklanan talap boýunça hak isleýiş wagtyňyň möhleti on ýyldyr. Bu düzgün kanun bilen has gysgaldylan hak isleýiş wagt möhleti kesgitlenen talaplara hem degişlidir. Mysal üçin, eger kanun bilen şertnamalaýyn gatnaşyklar boýunça üç ýyl hak isleýiş wagt möhleti kesgitlenen bolsa, ýöne algydaryň talaby kazyýetiň çözgüdi bilen ykrar edilen bolsa, bu talaba TRK-nyň 161-nji maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda on ýyl hak isleýiş wagt möhleti degişlidir. Agzalan maddanyň 2-nji bendi kazyýetiň çözgüdi bilen ykrar edilen talabyň beýleki wagtal-wagtal ýerine ýetirilmeli borçnamalaryň esasy bolup hyzmat edýän halatlaryny göz önünde tutýar. Mysal üçin, kazyýetiň çözgüdi bilen aýma-aý kärende hakyny tölemek borjuny döredýän kärende şertnamasynyň baglaşylandygy takyklyandyr. Şeýle ýagdaýlarda on ýyl hak isleýiş wagt möhleti ulanylman, şolar ýaly borçnamalar üçin kesgitlenen üç ýyllyk möhlet ulanylýar.

162 madda. Hukuk kabul ediljek mahalynda hak isleýiş

wagt möhleti

Eger bir zat barada zat talaby bar bolup, ol hukuk kabul edijilik tertibinde üçünji şahsyň eýeligine geçýän bolsa, onda hak isleýiş wagtyňyň zada öňki eýesiniň eýelik edýän mahalynda geçen möhletiniň bir bölegi hukuk kabul edijiniň peýdasyna hasap edilýär.

Zat talaplaryna TRK-nyň 2-nji böleginde berkidilen ipotekadan, girewden, serwitutdan we ş.m. gelip çykýan talaplar degişlidir. Bu talaplaryň hukuk aýratynlygy olaryň zat (emlak) bilen baglylygydyr we başga bir eýelik edýäne (zat eýesine) geçip bilýänligidir. Zat başga birine berlen halatynda, adatça, hak isleýiş wagt möhletini kesgitlemekde hukuk kabul edijilik meselesi ýüze çykýar. Bu meseläniň çözgüdi 162-nji maddada görkezilendir, şoňa laýyklykda hak isleýiş wagtyňyň zada öňki eýesiniň eýelik edýän mahalynda geçen möhleti hukuk kabul edijiniň peýdasyna hasap edilýär. Mysal : Kreditoryň (bankyň) bergidaryň awtoulagyna girew hukugy bar. Girew şertnamasy baglaşylandan iki ýyl geçenden soň bergidar bankyň razyllygy bilen öz awtoulagyny üçünji şahsa satýar. TRK-nyň 148-nji maddasyna laýyklykda şertnamalaýyn gatnaşyklar boýunça hak isleýiş wagt möhleti üç ýyldyr. Bu üçünji şahsa bolan talap boýunça hak isleýiş wagt möhletiniň ýene bir ýylynyň galandygyny aňladýar.

163 madda. Hak isleýiş wagt möhletiniň geçmeginiň

netijeleri

- 1. Hak isleýiş wagt möhleti geçenden soň, borçly şahsyň ony ýerine ýetirmekden ýüz döndermäge hukugy bardyr.**
- 2. Hak isleýiş wagt möhleti geçen talaby kanagatlandyrmak üçin ýerine ýetirilen talap talabyň ýerine ýetirilýän pursadynda borçly adam wagt möhletiniň geçmegini bilmedik mahalynda hem yzyna talap edilip alnyp bilinmez. Bu kada şertnama borçnamalarynyň ykrar edilmegi we borçly şahsyň talaby üpjün etmegi barada hem ulanylýar.**

Kazyýet tarapyndan hak isleýiş wagt möhleti kazyýetiň çözgüdi çykmanca jedel boýunça tarapyň bu barada mälim etmegi bilen ulanylýar. Hak isleýiş wagt möhleti geçen talap bolmagyny dowam edýär. Bergidar diňe talaby ýerine ýetirmekden boýun gaçyrmaga mümkinçilik alýar. Bu konstitutiw hukukdyr, ýagny diňe tarap nägileligini mälim eden halatynda hakykydyr. Jedel boýunça tarapyň hak isleýiş wagt möhletiniň geçendigi barada mälim etmesi kazyýetiň hak islegini kanagatlandyrmak galdyrmak barada çözgüt çykarmagy üçin esasydyr. Tarapyň hak isleýiş wagt möhletiniň geçendigi barada beýan etmesi kazyýet tarapyndan TRK-nyň ähli talaplaryna laýyklykda barlanylmalydyr, esasan hem hak isleýiş wagt möhletiniň geçip başlanmagy, togtadylmagy we arasyň kesilmegi. Maddy kanunýň özünde bu barada gönüden-göni görkezilmedik bolsa, kazyýet hak isleýiş wagt möhletini dikeldip bilmeýär.

Hak isleýiş wagt möhleti geçen talap ýerine ýetirilip bilner. Bergidar hak isleýiş wagt möhleti gutarandan soň borjyny meýletin ýerine ýetiren mahalynda, onuň wagt möhletiniň gutarandygyny bilendigine ýa-da bilmändigine garamazdan, ýerine ýetirilen talabyny yzyna talap etmäge haky ýokdur.

164 madda. Goşmaça borçlar boýunça hak isleýiş wagt

möhleti

Esasy talap boýunça hak isleýiş wagt möhletiniň geçmegi bilen şol talap bilen baglanyşykly goşmaça borçlar boýunça hem hatda bu goşmaça borçlar boýunça hak isleýiş wagtyňyň aýratyn möhleti geçmedik bolsa-da hak isleýiş wagt möhleti tamamlanylýar.

Kanun ýa-da taraplaryň ylalaşygy boýunça esasy talaby ýerine ýetirmegi üpjün edýän we esasy talap bolmasa özbaşdak bolup bilmeýän talaplar goşmaça talaplar bolýar. Olara görerimleri tölemek baradaky borçnamalar, puşmana puly (jerime, puşmana tölegi), zammunlykdan, kepillendirmeden, girewden, öňünden pul bermekden gelip çykýan borçnamalar degişlidir. Bu gatnaşyklar bellir borçnamalary degişli tertipde ýerine ýetirmegi üpjün edýärler. Esasy talap boýunça hak isleýiş wagtyňyň möhletiniň gutarmagy goşmaça talap boýunça hak isleýiş wagtyňyň möhleti gutarmasa-da, goşmaça talaby goramak hukugyny ýitirýär.

Eger goşmaça talap boýunça hak isleýiş wagty gutaryp, esasy talap boýunça gutarmadyk halatynda mesele nähili çözülmeli?

Kazyýet tejribesi bu soraga şeýle jogap berýär.

Türkmenistanyň Arbitraž kazyýetiniň 2008-nji ýylyň 11-nji sentýabryndaky çözgüdi bilen "I" kompaniýasynyň "B" kärhanasyndan 1 600 000 000 manat algyny, 40 000 000 manat jerime we

164 000 000 manat-döwlet pajyna çykdaýyny töledip almak baradaky hak islegi kanagatlandyrylypdyr. Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň arbitraž işleri boýunça kazyýet kollegiýasynyň 2008-nji ýylyň

20-nji noýabryndaky kesgitnamasy bilen agzalan kazyýet çözgüdiniň jogap berijiden 40 000 000 manat jerime töledip alyp bermek baradaky bölegi ýatrylypdyr.

Kazyýet tarapyndan anyklanylmagyna görä, 2004-nji ýylyň 14-nji maýynda taraplaryň arasynda gara metal galyndysyny satyn almak-satmak barada şertnama baglaşylypdyr. Baglaşylan şertnama laýyklykda jogap beriji agzalan önümiň 1000 tonnasyny her tonnasynyň bahasy 1 600 000 manatdan, jemi 1 600 000 000 manatlyk önümi onuň bahasy doly tölenenden bir aýdan soň satmaklygy, hak isleýji şertnama Türkmenistanyň Döwlet haryt-çig mal biržasynda bellige alnandan ýedi günden soň önümiň bahasyny tölemegi borçlanypdyr. Hak isleýji 2005-nji ýylyň 25-nji martynda 60 belgili töleg tabşyrygy bilen jogap berijiniň hasaplaşyk hasabyna 1 600 000 000 manat töläpdir.

Bellenen möhletde jogap beriji harydy hak isleýjä ibermändir. 2005-nji ýylyň 15-nji dekabrynda taraplar özara hasaplaşygy barlaşma ykrarnamasyna gol çekipdirler. Şonda jogap berijiniň hak isleýjä 1 600 000 000 manat bergisiniň bardygyny tassyklanypdyr.

2008-nji ýylyň awgust aýynda hak isleýji jogap berijiden haryt üçin töläň puluny, jerime we döwlet pajyna çykdaýyny töledip alyp bermek baradaky hak islegi bilen kazyýete ýüz tutupdyr.

Kazyýet mejlisinde jogap berijiniň wekili hak isleýjiniň haryt üçin tölän puluny alyp bermek baradaky talabyny ykrar edip, jerime töletmek baradaky talabyny hak isleýiş wagt möhletiniň geçendigi sebäpli inkär edipdir.

Birinji basgançakly kazyýet Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 156-njy maddasyna gollanyp, taraplaryň 2005-nji ýylyň 15-nji dekabrynda özara hasaplaşygy barlaşma ykrarnamasyna gol çekmekleri bilen bildiren talap babatynda hak isleýiş wagtynyň geçmeginiň arasy kesilýär diýen netijä gelipdir. 2005-nji ýylyň 15-nji dekabryndan başlap hak isleýiş wagtynyň täze möhleti başlanýar. Netijede, hak islegi bildirilen gününe (2008-nji ýylyň awgusty) üç ýyllyk hak isleýiş wagt möhleti geçmeýär.

Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň arbitraž işleri boýunça kazyýet kollegiýasy jogap berijiniň ýokarda agzalan kazyýet çözgüdi barada bildiren nägilelik şikaýatnamasyna seredip, çözgüdiň jogap berijiden jerime töledip almak baradaky bölegini hak isleýiş wagtynyň möhletiniň gutarandygy sebäpli ýatyrylmaga degişli diýen netijä gelipdir. Kazyýet kollegiýasy öz netijesini jogap berijiniň 2005-nji ýylyň 15-nji dekabryndaky özara hasaplaşygy barlaşma ykrarnamasy bilen iberilmedik harydyň tölenen bahasy boýunça ýüze çykan esasy bergi tassyklanyp, jerime tölemek babatynda berginiň bardygy tassyklanmandyr. Şeýlelikde, hak isleýjiniň jogap berijiden jerime töledip almak baradaky talaby boýunça hak isleýiş wagtynyň möhletiniň arasy taraplaryň 2005-nji ýylyň 15-nji dekabrynda özara hasaplaşygy barlaşma ykrarnamasyna gol çekmekleri bilen kesilmeýändigini we hak islegi bildirilen gününe üç ýyllyk hak isleýiş wagty gutarýandygy bilen esaslandyrypdyr.

**165 madda. Hak isleýiş wagt möhletlerini üýtgetmek
däldigi**

hakyndaky ylalaşygyň hakyky

**Hak isleýiş wagtynyň möhletleri we şol möhletleri hasaplamagyň tertibi taraplaryň ylalaşmagy arkaly
üýtgedilip bilinmez.**

Beýan edilen ýagdaýda taraplaryň özara ylalaşyklary boýunça TRK-da görkezilmedik başga hak isleýiş wagt möhletlerini we olary hasaplamagyň tertibini kesgitläp bilmeýändikleri göz önünde tutulýar.

Hukuk gatnaşyklarynyň gatnaşyjylary TRK-nyň 4-nji bölüminiň 2-nji babynda bellenen düzgünlerden başga hak isleýiş wagt möhletiniň ulanylyşyny, kanunda kesgitlenen wagt möhletiniň hereketini bes etmegini, onuň uzaldylmagy ýa-da gysgaldylmagy, ýagny hak isleýiş wagt möhletini ulanmaklygy, ony uzaltmak ýa-da gysgaltmak, ony hasaplamagyň başga tertibini kesgitlemek barada özara şertleşip bilmeýärler.

Tölegsiz ýaýradylýar.

Kitapda Türkmenistanyň Raýat Kodeksi ýa-da TRK-si ulanylýar

Ser. TRK-nyň 9-njy we 11-nji maddalarynyň düşündirişlerine

Ser. HSP-niň (Halkara söwda palatasynyň) Inkotermse (International Commercial Terms) düşündirişi – 2000. Düşündiriş berme we tejribede ulanyş. Halkara söwda palatasynyň çap edilen işi. № 620, M., 2001; Bir nusga getirilen düzgünler we resminamalaýyn ynançlar üçin däpler (1993ý). Halkara söwda palatasynyň çap edilen işleri. № 500, M., 1994; Inkasso boýunça bir nusga getirilen düzgünler (1995 ý). Halkara söwda palatasynyň çap edilen işleri. № 522, M., 1996.

Ser. Uly ensiklopedik ykdysady-ýuridik sözlügi, Kazan, 2007, 39-nji sah.

Bu hereketler şol ýuridiki şahslaryň tertipnamalarynda we beýleki döredijilik resminamalarynda hem görkezilmändir diýip düşünmeli.

Ser. TRK-nyň 427-430-njy maddalarynyň düşündirişleri

M. Ý. Tihomirowanyň umumy redaksiýasy boýunça ýuridik ensiklopediýa, Moskwa, 1998-nji ýyl, sah. 476.

Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan 25.10.04 ý. kabul edildi, 01.11.04 ý. güýje girizildi.

Türkmenistanyň Mejlisiniň 23.09.94 ý. № 970-XII karary bilen ratifisirlenen.

Staudinger/Habermann (2004). § 12. Rn. 30.

Türkmenistanyň Mejlisiniň 2012.96 ý. № 190-1 karary bilen ratifisirlenen.

Türkmenistanyň Konstitusiasynyň 26-njy maddasynyň birinji bölegi.

Türkmenistanyň Maşgala Kodeksiniň 78-nji maddasynyň 3-nji bölegi.

Türkmenistanyň Maşgala Kodeksiniň 89-njy maddasynyň 4-nji bölegi.

«Dürmuş üpjünçiligi hakynda» Türkmenistanyň Bitewi kanuny

-nji maddasynyň 6-njy bendi (17.03.07ý. kabul edildi, 01.07.07 ý. güýje girizildi)

Çanturiýa L.L. raýatlyk hukugynyň umumy bölümüne giriş, Moskwa, 2006, sah. 147.

Türkmenistanyň Konstitusiasy, 18.05.92 ý., rej.gör.26.09.08 ý., 18-nji madda

“Psihiatriki kömek hakynda” Türkmenistanyň Kanuny, 1993 ý., 6-nji madda

Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksi, 1963 ý., 24¹ we 24² baplary

L.L.Çanturiýa – Raýat hukugynyň umumy bölümine giriş (postsowet hukugynyň käbir aýratynlyklaryny hasaba almak bilen deňeşdirme-hukuk barlagy), Moskwa, 2006 ý., 115-120 sah.

Türkmenistanyň Zähmet kodeksi, 2009 ý., 23-nji madda.

Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksi, 1963 ý., 261-nji madda.

Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksi, 1963 ý., 265-nji madda.

Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksi, 1963 ý., 260-265-nji maddalar.

Türkmenistanyň Konstitusiyasy, 18.05.92 ý., rej. gör. 26.09.08 ý., 10-nji madda.

“Telekeçilik işi hakynda” Türkmenistanyň Kanuny 1993 ý., 9-nji madda

Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksi, 1963 ý., №1 goşundy

«Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, 1993 ý., 2-nji madda ³⁰

«Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, 1993 ý., 8-nji madda

«Bergidarlaryň batyp galmagy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, 1993 ý., 9-nji madda.

Türkmenistanyň Maşgala kodeksi, 2012 ý., 16-njy bap.

Türkmenistanyň Konstitusiyasy, 18.05.92 ý., rej.gör. 26.09.08 ý.,

-nji madda

“Geňeş hakynda” Türkmenistanyň Kanuny, 2005 ý.

“Ýeli ýerine ýetiriji häkimiýet hakynda” Türkmenistanyň Kanuny, 2010 ý.

Türkmenistanyň Maşgala kodeksi, 2012 ý., 132-nji madda.

Raýat, maşgala we jenaýat işleri boýunça hukuk kömegi we hukuk gatnaşyklary baradaky Konwensiýa, 1993 ý., Türkmenistan tarapyndan 1994 ý. tassyklanan.

Türkmenistanyň Ýaşayyş jaý kodeksi, 1983 ý., 66, 74-nji maddalar.

Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksi, 1963 ý., 254-nji madda.

Türkmenistanyň Maşgala kodeksi, 2012 ý., 29-nji madda.

Türkmenistanyň Graždan prosessual kodeksi, 1963 ý., 254-257-nji maddalar.

L.L.Çanturiýa – Raýat hukugynyň umumy bölümine giriş (postsowet hukugynyň käbir aýratynlyklaryny hasaba almak bilen deňeşdirme-hukuk barlagy), Moskwa, 2006 ý., 124-nji sah.

Türkmenistanyň Maşgala kodeksi, 2012 ý., 183-193-nji maddalar.

Türkmenistanyň Maşgala kodeksi, 2012 ý., 25-nji madda.

– Ýuridiki şahsyň hukuk ukyby hakynda Türkmenistanyň GK-synyň öň düşündirilenden maddalarynda has jikme-jik aýdylyp geçilýär. ⁴⁵

Gazna ýaýrylan halatynda galan emläk gaznanyň destinatorlaryna berlip bilner.

Ser. 93-96-njy maddalaryň düşündirişi.

Ser. TRK-nyň 97-114-nji maddalarynyň düşündirişi.

Ser. RF-niň GK-nyň 166-njy maddasynyň 1-nji bendi.

Ser. TRK-nyň 104, 109, 144-nji maddalaryna düşündirişler.

Ser. TRK-nyň 88-nji maddasy.

Hakyky däl geleşikler hakynda has jikme-jik maglumat üçin ser.

Çanturiýa, Graždan hukugynyň umumy bölegine giriş, 296-306-njy sah.

RF-niň GK-nyň 180-nji maddasynda şuna meňzeş kada bar. Graždan hukugy. 1-nji jilt. Okuw kitaby. 2-nji neşir. Professor Ý.A. Suhanowyň redaksiýasy bilen. 373-nji sah.

Ser.: Çanturiýa, Graždan hukugynyň umumy bölegine giriş, 299-301-nji sah.

Graždan hukugy. Okuw kitaby. Birinji bölüm. 3-nji neşir.

A.P.Sergeýewiň, Ý.K.Tolstoýyň redaksiýasy bilen. 237-nji sah.

Geleşikleriň çylşyrymly notarial formasyny ähli possowet döwletleriň GK-larynda göz önünde tutulýar we ony düzgünleşdirýän kadalaryň mazmuny birmeňzeş diýen ýaly. Ser. RF-niň GK-nyň 163-nji maddasy.

Jikme-jik maglumat üçin ser.: Çanturiýa, Graždan hukugynyň umumy bölegine giriş, 283-292-njy sahypalar.

L.L.Çanturiýa. Raýat hukugynyň umumy bölegine giriş. “Statut” Moskwa 2006. 292-nji sah.

Zoidze B. Gruziýanyň RK-sinde geljekki geleşikler. 289-njy sah.

Meselem, ýuridiki (edara görnüşli) şahslaryň ýolbaşçylarynyň päkýürekli bolmaklyk borjy gös-göni TRK-da göz önünde tutulandyr. Ýuridiki şahslar geleşikleri öz edaralarynyň (TRK–nyň 54-nji maddasy) ýada wekilleriniň (TRK-nyň 128-nji maddasy) üsti bilen baglaşýarlar. Edaralar we gatnaşyjylar kanunyň ýa-da dörediji resminamalaryň esasynda ýuridiki şahslaryň adyndan çykyş edýärler. TRK-nyň 54-nji maddasyna laýyklykda, kanunyň ýa-da dörediji resminamalaryň esasynda ýuridiki şahslaryň adyndan çykyş edýän şahslar päkýürekli we paýhasly bolup, haýsy ýuridiki şahsyň adyndan çykyş edýän bolsa, şonuň bähbidinde hereket etmelidir.

Ser. Çanturiýa L.L. Raýatlyk hukugynyň umumy bölümüne giriş, Moskwa, 2006, sah. 307

Ynanylan şahsyň ýüz döndermegi; ynanç hatyň ony beren şahs tarapyndan ýatyrylmagy; ynanç haty beren şahsyň aradan çykmagy ýa-da onuň kämillik ukybyny ýitirmegi, eger başga zat belenilmedik bolsa ýerine ýetirilmegi; ynanç hatynyň berlen möhletiniň gutarmagy ynanç hatynyň ýatyrylmagynyň esaslary bolup durýar (TRK-nyň 134-nji maddasy).

Ser. Çanturiýa L.L. Raýatlyk hukugynyň umumy bölümüne giriş, Moskwa, 2006, 311-nji sah.

Ser. Çanturiýa L.L. Raýatlyk hukugynyň umumy bölümüne giriş, Moskwa, 2006, 312-nji sah.